

HISTORICA OLOMUCENSIA
55–2018

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XLV

HISTORICA OLOMUCENSIA

55–2018

Sborník prací historických
XLV

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2018

„Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2018 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.“

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpektovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),
Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice),
prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze),
PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Historický ústav FF JU v Českých Budějovicích),
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), doc. PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky© Ivana Koucká, Aneta Kubalová, 2018

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department's members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague), doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Philosophy, University of Pardubice), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Philosophical Faculty, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors' contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal's website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Editors© Ivana Koucká, Aneta Kubalová, 2018

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Petr Dostálík

Problematika zpracování cizí věci na cestě k moderním kodifikacím 13

Adam Talanda – Iveta Talandová

Římské dědické právo jako inspirace současného dědického práva 29

Jitka Komendová

*Историографический метатекст в «Повести временных лет»
и в «Чешской хронике» Козьмы Пражского* 43

Marcel Martin

*Dílo Maxima Planúda (kol. 1255–1305) v kulturním a společenském
kontextu Byzance raného palaiologovského období* 55

Jakub Novák

*Na pomezí elit – sebe prezentace a sociální sítě nobilitovaných
měšťanských rodin na příkladu olomouckých Salczarů* 87

David Papajík

*Politické, mocenské a hospodářské strategie šlechty v českých zemích
ve 14.–15. století* 113

Petr Čehovský

*K architektonické sovětře objednané Stanislavem Thurzem
v Olomouci a Janem Thurzem ve Vratislavi* 131

Bohdan Kaňák

Úvaha o analýze písma v novověké latinské paleografii 145

Barbora Pasztorová

Metternich a Německý spolek v letech 1840–1848 169

Roman Kodet	
<i>Incident Namamugi v britsko-japonských vztazích .....</i>	189
Marek Šmíd	
<i>Změny na biskupských postech v českých zemích</i> <i>v období první světové války.....</i>	217
Petr Sokolovič	
<i>The Slovak Republic 1939–1945. The Nature and Major Milestones</i> <i>of the Regime.....</i>	239
Petr Orság	
<i>Z područí Moskvy k Mitterrandovi. Ke vztahům československých</i> <i>reformních komunistů v exilu a francouzské levice</i> <i>v období tzv. normalizace .....</i>	265

ZPRÁVY

Ivan Puš	
<i>Demokratická monarchie, nedemokratická republika?</i> <i>Kontinuity a zlomy mezi monarchií a republikou ve střední Evropě.....</i>	289
Antonín Kalous – Jan Stejskal	
<i>Prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc. ....</i>	293
Josef Šrámek	
<i>Výběrová bibliografie prací prof. PhDr. Libuše Hrabové, CSc. ....</i>	297
Miloš Trapl	
<i>PhDr. Karel Müller – archivář, vědec a vzácný přítel.....</i>	307

RECENZE

- Márie Gaššová
Klokner, Tomáš:
Korene modernej alimentácie. Alimentačný program v rímskom svete
(1. až 3. storočie n. l.).
Malokarpatské múzeum, Pezinok 2017. 313
- Josef Šrámek
Reitinger, Lukáš:
Vratislav. První král Čechů.
Argo, Praha 2017. 319
- Jakub Novák
Máchová, Markéta – Orlita, Zdeněk – Stabrava, Pavel (eds.):
Říše prastará, mocná i zkrocená: les na Kravařsku mezi středověkem
a industrializací: doprovodná publikace k výstavě.
Muzeum Novojičínska, příspěvková organizace, Nový Jičín 2017. 327
- Josef Svoboda
Polách, Radek:
Žerotínský zámek v Novém Jičíně.
Muzeum Novojičínska, Nový Jičín 2017. 331
- Aleš Zapletal
Jároš, Michal:
Hybská lesní železnice. Kapitola z dějin slovenského státu.
Vydavatelství Filozofické fakulty UP, Olomouc 2017. 333
- Veronika Klečková
Němeček, Jan a kolektiv:
Kapitoly z osvobození Československa 1945.
Nakladatelství Academia – MAFRA, a. s., Praha 2017. 337
- Tereza Laipertová
Emmert, František:
Rok 1968 v Československu.
Nakladatelství Clio, Brno 2017. 341

Jakub Novák:

Vlastivědný sborník Novojičína.

Muzeum Novojičína, příspěvková organizace,
a Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín,

Nový Jičín 2017. 347

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries.....353

ČLÁNKY A STUDIE

PROBLEMATIKA ZPRACOVÁNÍ CIZÍ VĚCI NA CESTĚ K MODERNÍM KODIFIKACÍM

Petr Dostálík¹

Cílem této studie je představit, jakým způsobem ovlivnily názory římských právníků, žijících na přelomu 2. a 3. stol. po Kr. – tedy Gaia, Sabina, Cassia, Procula a dalších, právní vědu 18. a 19. století, která je označována jako pandektní právo,² a také první moderní kodifikaci soukromého práva – *Codex Theresianus*. Tento kodex byl zvolen proto, že se jedná o neprávem opomíjené právnícké dílo velmi vysoké teoretické úrovně, které se stalo základem a inspirací pro další vývoj soukromého práva. Vzhledem k rozsahu této studie byl pro zkoumání vlivu názorů římských právníků na pozdější právní vývoj zvolen jediný institut – zpracování cizí věci, neboli *specificatio*.³

Zpracování cizí věci je právnícký problém, o kterém nás informuje již Gaius:⁴ „In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uvis aut oliuis aut spicis meis uinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id uinum aut oleum aut frumentum an tuum. item si ex auro aut argento meo uas aliquod feceris uel ex tabulis meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris uel si ex uino et melle meo mulsum feceris siue ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris, an meum. quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero eius rem esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae scholae auctoribus uisum est: sed eum quoque, cuius materia et substantia fuerit, furti aduersus eum, qui subripuerit, habere

¹ Článek je dílčím výstupem z projektu GAČR č. 15-08294S „Dělené vlastnictví a jeho středo-evropské konotace a perspektivy.“

² Srov. URFUS, Valentin: *Historické základy novodobého práva soukromého*. Praha 2001, s. 69–89; WIEACKER, FRANZ: *A History of Private Law in Europe*. Oxford 1995, repr. 2000.

³ Zpracování cizí věci je stále živým právním problémem. Jako samostatný způsob nabytí vlastnického práva je obsažen i v moderním českém občanském zákoníku – §§ 1074 až 1076 zák. č. 89/2012 Sb.

⁴ Gaius 2, 79. Viz GAIUS: *Učebnice práva ve čtyřech knihách* (přel. J. Kincl). Plzeň 2007, s. 91. O Gaiovi viz HONORÉ, Tony: *Gaius*. Oxford 1962. O jednotlivých římských právnících srov. BAUMAN, Richard, A.: *Lawyers and Politics in the Early Roman Empire. A Study of Relations between the Roman Jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*. München 1989; SOMMER, Otakar: *Prameny římského práva*. Praha 1932.

actionem; nec minus aduersus eundem conditionem ei competere, quia extinctae res, licet uindicari non possint, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.“

„Zásady přirozeného práva se pak vyhledávají i při změně podstaty. Tak vyrobíš-li z mých oliv, hroznů nebo klasů víno nebo olej nebo obilí, objeví se otázka, zda toto víno, obilí nebo olej je vlastnictvím mým anebo tvým. Také vyrobíš-li z mého zlata nebo stříbra nějakou nádobu, anebo zhotovíš-li z mých prken skříň nebo židli; také ušiješ-li z mé vlněné látky šaty, anebo vyrobíš-li z mého vína a medu medovinu, či vyrobíš-li z mých léčiv náplast nebo mast. (Ve všech těchto případech) se objeví otázka, zda to, co jsi zhotovil z mého (materiálu), je vlastnictvím tvým anebo mým. Někteří právníci se domnívají, že je třeba přihlížet k látce a podstatě, to je, že zřejmě tomu, komu patří látka, má patřit věc, jež byla vyrobena. Tento názor zastávali zejména Sabinus a Cassius. Jiní (právníci) se naproti tomu domnívají, že věc patří tomu, kdo ji vyrobil. To uznávali zejména stoupenci druhé školy s tím ovšem, že také ten, komu by patřila látka a podstata, má žalobu z krádeže proti každému, kdo by mu ji protiprávně odejmul; a že mu rovněž proti němu přísluší kondikce, protože věci, které zanikly, nemohou být sice vindikovány, lze je však kondikcí vymáhat od zlodějů a některých držitelů jiných.“⁵

Podstatou specifikace je přeměna jedné věci ve věc jinou.⁶ W. Osuchowski se domnívá, že její základní charakteristikou je úmyslné přetvoření konkrétní movité věci na jinou, pojmově novou věc, a to na základě úmyslné lidské činnosti, bez ohledu na dobrou víru.⁷ R. Sohm chápe specifikaci jako zpracování suroviny s přidanou hodnotou práce, když výsledný produkt má vyšší ekonomickou hodnotu než původní surovina.⁸ O. Sommer zdůrazňuje, že musí vzniknout „nová hospodářská věc (*novam speciem facere*)“.⁹ P. Blaho

⁵ GAJUS: *c. d.*, s. 91.

⁶ BEHREND, Okko: *Die Specificationslehre, ihre Gegner und die media sententia in der Geschichte der römischen Jurisprudenz*. Savigny Zeitschrift: Romanistische Abteilung, 112, 1995, s. 195; THIELMANN, Georg: *Zum Eigentumserwerb durch Verarbeitung im Römischen Recht. De iustitia et iure*. In: HARDER, Martin a THIELMANN, Georg (eds): *Festgabe für Ulrich von Lübtow zum 80. Geburtstag*. Berlin 1980, s. 187 an.

⁷ OSUCHOWSKI, Waclaw: *Media sententia: studjum nad zagadnieniem specyfikacji w klasycznym prawie rzymskim*. Lwow 1930, s. 4.

⁸ SOHM, Rudolf: *The Institutes. A Textbook of the History and System of Private Roman Law*. Přel. J. C. LEDLIE. Oxford 190, s. 324.

⁹ SOMMER, Otakar: *Učebnice soukromého práva římského. Díl: II. Právo majetkové* (dále jen *Učebnice*). Praha 1946, s. 231.

rozumí zpracováním „upravení cizí movité věci prací tak, že z ní vzniká jiná věc“.¹⁰

Gaius a další římscí právníci museli při zpracování otázky specifikace vyřešit několik právních problémů. Nedůležitější otázkou bylo, komu bude patřit nově zpracovaná věc, tedy např. obilí, které bylo vymláceno z cizího klasu, nebo nádoba, která byla vytvořena z cizího zlata. Podle představ římských právníků byla vyloučena varianta vzniku spoluvlastnictví – v římském právu bylo vyloučen vznik spoluvlastnictví proti vůli budoucích spoluvlastníků.¹¹ Vlastníkem nově vytvořené věci bude buď ten, kdo věc vlastní prací vytvořil (*specifikant*), nebo ten, komu patřila látka, ze které byla nová věc vytvořena (*vlastník látky*). Podle zprávy právníka Gaia tento názor zastávají Sabinus a Cassius, onen názor pak „stoupenci druhé školy“.¹² Stoupenci druhé školy míní Gaius právníckou školu nebo názorovou skupinu, kterou podle jejich zakladatele označujeme jako Prokuliány. Není zcela zřejmé, jaké důvody vedly stoupence obou škol k zaujetí protikladného stanoviska. O. Sommer zdůrazňuje, že rozdílný pohled na danou problematiku je dán odlišným filozofickým zaměřením obou škol. Sabiniáni vycházejí ze „stoického materialismu“ a Prokuliáni „kladou ve shodě s Aristotelem důraz na formu (*species, eidos*)“.¹³

Gaius v jiném svém díle, *Každodennosti neboli Zlatá pravidla*, jehož úryvky se dochovaly v Digestech (Dig. 41, 1, 7, 7), představuje i jinou argumentaci Prokuliánů – *quia quod factum est, antea nullius fuerat* – přetvořením zaniká stará věc a vzniká věc nová, a proto není vlastník materie vlastníkem nové věci, protože jeho vlastnické právo zaniklo spolu se starou věcí.

R. Sohm se domnívá, že je to právě ekonomický přínos práce specifikanta, který jej opravňuje ponechat si nově přetvořenou věc.¹⁴ Proto může vlastník látky v klasickém římském právu pouze použít *exceptio doli* a blokovat tak žalobu specifikanta na vydání věci (reivindikace) tak dlouho, dokud mu nebudou zaplacený náklady na látku.¹⁵

¹⁰ REBRO, Karol – BLAHO, Peter: *Římské právo*. Bratislava 2010, s. 273.

¹¹ Ze stejného důvodu nemůže vzniknout – na rozdíl od řeckého práva – *societe de risque* v případě tzv. velké havárie. Srov. DOSTALÍK, Petr: *Řecká filosofie a její vliv na římskou právní vědu*. Olomouc 2012, s. 49–75.

¹² GAIUS: *c. d.*, s. 91.

¹³ SOMMER, O.: *Učebnice*, s. 231.

¹⁴ SOHM, R.: *c. d.*, s. 324.

¹⁵ O procesním prostředku *exceptio doli* ve vynikající studii LONGSCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek: *Naduzycie prawa w swietle rzymskiego prawa prywatnego*. Wrocław 2007, *passim*.

Naproti tomu Sabiniáni zastávali názor, že se jedná o stejnou věc, protože bez látky nemůže být vytvořena žádná jiná věc (*quia sine materia nulla species effici possit*) – vlastník materie zůstává vlastníkem nové věci, a je to v tomto případě specifikant, který má nárok na náhradu nákladů, ovšem chráněný v klasickém právu pouze námitkou.

V již citovaném Gaiově díle, *Každodennosti neboli Zlatá pravidla*, se objevuje i jiné, kompromisní řešení, nazývané též „střední výrok“ (*media sententia*). Tento výrok váže řešení otázky vlastnictví na skutečnost, zda může být nová věc obrácena zpět na původní látku, viz následující fragment z Digest:

Dig. 41, 1, 7, 7. Gaius 2 rer. cott.:

„Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit, nerva et proculus putant hunc dominum esse qui fecerit, quia quod factum est, antea nullius fuerat. sabinus et cassius magis naturalem rationem efficere putant, ut qui materiae dominus fuerit, idem eius quoque, quod ex eadem materia factum sit, dominus esset, quia sine materia nulla species effici possit est tamen etiam media sententia recte existimantium, si species ad materiam reverti possit, verius esse, quod et sabinus et cassius senserunt, si non possit reverti, verius esse, quod nervae et proculo placuit. ut ecce vas conflatum ad rudem massam auri vel argenti vel aeris reverti potest, vinum vero vel oleum vel frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest.“¹⁶

Gaius ve 2. knize *Každodenních záležitostí neboli Zlatých pravidel*:

Když vytvořil někdo něco z cizí látky, žádají Nerva a Proculus, aby vlastníkem tohoto byl ten, který věc vytvořil. Neboť co bylo učiněno, nebylo předtím žádného. Sabinus a Cassius žádali vycházet více z přirozeného rozumu, aby ten, kdo byl vlastníkem látky, také tentýž byl vlastníkem toho, co bylo vytvořeno z téže látky. Neboť bez látky nemůže být vytvořena žádná nová věc. A přece k tomu moudře je střední výrok k uvážení (posouzení), jestli může být vytvořená věc obrácena zpět na látku, je správnější to, co usoudili Sabinus a Cassius, jestliže nemůže být obrácena zpět, je správnější to, na čem se shodli Proculus a Nerva. Roztavená nádoba může být obrácena na surovou hmotu zlata, stříbra nebo kovu, víno, olej nebo obilí na hrozen, olivy a obilné klasy obráceny být nemohou.“¹⁶

V první části fragmentu opakuje Gaius názory Sabiniánů a Prokuliánů tak, jak zaznívají v jeho *Učebnici práva ve čtyřech knihách*: podle Sabiniánů je specifikace pouze přetvořením již existující látky a vlastníkem nové věci je

¹⁶ Z latinského jazyka přeložil P. Dostálík.

ten, komu patřil původní materiál. Prokuliáni chápali specifikaci jako vznik nové věci a přiznávali zpracovateli vlastnictví k nově vytvořené věci.

Gaius ve druhé části fragmentu představuje i jiné, nové řešení: otázka vlastnictví závisí na okolnosti, zda je možno vrátit přetvořenou věc do původní podoby, nebo ne. V prvním případě bude vlastníkem ten, komu přejí Sabiniáni, ve druhém případě bude vlastníkem ten, koho upřednostňují Prokuliáni.

Císař Justinián potvrdil střední výrok jako správný¹⁷ a velmi všeobecně nás informuje o rozdílných názorech Sabiniánů a Prokuliánů, aniž by nás však seznámil s „obsahem“ těchto názorů. Není také jasné, zda Justinianem potvrzený střední výrok je výtvorem některého ze stoupenců jedné nebo druhé školy, nebo zda tento střední výrok je výtvorem poklasické právní vědy či zda je možno tento výrok přičíst přímo císaři Justinianovi. Na základě rozboru výše uvedených fragmentů Gaiových *Institucí* by se zdálo, že střední výrok existoval již v jeho době. Navíc se na první pohled zdá, že Gaius s tímto výrokem souhlasí a že jej tedy můžeme zařadit k jeho podporovatelům. To vše vyplývá z použitého výrazu *existimantes*. Množné číslo, kterého je zde použito, vylučuje, že by autorem středního výroku mohl být sám Gaius. Stejně tak jeho autorství vylučuje slovní obrat *est enim*, který označuje cizí mínění, a obrat *videntur tamen mihi recte*, podle kterého se evidentně Gaius ztotožňuje s názorem někoho jiného. To, že Gaius nikde jinde nezmiňuje tento střední výrok podrobněji, může znamenat, že jej řešili jeho současníci nebo přímí předchůdci.¹⁸ Vzhledem k tomu, že rozdílné názory se objevují před Gaiem pouze ve škole Sabiniánů a Prokuliánů, můžeme mít za předchůdce, kteří měli jako první rozdílné nároky na specifikaci, právě ty právníky, které zmiňuje sám Gaius – tedy Procula, Nervu, Sabina a Cassia. To ovšem také znamená, že střední výrok musel vzniknout později, a to samostatně, protože se nejedná o pokus o syntézu těchto dvou názorů, ale o názor odlišný, který stojí samostatně. Podle W. Osuchowského musel být autorem tohoto středního výroku právník, který žil současně s Gaiem nebo před ním a který nebyl ani Sabinián, ani Prokulián. V úvahu přicházejí Labeo, Iulianus nebo Pomponius.¹⁹ Tito právníci také řešili v souvislosti se specifikací další právní otázky, které se stanou předmětem široké diskuze v rámci pandektního práva. Tyto právní otázky jsou živé i v rámci moderního soukromého práva.

¹⁷ Inst. 2, 1, 25. Srov. SKŘEJPEK, Michal (red.): *Iustiniani Institutiones. Justinianéské Institute*. Praha 2010, s. 122.

¹⁸ OSUCHOWSKI, W.: c. d., s. 8.

¹⁹ Tamtéž.

V prvním případě²⁰ nepovažuje právník Labeo šaty, které si žena upletla z darované vlny, za darované. Je zřejmé, že je považuje za novou věc. Podle tohoto fragmentu definuje Labeo specifikaci jako podstatnou a nevratnou přeměnu podstaty věci. Žena získá vlastnické právo k šatům navzdory zákazu darování mezi manželi.²¹ Její manžel vlastnické právo ztrácí. Paul von Sokolowski dává manželu *reivindicatio utilis* na vymožení hodnoty šatů.²²

Podle A. Pernice zde zastává Labeo názor Prokuliánů a je považován za skutečného tvůrce tohoto názoru.²³ Naproti tomu W. Osuchowski Labeona za tvůrce prokuliánského názoru nepovažuje.²⁴

Ve druhém případě²⁵ se naopak nepovažuje obarvení vlny purpurem za specifikaci. Labeo chrání postavení vlastníka vlny a vůbec nebere v úvahu práci, která byla na obarvení vlny vynaložena, ani pronikavé zvýšení hodnoty obarvené vlny. Podle P. von Sokolowského byla Labeonova teorie vytvořena pod vlivem Aristotela.²⁶ Existence (správně česky bytnost) každé věci se podle této teorie skládá ze tří složek – *substantia* (podstata), *morfe* (forma) a *accidens* (případek).²⁷ V případě *specificatio* je samotný *accidens* formulován negativně, zbývá tedy pouze pozitivní koncepce, látka a forma. Podle Aristotelova pojetí nemá látka žádný význam, je pojímána jako pasivní

²⁰ Digesta císaře Justiniana. MOMMSEN, Theodor – KRÜGER, Paul: *Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa*. Berlin 1872. Dig. 24, 1, 29, 1.

Pomponius libro 14 ad Sabinum: „Si vir uxori lanam donavit et ex ea lana vestimenta sibi confecit, uxoris esse vestimenta Labeo ait.“

Pomponius ve 14. knize K Sabinovi: „Jestliže muž daroval ženě vlnu a ona z této vlny sobě upletla šaty, Labeo říká, že šaty budou náležet ženě.“ (z latinského jazyka přeložil P. Dostálík).

²¹ Dig. 24, 1, 1, 1. THAYER, John. B.: *On Gifts Between Husband and Wife*. Digest 24, 1. Text and Commentary. Cambridge 1929, s. 127.

²² SOKOŁOWSKI, Paul von: *Die Lehre von Specification*. Savigny Zeitschrift: Romanistische Abteilung, 17, 1896, s. 263.

²³ PERNICE, Alfred: *Marcus Antistius Labeo. Das römische Privatrecht im 1. Jahrhunderte der Kaiserzeit*. 2. díl: *Allgemeine Lehren*. Aalen 1963, s. 321.

²⁴ OSUCHOWSKI, W.: *c. d.*, s. 10.

²⁵ Dig. 41, 1, 26, 2. Paulus libro 14 ad Sabinum: „Si meam lanam infeceris, purpuram nihilo minus meam esse Labeo ait, quia nihil interest inter purpuram et eam lanam, quae in lutum aut caenum cecidisset atque ita pristinum colorem perdidisset.“

Paulus ve 14. knize K Sabinovi: „Jestliže jsi mou obarvil mou vlnu (purpurem), Labeo říká, že se purpur nicméně stane mým, neboť není žádný rozdíl mezi purpurem obarvenou vlnou a tou vlnou, která upadla nebo do bahna nebo nečistoty, a tak ztratila svou původní barvu.“ (z latinského jazyka přel. P. Dostálík).

²⁶ SOKOŁOWSKI, Paul von: *Philosophie in Privatrecht*. Svazek 1. *Sachbegriff Körper in der klassischen Jurisprudenz und der modernen Gesetzgebung*. Aalen 1959, s. 74 an.

²⁷ GUTHRIE, W. K. C.: *Aristoteles. An Encounter. History of Greek Philosophy*. Volume VI. Cambridge 1981, s. 119–129.

prvek, tato *materia* je popisována na základě formy, kterou zaujímá. Podle Aristotela je tedy *forma* důležitější, protože pohlcuje, absorbuje látku.

Specifikací dochází ke zničení podstaty látky, vzniká nová věc, zanikají všechny právní vztahy, spojené s původní věcí, a nová věc, nová species je *res nullius*. Jelikož je název určován formou, nově zpracovaná věc získává i nový název, a není možné nově vytvořenou věc požadovat nazpět pomocí *vindicatio*.

Labeo se ovšem s názory peripatetiků zcela neztotožňuje. Nacházíme u něj i vlivy stoické školy. Dokladem toho je již citovaný fragment Dig. 41, 1, 26, 2. Podle stoiků má každá věc různé druhy vlastností. Jedny vlastnosti jsou pro věc charakteristické, tyto vlastnosti jsou trvalé a stálé a zcela naplňují podstatu věci. Takové vlastnosti nazývají stoikové *συμπληρωτικον*, takovou vlastností je třeba bílá barva sněhu. Druhou kategorií jsou vlastnosti doplňové, vnější, jako je třeba barva šatů. Takže Labeo následuje nauku stoiků, pokud rozhoduje, že barva šatů není podstatnou, ale pouhou doplňkovou vlastností šatů. Proto pro něj není změna barvy podstatnou, protože šaty zůstávají stále tytéž. V tomto druhém případě se nejedná o specifikaci.²⁸ Ve třetím případě²⁹ Labeo jasně ukazuje, že se specifikace netýká pozemků. Země je jedním ze čtyř elementů (prvků), jejichž rozdělováním, spojováním nebo smísením vznikají nové věci. U země (půdy) je zásadní (důležitou) podstata (*hylé, materia*), nikoliv forma. Tak, pokud z pozemku, na kterém se nachází (orné) pole, učiním sad, zůstane pozemek stále tímž, třebaže změnil formu.

V případě domu, který byl spálen, vedou úvahy římských právníků takto: To, že je zničen dům, neznamená zánik pozemku, který je chápán jako věc hlavní, a dům je pouze jeho (postradatelnou) součástí. A jestliže je zničena pouze součást věci hlavní, není dotčeno právo k pozemku.³⁰ V případě vystavění nového domu se vlastníkem domu stane vždy vlastník pozemku, a to na základě nabytí vlastnického práva originárním způsobem – akcesí. Stejně řešení proto nabízejí v analogických případech i další římscí právníci.³¹

²⁸ Stejně tak SULZER, A.: *Der Eigentumserwerb durch Specification*, s. 84.; BECHMAN, A.: *Über der Rechtsgrund des Eigentumserwerb durch Specification*. Archiv für die civ. praxis, tomus 47, s. 32–33.

²⁹ Dig. 20, 1, 35. Labeo libro primo pithanon a Paulo epitomatum: „*Si insula, quam tibi ex pacto convento licuit vendere, combusta est, deinde a debitore suo restituta, idem in nova insula iuris habes.*“

Labeo v 1. knize Výtahů sestavených Paulem: „Jestliže byl spálen dům, který jsem tobě na základě uzavřené neformální úmluvy slíbil prodat, a pak byl dlužníkem znovu vystavěn, budeš mít právo také k novému domu.“ (z latinského jazyka přeložil P. Dostálík).

³⁰ OSUCHOWSKI, W.: c. d., s. 14.

³¹ Dig. 7, 1, 53; Dig. 8, 3, 13, pr.; Dig. 30, 22.

Zajímavé stanovisko na podstatu specifikace můžeme nalézt v úryvcích právníka Iuliana:

Dig. 6, 1, 61. Iulianus libro sexto ex Minicio:

„Minicius interrogatus, si quis navem suam aliena materia refecisset, num nihilo minus eiusdem navis maneret, respondit manere. Sed si in aedificanda ea idem fecisset, non posse Iulianus notat: nam proprietates totius navis carinae causam sequitur.“

Iulianus v 6. knize Z Minicia:

„Tázáný Minicius odpověděl, jestliže někdo opravil svou loď cizím materiálem, zůstává jeho vlastníkem. Pokud by totéž udělal již při stavbě své lodi, platit to nemůže. Iulianus k tomu poznamenává, že vlastnictví celé lodi následuje právní stav lodního kýlu.“³²

Dig. 13, 1, 14, 2. Iulianus libro 22 digestorum:

„Bove subrepto et occiso conditio et bovis et corii et carnis domino competit, scilicet si et corium et caro contrectata fuerint „fuerunt“: cornua quoque condicentur. Sed si dominus condictione bovis pretium consecutus fuerit et postea aliquid eorum, de quibus supra dictum est, condicet, omnimodo exceptione summovetur. Contra si corium condixerit et pretium eius consecutus bove condicet, offerente fure pretium bovis detracto pretio corii doli mali exceptione summovebitur.“

Iulianus ve 22. knize Digest:

„Pokud byl ukraden a zabit dobytek, přísluší vlastníkově kondikce na zvířata, kůže a maso, samozřejmě, pokud byly jak kůže, tak rohy a maso ukradeny. Pokud však vlastník obdržel díky kondikci hodnotu zvířat, a pak kondikuje něco z toho, o čem bylo hovořeno výše, bude odmítnut pomocí námitky. Naopak, jestliže kondikoval kůži a pak kondikoval její hodnotu, a pak kondikoval zvíře, bude odmítnut pomocí námitky podvodu, pokud zloděj, po odečtení hodnoty kůže, nabídl cenu zvířete.“³³

V prvním fragmentu (Dig. 6, 1, 61) rozlišuje Iulianus mezi opravou věci a jejím přetvořením. V případě opravy je podstata (*substantia*) lodi zachována a dochází pouze ke zlepšení lodi. Jednotlivé kusy (lana, stěžen, palubní

³² SKŘEJPEK, Michal (red): *Digesta seu Pandectae*. Tomus I. Fragmenta Selecta. Liber I–XV. *Digesta neboli Pandekty*. Svazek I. Kniha I–XV. Vybrané části (dále jako *Digesta seu Pandectae*). Praha 2015, s. 374.

³³ SKŘEJPEK, M. (red): *Digesta seu Pandectae*, s. 583.

prkna, apod.) se stávají součástí lodi, stejně jako se u Labeona stal nový dům součástí pozemku. Vlastnictví k lodi se tedy nemění a vlastník lodi se stává vlastníkem všech součástí, k lodi nově připojených. Jinak tomu bude v případě, že je z cizího materiálu postavena nová loď. Zde dochází ke změně vlastníka. Nově postavená loď nebude náležet tomu, kdo ji postavil, ale vlastníku materiálu, kterého bylo použito ke stavbě.³⁴ Iulianus podává zdůvodnění Miniciova názoru – loď je věc složená a kýl je věcí hlavní. Všechny ostatní součásti jsou věcmi vedlejšími – a proto vlastnictví k těmto věcem vedlejším přechází akcesí vlastníkovu kýlu. Pouze druhý případ, který je posuzován Miniciem, je možno označit jako *specificatio*.

Ve druhém fragmentu (Dig. 13, 1, 14, 2) dává Iulianus žalobu z krádeže tomu, jehož vůl byl ukraden a zabit. Je otázkou, zda je možno tento případ pojmut jako *specificatio*. Jinými slovy, zda zaniká původní věc a vzniká smrtí zvířete věc nová, nebo je kůže a maso pouze pokračováním zvířete v jiné formě.

1 Pandektní právo

Pokud má sám F. Connan hodnotit nauku o *specificatio*, platí podle něj obecná zásada, kterou odvozuje z Platóna, že „imbecillium res potentiores cedant”. Podle tohoto principu se vedou všechny války a na základě tohoto argumentu musí větší věc nabýt (získat) věc, která je menší (*rei maiori acquirantur res eaque minor est*). A proto se mu zdá názor Sabiniánů pravdivější (*arbitror Sabini verriorem esse sententiam*). Má tedy podle něj vlastník látek podržet vlastnické právo k nové věci, ovšem pod podmínkou, že nebude hodnotnější cena práce (*nisi plus est in opera precii, quam materia*). Proto, jestliže se z mého zlata nebo stříbra udělá nádoba, která bude obyčejná, bude mým vlastnictvím. Pokud ovšem bude nádoba vyrobená umělecky (*elaborati operis est*), a tato práce je hodnotnější než materiál (*superetque materiam*), tehdy se bude vlastnické právo řídit podle práce (*tum cedat materia arteificio*). Nově vytvořená věc patří tomu, v jehož jménu byla vytvořena. Pokud tedy z mé vlny učiníš šaty, budou mými, ne tvými. Dále se pak F. Connan zabývá případem prken, ze kterých byla postavena loď. Cituje příslušný fragment.³⁵ Paulovo řešení se zdá F. Connanovi poněkud nejasné (*Pauli respon-*

³⁴ CZYHLARZ, Karl: *Die Eigentumsverbsarten*. Vyšlo jako pokračování Pandektů Glückla, sv. 42, 41, 1, s. 297.

³⁵ Dig. 41, 1, 26, pr. Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum: „Sed si meis tabulis navem fecisses, tuam navem esse, quia cupressus non maneret, sicuti nec lana vestimento facto, sed cupresseum aut laneum corpus fieret.“

sum subobscuru est), vykládá jej tak, že pokud z mého stromu vytvoříš loď, loď nebude mou, ale tvou, protože loď není totéž, co strom. Protože mým byl strom, nikoliv loď, stejně jako nebudou moje šaty, které se utkají (*textum*) z mé vlny.

2 Hugo Grotius

Hugo Grotius (*De iure belli ac pacis*, II, VIII, 19) pojednává o specifikaci v osmé kapitole, která se zabývá nabýváním vlastnického práva *ex iure gentium*. U specifikace zná stanovisko Sabiniánů, které popisuje tak, že vlastníkem species bude ten, komu patřila materia.³⁶ Prokulus podle H. Grotia označuje jako vlastníka species toho, kdo vytvořil věc, protože teprve u něj začalo existovat něco, co předtím neexistovalo (*per eum esse coepisset quod ante non existeret*). Zná také střední výrok (*media sententia*), podle kterého má být vlastníkem nově vytvořené věci vlastník materiálu, pokud může být species obrácena zpět na materii. Pokud obrácena být nemůže, je vlastníkem specifikant. Hugo Grotius také zná stanovisko F. Connana, a zdůrazňuje, že F. Connanus nesouhlasí s tímto řešením, a zná pouze jediné hledisko, a sice porovnání hodnoty materiálu, který byl zpracován, a práce, která byla vynaložena při zpracování (*plusne est praetii quam materia*).³⁷ Toto pravidlo je odvozeno od zásady, že větší věc má pro sebe pohlit menší (to Grotius ještě stále cituje F. Connana), ale zdůrazňuje (nyní již hovoří Grotius sám), že to není pravidlo podle přirozeného práva, ale bylo zavedeno římskými právníky právě pro nabytí vlastnického práva akcesí (*a Romanis quoque Iurisconsultis de accessione tradita sunt*).³⁸

Specifikant musí být podle H. Grotia v dobré víře, jinak ztratí vlastnictví k věci (*qui mala fide materiam attrahat, speciem perdat*). Toto ustanovení není podle H. Grotia v souladu s přirozeným právem, ale má sankční povahu (*ut vero rei maiori... naturale est facti, non iuris*).³⁹ To, že větší věc pohltí menší, je podle H. Grotia záležitostí skutku (*naturale est facti, non iuris*).

Gaius ve 2. knize *Každodenností neboli Zlatých pravidel*: „Ale i kdybys z mých prken postavil loď, loď bude tvou, neboť se nezachová cypřiš, stejně jako se nezachová vlna, ze které byly učiněny šaty, ale byla vytvořena nová forma, která se skládá z vlny a cypřiše.“ (z latinského jazyka přel. P. Dostálík).

³⁶ GROTIUS, Hugo: *Hugonis Grotius de iure belli ac pacis libri tres. In quibus ius naturae & gentium: item iuris publicis praecipua explicantur*. Editio secunda. Amsterdam 1625, s. 181.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

3 L. von Arndts

L. von Arndts⁴⁰ definuje specifikaci jako změnu věci buď nahodilým působením nebo na základě práce jiného člověka. Tato změna musí vést k tomu, že „věc se jeví být novou“. Vlastnické právo připadne zpravidla vlastníkově věci změněné. Pokud ovšem věc změnil někdo jiný, než její vlastník, a to s úmyslem nabýt tuto věc pro sebe, potom připadne vlastnické právo buď výrobci nebo tomu, pro koho byla věc vyrobena.

Nově vytvořenou věc neposuzuje L. Arndts⁴¹ jako *res nullius*, ale okolnost, že věc byla vytvořena specifikantem. Jako *nova species* byla podle L. Arndtse⁴² věc považována pouze tehdy, pokud ji nebylo možno vrátit zpět na původní materii. Tento původně Paulův názor⁴³ přijal podle L. Arndtse za svůj Justinian,⁴⁴ zatímco Prokuliáni vždy měli zpracovatele za vlastníka a Sabiniáni vždy vlastníka materie. Zhotovitel však nenabude vlastnické právo k věci, jestliže úmyslně zpracoval věc cizí. Toto je názor nový, protože podle římského práva mohl zpracovatele ve zlém víře žalovat kondikcí nebo žalobou z krádeže. V každém případě pak má původní vlastník nárok na vydání takového bezdůvodného obohacení proti specifikantovi.

4 B. Windscheid

B. Windscheid rozumí specifikaci také jako přetvoření materiálu v novou věc. Vlastníkem tímto způsobem vytvořené věci je zpracovatel nebo ten, pro něhož byla vytvořena. Ovšem za podmínky, že nemůže být obrácena nazpět na původní materiál. V opačném případě patří nová věc vlastníkově materiálu.⁴⁵ Tento názor považuje Windscheid za Iulianův, vedle kterého uvádí ještě názory Sabiniánů a Prokuliánů. Klade si otázku, jaké je zdůvodnění nabytí vlastnického práva – zda je to z hlediska vynaložené práce nebo z důvodu,

⁴⁰ ARNDTS, Ludwig von, C: *Učební kniha pandekt* (dále jen *Učební kniha*). I. díl (ed. J. SPÁČIL). Praha 2010, s. 261–263.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Dig. 41, 1, 24.

⁴⁴ Inst. 2, 25.

⁴⁵ WINDSCHEID, Bernhard: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Sv. 1. Düsseldorf 1861, § 187, s. 596.

že se zmocnil věci.⁴⁶ Ovšem aby došlo skutečně k nabytí vlastnického práva, musí být nabyvatel v dobré víře.⁴⁷

5 Codex Thesianus

Historie není k tomuto zákonodárnému dílu příliš shovívavá. K. Malý hovoří o „zřejmé nepraktičnosti díla, které bylo spíše učebnicí a právní pojmy spíše vykládalo, než právně formulovalo.“⁴⁸ K. Schelle hodnotí *Codex Thesianus universalis* jako „dílo velmi rozsáhlé, rozvláčné a pro právní praxi v podstatě nepoužitelné.“⁴⁹ H. Hattenhauer, jakkoliv vysoko hodnotí kodifikační snahy v Rakousku 18. století, označuje *Codex Thesianus* jako „učebnici zpracovanou v paragrafovaném znění, která vyvolala prudkou polemiku.“⁵⁰ Přesto vynikne kvalita právního díla a jeho závislost na římském právu, pokud budeme zkoumat právě institut specifikace.

Specifikace samotná je v souladu s římským právem definována jako spojení věcí dvou vlastníků, tak že není možné oddělit jednu věc od druhé.⁵¹ Zákoník postihuje pouze hlavní způsoby takového vytvoření jedné věci z druhé a stanoví, že i ostatní, méně časté způsoby mohou být tímto způsobem rozhodnuty.⁵² Mezi časté, obvyklé způsoby umělého přírůstku řadí *Codex Thesianus* jednak zpracování cizí věci („Gestaltung eines fremdes Zeugs“), jednak spojení jedné věci s jinou („die Beifügung eines Dings zu dem anderen“), jednak smísení a splynutí věcí dvou vlastníků („die Zammengießung und Vermengung zweier Herren Sachen“), jednak zastavění věci do pozemku – a to jednak zastavění cizí věci do vlastního pozemku, vlastní věci do cizího pozemku, zastavění cizí věci do cizího pozemku („der Einbau fremden Zeugs in eigenen Boden oder eigenen Zeugs in fremden Boden, oder fremden Zeugs in fremden Boden“) a konečně popsání cizího

⁴⁶ Tento názor podporuje SCHEURL, Adolf, von: *Beiträge zur Bearbeitung des römischen Rechts*. Erster Band. Erlangen 1853; LEIST, Bernhard. W.: *Zivilistische Studien auf dem Gebiete dogmatischer Analyse*. Drittes Heft. Ueber die Natur des Eigenthums. Jena 1859, s. 119.

⁴⁷ WINDSCHEID, Bernhard: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Sv. 1. Düsseldorf 1861, § 187, s. 596–597.

⁴⁸ MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 2010, s. 196.

⁴⁹ VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém: *České právní dějiny*. Plzeň 2008, s. 436.

⁵⁰ HATTENHAUER, Hans: *Evropské dějiny práva*. Praha 1998, s. 436

⁵¹ HARRAS-HARRASOWSKY, Philipp, von (eds.): *Der Codex Thesianus und seine Umarbeitungen*. Svazek I–V. Wien 1883 – 1886. In: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/CodexThesianus.htm> [cit. 30. 11. 2017]. Cod. Th. [2, 5, § 9] 64.

⁵² Cod. Th. [2, 5, § 9] 65.

papíru nebo umístění malby na cizí věc („die Beschreibung fremden Papiers und Bemalung fremden Zeugs“).⁵³ O specifikaci se jedná pouze v případě, že zpracovaná věc změní podobu nebo formu („Gestalt oder Form verfertigt wird“) a tato změna způsobí, že po posouzení okolností připadne vlastnictví nové věci buď tomu, komu patřila věc před zpracováním, nebo zpracovateli.⁵⁴ Jako příklad zpracování uvádí *Codex Theresianus*, když se z cizího zlata, mědi nebo cínu vytvoří nádoba nebo šperk. Také pokud se z cizího hedvábí, vlny nebo lnu vytvoří koberce, látky nebo oděvy. Nebo také pokud se z cizího dřeva nebo kamene nebo kovu vytvoří rytiny, skříně nebo nádobí nebo nějaké nástroje, pokud se z cizích rostlin nebo jejich plodů vytvoří pokrmy, ovocné šťávy, barvy nebo léky.⁵⁵ Ne každé zpracování ovšem vede k změně vlastnického práva. Aby zpracování mělo tyto právní účinky, vyžaduje *Codex Theresianus* splnění následujících podmínek.

Za prvé: zpracovávaná věc musí být zcela cizí, to znamená, že nesmí být ani z malé části ve vlastnictví zpracovatele, pokud by byla již od počátku zcela ve vlastnictví zpracovatele, posoudí se případ jako přírůstek (tedy *accessio* podle římského práva), pokud by patřila zpracovateli pouze z části, posoudí se případ jako smísení a splynutí (*commixtio* a *confusio* římského práva).⁵⁶

Za druhé: zpracování musí zpracovatel provádět svým vlastním jménem, pokud by bylo zpracování provedeno jménem někoho jiného, uplatní se právo specifikace ve prospěch toho, jehož jménem byla specifikace provedena.⁵⁷

Za třetí: zpracování věci se musí dít bez vůle vlastníka zpracovávané věci. Tam, kde by vlastník vydal svou věc ke zpracování a zpracování by bylo prováděno s jeho souhlasem, tam vzniká mezi zpracovatelem a vlastníkem věci ke zpracované věci spoluvlastnictví.⁵⁸

Za čtvrté: jako zpracování se posoudí změna věci pouze tehdy, pokud věc zcela změní svou formu. Pokud někdo z cizích klasů vymláčí obilí nebo z cizích hroznů vymačká víno, nepovažuje se to za zpracování (změnu formy) a vlastnické právo k obilí nebo vínu zůstává tomu, komu patřily klasy nebo hrozny. Pokud byl zpracovatel v dobré víře, přísluší mu náklady na zpracování.⁵⁹

---

⁵³ Cod. Th. [2, 5, § 9] 66.

⁵⁴ Cod. Th. [2, 5, § 9] 67.

⁵⁵ Cod. Th. [2, 5, § 9] 68.

⁵⁶ Cod. Th. [2, 5, § 9] 69.

⁵⁷ Cod. Th. [2, 5, § 9] 70.

⁵⁸ Cod. Th. [2, 5, § 9] 71.

⁵⁹ Cod. Th. [2, 5, § 9] 72.

I pokud jsou splněny tyto čtyři podmínky, jsou účinky zpracování (tedy změna vlastnického práva) závislé na dobré nebo zlé víře zpracovatele.⁶⁰ Pokud je zpracovatel ve zlé víře, tedy pokud věděl, že zpracovává cizí věc, potom ztrácí práci, kterou při zpracování vynaložil („verliere er die Arbeit“) a zpracovaná věc zůstává ve vlastnictví toho, komu patřila věc před zpracováním, a to dokonce do té míry, že mu přísluší na vydání nově zpracované věci vlastnická žaloba.⁶¹ Případné nároky zpracovatele budou řešeny – podobně jako v římském právu – právě v rámci této vlastnické žaloby. Pokud ovšem vlastník zpracované věci nemá zájem na vydání nově vytvořené věci, potom je zpracovatel povinen nahradit vlastníkově obecnou cenu věci, která byla použita pro zpracování. V případě, že se v důsledku zpracování hodnota věci snížila, nebo pokud vlastníkově zpracované věci vznikla škoda tím, že nemůže použít svou vlastní věc, která zpracováním zanikla, v takovém případě je zpracovatel povinen zaplatit nejvyšší cenu zpracované věci, jakou by v takovém případě požadoval každý podle svého vlastního uvážení a podle vlastní záliby („Vorliebe“). Zpracovatel je také povinen uhradit veškerou škodu a prokazatelné mimořádné náklady. Výši této škody a nákladů musí určit soud.⁶² I tato konstrukce vychází z římského práva, kdy na základě *actio legis Aquiliae* musel škůdce nahradit poškozenému nejvyšší hodnotu, kterou měla věc v roce, který předcházel poškození věci. Tuto nauku o akvilském zákonu kombinuje *Codex Thesianus* s náhradou ceny oblíbenosti, také známou z římského práva (*praetium affectionis*).

Pokud se zpracovatel nachází v dobré víře, pak je třeba rozlišovat, zda je možno zpracovanou věc obrátit zpět na původní látku.⁶³ Je zcela zřejmé, že v tomto případě recipuje tereziánský kodex nauku římského práva *an reverti possit*.

Pokud je možno tuto věc obrátit na původní látku, stává se vlastníkem nově vytvořené věci nikoliv specifikant, ale ten, komu patřila *materia*. Pokud se zpracováním věci zvýšila hodnota věci, je nový vlastník povinen zaplatit zpracovateli obecnou cenu práce, kterou vynaložil na zpracování. Jako příklad zpracování, které je možno obrátit nazpět, uvádí *Codex Thesianus* vytvoření šperku nebo nádoby z cizího zlata, stříbra, mědi nebo cínu. Pokud by zpracovatel byl ochoten vydat nově zpracovanou věc, která by se nacházela ještě v jeho rukou, ale vlastník látky by nebyl ochoten ji přijmout, potom si může zpracovatel nově zpracovanou věc ponechat, ale musí zaplatit obecnou

⁶⁰ Cod. Th. [2, 5, § 9] 73.

⁶¹ Cod. Th. [2, 5, § 9] 74.

⁶² Cod. Th. [2, 5, § 9] 75.

⁶³ Cod. Th. [2, 5, § 9] 76.

cenu zpracované věci vlastníkovi zpracované věci.⁶⁴ Pokud by zpracováním věc nezískala na hodnotě nebo by se její hodnota naopak zhoršila, není vlastník zpracované věci povinen nahradit zpracovateli cenu práce.⁶⁵

Pokud ovšem nemůže být věc obrácena zpět na původní látku, pak se jejím vlastníkem stane zpracovatel, neboť jeho nárok, založený na zpracování věci v dobré víře, je silnější než postavení vlastníka zpracované věci. Vlastníkovi věci ovšem vždy zůstává nárok na zaplacení hodnoty zpracované věci. Tato hodnota se určí na základě soudního ocenění.⁶⁶

RESUMÉ

PROBLEMATIKA ZPRACOVÁNÍ CIZÍ VĚCI NA CESTĚ K MODERNÍM KODIFIKACÍM

Studie se zabývá problematikou zpracování cizí věci v soukromém právu. Zachycuje genezi právního problému zpracování cizí věci v díle *Učebnice práva ve čtyřech knihách* klasického římského práva Gaia z konce 2. století po Kr. Gaius pokládá otázku, kdo bude vlastníkem obilí, které bylo vymláčeno z cizích klasů nebo vína, které bylo vylisováno z cizích hroznů, a představuje i dvě možná řešení – vlastníkem zpracované věci bude buď vlastník hroznů, nebo klasů, které tvoří podstatu vína či obilí, nebo bude vlastníkem ten, kdo poskytl práci nutnou ke vzniku vína nebo obilí. Studie dále zkoumá tzv. střední výrok (*media sententia*), který máme doložen až v zákonodárném díle císaře Justiniana, ale který je pravděpodobně výtvorem klasické římské právní vědy. Podle tohoto výroku závisí vlastnictví k nově vzniklé věci na okolnosti, zda může být tato věc vrácena do původní podoby (*an reverti possit*). Studie ukazuje vliv, jaký měly názory římských právníků nejen na vývoj právního myšlení významných osobností pandektního práva (B. Windscheid, G. Puchta, L. von Arndts), ale i na představy tvůrců první významné kodifikace soukromého práva *Codex Thersianus*.

Klíčová slova: *specificatio*, *Digesta seu Pandectae*, pandektní právo, *Codex Thersianus*

⁶⁴ Cod. Th. [2, 5, § 9] 77.

⁶⁵ Cod. Th. [2, 5, § 9] 78.

⁶⁶ Cod. Th. [2, 5, § 9] 78.

SUMMARY

THE PROBLEMATICS OF ANOTHER'S PROPERTY
TOWARDS MODERN CODIFICATIONS

The study deals with the issues connected with the processing of another's property in private law. It covers the genesis of a legal problem of a treatment of another's property in The Institutes of Gaius from the end of the 2nd century AD. Gaius discussed who would be the owner of spikes taken from another's corn or wine which would be made from someone else's grapes. He gave two possible outcomes – either the owner of the plants which created the substance for the commodities or the person who made the effort to create wine or corn. The study also examines middle thought (*media sententia*), which was not documented until *Corpus Juris Civilis* (*Code of Justinian*), a probable product of classical Roman law. According to the verdict, the ownership of the newly created item depends on the circumstance whether the newly created item can be returned into its original state (*an reverti possit*). The study shows the influence of the Roman lawyers not only on the thoughts of important scholars the Pandects (*The Digest*) law (B. Windscheid, G. Puchta, L. von Arndts) but also on the notions of the creators of significant codification of private law *Codex Theresianus*.

Keywords: *specificatio*, *Digesta seu Pandectae*, the Pandects law, *Codex Theresianus*

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

JUDr. Petr Dostálík, Ph.D.
Katedra teorie práva a právních dějin
Právnická fakulta
Univerzita Palackého
tř. 17. listopadu 8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: petr.dostalik2007@gmail.com

ŘÍMSKÉ DĚDICKÉ PRÁVO JAKO INSPIRACE SOUČASNÉHO DĚDICKÉHO PRÁVA¹

Adam Talanda – Iveta Talandová

1 Úvod

Současné soukromé právo celé kontinentální Evropy, a tedy i České republiky, má svůj základ v římském soukromém právu a právní vědě, které se dále rozvíjely i po zániku Římské říše.² Vliv římského práva se projevuje především v právu majetkovém, mezi které se řadí i dědické právo, které bývá označováno za nejpropracovanější část římského práva. Vyvinulo se velmi brzy, když už v Zákoně XII desek z 5. století př. n. l. je mu věnována pozornost.³ Tento zákon přitom kodifikoval jinak už dříve platné obyčejové právo, takže normy dědického práva v něm obsažené jsou mnohem starší. Římské dědické právo bylo od počátku založeno na určitých hodnotách a principech, které přetrvaly po celou dobu existence římského státu, některé až do dnešních dnů. Tyto principy se udržely i přes nutné vývojové změny dědického práva, a přestože z nich byly činěny výjimky, nebyly principy dědického práva zrušeny a byly považovány za důležitý základ práva a dědické právo pak bylo důležitou součástí života Římanů. Důležitost dědického práva v systému římského práva se projevuje také v tom, kolik prostoru mu bylo v práv-

¹ Příspěvek je dílčím výstupem projektu IGA_PF_2017_011 „Problematika univerzální sukcese v dědickém právu“ – Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, a projektu IGA_PF_2017_012 „Nepominutelný dědic a jeho postavení v řízení o pozůstalosti“ – Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta. Jeho autoři jsou interními doktorandy na Katedře soukromého práva a civilního procesu Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

² K vlivu římského práva a římské právní vědy viz URFUS, Valentin: *Historické základy novodobého práva soukromého*. 2. vyd. Praha 2001.

³ Zákon XII desek (Lex duodecim tabularum) z let 451 až 450 př. n. l. byl nejstarší římskou kodifikací práva a obsahoval právní pravidla obyčejového práva, která byla sporná, nejasná nebo nová. Účelem pořízení zákona bylo zamezit zneužívání nejasných norem obyčejového práva ze strany patricijů na úkor plebejů. Zákon zachycený na dvanácti deskách byl vystaven na fóru, aby se s ním každý mohl seznámit. Za vpádu Gallů okolo roku 390 př. n. l. byly desky zničeny požárem a již nebyly obnoveny. Text zákona byl formulován jasně, avšak byl značně kazuistický (věnoval se jednotlivostem, jen málo zobecňoval), což je pak pro římské právo typické. Zákon XII desek byl respektován, děti se ho ve škole učily jako básničku a ještě po šesti stoletích k němu právníci psali komentáře. Do dnešní doby se dochovaly právě jen časté citace zákona. KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal: *Římské právo*. Praha 1995, s. 14–16; BARTOŠEK, Milan: *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha 1988, s. 255–256.

nických dílech věnováno. Ve slavné učebnici římského práva ze 2. století, v Gaiových institucích,⁴ byla dědickému právu věnována celá jedna třetina díla.⁵ Digesta, nejslavnější a monumentální sbírka římského práva z 6. století, rozdělená do 50 knih,⁶ věnuje dědickému právu asi jednu čtvrtinu svého objemu.⁷ Důležitost dědického práva pro život římských občanů⁸ lze ilustrovat

⁴ Gaiovy instituce (*Gai Institutiones*) ze 2. století n. l. byly učebnicí římského práva sepsanou přístupným jazykem. Text učebnice se z velké části dochoval až do dnešní doby, a to i jako fragmenty v jiných dílech. Mezi ostatními autory nebyl Gaius ve své době příliš uznáván a byl spíše druhořadý a nepřilíh originální právník, v praxi však byla jeho učebnice užívána a od 4. století byl považován za jednoho z pěti nejslavnějších autorů. Gaius byl literárně velmi plodný a sepsal též komentář k Zákonu XII desek. Označení „instituce“ (*institutiones*) bylo v Římě obvyklým názvem pro učebnice. O Gaiovi a jeho životě pak nejsou z pramenů známy téměř žádné informace, i jeho jméno je nejasné, když se jedná jen o křestní jméno, pod kterým byl Gaius citován i pozdějšími římskými autory, přestože obvyklé bylo uvádění přídomků (*cognomin*). KINCL, Jaromír: *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň 2007, s. 12–23.

⁵ DAJCZAK, Wojciech – GIARO, Tomasz – LONGCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek: *Právo římské. Základy soukromého práva*. České vydání Petr Dostálík. Olomouc 2013, s. 37.

⁶ *Digesta* neboli *Pandekty* (*Digesta seu Pandectae*) byla sbírka římského práva vyhlášená jako zákoník římské říše roku 533 našeho letopočtu východořímským císařem Justinianem. *Digesta* byla monumentální kompilací ze spisů klasických římských právníků, které byly pozměňovány (interpolovány) podle potřeb v době sestavování *Digest*. Skládají se z 50 knih, každá kniha (vyjma knih 30 až 32) se dělí na tituly věnované určitému okruhu práva podle svého nadpisu, tituly se skládají z jednotlivých fragmentů, které jsou výňatky z děl klasických právníků, podle nichž jsou také označeny, a ty se dále dělí na paragrafy (citace *Digest* pak obsahuje označení knihy, titulu, fragmentu a paragrafu, případně též označení původního právníka a jeho díla, které je převzato). Vedle *Digest* byla na pokyn císaře Justiniana vypracována ještě další právnícká díla, a to *Instituce* (učebnice práva z roku 533), *Codex* (sbírka císařských konstitucí z roku 534 n. l.) a pozdější *Novelly* (novelizace zákonů). *Digesta, Instituce a Codex* (někdy též s *Novellami*) jsou od 16. století označovány jako *Corpus Iuris Civilis* (podle souborného vydání Dionysia Gothofreda z roku 1583). KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: c. d., s. 14–16; SKŘEJPEK, Michal (ed.): *Digesta seu Pandectae. Digesta neboli Pandekty*. Praha 2015, s. 12–23.

⁷ DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: c. d., s. 37.

⁸ Při uvažování o římském právu je třeba si uvědomit, že propracované římské právo bylo a dodnes je právem rozšířeným do velké části světa, avšak po dlouhou dobu trvání římského státu byla subjektem (římského) práva jen relativně malá skupina osob. Subjektem práva byly pouze osoby s určitým statusem, a to osoby svobodné (*status libertatis*), které byly římskými občany (*status civitatis*) a které nebyly závislé na jiném členu rodiny (*status familiae*). Odlišné postavení měly osoby podřízené moci otce rodiny, cizinci, propuštěnci nebo otroci, kteří měli omezenou nebo žádnou způsobilost k činům a právům. Způsobilost k právům v římském právu se odlišovala od způsobilosti k činům, kterou mohly mít i osoby nezpůsobilé k právům, a naopak nemusely ji mít všechny osoby způsobilé k právům. Ve starších dobách často vyžadované přísné formální náležitosti a důraz na přesné slovní formulace před svědky měly v římském právu význam, když se téměř všichni Římané způsobili k právům a právním činům znali a provedená jednání je zavazovala také morálně. Z dnešního pohledu nedostatečně

také známým výrokem římského spisovatele a politika Catona staršího, který prý ve svém životě litoval pouze tří věcí: že svěřil tajemství své ženě, že k cestě použil loď, když mohl jít pěšky, a že byl celý jeden den bez závěti.⁹

Římské dědické právo bylo postaveno na dále uvedených principech, které vyjadřovaly samotné hodnoty dědění. Těmito hodnotami bylo zachování kontinuity lidského snažení pro případ smrti, udržení právní jistoty, ochrana projevené vůle zemřelého a ochrana rodinných vazeb. K naplnění hodnot dědění tak především bylo nutné podle vůle zemřelého nalézt dědice, který zabezpečí povinnosti zůstavitele v majetkové i nemajetkové oblasti.¹⁰ Uvedené hodnoty a principy dědického práva přetrvaly až do současné úpravy dědického práva, přestože mnohdy s četnými výjimkami. V dalším textu jsou římskoprávní principy představeny a srovnány se současným českým dědickým právem.

2 Princip zachování hodnot

Nejdůležitějším principem, který vůbec podmiňuje existenci dědického práva, je princip zachování (majetkových) hodnot. Ten právě vyjadřuje kontinuitu, tedy staví užitek živých nad práva či pocty zemřelého, chce zachovat majetek zemřelého pro živé. K tomuto principu, jakkoli se dnes jeví jako samozřejmý, se musela společnost propracovat z dob, kdy vše, co patřilo zemřelému, bylo s ním pohřbíváno, přičemž se mnohdy jednalo nejen o předměty, ale i o zvířata, manželky nebo otroky. V dnešní době je tento princip zachování hodnot v evropské právní kultuře brán jako samozřejmý, ale některé kultury či národy ještě nedávno dodržovaly zvyk pohřbívání majetku se zemřelým.¹¹

---

pouhé slovní formulace právních jednání tak byly tehdy perfektně dostačující. V průběhu času se pak odlišné postavení různých skupin osob stíralo, stejně jako se především pod vlivem praetorů zjednodušovalo právo. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 55 an.; SKŘEJPEK, Michal: *Poodkryté tváře římského práva*. [Sine loco] 2006, s. 173–175; VÁŽNÝ, Jan: *Nauky všeobecné. Soustava práva římského, díl I*. Brno 1946, s. 17–19.

⁹ LONGCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek: *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa 2011, s. 24.

¹⁰ Tamtéž, s. 53–54.

¹¹ TILSCH, Emanuel: *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Část I. Editor Ondřej Horák. Praha 2014 (reprint), s. 9–13; SALÁK, Pavel: *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*. Brno 2016, s. 11–13.

3 Princip universální sukcese

Dalším principem typickým pro římské dědické právo je princip universální sukcese,¹² tedy že dědění znamená nastoupení do veškerých práv a povinností zůstavitele, do postavení zůstavitele. Dědic měl být pokračovatelem zůstavitele téměř ve všech oblastech¹³ včetně postavení otce rodiny a udržovatele rodinného kultu. Římané tak nechápali dědění jako pouhý přechod majetku, naopak, dědic se dostával do postavení zůstavitele a teprve jako důsledek tohoto postavení mohlo dojít k přechodu majetku, což však nebylo nezbytně nutné. Dědicem byl i ten, kdo žádný majetek nenabyl. Protože majetek nehrál roli, bylo pro Římany samozřejmé, že děděním přecházely na dědice také všechny dluhy, které pak musel platit. Charakter dědického práva se postupem času a změnami ve společnosti vyvíjel a otázka majetku začínala být při dědění tím hlavním. V 6. století, v době vydání justiniánských *Digest*, pak mělo dědění už téměř výlučně majetkový charakter a došlo tak k zavedení možnosti omezení povinnosti hradit dluhy zůstavitele dobrodiním inventáře, tedy soupisem pozůstalosti.¹⁴ Princip universální sukcese platil však nadále, jen mohl být ohledně povinnosti hradit dluhy omezen. Výjimku v povinnosti hradit dluhy zůstavitele pak tvořili vojáci, kterým bylo už před zavedením dobrodiní inventáře umožněno hradit dluhy jen do omezené výše.¹⁵ Universální sukcesí se tak rozumělo nastoupení dědice do postavení zůstavitele, a proto bylo v Římě vhodné a také časté, že zůstavitel v závěti určil jediného dědice jako svého nástupce, a ostatním příbuzným zanechal majetek v podobě odkazů.¹⁶

¹² Vyjádření principu universální sukcese lze nalézt v *Digestech* (D. 50, 17, 62): „Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit.“ (Dědictví není nic jiného než nastoupení *in universum ius*, jež příslušela zemřelému). DOSTALÍK, Petr: *Dědická instituce jako základní obsahová náležitost testamentu*. Časopis pro právní vědu a praxi, 3, 2012, roč. 20, s. 276.

¹³ Některá práva a povinnosti zůstavitele na dědice nepřecházela, jako např. postavení manžela, osobní služebnosti, užívací a požívací práva, osobní privilegia nebo držba. VANČURA, Josef: *Úvod do studia soukromého práva římského*. Díl II. Praha 1923, s. 430–431; DOSTALÍK, Petr: *Dědická instituce jako základní obsahová náležitost testamentu*. Časopis pro právní vědu a praxi, 2012, roč. 20, č. 3, s. 276.

¹⁴ Při uplatnění dobrodiní inventáře (*beneficium inventarii*) byl proveden soupis pozůstalosti a dědic měl povinnost hradit dluhy zůstavitele jen do výše hodnoty majetku uvedeného v soupisu. Bez uplatnění dobrodiní inventáře hradil dědic dluhy zůstavitele v neomezené výši. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 299.

¹⁵ SALÁK, Pavel: *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva* (dále jen *Testamentum militis*). Brno 2016, s. 266–268.

¹⁶ Odkazem nebo také legátem zůstavitel nějaké osobě (odkazovníkovi, legatárovi) přesně stanovenými slovy zanechal z dědictví určitý majetek, zpravidla jednotlivou věc. Odkazovník

Princip universální sukcese přetrval až do dnešního dědického práva, kde se dědění také označuje za universální sukcesi. Toto označení však není zcela přesné, když děděním sice dochází k přechodu všech způsobilých práv a povinností ze zůstavitele na dědice najednou,¹⁷ ale oproti římskoprávnímu pojetí se jedná jen o zlomek práv a povinností, která děděním přecházejí. Předně dnešní dědické právo je výlučně majetkovou záležitostí, a to až do té míry, že pokud zůstavitel nezanechal žádný majetek nebo zanechal jen majetek nepatrné hodnoty, k dědění vůbec nedojde.¹⁸ Dále mnohá majetková práva přecházejí mimo dědění.¹⁹ Po vzoru římského práva však zůstala zachována neomezená povinnost hradit dluhy zůstavitele, kterou je možno limitovat výhradou soupisu, tedy odrazem římskoprávního dobrodiní inventáře.²⁰ Tento stav však byl již za první republiky kritizován romanistou Janem Vážným, který upozorňoval na to, že neomezená povinnost hradit dluhy zůstavitele v Římě existovala proto, že původně byl majetek jen vedlejší, a že pokud by byl v římském dědickém právu majetek tím hlavním, byla by povinnost hradit dluhy po vzoru jiných římskoprávních principů omezena.²¹ Určitým projevem universální sukcese a římskoprávního nemajetkového pojetí dě-

---

neměl postavení dědice, pouze nabýval majetkový prospěch a neměl povinnost hradit dluhy. Rozhodovací praxí se pak vyvinuly fideikomisy, které měly podobný charakter, ale bylo jimi možno zanechat i celý majetek. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: c. d., s. 304 an.

¹⁷ § 1475 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku (dále jen „občanský zákoník“), stanoví, že dědické právo je právo na pozůstalost, a že pozůstalost tvoří celé jmění zůstavitele, kromě práv a povinností vázaných výlučně na jeho osobu, ledaže byly jako dluh uznány nebo uplatněny u orgánu veřejné moci.

¹⁸ Nezanechá-li zůstavitel žádný majetek, nebo zanechá-li jen majetek nepatrné hodnoty, řízení o pozůstalosti bude zastaveno ve smyslu § 153 nebo § 154 zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních (dále jen „zákon o zvláštních řízeních soudních“), a případný majetek nepatrné hodnoty se vydá osobě, která se postarala o pohřeb zůstavitele. Nabytí majetku nepatrné hodnoty vypravitelem pohřbu není děděním a má sloužit k pokrytí vynaložených nákladů (výše hodnoty majetku, který lze považovat za majetek nepatrné hodnoty, není určena žádným právním předpisem a v praxi se pohybuje nejvýše asi do 30 000 Kč). V takovém případě vůbec nemusí být zjišťováni dědicové, když k dědění nedochází.

¹⁹ Mimo dědění přechází např. mzdové a platové nároky do určité výše, nemocenské dávky, dávky státní sociální podpory nebo právo na pojistná plnění. SVOBODA, Jiří – KLIČKA, Ondřej: *Dědické právo v praxi*. Praha 2014, s. 133 an.

²⁰ § 1706 občanského zákoníku stanoví, že uplatnil-li dědic výhradu soupisu, hradí dluhy zůstavitele do výše ceny nabytého dědictví.

²¹ Vážný poukazoval na to, že jakmile se v římském dědickém právu postupem času stával hlavní složkou dědění přechod majetku, byla povinnost hradit dluhy omezována různými instituty, třebaže se Římané neodvážili přímo popřít samotný tradiční princip neomezené povinnosti hradit dluhy. Vážný tedy pro moderní dědické právo navrhoval omezení povinnosti hradit dluhy zůstavitele jen do výše hodnoty majetku pozůstalostí, což u nás později platilo za účinnosti zákona č. 141/1950 Sb., občanského zákoníku, a zákona č. 40/1964 Sb.,

dění pak může být také současná úprava odmítání či neodmítání dědictví, podle které se má dědic k odmítnutí či neodmítnutí dědictví vyjádřit bez ohledu na to, zda je mu znám rozsah pozůstalosti.²² Z praktických důvodů se však v praxi poučení o dědickém právu odkládá do doby, kdy je znám rozsah pozůstalosti.

4 Princip autonomie vůle

Princip autonomie v dědickém právu se vztahuje především ke svobodě vůle zůstavitele a lze ho rozdělit na dvě oblasti. Na právo zůstavitele rozhodnout o dědici a o svém majetku pro případ smrti a tuto svou vůli kdykoliv změnit,²³ a dále na respekt k zůstavitelem projevené vůli při výkladu posledního pořízení po smrti zůstavitele.²⁴ Možnost pořídit pro případ smrti a respekt k projevené vůli se v Římě rozvinuly velice brzy a byly preferovány před děděním ze zákona, což souvisí také s principem universální sukcese. Každý římský občan měl nejprve neomezenou možnost pořídit pro případ smrti, ovšem později byla pořizovací volnost z různých důvodů omezována, ať už se jednalo o ochranu rodiny nebo o ochranu státních zájmů. Princip autonomie vůle však přetrval a každý mohl o svém majetku pořídit, ale musel při tom dodržet přísné formální náležitosti kladené na pořízení pro případ smrti, přičemž v Římě se zpočátku pořizovalo v ústní formě a případný písemný záznam měl jen podpůrnou funkci, až později se vyvinuly písemné testameny.²⁵ Římská zásada pořizovací volnosti a možnost zůstavitele kdykoliv pořízenou závěť zrušit pak znamenaly, že zásadně nebylo možné pořídit společnou závěť více osob, dědickou smlouvu nebo se zavázat k pořízení či

---

občanského zákoníku, tedy do roku 2014. VÁŽNÝ, Jan: *Pojem práva dědického a účelnost jeho dnešní struktury*. Právní obzor, 6, 1923, s. 100–101.

²² Podle § 164 zákona o zvláštních řízeních soudních vyrozumí soud o dědickém právu každého, o kom lze mít podle dosavadních výsledků řízení za to, že je zůstavitelovým dědicem. Předchozí seznámení dědice s rozsahem pozůstalosti není vyžadováno.

²³ Vyjádření pravidla odvolatelnosti poslední vůle lze nalézt v *Digestech* (D. 34, 4, 4): „Ambulatoria est enim voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.“ (Vůle zůstavitele může být změněna až k poslednímu okamžiku jeho života). DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 51.

²⁴ Vyjádření pravidla respektu k projevené vůli zemřelého lze nalézt již v *Zákoně XII desek* (T. 5, 3) i v *Digestech* (D. 50, 16, 120): „Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.“ (Jak rozhodl naložit se svým majetkem a ohledně opatrovnictví nad svými věcmi, to ať je podle práva). DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 51.

²⁵ KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 266–267, 275–280.

nepořízení závěti. Výjimku v této oblasti tvořilo darování pro případ smrti²⁶ a určitá forma dědické smlouvy mezi vojáky.²⁷

O respektu k vůli zůstavitele svědčí také výrok slavného řečníka Cicerona, který uvedl: „Ve veřejných záležitostech není nic hodno respektu více než zákon, v záležitostech soukromých neplatí nic více po právu než testament.“²⁸ Vůle zůstavitele tak byla pro dědické právo zásadní, a to až do té míry, že testament mohl být vyložen v souladu s vůlí zůstavitele i proti slovům použitým v testamentu.²⁹

Princip autonomie vůle přetrvál i do dnešního práva, přičemž je základním stavebním kamenem nejen dědického práva, ale celého soukromého práva. V dědickém právu se pak dnes prosazuje volnost zůstavitele pořídit pro případ smrti i respekt k projevené vůli.³⁰ Na projev vůle pro případ smrti také dnešní dědické právo klade přísné formální náležitosti,³¹ což je pocho-

²⁶ Darování pro případ smrti bylo zvláštním institutem, který fungoval v dobách, ve kterých nemělo římské dědické právo majetkovou povahu. Později bylo darování pro případ smrti postaveno na roven odkazům podle dědického práva. Blíže TALANDA, Adam: *Darování pro případ smrti*. In: STLOUKALOVÁ, Kamila (ed.): *Soudobé reflexe římského práva: římské právo v moderních kodifikacích*. Praha 2015, s. 153–160.

²⁷ SALÁK, P.: *Testamentum militis*, s. 306–313; ČERNOCH, Radek: *Umožňuje římské právo uzavření dědické smlouvy?* Časopis pro právní vědu a praxi, 1, 2013, s. 51–54.

²⁸ Cicero, *Phillipicae* 2, 109: „In publicis nihil est lege gravior, in privatis firmissimum est testamentum.“ DĄCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 56.

²⁹ Také v *Digestech* (D. 50, 17, 12) byl zakotven právní princip: „In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur.“ („Testamenty se vykládají jen a jen podle vůle zůstavitelů“). Dokladem důležitosti zjištění opravdové vůle zůstavitele při výkladu závěti pak může být též soudní spor z roku 93 př. n. l. zmiňovaný Ciceronem a známý jako „Causa Curiana“. Zůstavitel tehdy v obavě z blízké smrti sepsal závěť a za svého dědice povolal své dosud nenarozené dítě, tedy nascitura. V závěti pak nařídil pupilární substituci, tedy svému dědici, u něhož měl obavu, že by se nemusel dožít plnoletosti, ustanovil dědice, a to muže jménem Curius. Zůstavitel přitom jasně nechtěl, aby se jeho majetek dostal jeho příbuzným, kteří by jako zákonní dědicové dědili po něm i po jeho nenarozeném synovi. Zůstavitel brzy zemřel a po jeho smrti se ukázalo, že jeho žena nebyla těhotná a neexistovalo tedy jeho dítě jako dědic. Spor se pak vedl o to, zda mají dědit dědicové ze zákona, nebo Curius jako dědic zmíněný v závěti. Ze slov závěti pak vyplývalo, že by měli dědit dědicové zákonní, když dědic ze závěti, tedy nenarozené dítě, nikdy neexistoval a těžko tak po něm mohl jako další v řadě dědit Curius. V bitvě mezi slovy a vůlí nakonec zvítězil výklad podle vůle zůstavitele, a tedy se dědicem stal Curius. DĄCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 55–56. Blíže viz DOSTALÍK, Petr: *Causa Curiana – i slavní právníci prohrávají spory*. Bulletin advokacie, 1–2, 2010, s. 65–68.

³⁰ Autorům je však z vlastní právní praxe známo, že v dnešní době již neplatí, že každý občan má svou závěť, jak tomu bylo u Římanů. Naopak v dnešní době většina lidí závěť nezanechá a nastává dědění ze zákona. Důvodem může být i pověrčivost nebo představa, že závěť je jen pro bohaté.

³¹ Formu závěti upravuje § 1532 až § 1550 občanského zákoníku. Závěť musí být zásadně písemná, a to buď ve formě soukromé listiny, nebo ve formě veřejné listiny. Soukromou listinou je

pitelné vzhledem k následkům, které se k testamentu vážou, a také vzhledem k tomu, že zůstavitel je v době výkladu testamentu již po smrti a nemůže zasáhnout. Výklad testamentu pak i dnes záleží na zjištění opravdové vůle zůstavitele,³² avšak úprava dědického práva v některých případech připouští, aby se dědicové dohodli i odlišně od projevené vůle.³³ Dnešní dědické právo pak také stojí na zásadě, že závěť lze pořídit jen samostatně a kdykoliv ji lze odvolat, ale zároveň je připuštěno i darování pro případ smrti a dědické smlouvy, tedy právní jednání, která jsou jednostranně neodvolatelná.³⁴

5 Princip výlučnosti dědických titulů

Výlučnost dědických titulů ve starém Římě znamenala nemožnost kombinace dědění ze závěti a ze zákona, přičemž preferováno bylo dědění ze závěti.³⁵ Toto pravidlo zřejmě souviselo s úctou k projevené vůli zůstavitele jako otce rodiny, se zásadou universální sukcese, a tedy se snahou o co nejmenší počet dědiců, a dále značně zjednodušovalo dědění. V *Digestech* se uvádí, že tyto dva dědické tituly nemohou nikdy působit vedle sebe, protože je mezi nimi přirozený zápas.³⁶ Přestože toto pravidlo přetrvávalo dlouho do středověku, už v době římského státu z něj existovaly výjimky, z nichž zřejmě nejdůležitější je vojenský testament, vedle kterého mohlo k dědění části pozůstalosti dojít také ze zákonné posloupnosti, což bylo dáno obecně zvláštním posta-

---

zavěť sepsaná a podepsaná vlastnoručně zůstavitelem, nebo závěť sepsaná jinak než vlastnoručně a vlastnoručně zůstavitelem podepsaná a potvrzená svědky. Veřejnou listinou je notářský zápis. Závěť je možno pořídit také ústně před svědky, a to v konkrétně vyjmenovaných situacích a za specifických podmínek, přičemž ústní závěť je výjimkou.

³² Podle § 1494 občanského zákoníku je závěť třeba vyložit tak, aby bylo co nejvíce vyhověno vůli zůstavitele.

³³ § 1693 a § 1694 občanského zákoníku uvádí situace, kdy se dědicové mohou o rozdělení dědictví dohodnout i jinak, než zůstavitel uvedl v závěti.

³⁴ Darování pro případ smrti je upraveno v § 2063 a dědické smlouvy v § 1582 až § 1593 občanského zákoníku. Ani jeden z institutů není v současné době v praxi příliš často využíván.

³⁵ Vyjádření zásady výlučnosti dědických titulů zní: „Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest.“ (Nikdo nemůže zemřít tak, aby povolal dědice k dědění zčásti testamentem, zčásti ze zákona). Tuto zásadu lze nalézt v *Digestech* (D. 50, 17, 7), třebaže vyjádřenou jinými slovy (viz další poznámku). DĄJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: c. d., s. 47; SALÁK, P.: *Testamentum militis*, s. 272 an.

³⁶ D. 50, 17, 7: „Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est ‚testatus‘ et ‚intestatus‘.“ (Naše právo nedovoluje občanu, aby zemřel částečně s testamentem, částečně intestátně, neboť mezi „testatus“ a „intestatus“ je přirozený rozpor.) SALÁK, P.: *Testamentum militis*, s. 273.

vením vojáků. Další výjimkou byla posloupnost proti testamentu, jestliže byl testament neplatný, a do určité míry také zřizování fideikomisů.³⁷

Princip výlučnosti dědických titulů se do dnešního práva nedochoval, a naopak se připouští dědění na základě více dědických titulů vedle sebe.³⁸ Prosadila se tedy výjimka z původní římskoprávní zásady, avšak samotná zásada je často v literatuře³⁹ zmiňována jako představení dvou základních způsobů dědění.

6 Princip nezměnitelnosti osoby dědice

Princip nezměnitelnosti osoby dědice⁴⁰ měl v Římě za následek, že stal-li se někdo dědicem, nemohl později přestat být dědicem. To mělo význam především v tom, že zůstavitel nemohl v pořízení pro případ smrti ustanovit dědice s rozvazovací podmínkou nebo s určením času. Tento přístup byl logický s ohledem na zásadu universální sukcese a povahu dědění jako nastoupení do právního postavení zůstavitele. Objevil-li se tak po nastoupení dědice další majetek nebo dluhy, zůstával dědic stále stejný. Výjimka pak byla opět připuštěna u vojenského testamentu, kde bylo možno ustanovit dědice i jen na určitou dobu.⁴¹

Nezměnitelnost osoby dědice přetrvala do dnešního dědického práva jen částečně. Platí sice, že pokud někdo prohlásí, že dědictví odmítá nebo neodmítá, tak nemůže své prohlášení změnit a dědicem zůstává i tehdy, pokud se dodatečně objeví nový majetek nebo nové dluhy.⁴² Je však dnes možné, aby zůstavitel povolal dědice k dědění i jen na omezenou dobu nebo do okamžiků-

³⁷ Tamtéž, s. 274–278.

³⁸ § 1476 občanského zákoníku výslovně připouští dědění na základě více různých dědických titulů vedle sebe, tedy na základě dědické smlouvy, závěti i zákona. Je také možné, aby došlo k dědění podle více závětí téhož zůstavitele, které vedle sebe mohou alespoň částečně vzájemně obstat dle § 1576 občanského zákoníku.

³⁹ Např. RADVANOVÁ, Senta – ZUKLÍNOVÁ, Michaela – KŘÍŽ, Jan, HOLCOVÁ, Irena – KŘEŠŤANOVÁ, Veronika – MIKEŠ, Jiří: *Občanské právo hmotné* 3. Praha 2009, s. 268; ČEŠKA, Zdeněk – KABÁT, Jozef – ONDŘEJ, Josef – ŠVESTKA, Jiří: *Občanský zákoník. Komentář*. Díl II. (§ 222 až 510). Praha 1987, s. 647; DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 47.

⁴⁰ Vyjádření zásady nezměnitelnosti osoby dědice: „Semel heres, semper heres“ („Jednou dědic, navždy dědic“), není výslovně v *Digestech* vyjádřeno, avšak lze ho z *Digest* (D. 28, 5, 89) dovodit. DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 58.

⁴¹ Tamtéž, s. 58–60.

⁴² Podle § 1489 občanského zákoníku se nepřihlíží k prohlášení, kterým někdo odvolá své dřívější odmítnutí nebo neodmítnutí dědictví.

ku splnění podmínky.⁴³ To má dnes smysl, když dědění je čistě přechodem majetkových práv a povinností a jeho podstatou už není nastoupení do postavení zůstavitele, jak tomu bylo v římském právu.

7 Princip rodinné solidarity

Princip rodinné solidarity znamenal omezení autonomie vůle zůstavitele. Zůstavitel jako otec rodiny měl sice moc nad členy rodiny, ale zároveň vůči nim měl i povinnosti. Vyvinula se tak formální práva nepominutelných dědiců, kterými byli dědicové vlastní a nutní podle zákonné dědické posloupnosti, tedy osoby podřízené otcovské moci zůstavitele, například zůstaviteli potomci jakkoliv vzdálení, manželka podrobená moci zůstavitele nebo osoby sešvagřené. Tito nepominutelní dědicové museli být v závěti zmíněni, tedy nesměli být opomenuti. Zůstavitel je mohl buď ustanovit za dědice, nebo je vydědit, přičemž syny musel vydědit jmenovitě, ostatní dědice stačilo vydědit všeobecným prohlášením. Zůstavitel nemusel vydědění odůvodnit, šlo jen o to je jmenovat, aby bylo jasné, že zůstavitel o dědicích věděl a byl si vědom svého rozhodnutí. V případě nedodržení povinnosti mohla nastat posloupnost proti testamentu a nepominutelní dědicové mohli dědit vedle testamentárních dědiců nebo i místo nich. Později se vyvinula materiální práva nepominutelných dědiců, nejprve jako morální povinnost zanechat nepominutelným dědicům nějaký majetek, od 2. století už jako právní pravidlo. Tak vzniklo právo na povinný díl ve výši určité části ze zákonného dědického podílu. Nedodržení povinného dílu pak opět mohlo vést k úplnému nebo částečnému zrušení závěti. V 6. století pak byly zavedeny taxativní důvody pro vydědění.⁴⁴

Princip rodinné solidarity přetrval i do dnešního práva a projevuje se složením zákonných dědických tříd a právy nepominutelných dědiců, kterými jsou dnes už jen potomci zůstavitele. Těmto musí zůstavitel zanechat určitou část pozůstalosti, a pokud jim jejich dědický podíl nezanechá, mohou nepominutelní dědicové žádat svůj povinný díl v penězích od dědiců.⁴⁵ Manželka

⁴³ Dědici lze stanovit podmínky, doložení času nebo příkaz dle § 1561 až § 1574 občanského zákoníku.

⁴⁴ KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 289–293.

⁴⁵ Povinný díl náleží podle § 1642 občanského zákoníku nezletilým potomkům zůstavitele ve výši tří čtvrtin jejich zákonného dědického podílu a zletilým potomkům zůstavitele ve výši jedné čtvrtiny jejich zákonného dědického podílu. Povinný díl může být zanechán v podobě dědického podílu nebo odkazu. Pokud není povinný díl zanechán, mají nepominutelní dědicové právo žádat povinný díl v penězích od dědiců (v takovém případě nemají nepominutel-

zůstavitele mezi nepominutelné dědice nepatří a nemá právo požadovat povinný díl, ale právní úprava na ni myslí alespoň společným jměním manželů, ze kterého má manželka po smrti zůstavitele zásadně nárok na polovinu majetku, a dále manželka nabývá vždy věci tvořící základní vybavení rodinné domácnosti.⁴⁶

8 Princip prospěchu nenarozeného dítěte

Nenarozené dítě bylo v římském dědickém právu a obecně v celém civilním právu považováno za existující, pokud se narodilo živé.⁴⁷ Takové nenarozené dítě, tedy nasciturus, mohlo být ustanoveno za dědice nebo s ním muselo být počítáno při vydědění.

Postavení nenarozeného dítěte, které bylo v době úmrtí zůstavitele již počaté a později se narodí živé, zůstává stejné jako v římském právu i dnes.⁴⁸ Na takové dítě se v dědickém právu hledí jako na způsobilého dědice.

9 Závěr

Římské dědické právo bylo ovládáno principy, které měly základ v tehdejší nahlížení na svět a ve společenském uspořádání. Dědické právo pak také úzce souviselo a vzájemně se ovlivňovalo s právem rodinným a právem věcným. Systém římského práva dědického a jeho principy byly propracované a vzájemně provázané, a není tedy zvláštností, že se staly vzorem pro současné dědické právo. Význam některých zásad i institutů dědického práva se od římských dob změnil a někdy až úplně obrátil, ale římské dědické právo a jeho principy stále zůstávají základem dnešní úpravy. Znalost římskopráv-

---

ní dědicové postavení dědiců, přestože jsou tak označováni). K postavení nepominutelných dědiců viz HORÁK, Ondřej: *Tzv. nepominutelný dědic v novém občanském zákoníku*. Právní rozhledy, 11, 2014, roč. 22, s. 381–386; TALANDA, Adam – TALANDOVÁ, Iveta: *Postavení nepominutelného dědice*. Právní rozhledy, 7, 2018, roč. 26, s. 229–236.

⁴⁶ Úprava společného jmění manželů je obsažena v § 708 až § 742 občanského zákoníku. Právo manžela na věci tvořící základní vybavení rodinné domácnosti je upraveno v § 1667 občanského zákoníku.

⁴⁷ Vyjádření principu prospěchu nenarozeného dítěte: „Nasciturus iam pro nato habetur, quotiens de commodis eis agitur“ (Počaté dítě se považuje za již narozené, pokud se jedná o jeho prospěch) se dovozuje z *Digest* (D. 1, 5, 26; D. 1, 5, 7; D. 50, 16, 231). DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 60.

⁴⁸ Podle § 25 občanského zákoníku se na počaté dítě hledí jako na již narozené, pokud to vyhovuje jeho zájmům. Podmínkou je, že se dítě narodí živé.

ních souvislostí, třebaže se společenské uspořádání i nahlížení na svět výrazně změnily, může být důležitým vodítkem pro správné pochopení fungování dědického práva a jeho principů.

RESUMÉ

ŘÍMSKÉ DĚDICKÉ PRÁVO JAKO INSPIRACE SOUČASNÉHO DĚDICKÉHO PRÁVA

Římské dědické právo se vyvinulo velice brzy, už před 5. stoletím př. n. l., a bývá označováno za nejpracovanější součást římského práva, která byla postavena na určitých hodnotách a byla ovládána základními principy. Dědění bylo pro Římany důležitou součástí života, zprvu spjatou převážně s nemajetkovým postavením zemřelého jako otce rodiny a udržovatele rodinného kultu, avšak s vývojem společnosti se do popředí zájmu dostávala majetková složka dědění. Původní římskoprávní principy dědického práva však přetrvaly tyto vývojové změny a byly z nich případně činěny výjimky. Tyto principy pak měly tak pevný základ, že některé přetrvaly až do dnešního dědického práva, které z římskoprávní tradice vychází. Příspěvek prostřednictvím principů přibližuje charakter římského dědického práva a jeho proměny v dnešním českém dědickém právu.

Klíčová slova: dědické právo, římské právo, principy dědického práva

SUMMARY

ROMAN INHERITANCE LAW AS AN INSPIRATION OF CURRENT INHERITANCE LAW

Roman inheritance law developed quite early. Already before the 5th century it was labelled as the most detailed part of the Roman law, which was built on certain values and which was ruled by basic principles. Inheritance was an important part of life for Romans, initially connected to a non-material position of the deceased father and the holder of the homely cult, nevertheless with the development of the society, it was the material part of inheritance which became prevalent. The original Roman legal principles

of Inheritance law, however, remained through the evolutionary changes and they were alternatively made into exceptions. These principles were such firmly based that some of them survived in the current inheritance law. The study analyses those principles, through which it expounds the character of Roman inheritance law and its transformation in current Czech inheritance law.

Keywords: Inheritance law, Roman law, principles of inheritance law

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

JUDr. Adam Talanda
JUDr. Iveta Talandová
Šemberova 71/6
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: adam.talanda@gmail.com
e-mail: iveta.talandova@gmail.com

Историографический метатекст в «Повести временных лет» и в «Чешской хронике» Козьмы Пражского¹

Jitka Komendová

«Повесть временных лет» и «Чешскую хронику» Козьмы Пражского объединяет не только время создания, но, прежде всего, общий замысел их творцов – оба текста представляют собой попытку рассказать о происхождении своего народа, описать его историю с древнейших времен до современности и обосновать появление нового государства с новой династией на политической карте Европы. Несмотря на очевидность данных параллелей, оба текста имеют и явные различия в области жанра, понимания роли авторского субъекта в тексте и сути историографического труда.

Одним из методов работы над данной проблемой является исследование таких отрывков текста, в которых автор выходит за рамки исторического повествования и комментирует самого себя, свой собственный текст или его читателей. Такие авторские высказывания можно обозначить как историографический метатекст.

Под историографическим метатекстом мы понимаем не авторское присутствие в летописных текстах вообще, т.е. широкий комплекс авторских высказываний от первого лица, авторскую оценку исторических событий и поступков персонажей, или же сведения автора о собственном участии в исторических событиях, а исключительно высказывания, находящиеся «поверх» (meta-) основного текста и выражающие понимание самого процесса историописания, смысла работы историка, рассуждения о взаимосвязи истории и историографии. В такой трактовке понятие историографического метатекста во многом перекликается с темой авторского самосознания, которое, по определению Е. Л. Конявской, представляет собой «осознанность [писателем] целей сочинения, и их качество, эстетические принципы и идеалы, осознание своего труда в рамках традиции и т.п.».² Однако понятие историографического метатекста более узко, больше связано с «ремес-

¹ Zpracování a vydání příspěvku bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2016–2018 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

² Конявская, Елена Леонидовна: *Проблема авторского самосознания в летописи, Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2, 2000, с. 65, 66, 75.

лом» (*techné*) историка и меньше затрагивает вопросы эстетики или мировоззрения в целом.

Части текста, имеющие характер историографического метатекста, можно подразделить на несколько типов: метатекст самопрезентации автора, метатекст рецепции произведения, метатекст источников информации и структурообразующий метатекст. Подавляющее большинство высказываний, определяемых нами как историографический метатекст, и в латинских, и в древнерусских текстах имеют характер топосов, переходящих из одной хроники или летописи в другую. В процессе их отбора и сочетания между собой, а затем использования в новых контекстах и проявляется замысел автора, раскрывается и формируется его интеллектуальный мир.

1 Метатекст авторской самопрезентации

И древнерусские, и латинские книжники строят свой образ на античных топосах авторского самоунижения, к которым контекст средневекового христианского мировоззрения добавил парадоксальную смесь смирения и гордыни: «Писатель, унижающий себя перед Богом, тем самым подчеркивает свою зависимость от него, связь с ним. Иначе говоря, читателю внушается, что он писатель ‘божьей милостью’».³

В «Чешской хронике» мы находим тщательно проработанную авторскую самопрезентацию. Хотя Козьма Пражский не приводит почти никаких биографических данных о самом себе, самосознание хрониста выражено в его труде очень ярко. Козьма много раз дискредитирует себя, говоря о своей необразованности и профессиональной некомпетентности. Он называет себя «по званию лишь деканом»,⁴ «недостойным того, чтобы о нем говорили»⁵, а свою хронику он создает «не из присущего людям тщеславия, а лишь из опасения, чтобы рассказанное мне не было предано забвению, а еще из любви ко всем добрым

³ ПАНЧЕНКО, Александр Михайлович: *Некоторые эстетические постулаты в «Шестоднев» Иоанна Экзарха*. In: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи, т. 1. Ленинград 1976, с. 35.

⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Ed. Bertold Bretholz. In: Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum germanicarum. Nova series. Tomus II. Berlin 1923, s. 1: „solo nomine decanus”. Русский перевод мы цитируем по изданию КОЗЬМА ПРАЖСКИЙ: *Чешская хроника*. Вступительная статья, перевод, комментарии Г. Э. Санчука. Москва 1962.

⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 80: „Cosmas, haud dignus dici decanus”.

людям...»⁶ По его словам, он не способен создать настоящий исторический труд, а может предложить лишь материал для произведения, написанного более образованным автором⁷, «стариковские пустяки»⁸, «ничтожный напиток»⁹, «маленькое сочинение, по мыслям детское, по стилю сельское»¹⁰.

В «Повести временных лет», как и в более поздних древнерусских летописях, метатекст авторской самопрезентации встречается исключительно редко. Значительно чаще, чем в летописях, он проявляется в древнерусских житиях, т.е. жанре, в котором индивидуальное авторство играет гораздо большую роль чем в историописании¹¹. Образ автора древнерусских житий, построенный на топосах столкновения профессиональной слабости с нуждой сохранить память о происшедшем, соответствует самопрезентации чешского хрониста. А в «Повести временных лет» он появляется именно тогда, когда на летописный текст оказывает сильное влияние житийный дискурс: «азъ грѣшныи много и часто Бѣ прогнѣваю и часто согрѣшаю по всѣ дѣи»¹².

2 Метатекст рецепции произведения

Второй тип метатекста – метатекст рецепции произведения – включает в себя высказывания о том, кто является адресатом текста, каким он должен быть, как ему следует понимать суть произведения, какова цель прочтения текста.

Древнерусские летописцы стремятся, в первую очередь, поучить читателя, предостеречь его от греховного поведения или неверных суждений: «се же сказахо^а вѣрны^ѣ дѣла людий да не блзнятсѣ ѡ

⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 3: „non humane laudis ambitione, sed ne omnino tradantur relata oblivioni, pro posse et nosse pando omnium honorum dilectioni.“

⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 3.

⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 2: „Sive enim vobis soli hee seniles nuge placeant sive displiceant, rogo, ne tercius eas oculus videat.“

⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 81: „tamen hoc tam tenui liquore non dedigneris tua sacra proluere labra.“

¹⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 81: „mea opuscula sensu puerilia, stilo rusticalia“.

¹¹ KOMENDOVÁ, Jitka: „Potřebné slovo ukáže mi Bůh.“ *Autorský metatext v ruské hagiografii 11.–14. století. Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, 80, 2011, s. 365–375.

¹² *Полное собрание русских летописей* [ПСРЛ], т. 1. Ленинград 1926–1928, л. 161 об. – л. 162.

праздницѣхъ Бѣжихъ»¹³, «се же списахо^а . да не наскакають нѣции на сватительскыи санъ»¹⁴. Автор ожидает, что читатель о нем вспомнит в молитвах: «а иже чтеть книги сиа . то буди ми въ мѣтвахъ»¹⁵.

В отличие от летописцев, которые выступают в роли авторитета, предлагающего читателям суть и смысл событий в контексте истории спасения, Козьма не считает самого себя гарантом правды, а эсклицитно переносит эту ответственность на читателя: «Так как описываемое произошло в древние времена, то мы предоставляем читателю судить о том, имело ли оно место или было вымышлено»¹⁶. Таким образом, чешский хронист побуждает читателя стать активным участником поиска исторической истины.

Козьма хочет писать так, чтобы «всегда быть по душе людям и добрым, и опытным» и не боится «быть неугодным людям глупым и невежественным», он ожидает негативную реакцию со стороны тех завистников, «которые будут надрываться от издевательского смеха... Ведь ученость этих людей состоит лишь в том, чтобы разрушать что-либо у других, сами же они ничего хорошего создать не могут». В отличие от них, добросовестного критика Козьма прямо побуждает изменить и поправить сказанное неправильно: «Я не краснею от того, что меня поправит друг, а особенно горячо прошу того, чтобы меня поправили друзья»¹⁷.

В рамки метатекста рецепции произведения следует включить и авторские рефлексии по поводу отношений историка с его современниками. Козьма нередко возвращается к теме трудностей, угрожающих автору со стороны соотечественников, если он пишет о темах, неудобных для читателей: «Ибо гораздо полезнее совсем промолчать о современных людях и их времени, чем, говоря им правду, потерпеть какой-нибудь ущерб, так как правда всегда порождает ненависть. А если уклониться от истины и описывать иначе, чем обстояли дела,

¹³ ПСРЛ, т. 1, л. 118.

¹⁴ ПСРЛ, т. 1, л. 120.

¹⁵ ПСРЛ, т. 1, л. 96.

¹⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 32: „Et quoniam hec antiquis referuntur evenisse temporibus, utrum sint facta an ficta, lectoris iudicio relinquimus.“

¹⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 3: „Bonis enim et peritis semper placere glisco, idiotis autem et discolis displicere non pertimesco. Scio enim nonnullos affore emulos et eos emori risu subsannationis, cum viderint scema huius operationis, qui tantummodo docti sunt aliis derogare et ipsi per se nihil boni sapiunt erogare... Non enim ab amico corrigi erubesco, qui etiam ab amicis nimio affectu emendari exposco.“

это значит впасть неминуемо в позор лести и обмана, так как при подобном описании речь идет ведь о делах всем известных»¹⁸.

Хотя древнерусские летописцы в действительности сталкивались с той же проблемой, ни в «Повести временных лет», ни в других летописях эта проблема не раскрывается.

3 Метатекст источников информации

Третью область исследований авторского метатекста представляют собой ссылки на источники информации и комментарии к авторским способам работы с полученной информацией.

Козьма Пражский уделяет много внимания рассмотрению своих первоисточников. Свое повествование он структурирует в соответствии с характером источников информации, выстраивая их по порядку увеличения достоверности: «до сих пор мы включали деяния древности в первую книгу. Но поскольку люди, по словам блаженного Иеронима, иначе повествуют о виденном ими самими, иначе о том, о чем лишь слышали, и иначе о вымышленном ими, мы всегда лучше рассказываем о том, что нам лучше известно, поэтому мы теперь попытаемся, с божьей милостью и с помощью св. Адальберта, рассказывать о том, что мы или сами видели, или достоверно установили со слов тех, кто сам видел [описываемое]»¹⁹; «а теперь я очиню перо для повествования о том, что сохранилось в правдивых рассказах верных людей...»²⁰

Козьма указывает на отсутствие подходящих письменных источников как на причину того, почему он о некоторых темах не пишет. Например, он не пишет о языческих князьях Пржемысловичах не только из-за того, что «люди тогда, грубые и невежественные, предавались чревоугодию и сну...», но «еще и потому, что не было в то время чело-

---

¹⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 159: „Nam de modernis hominibus sive temporibus utilius est ut omnino taceamus, quam loquendo veritatem, quia veritas semper parit odium, alicuius rei incurramus dispendium. Si autem a veritate deviantes aliter quam se res habent scripserimus, cum pene omnibus note sint cause, nihilominus adulationis et mendacii notam incidimus.“

¹⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 79–80: „Hactenus acta antiquitus liber continet primus. Sed quia, sicut ait beatus Hieronimus aliter visa, aliter audita, aliter narrantur ficta, que melius scimus, melius et proferimus, nunc auxiliante Deo et sancto Adalberto ea fert animus dicere, que ipsimet vidimus, vel que ab his referentibus, qui viderunt, veraciter audivimus.“

²⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 32: „Nunc ea que vera fidelium relatio commendat, noster stilus, licet obtusus tamen devotus, ad exarandum digna memorie se acuat.“

века, который [смог бы] с помощью письма сохранить в памяти людей их деяния»²¹.

Но и наличие письменных источников может стать причиной, почему Козьма об определенных темах молчит, а именно – когда эти источники считает настолько известными, что было бы неуместно то, «что сказано, вновь повторять»²² и таким образом «вызвать недовольство читателя... Ведь и кушанья, которые часто ешь, надоедают»²³.

В таких случаях хронист приводит список источников, к которым читатель может обратиться, чтобы дополнить свои знания о затрагиваемой теме: «...обо всем этом можно прочесть в трудах, написанных другими: частью в привилегии Моравской церкви, частично – в эпиллоге Моравии и Чехии, частью – в житии святого мученика нашего и покровителя Вацлава»²⁴; «о том... достаточно, как я полагаю, рассказано в житии святого мужа»²⁵; «о том, что ответила Адальберту паства, по какой причине она его не приняла, к каким народам он затем отправился..., узнает тот, кто прочитает его житие или [историю] мученичества»²⁶.

Все эти комментарии к источникам опять подчеркивают активную роль читателя. Он не должен довольствоваться одним текстом, автор побуждает его к тому, чтобы искать и другие источники и, таким образом, принимать прямое участие в процессе раскрытия истории.

Древнерусские летописцы в большинстве случаев не рассказывают о своих информационных ресурсах, однако в определенных случаях они считали необходимым сослаться на некие устные или письменные источники и, таким образом, убедить читателей в ценности и правди-

²¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 21–22: „Horum igitur principum de vita eque et morte siletur, tum quia ventri et somno dediti, inculti et indocti assimilati sunt peccori, quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima fuit oneri; tum quia non erat illo in tempore, qui stilo acta eorum commendaret memorie.“

²² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 55: „Nam mihi iam dicta bis dicere non placet ista.“

²³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 35: „nam et esce execrantur, que sepius sumuntur.“

²⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 35: „quia iam ab aliis scripta legimus: quedam in privilegio Moraviensis ecclesie, quedam in epilogo eiusdem terre atque Boemie, quedam in vita vel passione sanctissimi nostri patroni et martyris Wencezlai...“

²⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 36: „sufficienter dictum puto in passionis eiusdem sancti viri tripudio.“

²⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 55: „Quo facto, quid sibi suus grex responderit aut quam ob causam eum non receperit vel ad quas gentes inde transierit, quante etiam frugalitatis omnibus diebus sui episcopii fuerit, quanta morum honestate enituerit, scire poterit, qui vitam eius seu passionem legerit.“

ности данных утверждений: «гѣть Гевргии в лѣтописани»²⁷, «іако^{же} пишеться в лѣтописани Гречьстѣмь»²⁸, «се же хоцю сказати іаже слыша^{хъ} пре^{жѣ} си^{хъ} . д . лѣ^{тѣ} . іаже сказа ми Гюрата Роговичъ . Новгородецъ . гѣа сице іако посла^{хъ} втрокъ свои в Печеру люди іаже суть дань дающе...»²⁹, «и ина многа повѣдаху ѡ немь . а др^{угое} и самовидецъ бы^{хъ} »³⁰, «Мефодии Патомьскыи еп^ипъ свѣдѣтельствує^т»³¹.

Все ссылки, размещенные в «Повести временных лет», указывают лишь на те тексты, которые непосредственно использованы в летописи. Аналогов «списков рекомендуемой литературы», приводимых Козьмой, мы в «Повести временных лет» не находим.

4 Структурообразующий метатекст

Четвертый тип представляет собой структурообразующий метатекст, т.е. авторские комментарии к структуре повествования, ссылки на предыдущие или последующие части текста. Хронологически построенное повествование, к которому относятся оба анализируемых памятника, не нуждается в развитом структурообразующем метатексте, однако в тот момент, когда автор выходит за рамки чисто анналистической работы, нарушая соответствие временной оси и нарративной линии, структурообразующий метатекст помогает читателю ориентироваться в тексте.

В «Чешской хронике» встречаются многие комментарии типа: «о них, даст бог, будет достаточно подробно рассказано в своем месте»³²; «да будет довольно того, что сказано»³³; «но помолчим [о том], что предано молчанию, и вернемся к тому, от чего мы немного отделились»³⁴; «мы не признали за лишнее вставить на этом месте в наш труд крат-

²⁷ ПСРЛ, т. 1, л. 5 об.

²⁸ ПСРЛ, т. 1, л. 6 об.

²⁹ ПСРЛ, т. 1, л. 85.

³⁰ ПСРЛ, т. 1, л. 66.

³¹ ПСРЛ, т. 1, л. 153.

³² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 112: „de quibus in suis locis, uti Deus dabit, satis copiose tractabitur.“

³³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 55: „Hactenus hec inseruisse sufficiat.“

³⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 22: „Sed sileamus, de quibus siletur, et redeamus, unde paulo deviamus.“

кое описание того, что нам известно по слухам о битве...»³⁵; «об этом нами сказано для того, чтобы мы лучше могли исполнить задуманное нами»³⁶; «хотя о его нраве и жизни много из того, что достойно памяти, хорошо известно, однако, прервав наше повествование, мы кое-что расскажем»³⁷.

И аналогично этому в «Повести временных лет»: «скажемъ што са оудѣало та си такоже преже почали бахомъ первое лѣто Мих^аиломъ а по раду положимъ числа»³⁸; «се же написахъ и положихъ . в кое лѣто почаль быти ман^астырь . и что ради зоветься Печерьскыи . а ѿ Ѡеодосовѣ житыи [п]акы скажемъ»³⁹; «мы же на пре^алежащихъ вѣзврати^аса»⁴⁰.

Считать структурообразующий метатекст чисто формальным приемом, никак не связанным с пониманием автором истории и сути историографической работы, было бы неправильно. Ведь и здесь проявляется определенный взгляд на историю и смысл историописания. Структурообразующий метатекст показывает, что автор не поглощен полностью ходом истории, он осознает факт, что события можно излагать иначе, чем в хронологическом порядке. Автор, хотя и мог быть прямым участником описываемых событий, в момент создания своего труда уже отрешен от них, он может, глядя в прошлое и предполагая будущее, уловить новые смысловые соотношения. Хотя жанры летописи и хроники в общем предполагают хронологическое повествование,⁴¹ автор может нарушить этот принцип, выйти за его рамки. Кроме того, он определяет, в каком месте будет писать о данном событии и насколько пространно. Помещая описываемые факты в определенный кон-

³⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 22: „Nec superfluum esse iudicavimus, quod referente fama audivimus, huic operi nostro hoc in loco summam literarum apicibus inserere bellum...”

³⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 5: „Ad hoc ista retulimus, ut nostre intentionis melius exequi possimus propositum.”

³⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 49: „Obiit Zlaunic, pater sancti Adalberti, cuius de moribus et vita licet plurima eniteant memorie digna, ex quibus tamen ut referamus pauca, cepta intermittimus nostra.”

³⁸ ПСРЛ, т. 1, л. 6 об.

³⁹ ПСРЛ, т. 1, л. 54 об.

⁴⁰ ПСРЛ, т. 1, л. 119.

⁴¹ Хроники, построенные на других нарративных принципах, встречаются в европейской средневековой письменности значительно реже. Ср. Гимон Тимофей В.: *Историописание раннесредневековой Англии и Древней Руси: Сравнительное исследование*. Москва 2012, с. 84–85.

текст, автор также наделяет их новыми значениями, новой смысловой нагрузкой. Перечисленные факты отражают уже определенный этап историографической работы, более зрелый подход к ней.

5 Заключение

Сравнение «Повести временных лет» и «Чешской хроники» Козьмы Пращского демонстрирует разительные различия в объеме и характере авторских комментариев к своей историографической работе.

С точки зрения отношения историка к своему труду, нет принципиальной разницы между «Повестью временных лет» и древнерусскими летописями XII–XIII веков⁴². Напротив, в чешской средневековой историографии уровень осмысления сути историописания и работы историографа, проявленный в «Чешской хронике» Козьмой Пращским, не имеет близких аналогов: рефлексия или полностью исчезает, или проявляется лишь отрывочно, намеками. По характеру историографического метатекста «Повесть временных лет» гораздо ближе к чешским историческим трудам XII–XIII вв. (т.н. «Первые продолжатели Козьмы» (*Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae* и *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae*) и «Второе продолжение Козьмы»⁴³), чем к самой «Чешской хронике».

Принципиальной роли не играет тот факт, что «Чешская хроника» является произведением одного автора, между тем как древнерусскому летописанию чуждо индивидуальное авторство. Осмысление историографической работы в средние века (и не только) основано, в первую очередь, на традициях коллективного сознания интеллектуальной элиты и опирается на уже установленные правила. Конкретный автор не предлагает свое индивидуальное, неповторимое понимание историографической работы, а, исходя из своего образования и существующей традиции, отражает скорее коллективное профессиональное самосознание, в котором он сам лишь расставляет акценты. Говорить о «профессиональном самосознании» особенно по отношению к обществу Древней Руси можно лишь условно, в кавычках, так как при обшей «недостаточной эмансипированности культурных институтов»⁴⁴

⁴² Конявская, Проблема авторского самосознания, с. 75.

⁴³ KOMENDOVÁ, Jitka: *Der Metatext des Autors in den Chroniken der mittelalterlichen Rus' und in den sog. Continuationes Cosmae*. *Medieval Chronicle* 2015, Vol. 9, p. 219–232.

⁴⁴ Конявская, Проблема авторского самосознания, с. 18.

в древнерусском летописании рефлексия сути исторической работы проявляется очень сжато, лишь намеками.

Если уж летописец коснулся вопроса о смысле исторической работы, то его голос звучит гораздо более авторитетно, чем голос чешского хрониста. В то время как летописец стремится поучать читателя, Козьма предлагает свой взгляд на историю как один из возможных и неизменно старается побудить читателя к тому, чтобы тот сам искал историческую правду. Козьме гораздо более близок античный подход к историописанию, чем трактовка событий прошлого и настоящего в контексте истории спасения, которая была основополагающей для древнерусского летописания.

Замечательно, что в раздумьях Козьмы о своем труде и его осмыслении присутствует мотив смеха⁴⁵. Козьма ставит своей целью не только поучение, но и развлечение читателей, и в контексте рецепции своей хроники он говорит и о смехе добросовестном, и о смехе злом, издевательском, чему мы в древнерусском летописании не находим никаких аналогий. Причина этого – в различном подходе не только к историописанию, но и к литературе как таковой. В противоположность бытованию текстов в чешской интеллектуальной среде, в Древней Руси создание текстов и их чтение воспринималось исключительно как серьезная деятельность, соприкасающаяся с сакральной сферой, что делало недопустимым любые формы профанного смеха.

Частная тема историографического метатекста, таким образом, оказывается связанной с целым спектром проблем, среди которых – вопросы о типологических параллелях между древнерусским летописанием и жанрами латинского средневекового историописания, об отношении историка к истории и историописанию, о взаимодействии автора со своим произведением в целом.

---

⁴⁵ KOPAL, Petr: „*I kdyby snad byl toho dne drahého otce pochoval, byl by se jistě musil smáti.*“ *Humor a smích v Kosmově kronice*. In: Evropa a Čechy na konci středověku: sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004 s. 369–382.

RESUMÉ

HISTORIOGRAFICKÝ METATEXT V POVESTI VREMENNÝCH LET A KOSMOVĚ KRONICE ČESKÉ

Studie je věnována srovnání metody historické práce v *Povesti vremenných let* a *Kosmově Kronice české*. U těchto děl středověkého dějepisceví bývá obvykle podtrhována především jejich ideová a tematická blízkost, zatímco samotný přístup k historické práci a žánrová specifika obou textů byla dosud jen velmi málo reflektována. Komparace je založena na analýze tzv. historiografického metatextu, tedy pasáží, v nichž autoři komentují podstatu historické práce, vyslovují se ke smyslu takových textů pro čtenáře, komentují použité ústní či písemné prameny a způsob nakládání s nimi, a konečně způsob, jímž je reálný sled událostí přenášen do literárního textu, tedy otázky struktury a vztahu mezi narativní linií a chronologií. Výrazné odlišnosti mezi historiografickým metatextem v *Povesti vremenných let* a *Kosmově Kronice české* dokládají zásadní odlišnosti mezi chápáním smyslu historické práce u českého kronikáře a staroruských letopisců.

Klíčová slova: historiografický metatext, *Povest vremenných let*, Kosmas, *Chronica Boemorum*, středověká historiografie

SUMMARY

HISTORIOGRAPHICAL METATEXT IN PRIMARY CHRONICLE AND CHRONICA BOEMORUM BY COSMAS OF PRAGUE

The study deals with the comparative methods of historical work in *Primary Chronicle (The Tale of Bygone Years)* and *Chronica Boemorum* written by Cosmas of Prague. It analyses passages where the authors comment upon the nature of historical work, speak about the signification of such texts for its readers, evaluate used sources and the manner of their usage, by which they show elementary differences between the Czech chronicler and old Russian chroniclers in regard to the approach to historical work.

Keywords: historiographical metatext, *Primary Chronicle (The Tale of Bygone Years)*, Cosmas, *Chronica Boemorum*, medieval historiography

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.
Katedra slavistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jitka.komendova@upol.cz

PŘEKLADATELSKÉ A EDITORSKÉ DÍLO MAXIMA PLANÚDA (KOL. 1255–1305) V KONTEXTU RANÉHO PALAIOLOGOVSKÉHO OBDOBÍ¹

Marcel Martin

Ve výčtu osobností, které zásadním způsobem ovlivnily recepci latinského písemnictví v kulturním prostředí pozdní Byzance, nemůžeme opomenout jméno polyhistora, spisovatele a překladatele Maxima Planúda z Nikomédie (Μάξιμος Πλανούδης, Manuel, kol. 1255–1305). Vedle Planúdových rozličných aktivit – ať již se jednalo o oblast matematiky, astronomie, historické geografie, teologie či původní literární tvorby – zaujímá význačné místo jeho činnost na poli filologie, gramatiky a překladatelství z latinského jazyka do řeckého. Právě těmto oblastem se budeme v našem příspěvku věnovat primárně.

Maximos Planúdés je vnímán jako učenec-samouk, přičemž jistou roli pedagoga mohl sehrát Geórgios z Kypru (Grégorios, 1241–1290).² Z hlediska získání na svou dobu neobyčejně hlubokých znalostí latinského jazyka se předpokládá Planúdův úzký kontakt s dominikánským klášteřem sídlícím v janovské Galatě/Peře, rozprostírající se – viděno z Konstantinopole – na protějším břehu přes Zlatý roh. Zde založili dominikáni svůj klášter roku 1233.³ Jak dobře uvedl britský klasický filolog a byzantolog Nigel Guy Wilson (nar. 1935), co se týče získání Planúdových znalostí latinského jazyka, do úvahy rovněž přichází klášter Akataleptos (dnešní Kalenderhane Džámi), kde do roku 1261 žili františkáni a kde později (od roku 1283) působil Pla-

¹ Článek vznikl v rámci projektu GAČR č. 15–06802S Renesanční filozofie a věda. Děkuji za podnětné připomínky všech tří anonymních recenzentů.

² CONSTANTINIDES, Costas N.: *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204–ca. 1310)*. Nicosia 1982, s. 38, 42, 43–44; RUNCIMAN, Steven: *The Last Byzantine Renaissance*. Cambridge 1970, s. 59.

³ FODOR, Nóra: *Die Übersetzungen lateinischer Autoren durch M. Planudes*. Heidelberg 2004, s. 32, pozn. 87. Janovany byla kolonie nazývána Galata; Byzantinci žijící v hlavním městě ji nazývali Pera či Peyre – z řeckého πέπav („na druhé straně“). O působení dominikánů v Galatě/Peře viz NICOL, Donald M.: *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*. Cambridge 1979, s. 78–79, pozn. 34; KIANKA, Frances: *Demetrius Cydones and Thomas Aquinas*. Byzantion, tome 52, 1982, s. 269, pozn. 17; SCHREINER, Peter, *Konstantinopol: dějiny a archeologie*. Přeložil Vlastimil DRBAL. Červený Kostelec 2012, s. 146, pozn. 46.

núdes jako pedagog.⁴ Pokud tedy Planúdes nepřišel do přímého styku s dominikány či františkány v době svého dospívání, lze s jistotou předpokládat, že některé z latinských knih, které mladému učenci mohly přijít vhod, se vyskytovaly v rukopisných sbírkách těchto klášterů.⁵ Na základě marginálních scholií ke sbírce hexametrické poezie psaných Planúdovou rukou (obsažených v rukopise Laur. 32.16) můžeme soudit, že mladý učenec si osvojil značné znalosti latinského jazyka již mezi lety 1280 až 1283.⁶ Vznik Planúdovy řecké verze Augustinova spisu *De trinitate* je kladen do období kolem roku 1283,⁷ přičemž první části převodu vznikly dokonce již v září v roce 1280.⁸ Přestože neznáme jméno žádného Planúdova lektora latiny, ani profesora na vyšším stupni konstantinopolských studií, lze usuzovat, že jistou roli v tomto směru možná sehrála právě osoba výše zmíněného Geórgia z Kypru, jenž své znalosti latiny získal na rodném ostrově (v Nikósii), který spadal pod latinskou křižáckou správu.⁹ Zároveň je nutné vzít v potaz, že Geórgios z Kypru měl rovněž jisté znalosti platónské a aristoteléské filosofie, matematiky a attického řečnictví, což mohlo v souhrnu inspirativně ovlivnit Planúdovo intelektuální zrání.¹⁰

⁴ WILSON, Nigel Guy: *Scholars of Byzantium* (dále jen *Scholars*). London 1996 (rev. ed.), s. 231.

⁵ Srov. FODOR, N.: c. d., s. 15, pozn. 9.

⁶ Tj. před vznikem korpusu Laur. 32.16, který kromě Planúdových scholií, obsahoval díla Hésiodova, Theokritova, Nonna z Panopole a Tryfiodóra; viz CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 42. Manuskript Laur. 32.16 později získal konstantinopolský učitel Ióánnēs Chrysoloras (kol. 1360–1422), synovec věhlasného učenice, diplomata a pedagoga Manuēla Chrysolora (asi 1353–1415), zakladatele řeckých studií v italském humanistickém prostředí na přelomu 14. a 15. století. Italský humanista Francesco Filelfo z Tolentina (1398–1481) tento rukopis zakoupil (někdy na přelomu let 1423/1424) od své tchyně Manfrediny Dorie, vdovy po Ióannu Chrysolorovi, a spolu s mnohými jinými rukopisy jej roku 1427 převezl do Itálie; viz CATALDI PALAU, Annaclara: *I colleghi di Giorgio Baiophoros: Stefano di Medea, Giorgio Crisococca, Leon Atrapas*. In: id., *Studies in Greek Manuscripts*, Spoleto 2008, s. 319.

⁷ Paul Tannery (1843–1904) v této souvislosti uvažoval o Planúdově studiu latiny v klášteře Akataleptos v letech 1283 až 1296. Francouzský byzantolog a historik vědy soudil, že Planúdes vstoupil do tohoto kláštera v roce 1283, tj. v téže roce, kdy klášter opustil Geórgios z Kypru, jenž byl zvolen konstantinopolským patriarchou; viz PERÉZ-MARTÍN, Inmaculada: *Le conflit de l'Union des Eglises (1274) et son reflet dans l'enseignement supérieur de Constantinople* (dále jen *Le conflit*). Byzantinoslavica, LVI, 1995, 2, s. 421, pozn. 66.

⁸ RYDER, Judith R.: *The Career and Writings of Demetrius Kydones: A Study of Fourteenth-Century Byzantine Politics, Religion and Society*. Leiden – Boston 2010, s. 20, pozn. 97.

⁹ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 44. K jiným hypotézám, které souvisejí s Planúdovými latinskými studii viz BRAZINSKI, Paul: *Maximus Planudes and Boethius' Byzantine Reception: Βίος Βοηθίου*. International Journal of History Studies, vol. 7, 2015, issue 2, s. 3; WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231.

¹⁰ WILSON, N. G.: tamtéž, s. 223; CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 46–47; FRYDE, Edmund: *The Early Palaeologan Renaissance (1261–c. 1360)*. Leiden – Boston – Köln 2000, s. 87, 308, 314.

Pozastavme se na okamžik u okruhu mladých vzdělců soustřeďujících se kolem osoby Geórgia z Kypru, jenž působil v Konstantinopoli jako profesor zhruba od roku 1273.¹¹ Jiným studentem Geórgia z Kypru (předpokládáme-li správně, že Planúdés *opravdu* patřil k jeho žákům) byl Kónstantinos Akropolités, syn významného historika a státníka Geórgia Akropolita (1217–1282). K tomuto intelektuálnímu kroužku dále patřil teolog Nikéforos Chúmnos (kol. 1250–1327),¹² budoucí patriarcha Ióannés Glykys (zastával úřad patriarchy jako Ióannés XIII. v letech 1315–1319) či Theodóros Muzalon, budoucí velký *logothet* a *protovestarios*. Nalézáme zde rovněž Theodóru Kantakuzénu Raulainu (kol. 1240–1300), neteř císaře Michaéla VIII. Palaiologa, u níž Geórgios z Kypru podněcoval zájem o klasickou literaturu a zapůjčoval ji rukopisy.¹³ Planúdés udržoval s Theodórou Kantakuzénou přátelský vztah po dobu mnoha let. I z těchto relací lze předpokládat, že v tomto okruhu kolem osoby polyhistora Geórgia z Kypru se pohyboval i mladý Planúdés.¹⁴

Manuél Planúdés záhy po dosažení vyššího vzdělání světské povahy získal významné místo ve státní sféře. Působil jako písař při císařském dvoře, jak je doloženo z dopisu adrianopolskému biskupovi Theoktisovi, jenž je datován rokem 1283.¹⁵ Z dochovaných písemných pramenů není zcela jasný Planúdův postoj k soudobé kontroverzní unijní otázce. Jeho řecký převod Augustinova díla *De trinitate* – který vznikl v době pro-latinské oficiální politiky (jak bylo uvedeno výše, první stránky řecké verze vznikly v roce 1280) – podporuje hypotézu, že Planúdés byl v tomto období spíše stoupencem snah Michaéla VIII. Palaiologa (vládl v letech 1259–1282).¹⁶ Augustinovo *opus magnum* poskytuje teologický základ dogmatu o Trojici a původu Ducha Svatého skrze Boha a Syna (*filioque*). Fundamentální rozdíly mezi římskokatolickou a řeckou ortodoxní církví, které měla Lyonská synoda (1274) za cíl překlenout, se zakládaly na odlišných koncepcích pojmání božské Tro-

¹¹ FRYDE, E.: tamtéž, s. 187.

¹² Tamtéž, s. 314.

¹³ Tamtéž, s. 188, 314. K osobě Theodóry Kantakuzény Raulainy viz NICOL, Donald M.: *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*. New York 1972, s. 163–164, pozn. 21.

¹⁴ Vliv Geórgia z Kypru se šířil i po jeho smrti a je možné jej vystopovat i v pozdní fázi palaiologovského období, např. u Geórgia Scholaria (Geórgios Kurtesés, pozdější konstantinopolský patriarcha Gennadios II., asi 1405–1472), jenž se o něm zmiňuje jako o velkém teologovi, filosofovi, matematikovi a rétorovi; viz CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 47.

¹⁵ FODOR, N.: c. d., s. 17; BRAZINSKI, P.: c. d., s. 2, pozn. 12. K dalším dokladům Planúdova působení ve státní sféře při císařském dvoře viz PERÉZ-MARTÍN, I.: *Le conflit*, s. 419–420.

¹⁶ FRYDE, E.: c. d., s. 261–262. Není písemně doloženo, že by byzantský učenec otevřeně vystoupil během vlády tohoto císaře proti závěrům Lyonské synody uzavřené v roce 1274; viz FODOR, N.: tamtéž, s. 66.

jice.¹⁷ Řecká verze Augustinova spisu, která představuje pozoruhodný překladatelský počín, si později získala oblibu v kroužku učenců inklinujících k latinské teologii ve 2. polovině 14. století, jmenovitě u Démétria Kydóna (kol. 1324–1397), jeho bratra Prochora (1330–1368) a u Démétriových žáků. Ve své době však byl Planúdův převod velmi izolovaným jevem a jako takový neměl bezprostřední vliv na byzantskou soudobou teologii.¹⁸ Tato skutečnost nás nijak nepřekvapí, přihlédneme-li k celkovému politicko-církevnímu nastavení tehdejší společnosti.

Po smrti Michaéla VIII. v roce 1282 dochází k výrazné proměně politické orientace, kdy Andronikos II. Palaiologos (vládl v letech 1282–1328) záhy po svém nástupu začíná prosazovat zcela odlišnou politiku nežli jeho předchůdce. Do čela konstantinopolského patriarchátu byl v březnu roku 1283 jmenován Geórgios z Kypru (zastával úřad patriarchy jako Grégorios II. z Kypru v letech 1283–1289), jenž ostře vystupoval proti obsazení *filioque* ve vyznání víry (*filioque* = „i ze Syna“, tj. zda Duch svatý vychází z Otce „a ze Syna“ či „skrze Syna“). Tato tendence je potvrzena na synodě konané v Blachernském paláci v roce 1285. Zhruba v tomto období Manuél Planúdés vstupuje do mnišského stavu a přijímá jméno Maximos.¹⁹ Stalo se tak pravděpodobně v klášteře Akataleptos. Nicméně místo ani datum nejsou dostatečně písemně doloženy. Jak bylo výše zmíněno (viz pozn. 7), francouzský historik Paul Tannery pro Planúdův vstup do kláštera Akataleptos uvádí rok 1283, tj. bezprostředně po změně politické orientace a po uvolnění učitelské pozice v tomto klášteře po zvolení Geórgia z Kypru konstantinopolským patriarchou.²⁰ Polský byzantolog Oktawiusz Jurewicz (1926–2016) v této souvislosti uvádí rok 1285, přičemž zmiňuje rovněž klášter Akataleptos.²¹ Kóstas N. Kónstantinidés (nar. 1949) je v této věci mnohem opatrnější: klade Planúdův odchod ze státních služeb do kláštera do období mezi lety 1283 až 1292, přičemž přímo neuvádí, o jaký klášter se konkrétně jednalo. Nicméně hypoteticky připouští klášter Pěti Svatých na hoře Auxentios v Bythýnii, kde Planúdés působil jako *hegumenos*, tj. jako duchovní správce kláštera, který měl

¹⁷ FRYDE, E.: tamtéž, s. 262. Více o Lyonském koncilu viz např. GEANAKOPOLOS, Deno John: *Interaction of the "Sibling" Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)* (dále jen *Interaction*). New Haven – London 1976, s. 156–170; RUNCIMAN, S.: c. d., s. 39–40.

¹⁸ MEYENDORFF, John: *Theology in the Thirteenth Century: Methodological Contrast*. In: CHRYSOSTOMIDES, Julian (ed.): *Kathēgētria: Essays Presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*. Camberley 1988, s. 399.

¹⁹ HROCHOVÁ, Věra: *Maximos PLANUDÉS*. In: *Slovník spisovatelů. Řecko: antická, byzantská a novořecká literatura* (dále jen *Slovník spisovatelů. Řecko*). Praha 1975, s. 483.

²⁰ WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231.

²¹ JUREWICZ, Oktawiusz: *Historia literatury bizantyńskieij: zarys*. Wrocław 2007, s. 278.

na starosti i otázky spjaté s hospodařením instituce.²² Do úvahy též přichází konstantinopolský klášter Chóra, protože zde Planúdes pravděpodobně ještě před svým vstupem do mnišského stavu působil jako učitel.²³

Planúdův odchod z politického a církevního života a následné uchýlení se za klášterními zdmi mělo jasný záměr: oddání se zcela studiu. Lze též předpokládat, že došlo i k Planúdovu názorovému obratu (pokud se nejednalo o *coming out* po změně politických poměrů v říši), který mu později vyčte Démétrios Kydónés, jenž tvrdil, že ze stoupence unijní politiky se stal z obavy před pronásledováním ze strany proti-unijních zelótů přívržencem proti-unijní politiky.²⁴ Planúdes opravdu mění ideovou orientaci svých teologických aktivit a píše spisy namířené proti římskokatolickému začlenění klauzule *filioque* do vyznání víry. Mnich Maximos Planúdes se tak zapojil do soudobých religiózních polemik řecké ortodoxní církve s římskou katolickou církví. Napsal v tomto duchu spisy: *Kapitoly (Kefalaia)*, *Logos peri pisteos (Pojednání o víře)*, čtyři *Sylogismy (Syllogismoi)*, dále enkómion na Petra a Pavla (vzniklo před rokem 1283),²⁵ liturgické písně a modlitby. Planúdův traktát o původu Svatého Ducha (podobně jako stejně zaměřený text jeho žáka Manuěla Moschopula) byl záhy napaden ze strany přesvědčeného unionisty Geórgia Metochita (1250–1328). Planúdova původní díla mohla být pro tehdejší byzantské teology vhodnou prolegomenou k latinské patristice. Co se týče Planúdových překladů latinských teologických děl, dříve se předpokládalo, že dokonce přeložil *Summu theologickou (Summa theologiae)* Tomáše Akvinského.²⁶ V současné době však nemáme žádné hodnověrné důkazy, že by tomu tak skutečně bylo. Nicméně moderní bádání se přiklání k názoru, že byzantský učenec vytvořil řeckou verzi Akvinského spisu *Expositio in symbolum apostolorum*.²⁷ Jiným dílem religiózní povahy, které Planúdes přeložil z latiny do řečtiny, byl anonymní (Pseudo-Cyprianův) traktát

²² BRAZINSKI, P.: c. d., s. 6.

²³ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 68; WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231. pozn. 7. Nutno poznamenat, že tento taktický tah stáhnutí se z vysoké politické sféry do kláštera při změně politické situace byl poměrně častým jevem mezi byzantskými učiteli, politiky či církevními hodnostáři. Za všechny jmenujme životní osudy polyhistora Michaěla Psella (1018–1078 nebo 1096/7), právníka a církevního spisovatele Ióanna Xifilina (kol. 1010–1075) či osud císaře a historika své doby Ióanna VI. Kantakuzéna (Joasaf, asi 1292–1383, vládl v letech 1347–1354).

²⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: tamtéž, s. 67; FRYDE, E.: c. d., s. 262.

²⁵ FRYDE, E.: tamtéž, s. 263.

²⁶ TATAKIS, Basile: *Byzantine Philosophy*. Translated with introduction by Nicholas J. MOUTAFAKIS. Indianapolis – Cambridge 2003, s. 198.

²⁷ CESSARIO, Romanus: *A Short History of Thomism*. Washington, D.C. 2003, s. 57.

De duodecim abusivis saeculi řadí se k augustinovské tradici.²⁸ Stalo se tak bezesporu ještě za panování Michaéla VIII.²⁹ Byzantský učenec s největší pravděpodobností v tomto období rovněž vytvořil řecké verze latinských děl portugalského filosofa a lékaře Petra Hispana (Pedro Julião, mezi 1205 až 1220–1277, pozdějšího papeže Jana XXI., zastával úřad v letech 1276–1277).³⁰ Planúdovy překlady teologických děl souvisely s církevní a politickou atmosférou po Lyonském sněmu v roce 1274 a mohly být též později požadovány ze strany císaře Andronika II. Palaiologa ve vztahu k uskutečnění synody, jež se konala v Blachernském paláci v roce 1285 a na níž byla zevrubně projednávána problematická otázka *filioque*.

Přes Planúdovo zaměření na výše zmíněné spisy religiozní povahy a přes jeho mnišské zasvěcení jádro jeho překladatelských zájmů představují antičtí římstí autoři zlatého (80 př. n. l.–14 n. l.) a stříbrného období (14–117) s přesahy v případech Boëthiově (kol. 477–525) a Macrobiově (kol. 385–kol. 430) do období pozdní antiky.

Obraťme nyní pozornost k Planúdovu překladu sbírky výroků a poučení moralistního rázu připisované Catonovi Censoriovi (234 př. n. l.–149 př. n. l.), jež nese název *Disticha* (*Dvojverší*; též *Disticha Catonis* – *Catonova dvojverší*; *Dicta Catonis*). Tento soubor lidových poučení morální povahy pochází od neznámého autora 3. či 4. století n. l.³¹ Vhodněji by se tedy mělo hovořit o sbírce sentencí Pseudo-Catona. Přičteme-li k tomu skutečnost, že později – rovněž v období pozdní antiky – byla *Disticha* doplněna o *Monosticha* (*Jednoverší*), jež jsou na vyšší myšlenkové a formální úrovni, u nichž však není prokázáno autorství, je tato námitka dvakrát oprávněná.

Výrokům slavných autorů (literátů, mnichů, svatých Otců) se dostávalo v kulturním kontextu Byzance velké úcty a byly velmi pečlivě sestavovány. V byzantské literární tradici byla velmi oblíbená *Florilegia*, sbírky výroků antických autorů, např. Theogéna či Pseudo-Fokylida. Catonova osoba byla v Byzanci (podobně jako tomu bylo v latinském prostředí) reflektována jako ideál morálně zásadového státníka. K vytvoření této idealizované představy přispěla díla antických historiografů: Polybia z Megalopole, Dionýsia z Halikarnassu, Dióna Kassia a Appiána. Catonův obraz doplnil především Plútár-

²⁸ FISHER, Elizabeth A.: *Planoudes, Holobolos and the Motivation for Translation*. Greek, Roman, and Byzantine Studies, 43, 2002/2003, no. 1, s. 79, pozn. 5 a 6.

²⁹ FODOR, N.: c. d., s. 16.

³⁰ GEANAKOPOLOS, D. J.: *Interaction*, s. 110–111.

³¹ MOUCHOVÁ, Bohumila – VIDMANOVÁ, Anežka: *DISTICHA CATONIS* (*Catonova dvojverší*). In: Slovník latinských spisovatelů. Praha 1984, s. 222.

chův portrét v *Bioi parallēloi* (*Srovnávací životopisy, Životopisy slavných Řeků a Římanů*), jež byly v Byzanci velmi populárními. Mozaiku byzantské recepce římského státníka doplnila v 11. století excerpta právníka Ióanna Xifilina, učence pozdního období tzv. makedonské renesance. S Catonovou osobou jako vzorem ideálního státníka se setkáváme v historiografickém díle Xifilinova současníka Michaéla Psella. Z jisté rafinované narážky, kterou nacházíme u Ióanna Tzetzta (kol. 1110–1186), lze soudit, že tento básník sám sebe pojímal jako reinkarnaci slovuťného římského státníka.³²

Planúdés v podstatě přeložil *Disticha* dvakrát. Jedna z verzí je obsažena v rukopise Mon. gr. 551.³³ Jeho řecká verze je jazykově založena na puristické attické variantě řečtiny, přičemž zpřístupnil tuto středověkou latinskou povinnou četbu byzantskému čtenáři pomocí výkladových modifikací odrážejících řeckou (nikoliv latinskou) tradici, jež měly za cíl usnadnit pochopení textu.³⁴ Popularita řeckého překladu je doložena poměrně vysokým počtem dochovaných rukopisů ze 13. a 14. století, v nichž byl Catonův text doprovázen kritickými poznámkami, např. scholia obsažená v rukopise Athous Monasterii τῶν Διονυσίου 194, jejichž autorem byl Neofytos Monachos (rukopis vznikl mezi lety 1341–1348) či scholia v rukopise Marc. gr. 83, jenž vznikl před rokem 1327.³⁵ Planúdova řecká verze Catonových *Dvojverší* zanechala stopu v díle významného polyhistora Theodóra Metochita (1270–1332), a to konkrétně v předmluvě k jeho nejvýznamnějšímu spisu, sbírce 120 esejů *Hypomnēmatismoi kai seméiōseis gnōmikai* (*Miscellanea philosophica et historica, Rozmanitosti filosofické a historické*), kde tento autor zdůrazňuje význam Catonovy sbírky nikoliv pouze z pohledu gramatického učiva a předloh pro výuku rétoriky, nýbrž klade důraz též na skutečnost, že odkaz římského občana je vhodným vzorem k následování v rámci morální výchovy.³⁶ Manuél Gabalas (1271/1272–† před 1359) a Makarios Chrysokefalos (1300–1382) zahrnuli Planúdův překlad *Disticha Catonis* do svých vlastních spisů.³⁷ V pozdějších obdobích nacházíme zmínky o Catonovi např. v anonymním veršovaném milostném románu *Iberios a Margaróna* (14. století) či v díle básníka 2. poloviny 15. století Manuěla Georgilla Limenita.³⁸

³² FODOR, N.: c. d., s. 213–214.

³³ Tamtéž, s. 215.

³⁴ Tamtéž, s. 232.

³⁵ Tamtéž, s. 220.

³⁶ Tamtéž, s. 214.

³⁷ Tamtéž, s. 88.

³⁸ Tamtéž, s. 214.

Řecký překlad Catonových *Dvojverší* se stal – stejně jako tomu bylo v prostředí středověkého latinského Západu – základní školní pomůckou, vhodnou k memorování.³⁹ Morfologie, syntax a slovní zásoba sbírky ponaučení přístupnou formou prověřily gramatické znalosti žáků a zároveň tento soubor s ohledem na snadnou zapamatovatelnost morálních rad pomáhal budovat osobní etický kodex studentů. V rukopisech 15. století řecká verze *Disticha Catonis* doprovází Planúdův překlad Donatova gramatického textu *Ars minor* (*Malá gramatika*).⁴⁰ Překlad Catonových *Disticha* spolu s částmi Planúdovy antologie epigramů byly později zahrnuty do řeckých učebnic, jež se nazývaly *mathémataria*. Tyto učební texty byly hojně využívány ještě v době pod tureckou nadvládou.⁴¹ Planúdova řecká verze *Disticha Catonis* byla prvně vydána tiskem v roce 1495 v Benátkách u Alda Manuzia (kol. 1452–1515). Jedná se tak o jeden z prvních spisů v řečtině, které byly publikovány v Manuziově nakladatelství.

Na řecký převod *Disticha Catonis* Planúdés navázal překladem Cicero-
nova dialogického dílka *Cato maior de senectute* (*Cato Starší o stáří*), v němž autor vyzdvihuje přednosti stáří. Cicero patřil v byzantské intelektuální tradici k jedné z nejznámějších postav antického Říma. Jeho filosofický odkaz a morální hodnoty byly šířeny v byzantském intelektuálním prostředí rovněž díky Plútarchovým *Životopisům slavných Řeků a Římanů*. Plútarchos Cicero-
na vnímal jako pendant k Démostenovi. Jiným Ciceronovým spisem, který se rozhodl Planúdés přeložit, bylo dílo *Somnium Scipionis* (*Scipionův sen*).⁴² Jedná se o epilóg (poslední VI. knihu) politicko-filosofického Ciceronova spisu *De re publica* (*O státě*), v němž se římský autor snažil o provázání řeckých politických idejí s římskou tradicí představ o konstituci státu. Ideové paralely ke *Scipionovu snu* je možné hledat v mýtu o Erovi obsaženém v Platónově *Ústavě*; dialogu, který byl pro Cicero-
na při psaní díla *De re publica* (společně s Platónovými *Zákony*) hlavním inspirativním vzorem.⁴³ Základním poselstvím *Scipionova snu* je idea, že „skutečnou odměnou pro toho, kdo se zaslouží o blaho spoluobčanů, není pomíjivá sláva, nýbrž blažená nesmrtelnost; k tomu je zapotřebí odpoutat mysl o pozemských marnostech, vzhlížet k vyšším cílům a pěstovat ctnost, která nespočítá jen v rozvíjení intelektuálních

³⁹ WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 230.

⁴⁰ FISHER, E. A.: *c. d.*, s. 82–83.

⁴¹ FODOR, N.: *c. d.*, s. 89.

⁴² Planúdova řecká verze viz Marcus Tullius CICERO: *Scipionův sen*, do řečtiny přeložil MAXIMOS PLANUDES, do češtiny přeložil Petr BŘEZINA. Srní 2008, s. 40–67. (Souběžný text v latině, řečtině a češtině.)

⁴³ FRYDE, E.: *c. d.*, s. 258.

schopností a mravního vědomí, nýbrž také v jejich naplnění skrze skutky“.⁴⁴ Hlavní osoba spisu P. Cornelius Scipio Aemilianus (189–129 př. n. l), dobyvatel Kartága, je ve snu v dialogu se svými zesnulými předky obeznámen s kosmologickými představami, jež jsou kombinací Platónovy a Aristotelovy nauky a jež představují ideový rámec meditace nad krátkostí a pomíjivostí lidského života, jenž by měl být založen na spravedlivém a ctnostném jednání vůči druhým.⁴⁵

Na *Scipionův sen* Planúdés překladatelsky navázal převodem Macrobiova díla *Comentarii in somnium Scipionis* (*Komentář k Scipionovu snu*), které obsahuje rozsáhlé úryvky z Ciceronova spisu (představují zhruba dvě třetiny textu *Scipionovu snu*).⁴⁶ Obě tato díla se v latinském prostředí šířila společně, přičemž celý Ciceronův dialog *O státě* se někdy na konci antiky ztratil.⁴⁷ Macrobiovo dílo, jež požívalo v prostředí latinského Západu nesmírné popularity, padlo v kontextu rané palaiologovské renesance na živnou půdu. Téma filosofických dialogů se koncentruje na problematiku pythagorejské aritmetiky, na otázku novoplatónské trojice (*deus, mens, animus*) a na objasnění sestupu duše z hlediska novoplatónského učení. Dílo dále přináší exkurzy do oblasti astronomie a geografie, přičemž kosmologické představy jsou založeny z velké části na Platónových dialozích *Tímaios* a *Faidros*⁴⁸ a na Porfyriově komentáři k *Tímaiovi*. Macrobiovou snahou je harmonické provázání Platónova učení s Ciceronovými myšlenkami v novoplatónském duchu. Toto tématické zaměření dobře korespondovalo s filosofickou atmosférou nikájského exilového období a s rozvojem byzantské přírodní filosofie po roce 1261. O životnosti platónských (resp. novoplatónských) ideí svědčí rukopisná tradice. Rukopis Laur. 87.3, obsahující korpus Plótína, byl vytvořen bezesporu v palaiologovském období. Nejranější dochovaný kodex Paris gr. 1813, zahrnující Proklovo dílo *Eis tén Platónos theologia* (*Theologia Platonica, K Platónově teologii*), byl vytvořen v 13. století a rukopisy Vat. gr. 237 a Marc. gr. 678, obsahující *Theologiké stoichéiosis* (*Stoichéiosis theologiké, Elementa theologiae, Základy teologie*) byly vyhotoveny v 13. nebo na počátku 14. století.⁴⁹ Kompendia z děl antických filosofů novoplatónské orientace

⁴⁴ BŘEZINA, Petr: *Předmluva*, in: tamtéž, s. 11.

⁴⁵ FRYDE, E.: c. d., s. 258.

⁴⁶ BŘEZINA, Petr: *Předmluva*, in: tamtéž, s. 11.

⁴⁷ Tamtéž. Dialog byl znovuobjeven až na počátku 19. století, kdy jej Angelo Mai, prefekt Vatikánské knihovny, objevil pod Augustinovým komentářem k žalmům jiný text, který byl psán ve 4. století; viz tamtéž, s. 13.

⁴⁸ FODOR, N.: c. d., s. 186.

⁴⁹ Tamtéž, s. 181.

(Aristoxenos, Porfýrios, Kleonidés, Ptolemaios a Theón ze Smyrny) vytvořili v čase rané palaiologovské renesance byzantští učenci Geórgios Pachymerés (1242–1310), Manuél Bryennios (kol. 1275–1340) a Theodóros Meliteniotés (kol. 1320–1393).⁵⁰ V tomto intelektuálním prostředí se Planúdvův překlad Macrobiova díla (připočteme-li jeho didaktické přednosti) jistě dobře adaptoval. O rukopisech, které zahrnovaly Platónovy dialogy a na nichž se Planúdés podílel jako kopista, pohovoříme níže na příslušném místě. Planúdova řecká verze Macrobia se stane velmi populární ve 14. a 15. století rovněž v humanistickém prostředí latinské Evropy.⁵¹ Petrarkův přítel, byzantský diplomat působící v Itálii, Nikolaos Sigéros (Sigerios, Syger, † 1357), vlastnil rukopis Monac. gr. 439, který obsahoval Planúdvu řeckou verzi Macrobia. Planúdvův text Sigéros porovnal s původním latinským zněním a připsal na okraj stránek své vlastní řecké korektury, týkající se jazykových nuancí.⁵² V pozdějších dobách Planúdova řecká verze Macrobiova *Komentáře* postupně upadala v zapomnění na rozdíl od řeckého převodu Ciceronova *Scipionova snu*, jenž byl vydán tiskem jako jeden z prvních řeckých spisů v roce 1507.⁵³

Planúdés vytvořil řeckou verzi Boëthiova spisu *De consolazione philosophiae* (*Filosofie utěšitelka*) a pravděpodobně také *De dialectica* od téhož autora. Řecký převod *De consolazione philosophiae* vznikl před rokem 1296.⁵⁴ Enormní popularitu dialogu *De consolazione philosophiae* v latinském středověkém prostředí lze přičíst originální Boëthiově syntéze antického etického postoje (spolu s učením o duši, o kosmu, o možnostech a úskalích lidského poznání) s křesťanským světovým názorem. Svou roli zde jistě hrála jazyková přístupnost, promyšlená kompozice a stylistická úroveň posledního spisu pozdně-antického filosofa.

Boëthiova díla nebyla v Byzanci zcela neznáma. Kolem roku 1267 teolog a rétor Manuél (Maximos) Holobolos (kol. 1245–1310/14) vytvořil řecké verze Boëthiových spisů z oblasti logiky: *De differentiis topicis* (opatřen Holobolovým komentářem) a *De hypothetis syllogismis*.⁵⁵ V předmluvě ke svým

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Vat. gr. 116 (olim 1006), 14. století; Paris. gr. 1000, 14. století; Marc. gr. Z 508, 14.–15. století; Vat. gr. 115 (olim 1070), 14.–15. století; Monac. gr. 495, 14.–15. století; Paris suppl. gr. 1101, 14. století; viz tamtéž, s. 195, pozn. 54.

⁵² FODOR, N.: c. d., s. 194–195.

⁵³ Tamtéž, s. 195.

⁵⁴ FRYDE, E.: c. d., s. 259; RYDER, J. R.: c. d., s. 25, pozn. 124.

⁵⁵ Uvažuje se o rozmezí mezi lety 1265 až 1268 na základě rukopisu Vat. gr. 207, jenž oba texty obsahoval; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 80; FODOR, N.: c. d., s. 37, 199. Kde Holobolos získal své znalosti latinského jazyka, není známo. Později byl v kontaktu s příslušníky františkánského a dominikánského řádu, jmenovitě s dominikánem Simonem z Konstantinopole, jehož znalosti jak latiny, tak řečtiny byly ceněny ze strany Filipa z Pery; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 95.

řeckým verzím Holobolos interpretuje úvodní pasáže *De consolatione philosophiae*. Jeho výklad se vztahuje k symbolickému významu personifikované Filosofie. Nicméně nikde nezmiňuje plán toto dílo přeložit.⁵⁶ Tento úkol na sebe vezme až Planúdés. Aktivita Manuéla Holobola jistě představovaly významnou inspiraci pro Planúdovu volbu přeložit toto dílo, jež si zasloužilo, aby se objevilo v pedagogickém korpusu byzantských učitelů a studentů. Některé badatele tato ideová afinita přiměla k hypotéze, že Planúdés nabyl svých hlubokých znalostí latinského jazyka právě u Holobola.⁵⁷ Planúdův elegantní překlad *De consolatione philosophiae* je považován za jeden z jeho nejlepších. Oba prominentní profesori – jak Holobolos, tak Planúdés – se bezesporu rozhodli pro překlad Boëthiových spisů rovněž z důvodu jejich stylistického působu, který sehrál důležitou roli v rámci výuky rétoriky a gramatiky, tradičních nástrojů, jež přispívaly k budování společenské kariéry ve veřejném životě či v císařských službách.

Boëthiovo dílo, jež svou uměleckou formou prezentovalo eklektické proudy pozdního antického myšlenkového světa symbioticky provázané s křesťanskými morálními hodnotami, vhodně doplnilo didaktické curriculum palaiologovského období. Planúdés samozřejmě při selekci antických římských autorů neztrácel ze zřetele etické zaměření vybraných spisů, přičemž zde byly ještě jiné důvody, které preferovaly daný výběr. Jak správně poukázala Eva Anagnostou-Laoutidesová, u Boëthia se výrazným způsobem manifestovala ideová afinita Platónových a Aristotelových konceptů, přičemž autor *De consolatione philosophiae* za mnohé inspirativní myšlenky vděčil Plotínovi.⁵⁸ Vlivy platonismu a novoplatonismu nalézáme rovněž u sv. Augustina, Cicerona či Macrobia. Tento ideový synkretismus mohl pro Planúda představovat vhodný základ pro jeho smířlivý koncept dialogu mezi římskokatolickou a řeckou ortodoxní církví, kdy se snažil poukázat na společné kořeny teologického uvažování.⁵⁹

Ve středověkém prostředí byla latinská *De consolatione philosophiae* doprovázena exegezí, jejímž autorem byl filolog post-karolinského období Lupus Servatus Ferrariensis (Loup de Ferrières, kol. 805–po 862). Planúdův krátký text *Boëthiův život (Vita Boethii)* se v mnoha rukopisech objevuje jako úvod k jeho řecké verzi *De consolatione philosophiae*. Paul Brazinski uvádí 41 byzantských rukopisů (35 dochovaných a 6 historicky existujících, ale

⁵⁶ Tamtéž, s. 87, 90.

⁵⁷ Srov. BRAZINSKI, P.: c. d., s. 3; WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231.

⁵⁸ ANAGNOSTOU-LAOUTIDES, Eva: *A Web of Translations: Planudes in Search of Human Reason*. In: BROWN, Amelia, BRONWEN, Neil (edited by): *Byzantine Culture in Translations*. Leiden – Boston 2017, s. 155–176.

⁵⁹ Tamtéž, s. 156, 174.

nedochovaných), které vznikly v období mezi 14. a 17. stoletím, jako minimální počet manuskriptů vzhledem ke ztrátám zapříčiněným nedbalostí či zničením.⁶⁰ Agostino Pertusi soudí, že Planúdes využil při kompilaci stručného Boëthiova životopisu několika různých latinských znění (přinejmenším tří).⁶¹ Určitě se v mnohém opíral o biografii *Vita Boethii*, jejímž autorem byl Cassiodorus (kol. 485–580).⁶²

Bohužel se nedochoval žádný Planúdův autograf překladu *De consolatio-
ne philosophiae*. Nejstarší rukopis, obsahující Planúdovu řeckou verzi *Filoso-
fie utěšitelky*, vznikl před rokem 1304. Dle významného filologa a byzantologa Alexandra Turyna (1900–1981) je autorem kopie Michaél Lul(l)udés).⁶³ Počet dochovaných rukopisů je dokladem velkého zájmu byzantských učenec-
kých kruhů 14. století o Boëthiovo dílo.⁶⁴ S ohledem na relativně vysoký počet rukopisů je samozřejmě nutno brát v potaz pedagogické využití textu, a tu-
díž spis jako takový vnímat jako doporučenou školní četbu. Planúdova řecká verze se dostala rovněž k italským adeptům řeckých studií. V 1. polovině 15. století přišel do styku s tímto překladem camaldolský mnich a generální vikář řádu Ambrogio Traversari (1386–1439), který – protože nemohl najít učitele řečtiny – se stal autodidaktem, učícím se na základě paralelního po-
rovnávání latinských a řeckých textů.⁶⁵ S ohledem na radiaci řecké verze není bez zajímavosti, že se s jednou kopií převodu setkal v krakovské knihovně anglický matematik, astronom a astrolog John Dee (1527–1608).⁶⁶

Poněkud odlišný výběr z dosud zkoumaného kontextu Planúdových pře-
kladatelských aktivit představují jeho převody děl Ovidiových. S ohledem na poučený Planúdův překlad (z hlediska detailní znalosti mytologických příběhů) se nyní odborná veřejnost kloní k názoru, že se byzantský učenec nejprve věnoval textu *Epistolae Heroidum* (*Heroides*, *Listy heroin*),⁶⁷ a teprve poté začal s překládáním *Metamorphoses* (*Metamorfózy*) do řečtiny.⁶⁸ Obě

⁶⁰ BRAZINSKI, P.: c. d., s. 7–9. Článek obsahuje původní řecký text *Βίος Βοηθίου* doprovázený anglickým překladem na s. 4.

⁶¹ RYDER, J. R.: c. d., s. 25, pozn. 125.

⁶² BRAZINSKI, P.: c. d., s. 5.

⁶³ FODOR, N.: c. d., s. 208, 209, pozn. 92. Rukopis nyní nese označení Vat. 329.

⁶⁴ Výčet dochovaných rukopisů viz tamtéž, s. 210, pozn. 94.

⁶⁵ Tamtéž, s. 211.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Část byla vydána: v roce 1863 (DILTHEY, Karl: *De Callimachi Cydippa*, s. 157–162) a v roce 1888 (GUDEMANN, Alfred: *Berliner Studien für classische Philologie*, VIII, 2, s. 73–88). K podrobné analýze Planúdovy řecké verze viz tamtéž, s. 41–175.

⁶⁸ Viz MICHALOPOULOS, A. N.: *Ovid in Greek: Maximus Planudes' Translation of the double HEROIDES*. *Classica et Mediaevalia: Revue danoise de philologie et d'histoire*, 54, 2004,

tyto veršované skladby přeložil Planúdes prózou. Řecká verze *Heroides* se dochovala v rukopise *Codex Planudeus*. Dalšími Ovidiovými díly, která se Planúdes rozhodl přeložit, byla: *Ars amatoria* (*Umění milovat*), *Amores* (*Lásky*) a *Remedia amoris* (*Léky proti lásce*).⁶⁹ Generace odborníků si kladly otázky: i) proč si Planúdes vůbec vybral k převodu Ovidiova díla a ii) pokud se nejednalo o Planúdovu volbu, zda se mohlo jednat o vytvoření překladu na něčí zakázku? Bohužel se nám v tomto směru nedostává uspokojujících odpovědí. Otázkou rovněž zůstává, jaká byla recepce Ovidiových básní v přísně konzervativní společnosti, jakou byzantská teokratická společnost bezesporu více či méně byla.⁷⁰ Díla obsahují příliš mnoho erotických elementů, s nimiž se musel puritánsky smýšlející mnich a byzantský čtenář popasovat. V této souvislosti nutno poznamenat, že Planúdes při převodu těchto „problematických“ pasáží nebyl zcela věrným překladatelem, protože se je snažil pozměnit, zastříť či zcela odstranit.⁷¹ Podobný postoj mnicha-moralisty zaujímá Planúdes jako editor antologie řecké epigramatické tvorby.

Sám Planúdes nám neposkytuje žádná vodítka, jež by jasněji osvětlila motivační záměry jeho překladatelských aktivit. V tomto si počíná odlišně v komparaci se svým předchůdcem-překladatelem Manuélem Holobolem, jenž v předmluvě ke svým převodům Boëthiových děl jasně sděluje své důvody, jež ho přiměly k vytvoření řeckých verzí: poskytnout svým opravdovým a vzdělaným přátelům texty pojednávající o rétorice, jejíž znalost Holobolos vnímá jako věc, jež je prospěšná pro širokou veřejnost,⁷² přičemž zdůraznil rovněž skutečnost, že Byzantinci („dětí Ausonie“, tj. římské Itálie) navazují na dvojí literární tradici: jak na odkaz klasického Řecka, tak na dědictví císařského Říma.⁷³ Holobolos svými překlady děl z oblasti logiky a rétoriky sledoval primárně praktické cíle. Planúdes svými řeckými verzemi teologických a řečnických děl rovněž naplňoval bezprostřední společenská očekávání a potřeby. Nicméně jsou zde právě řecké verze Ovidiových děl, která se svým

s. 366. V roce 1882 bylo dílo *Heroides* vydáno tak, jak je edičně připravil Jean François Boissonade (1774–1857).

⁶⁹ FODOR, N.: c. d., s. 222.

⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 12.

⁷¹ REYNOLDS, Leighton Durham – WILSON, Nigel Guy: *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford 1974, s. s. 224; srov. JUREWICZ, O.: c. d., s. 279.

⁷² FISHER, E. A.: c. d., s. 88, 91–92. Předmluva se dochovala ve čtyřech rukopisech. Vat. Gr. 207 představuje předlohu pro ostatní tři: Paris Bibl. Nat. 2094, Paris Bibl. Nat. 2097 a Florence Bibl. Riccardiana; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 84, pozn. 25. Původní znění spolu s anglickým překladem; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 84–91.

⁷³ Tamtéž, s. 86, 90, §6.

obsahem vymykala z tohoto kontextu. V souvislosti s recepcí Ovidia v rámci byzantské společnosti není bez zajímavosti informace, kterou nám přináší italský cestovatel, dvořan a obchodník Ciriaco d'Ancona (1391–1452), sběratel řeckých starožitností, inskripcí a rukopisů. Na podzim roku 1444 při prohlídce rukopisné sbírky athoského kláštera Vatopedi našel manuskript, jenž obsahoval – vedle Homérovy *Íliady* – Ovidiova díla v řečtině.⁷⁴ Pravděpodobně se jednalo o Planúdovy překlady. Bohužel nám Ciriaco d'Ancona nesděluje, o jaká díla konkrétně šlo. Samotná přítomnost těchto děl v klášterní knihovně je přinejmenším zářezující.

Jiným Planúdovým překladatelským počinem, jenž je mu přičítán (není však zcela doložen)⁷⁵ a jenž bychom mohli z tohoto hlediska přiřadit k řeckým překladům Ovidia, byly *Satirae* (*Satiry*) významného římského epigramatika stříbrného období Iuvenalia (asi 67–po roce 127). Uvažuje se o tom, že Planúdés přeložil pouze některé úryvky ze *Satir*; ani to však není podloženo až na jeden fragment (Satira 10).⁷⁶ Podobně u řecké verze Caesarova díla *De bello gallico* (*O válce galské*) se vedou spory o Planúdově autorství řeckého překladu.⁷⁷

Je nutno se podívat na problém „cílenosti“ Planúdových řeckých překladů z širšího kulturního hlediska. K tomu nám pomůže samotný výběr výše uvedených literárních děl. Byzantský učenec si vybíral k překladu díla, jež bychom mohli označit jako bestselery v latinské středověké kultuře; díla, jež byla prověřena staletími, stále si uchovávala svou přitažlivost a byla populární napříč sociálními skupinami. Planúdés si pravděpodobně dobře uvědomoval permanentní koexistenci „byzantského etnika“ s příchozími Latiny, a to, jak v soudobém kontextu, tak s potenciálními výhledy do budoucna. Jeho záměrem bylo seznámit své intelektuální současníky s literární tradicí toho druhého, jež byla stále živá a jež měla stále v sobě jistý formativní potenciál pro kulturní mentalitu středověké latinské Evropy. Ciceronův spis *Somnium Scipionis* spolu s Macrobiovým komentářem představují v tomto rámci významný zdroj alegorického myšlení a nástroj pro interpretaci snů a vizí. 12. a 13. století bylo do té míry ovlivněno Ovidiovými básněmi, že to přimělo německého medievistu Ludwiga Traubeho (1861–1907) nazvat

⁷⁴ CYRIAC OF ANCONA: *Later Travels*. Ed. and transl. by Edward W. BODNAR with Clive FOSS. Cambridge (Mass.) – London 2003, s. 123.

⁷⁵ Srov. FODOR, N.: c. d., s. 23, 229.

⁷⁶ FISHER, E. A.: c. d., s. 96.

⁷⁷ CICCOLELLA, Federica: *Donati Graeci: Learning Greek in the Renaissance*. Leiden 2008, s. 240, pozn. 31; srov. RUNCIMAN, S.: c. d., s. 67; JUREWICZ, O.: c. d., s. 279.

tato staletí *aetas Ovidiana*.⁷⁸ Trvalá popularita Boëthiova spisu *De consolacione philosophiae* v latinském prostředí je mimo jiné doložena existencí více jak čtyř set dochovaných rukopisů a překlady do anglosaštiny (Alfréd Veliký, 849–899), němčiny (Notker Labeo, asi 950–1022) či francouzštiny (Jean de Meung, kol. 1240–1305).⁷⁹ O pedagogickém významu *Catonis Disticha* z rétorského a etického hlediska jak v rámci základního latinského středověkého školství, tak v rámci Planúdova curricula, byla již řeč výše.

Spis *De consolacione philosophiae* souvisel s jádrem vyššího filosofického vzdělání univerzitního typu. Astronomické konotace Ciceronova textu *Somnium Scipionis* doprovobeného Macrobiovým komentářem se přímo vztahovaly k vědeckému výzkumu. Všechny tyto tři spisy společně s Augustinovým dílem *De trinitate* obsahovaly jak Platónovy a Plotínovy, tak Aristotelovy myšlenky. Ovidiovy *Metamorphoses* a *Heroides* přinášely mytologické příběhy v poněkud jiném hávu, než je znali byzantští studenti a učitelé řecké literatury, kteří jistě byli potěšeni množstvím mytologických nuancí a detailů obsažených ve verších římského básníka. Většinu těchto děl opatřil Planúdés scholii, což indikuje seriózní snahu o propagaci daného díla v byzantském prostředí a podnět k dalšímu odbornému studiu. Pro „řecky mluvící Římany“ byla tato díla přitažlivá svou extenzí antické řecké kulturní tradice, kdy řecká filosofie, teologie, kosmologie či mytologie byly reinterpretovány a transformovány do nového latinského matrixu. Další z Planúdových motivací mohla být eliminace byzantské neochoty přijímat cokoliv z latinského „barbarského“ světa. Vybranými díly, jež se kvalitou formy a obsahu vyrovnala velebeným dílům klasické řecké minulosti, chtěl doložit osobitost vlastního myšlenkového univerza latinského Západu, přičemž byzantský humanista těmito překlady zároveň sledoval *zdůraznění* řecké kulturní tradice, z níž latinské písemnictví vyvěralo. Jedním z důležitých hybných momentů tak pravděpodobně bylo pro Planúda stopování ideových afinit mezi oběma literárními tradicemi.

Vedle kulturních cílů sledoval Planúdés nejspíš rovněž cíle diplomatické: skrze literární svět pochopit jednání druhé strany, s níž budeme v budoucnu ve stále užším společenském a politickém kontaktu. Elizabeth A. Fisherová hovoří v této souvislosti o Maximu Planúdovi jako o „učenci s kulturní misíí motivovanou politickými pozitivními cíli“.⁸⁰ Planúdés precizní překladatelskou práci doprovobenou jeho vlastními scholii sledoval záměr, aby se tato

⁷⁸ FISHER, E. A.: c. d., s. 97. Srov. též CURTIUS, E. R.: *Literatura europejska i lacinskie sredniowiecze*. Tłumaczenie i opracowanie A. BOROWSKI. Kraków 2009, s. 23.

⁷⁹ FISHER, E. A.: c. d., s. 97–98.

⁸⁰ Tamtéž, s. 103. [překlad M. M.]

díla přeložená do řečtiny stala důležitou součástí byzantského kulturního prostředí. Snažil se vytvořit adekvátní verze původních latinských děl, jež by byly „elegantními příspěvky soudobé byzantské literatuře“.⁸¹ Jeho činnost nebyla učeneckou kratochvílí nepřesahující privátní rámec využití, nýbrž byla určena širším vzdělaneckým vrstvám, které měly podobné zájmy jako on sám. Tomu by nasvědčovala i pečlivá formální úprava Planúdových autografů, kdy se snažil o pečlivé kaligrafické provedení na kvalitním pergamenu.

Planúdovy převody antických římských autorů do řečtiny měly – s přihlédnutím k časovému odstupu – několikerý význam. Na jedné straně zprostředkovaly latinský literární odkaz byzantské vzdělanosti. Dále značnou měrou napomohly zájemcům o hlubší studium latinského jazyka. (Jak již bylo výše řečeno, jednalo se např. v souvislosti s řeckou verzí Augustinova díla *De trinitate* primárně o bratry Kydóny a později o adepty latinských teologických studií pod vedením Démétria Kydóna.) Zároveň díky komparaci s latinskými originály Planúdovy řecké převody přispěly limitovanou měrou k prohloubení zájmu o humanistické studium řečtiny v Itálii od konce 14. století, tj. od časů pedagogického působení Manuéla Chrysolora (asi 1353–1415) ve Florencii. Tyto skutečnosti jistě napomohly k relativně početnému zachování byzantských rukopisů obsahující Planúdovy překlady. Výběr výše zmíněných děl antických římských autorů – Catona (resp. Pseudo-Catona), Cicerona, Boéthia, Macrobia – je dokladem, že Planúdes byl velmi dobře obeznámen s latinským středověkým školním plánem výuky v rámci trivía a quadrivía. Předpokládá se, že byzantský učenec své latinské rukopisné předlohy získal za panování císaře Michaéla VIII., kdy byly styky v Konstantinopoli s učiteli, kleriky či obchodníky ze západní Evropy mnohem intenzivnější, nežli tomu bylo v pozdějších dobách.

Jako pomůcku k filologické praxi Maximos Planúdes vytvořil: i) gramatickou příručku ve formě dialogu (otázek a odpovědí) mezi Palaitimem a Neofrónem (*Peri grammatikés diálogos*); ii) spis o syntaxi nazývaný se *Peri syntáxeos tón tú lógon mérón*; iii) spis o přechodných a nepřechodných slovesech (*Peri metabatikón kaí ámetabáton gématón*), do něhož Planúdes zahrnul překlad pasáží z Priscianova spisu *Institutio grammatica* a v komentáři k Priscianovi implicitně souhlasí s etymologickou blízkostí latiny a řečtiny a oceňuje metodu římského učenice ve věci gramatické analýzy a prezentace;⁸² iv) krátký slovník attických výrazů (*Attikismoí*). Přeložil též do řečtiny Donatovu *Malou gramatiku* (*Grammatica minor*, též pod názvem *Ars minor*). Je nutné si uvědomit, že pomůcek k učení se řeckému jazyku (ve formě latinsko-řeckých zrcadlových převodů) bylo v prostředí latinského Západu

⁸¹ Tamtéž, s. 102. [překlad M. M.]

⁸² Tamtéž, s. 81–82.

v daném období opravdu poskrovnou. Z religiozního hlediska existovaly dvoj-
jazyčné překlady pasáží *Nového Zákona*. Konkrétně se jednalo o *Žaltář*, evan-
gelia, *Listy* sv. Pavla a *Skutky apoštolů*.⁸³ O sto padesát let později Planúdovu
gramatickou příručku využíval ve své pedagogické praxi Theodóros Gaza
(Gazés, kol. 1400–1475).⁸⁴

Nemáme doklady, že by se v Planúdově vyšší škole vyučovalo latinskému
jazyku. Nicméně se lze domnívat, že antičtí římsští autoři byli čteni v řeč-
kých převodech. Rovněž nejsou žádné písemné doklady toho, že by se někte-
rý z žáků byzantského humanisty později věnoval studiu latiny se záměrem
překládat latinská díla do řečtiny. Zájem o intelektuální dědictví latinské li-
teratury a filosofie byl v byzantském milieu silně limitován. O to výrazněji vy-
stupují do popředí Planúdovy překladatelské počiny. Skutečnost, že Planúdés
neměl v byzantském prostředí přímé pokračovatele či nepřímé následovníky,
kteří by se hlásili k jeho odkazu, nám do jisté míry ztěžuje rozšířování jeho
překladatelských motivací. V opačném případě bychom na základě selekce
latinských děl jiných překladatelů mohli snadněji rekonstruovat kulturní
kontext a více osvětlit intelektuální směřování dané doby.

Vedle překladatelské činnosti byl Maximos Planúdés komentátorem
a editorem antických řeckých autorů: Hésioda (scholion k básni *Erga kai
hémerai*, *Práce a dny*, 1–749); Sofoklea a Eurípida – pro školní účely vydal
tzv. triady (trojice), obsahující po třech tragédiích od obou básníků. U prvně
jmenovaného šlo o tato díla: *Aiás*, *Elektra* a *Král Oidipús*; u Eurípida se jedna-
lo o tragédie: *Hekabé*, *Orestés* a *Foiníčanky*. Planúdés se z klasického řeckého
básnictví rovněž edičně věnoval Aristofanovi (*Plútus* – *Bohatství*) a Pindaro-
vi (*Olympijské*, *Pýthijské* a *Nemejské zpěvy* 1–6).

Na Planúdovu ediční činnost později navázali soluňští učenci Thómas Ma-
gistros (Theodoulos, Thekaras, kol. 1275–1325 anebo 1347/48)⁸⁵ a jeho žák
a Planúdův přítel Démétrios Triklinios (asi 1280–asi 1340), nejvýznamnější
filolog 14. století, kteří si velmi vážili Planúdovy korekce znění Sofokleovy
tragédie *Aiás* (pasáž 1085).⁸⁶ Hlavním dílem Thómase Magistra je *Výbor at-
tických jmen a sloves* (*Eklogé onomatón kai rhématón Attikón*). Dále napsal

⁸³ BERSCHIN, Walter: *Grecko-lacińskie średniowiecze: od Hieronima do Mikołaja z Kuzy*. Przełożył i przygotował K. LIMAN. Gniezno 2003, s. 65, 71.

⁸⁴ BRAZINSKI, P.: c. d., s. 3.

⁸⁵ TINNEFELD, Franz: *Intellectuals in Late Byzantine Thessalonike*. *Dumbarton Oaks Papers*, 57, 2003, s. 155, pozn. 10; NICOL, Donald M.: *Thessalonica as a Cultural Centre in the Fourteenth Century* (dále jen *Thessalonica*). In: id., *Studies in Late Byzantine History and Prosopography*. London 1986, 10, s. 125. Srov. datum narození 1270: HROCHOVÁ, Věra: *Thómas MAGISTROS* (*Thekaras*). In: *Slovník spisovatelů. Řecko*, s. 598.

⁸⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 88.

řadu komentářů k Aischylovi, Sofokleovi a Eurípidoi, scholia k Aristofanovi, komentáře k listům novoplatonika (s křesťanskou inklinací) Synesia z Kyrény (370–413/14). Význam Trikliniova díla spočívá především v jeho kritické metodě komparativního přístupu k různým variantám rukopisných textů antických dramatických básníků (Aischyla, Sofoklea, Eurípida, Aristofana); básníků (Homéra, Hésioda, Pindara, Theokrita); řečníků (Hermogena z Tarsu a Afthonia).⁸⁷ Není bez zajímavosti, že například Trikliniových revizí Aristofanova textu plně využije Markos Musuros (kol. 1470–1517) při přípravě Manuziova vydání v roce 1498.⁸⁸ Nebýt Trikliniovy píle byli bychom ochuzeni s největší pravděpodobností o polovinu Eurípidových děl.⁸⁹ V současné době Trikliniova kritická práce na poli filologie stále vzbuzuje mezi vědeckou veřejností úctu a respekt.⁹⁰ Někteří současní badatelé o něm dokonce hovoří jako o „prvním moderním textovém filologovi“.⁹¹

Maximos Planúdés se zaměřoval v intencích pedagogického humanistického curricula také na otázku řečnictví. Jeho *Corpus Rhetoricum* byl založen především na Afthoniovu spisu *Progymnasmata* (*Přípravná cvičení*) a na řečích Hermogena z Tarsu obsažených ve spise *Techné rhétoriké* (*Ars rhetorica*, *Umění rétoriky*). K oběma antickým autorům napsal byzantský učenec komentáře.⁹² Význam Planúdova editorského počínu spočívá ve skutečnosti, že při své práci vycházel ze starších rukopisných verzí, které nebyly dotčeny křesťanskými komentáři 10. a 11. století. Výuka řečnictví nebyla určena pouze laickým studentům, nýbrž i příslušníkům církve. Z Planúdova postěžování si v dopise (z roku 1299) příteli Nikéforu Chúmnovi (1250–1327) se dovídáme, že dle pisatelova soudu se tento obor nacházel ve fázi úpadku

⁸⁷ K Trikliniově kritické metodě SMITH, Ole L.: *Tricliniana*. *Classica et Mediaevalia: Revue danoise de philologie et d'histoire*, 33, 1981–1982, s. 239–262. Rukopis obsahující pozdně antické řečníky Hermogena a Afthonia nese označení Ox. New Coll. 258; Hésiodos: Marc. Gr. 464.

⁸⁸ WILSON, Nigel Guy: *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (dále jen *From Byzantium*). London 1992, s. 149. Rovněž Planúdova antologie řeckých epigramů a jeho překlady Cicerona a Ovidia vzbudily živý zájem u padovského profesora řecké literatury Marka Musura; viz BRAZINSKI, P.: c. d., s. 3.

⁸⁹ NICOL, D. M.: *Thessalonica*, s. 125

⁹⁰ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: c. d., s. 66–69; WILSON, Nigel Guy: *Scholiasts and Commentators*. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 47, 2007, no. 1, s. 48–50.

⁹¹ TINNEFELD, F.: c. d., s. 161.

⁹² Je doloženo, že později Planúdův komentář k Afthoniovi měl k dispozici jeden z největších pedagogů 15. století Guarini da Verona (1374–1460), jenž patřil mezi Chrysolorovy adepty řeckých studií. Rukopis po roce 1460 přešel do vlastnictví jeho syna Battisty (1434–1513); viz DILLER, Aubrey: *The Greek Codices of Palla Strozzi and Guarino Veronese*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 24, 1961, 3/4, s. 319.

a bylo nanejvýš žádoucí jej povznést inspirujíc se antickými vzory. Hermogenova (pokud je autorství tradicí připsáno správně)⁹³ a Afthoniova řečnická „přípravná cvičení“ (*progymnasmata*) se stala pro mnohé generace studentů startovními body v jejich studiu rétoriky; vhodnými vzorci k následování při tvorbě vlastních řečí. Dobře sestavené řeči kolovaly v rámci konstantinopolské elity a byly opětovně přednášeny. Ve školách západní Evropy si díky prvním latinským překladům řečnická *progymnasmata* uchovala popularitu až do 17. století.⁹⁴ Teorie antických řečníků se promítla rovněž do vlastní Planúdovy tvorby enkómii životů svatých či řeči *basilikos logos*, kterou vytvořil u příležitosti korunovace spolu-císaře Michaéla IX. Palaiologa (1294–1320), jež se konala dne 21. května 1294.⁹⁵ V této souvislosti stojí za zmínku fakt, že Planúdés také přeložil některé pasáže z Quintilianova spisu *Rhetorica ad Herennium*.

Planúdovo vydání monumentálního eposu (24 zpěvů, kolem 22 tisíc hexametřů) Nonna z Panopole (asi 1. polovina 5. stol.), jež nese název *Dionysiaka* (vznik díla se klade kolem roku 450), znamenalo jeho záchranu pro budoucí generace. Edice byzantského humanisty představuje – s výjimkou fragmentu Berlin No 10567 pocházejícího ze 7. století – nejranější manuskript, přičemž veškeré další opisy Nonnova díla se opírají o Planúdovo vydání.⁹⁶ Totéž platí o Planúdově edici Tryfiodórovy epické básně *Halósis Íliú* (*Dobytí Iliu*). Oba eposy a jejich autoři mají mnohé společné: Tryfiodóros byl Nonnovým mladším současníkem, pocházel pravděpodobně též z egyptské Panopole a nechal se inspirovat eposem o vítězném putování boha vína do Indie. Obě díla se dochovala v Planúdově autografu Laur. gr. 32.16 (Florence, Biblioteca Medicea Laurenziana), jenž vznikl kolem roku 1280. Jiným obsahově naprosto odlišným Nonnovým dílem, jež Planúdés editoval, byla jeho hexametrická *Parafráze Janova evangelia* (*Metabolé tú kata Ióannén euangeliú*). Obsáhlý rukopisný soubor (Laur. gr. 32.16) antické poezie zahrnoval dále dílo Theokritovo (Planúdés napsal scholia k *Eklogai*)⁹⁷ a byl rovněž autorem idyl v Theokritově stylu), Apollónia Rhodského, Oppiána z Koryka,

⁹³ Srov. VANĚČKOVÁ, Zuzana: *HERMOGENÉS*. In: Slovník spisovatelů. Řecko, s. 276.

⁹⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 152.

⁹⁵ Původní znění textu je publikováno dle rukopisu Mosc. Gr. 315 in: WESTERINK, Leendert Gerrit: *Le Basilikos Maxime Planude*. Byzantinoslavica, tome 27, 1966, s. 98–103; tome 28, 1967, s. 54–67; tome 29, 1969, s. 34–50. Stauros I. Kourousés našel na počátku sedmdesátých let minulého století úplnější verzi tohoto díla v rukopise Ambros. gr. G. 14 sup. ff. 41–72.

⁹⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 79, pozn. 82.

⁹⁷ Theokritův text obsažený v rukopise Paris. gr. 2722 představuje Planúdův autograf; viz tamtéž, s. 140, pozn. 40.

Aráta ze Solů aj. Vznik tohoto korpusu se klade mezi roky 1280 až 1283, tj. do počátků Planúdovy pedagogické činnosti.⁹⁸

Planúdes velkou měrou podnítl v byzantském prostředí zájem o anticou epigramatiku dílem *Antologie různých epigramů* (*Anthologíá diaforón epigrammatón*), jež zahrnovala více než 2 400 starořeckých epigramů a básní seřazených do sedmi abecedně uspořádaných knih. Soubor nese název dle svého sestavovatele *Anthologia Planudea*. Jedná se o soubor epigramů, jež se nevyskytují v podobně laděné antologii, která se nazývá *Anthologia Palatina* (rozdělené do 15. knih).⁹⁹ Planúdův soubor přináší na 388 epigramů, které nebyly zahrnuty do časově dřívější antologie, která se nazývá palatinskou. Epigramy byly uspořádány tématicky a se zřetelem na mravnostní nezavadnost, přičemž některé s erotickými motivy byly vyloučeny. Díky badatelské činnosti Leona Sternbacha (1864–1940) byly nalezeny další epigramy a v roce 1890 vydány jako *Appendix Planudea* (16. kniha).¹⁰⁰ Planúdes ukončil svou editorskou práci na antologii v roce 1299, nicméně se k ní později vracel a opravoval ji; poslední úpravy spadají do roku 1302.¹⁰¹ Význam této Planúdovy editorské práce spočívá mimo jiné v seskupení epigramů do knih a kapitol dle jejich obsahu s ohledem na abecední posloupnost. Opíral se o dřívější antologii Kónstantína Kefala, jejíž vznik je kladen do prvních let 10. století a jež se nám dochovala v rámci souboru textů obsažených v manuskriptu nyní označená jako Pal. p. 23, který objevil mladý student klasické filologie Claude Saumaise (Claudius Salmasius, 1588–1653) v roce 1606 v Palatinské knihovně v Heidelbergu (proto se soubor označuje názvem *Anthologia Palatina*, *Anthologia Graeca Palatina*).¹⁰²

Není bez zajímavosti sledovat osudy Planúdova souboru v prostředí italské renesance. O jeho popularitě a významu svědčí množství rukopisů a v podstatě až do Saumaiseova objevu na počátku 17. století představovala sbírka jediný pramen znalostí o starořecké epigramatice. *Anthologia Graeca Planudea* (dochovaná v současných rukopisech Palat. Heidelberg gr. 23 + Paris. Suppl.

⁹⁸ Vlastníkem rukopisu na počátku 15. století (konkrétně roku 1423) se stal Francesco Filelfo, jenž jej zakoupil od Manfrediny Dorie (Manfrediny Chrysoloriny), vdovy po Ióannu Chrysolorovi.

⁹⁹ Obsah jednotlivých knih viz CANFORA, Luciano: *Dějiny řecké literatury*. Praha 2001, s. 505. Srov. VANĚČKOVÁ, Zuzana: *Anthologia Graeca Palatina*. In: Slovník spisovatelů. Řecko, s. 105–106; JUREWICZ, O.: c. d., s. 192–193.

¹⁰⁰ JUREWICZ, O.: tamtéž, s. 279.

¹⁰¹ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 75; srov. CANFORA, L.: c. d., s. 505.

¹⁰² CANFORA, R.: c. d., s. 76; van MIERT, Dirk: *Joseph Scaliger, Claude Saumaise, Isaac Casaubon and the Discovery of the "Palatine Anthology" (1606)*. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 74, 2011, s. 250–251; JUREWICZ, O.: c. d., s. 192.

gr. 384)¹⁰³ zanechala výraznou stopu mezi učenci a literáty italského quattrocenta. Před rokem 1454 Guarino Guarini da Verona (1374–1460) vytvořil opis Planúdovy antologie (Vat. gr. 62).¹⁰⁴ Jedním z italských učenců, jenž byl okouzlen epigramatickou tvorbou, byl Angelo Poliziano (1454–1494), který se již kolem roku 1471 seznámil s rukopisnou verzí *Řecké antologie* (Vat. gr. 1373). Úlohu inspirující osobnosti zde sehrál učitel řeckého jazyka a literatury Andronikos Kallistos (kol. 1400–1476 či 1487), přišedší roku 1471 do Florencie. Poliziano se sám pokoušel o imitaci epigramů v řeckém jazyce. Před rokem 1466, kdy v Padově Démétrios Chalkondylés (Chalkokondylés, 1423–1511) společně s benátským humanistou Giovannim Lorenzím vytvořili přepis kopie *Řecké antologie* (*Anthologia Graeca Planudea*) (Laur. 31.28), byl soubor epigramů v italském prostředí znám sporadicky. Stopy ohlasů antologie nalézáme u Giovanniho Boccaccia (1313–1375), Francesca Filelfa (1398–1481), Ambrogia Traversariho a Ciriaka d'Ancona.¹⁰⁵ *Editio princeps Anthologia Graeca Planudea* vyšlo v roce 1494 ve Florencii u Lorenza d'Alopa. Editorem byl významný učenec post-byzantského období Ióánnēs Laskaris (1445–1534). *Řecká antologie* byla vydána pod latinským názvem *Florilegium*. Díky své popularitě se později (v roce 1503) dočkala reprintu v Manuziově benátském nakladatelství.

Vraťme se však zpět k Maximu Planúдови. Zhruba kolem roku 1300 se Planúdes hlouběji věnuje dílu Thúkýdidovu a připravuje k němu scholia, jež jsou zachována v nyní označovaném rukopisu Monac. gr. 430.¹⁰⁶ Manuskript obsahující Thúkýdida byl pravděpodobně využíván Planúdovými studenty jako učebnice v rámci curricula. Jiný dochovaný rukopis – Casselanus Ms. hist. fol. 3 (datován k roku 1302) –, jenž obsahuje Thúkýdidovo dílo a který nese stopy Planúdových editorských zásahů, indikuje silný zájem byzantského učenice o tohoto historika klasického období.¹⁰⁷ Jinou důležitou antologií, kterou sestavil byzantský polyhistor, byl soubor antických autorů, který vedle děl historických zahrnoval excerpta z děl filosofických a geografických. Obsahoval tak texty Platóna a pseudo-platónské tradice, dále Aristotela, Dióna Kassia, Strabóna, Ióanna Lyda (490–asi 560), pasáže z kroniky Kónstantina Manassa (1. pol. 12. stol.–asi 1187). Pedagogické cíle sledovala Planúdova

¹⁰³ Známe též dva Planúdovy autografy antologie: Marc. gr. 481 a Brit. Mus. Add. 16409, CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 140.

¹⁰⁴ DILLER, A.: c. d., s. 321.

¹⁰⁵ MAÏER, Ida: *Ange Politien: la formation d'un poète humaniste (1469–1480)*. Genève 1966, s. 30–31, 114.

¹⁰⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 76.

¹⁰⁷ Tamtéž.

epitomé z díla Dionýsia z Halikarnássu *Peri syntheseós onomatón* (O slovní skladbě) či Planúduův přepis Aisópových bajek v próze, jenž doprovodil vlastním komentářem k dílu *Bios tú Aisópu* (Život Aisópův).¹⁰⁸ Jednalo se o texty, které představovaly školní kanón v rámci byzantského curricula.

Za pozornost jistě stojí obsáhlá Planúdova korespondence, jež je cenným pramenem informací o kulturním životě Byzance na konci 13. století. Dochovalo se na 121 *Dopisů* (*Epistolai*), přičemž se valná část vztahuje k poslední dekádě Planúdova života. Mezi adresáty se často objevují jména Planúdových přátel: Alexia Tarchaneiota Filanthropéna, slavného vojevůdce, či Melchisedeka Akropolita († 1296), syna historika Geórgia Akropolita (1217–1282). Na počátku této studie jsme jmenovali některé ze studentů Geórgia z Kypru – Theodóra Muzalona, Ióanna Glyka, Theodóru Kantakuzénu Raulainu –, kteří udržovali přátelské styky s Maximem Planúdem. Mezi Planúdovy intelektuální přátele dále patřili: Manuél Bryennios, Theodóros Xanthopulos či Leo Bardales. Mezi adresáty Planúdových dopisů nalézáme rovněž císaře Andronika II. či jeho bratra Theodóra Palaiologa.¹⁰⁹ Dopisy přinášejí mimo jiné velmi důležitá svědectví o „Planúdových autorech“, jejichž díla se snažil získat anebo je zapůjčil. Planúdes tak zmiňuje například Diofanta, Ptolemaia, Eukleida. Listy jsou dokladem pečlivé dbalosti o krásu jazyka a stylistického umu autora. Planúdovo vyznání jeho lásky ke krásnému slovu obsahuje text dopisu, jenž poslal Theodóře Kantakuzéně Raulaině:

„Není vůbec ušlechtilé, nedovede-li se člověk oddat kouzlu slov (...) správné naopak je, když člověk dobře ví, že má duši nadanou rozumem (*logiké psýché*) a má citlivý smysl pro ušlechtilost slov. Vždyť jinak by člověk ani nemohl dosahovat pokroku ve vědě, protože právě slovo dává všemu správný směr, tak jako kormidlo a uzda koni (...) člověk, který nemá úctu k slovu (*logos*), otevírá cestu hlouposti (*alogia*).“¹¹⁰

¹⁰⁸ V roce 1479 Bonaccorso da Pisa vydal tiskem v Miláně 144 Aisópových bajek. Italský humanista se opíral o tyto řecké rukopisy: Par. gr. 2901, Ambros. gr. A 59, Marc. gr. 12.2; viz HAUSRATH, August: *Die Äsopstudien des Maximus Planudes*. Byzantinische Zeitschrift, 10 Bd, 1901, s. 91.

¹⁰⁹ Nejstarší kritická edice Planúdovy korespondence vznikla v 1. polovině 18. století. Tuto a mladší edice viz LEONE, Pietro Luigi M.: *Per una nuova edizione critica delle epistole di Massimo Planude*. Byzantion, 54, 1984, s. 195–198.

¹¹⁰ Maximos Planúdes; in: DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha 2003, s. 265. [překlad R. D.] *Alogia* značí též „nerozum“, „neschopnost tvořit slova“, „neschopnost správně mluvit“.

Humanistické snahy zaměřené na očistění antické řecké tradice narážely v byzantském soudobém duchovním prostoru, přestože byly podporovány ze strany císaře Andronika II. Palaiologa, na odpor ze strany ortodoxních kruhů, v jejichž čele stál fanatický konstantinopolský patriarcha Athanasios I. (1289–1293 a 1303–1309), který dokázal uplatnit svůj vliv i na postoj vlastního panovníka. Pro konzervativního a nesmířlivého Athanasia přívlastek „helénský“ měl pouze pejorativní konotaci ve smyslu „pohanský“. Poznání Boha bylo v období provázeném ekonomickými, politickými a vojenskými neúspěchy vlády Andronika II. tou pravou cestou ke spáse, tou jedinou cestou obrody a osvícení. O to výrazněji se nám jeví na pozadí rozpolcené společenské situace postava Maxima Planúda, jenž se, přestože byl mnichem, velkou měrou zabýval profánní antickou římskou a řeckou literaturou a představoval tak svým mnohovrstevnatým intelektuálním zaměřením polyhistora s humanistickými sklony *par excellence*. Nicméně je nutné podotknout, že Planúdovy zájmy o antickou latinskou literaturu či Augustinovu teologii jej nikdy nepřivedly k vnitřnímu dilematu, týkajícímu se potencionální či faktické konverze ke katolicismu. Zůstal po celý život pravověrným ortodoxním křesťanem, přestože nelze zcela ignorovat unijní inklinaci v době panování císaře Michaéla VIII. Jeho přístup k antickému římskému písemnictví by se dal definovat jako akademický, na rozdíl od emocionálního stanoviska, hluboce názorově prožívaného s jeho nárokem na ideovou proměnu, s nímž se setkáváme později například u Francesca Petrarky (1304–1374) s jeho ciceronskou a augustinovskou životní inspirací či u občanského humanismu Leonarda Brunioho (1370–1444). S přihlédnutím ke společenským okolnostem, jež byly po roce 1282 silně anti-latinsky podmíněny, je o poznání pozoruhodnější, že tyto překlady antického latinského písemnictví vůbec vznikly. Bylo to jistě umožněno vysokým renomé osobnosti Maxima Planúda jako váženého učenca a zvědavosti císaře Andronika II., jenž projevoval výrazný zájem o literaturu pohanského původu.¹¹¹ I Planúdés však musel s jistou odvahou a neústupností bránit své humanistické sklony v rámci silně teokraticky založené společnosti.

Planúdovy překlady latinských děl primárně profánního a v menší míře též sakrálního charakteru představovaly v rámci byzantské kultury bezesporu unikum. Kořeny této výrazné změny kurzu recepce antické římské literatury v rámci byzantského milieu lze částečně spojit s proměnou vlastní říšské politiky po Lyonské synodě v roce 1274 usilující o unii mezi římskokatolickou

¹¹¹ Přestože byly Planúdovy schopnosti, erudice a učenost vysoce císařem ceněny, neexistují doklady, že by byl kdy získal císařský patronát či podporu; viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 66.

a řeckou ortodoxní církví. Dozvuky jistého inspiračního vlivu představovala přítomnost Latinů v Konstantinopoli a s ní spojené obchodní, diplomatické a do určité míry kulturní styky, které byly udržovány v pozměněném modu vivendi i po vyhoštění velké části Latinů z Byzance po roce 1261. V první řadě se jednalo o Benátčany, kteří byli právem považováni za hlavního strůjce katastrofy let 1202 až 1204, kdy byla Konstantinopol vypleněna účastníky IV. křížové výpravy a kdy byla roku 1204 nastolena okupační latinská správa. Po opětovném dobytí Konstantinopole v roce 1261 uprázdněné pozice po Benátčanech byly postoupeny v první řadě Janovanům, odvěkým rivalům Serrenissimy. Po znovudobytí Konstantinopole se postupně vytváří nová mentalita snažící se o uchování vlastních řeckých kořenů. Byzantinci si nicméně dobře uvědomovali, že nejsou jedinými nositeli kultury a že musejí brát v potaz intelektuální dění v muslimském světě¹¹² a v menší míře rovněž sledovat postup poznání v latinské Evropě. A tak kulturní svět Byzantinců, těchto synů Nového Říma, se mohl obracet též k pramenům antické římské kultury. Až do času Maxima Planúda si však tuto možnost až na výjimky¹¹³ dostatečně neuvědomovali, pravděpodobně spokojeni s vlastním řeckým dědictvím, pohlížeje na římskou tradici jako na chudou příbuznou, jež nemá příliš co nabídnout.

Planúdovy hluboké jazykové znalosti latinského jazyka a literatury přispěly k jeho jmenování vyslancem byzantského císaře v Benátkách roku 1296.¹¹⁴ Planúdés však – na rozdíl od většiny byzantských učenců – postrádal vyšší politické ambice. Ve městě sv. Marka mu bylo uděleno čestné občanství; v té době velmi žádané a vyhrazené pro výjimečné osoby. Otázkou zůstává, nakolik Planúdés bezprostředně ovlivnil intelektuální atmosféru města lagun během svého pobytu, jenž nebyl zcela bezkonfliktní (nějaký čas byl Planúdés dokonce vězněn). Jisté je, že Planúdovo nedlouhé benátské období, navzdory všeobecnému kladnému přijetí jeho překladatelské činnosti, nezanechalo ve městě sv. Marka trvalejších stop.¹¹⁵ Dokladem limitovaného

¹¹² Například astronomové Geórgios Choniadés (Gregórios, † asi 1315), Izák Argyros (1300/10–1371/75) a Theodóros Meliteniótés se opírali o perskou astronomii.

¹¹³ K recepci latinsky psané literatury v Byzanci od 5. století až do časů Planúdových; viz FODOR, N.: *c. d.*, s. 24–32.

¹¹⁴ Steven Runciman uvádí rok 1297 (RUNCIMAN, S.: *c. d.*, s. 60). Planúdés měl diplomatické posláni putovat též do Janova. Putování však bylo přerušeno útokem pirátů na loď, na níž se Planúdés plavil. Do Konstantinopole se navrácí bez zavazadel a nemocen; viz FODOR, N.: *c. d.*, s. 17. Jinou diplomatickou misíí bylo Planúdovo vyslání do Kylíkie v roce 1295, jež mělo za cíl urovnání religiόzních sporů. Po těchto nepříliš šťastných diplomatických zkušenostech se Planúdés rozhoduje plně se věnovat studiu a šíření vzdělanosti.

¹¹⁵ GEANAKOPOLOS, Deno John: *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*. Cambridge (Mass.) 1962, s. 27, pozn. 48.

vlivu Planúdova benátského působení je rukopis Ambros. gr. C 126 inf. (Biblioteca Ambrosiana, Milán), obsahující Plútarchovo dílo *Moralia* (*Charaktery*; 1–69). Manuskript byl vyhotoven v Konstantinopoli v letech 1294–1295 pravděpodobně na Planúdovu objednávku.¹¹⁶ Na opisu díla se podílelo deset kopistů včetně samotného Planúda, jenž byl též editorem. Alexander Turyn správně datoval vznik autografu na základě jeho korespondence s mnichem Melchisedekem Akropolitem a s vojevůdcem Alexiem Tarchaneiotem,¹¹⁷ který měl značný podíl na vzniku edice Plútarchových spisů. Jeho vítězství nad Turky v Malé Asii znamenala získání kvalitnějšího pergamentu než toho, jenž byl dostupný v Konstantinopoli.¹¹⁸ Tato kořist byla neprodleně zaslána přímo Planúdovi. Nejprve byl rukopis Ambros. gr. C 126 inf. ve vlastnictví Planúdova žáka, Nikéfora Kassiana, jenž se později dostal za přispění svého učitele do padovských intelektuálních kruhů.¹¹⁹ Předpokládá se, že byl daný rukopis Planúdem poslán do Itálie se záměrem, aby se zvýšil zájem o řeckou kulturu. Jeho majitelem se stal Pace de Ferrara (Pace da Friuli, aktivní v letech kol. 1299–1317), člen padovského kroužku humanistů *avant la lettre*,¹²⁰ který vyučoval logiku a gramatiku v padovském *Studiu* a psal básně v klasickém stylu, přičemž byl ovlivněn estetikou Lovata Lovatiho (kol. 1240–1309).¹²¹ Přestože na počátku 14. století je možné v Padově sledovat jistý zájem o řecká studia, samotný rukopis obsahující Plútarchovy *Charaktery* se nesetkal s bezprostřední odezvou mezi místními italskými pre-humanisty.¹²² V dílech Paceho de Ferrara se nevyskytuje zmínka, že by četl tento Plútarchův text v původním znění a vše napovídá tomu, že se tento padovský „pre-humanista“ nikdy hlouběji nevěnoval studiu řeckého jazyka.¹²³ Rovněž nemáme žádné písemné zprávy o tom, že by Pace de Ferrara projevil snahu, aby byl Plútarchos pře-

¹¹⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 74.

¹¹⁷ Jehož pád zapříčinila závist vysoké konstantinopolské aristokracie. Později se osoba tohoto generála stala téměř soudobým reálným předobrazem legendárního Justinianova vojevůdce Belisara v básni *Diégésis hóraiostaté tú thaumastú Belisariú* (*Překrásné vyprávění o obdivuhodném Belisariovi*), jejíž zrod se klade do 13. či 14. století; viz DOSTÁLOVÁ, R.: c. d., s. 306.

¹¹⁸ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 136.

¹¹⁹ WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy*, s. 2.

¹²⁰ Na fol. 1 je uvedeno: *Magister Pax doctor ... de Ferrara et nunc moratur Padue* (*Magister Pace, doktor ... z Ferrary, který nyní žije v Padově*); viz PADE, Marianne: *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*. Copenhagen 2007, s. 66.

¹²¹ Witt, Ronald G.: *'In the footsteps of the ancients': the origin of humanism from Lovato to Bruni*. Leiden – Boston – Köln 2000, s. 115.

¹²² PADE, M.: c. d., s. 66–67.

¹²³ WITT, R. G.: c. d., s. 86; WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy*, s. 2.

ložen do latiny. Dokladem jistě nepřipravenosti ve vztahu k recepci řeckého krásného písemnictví je skutečnost, že tento přední padovský humanista své doby, byl toho názoru, že Sofoklés byl autorem *Íliady* a *Odyseie*.¹²⁴ Pokud by uvažoval o studiu řečtiny v Padově, naskýtala by se mu příležitost tak učinit pod vedením lékaře, filosofa, astrologa a překladatele Pietra d'Abano (kol. 1250 nebo 1257–† 1316), jenž studoval řečtinu v Konstantinopoli mezi lety 1270 až 1290¹²⁵ a překládal Galénovy spisy a jiná vědecká díla. V Padově tento „kolega“ Paceho de Ferrara působil jako profesor medicíny na padovské univerzitě v letech 1306 až 1315. Přestože k této spolupráci mezi reprezentanty padovského „pre-humanismu“ a vědeckého směřování pravděpodobně nikdy nedošlo, Federica Ciccolellaová připouští, že to byl právě Pietro d'Abano, jenž rukopis předal Pacemu de Ferrara.¹²⁶ Nelze tak zcela odmítnout předpoklad, že se jednalo o zárodky zájmu o Plútarchovo dílo v prostředí latinského Západu.¹²⁷ Jiným autografem, obsahujícím Plútarcha, jenž spadá do téhož časového období (tj. 1294–1296), je manuskript nesoucí označení Paris. gr. 1671. Tento rukopis obsahuje jak Plútarchovy *Charaktery* (1–69), tak jeho *Životopisy*. Planúdés ukončil práci na přepisu včetně editorských zásahů v červenci roku 1296.¹²⁸ Při ediční činnosti spjaté s Plútarchovými spisy (*Životopisy* a *Charaktery*) vytvořil na základě vlastního hledání rukopisů obsahujících Plútarchova díla jejich katalog. Během ediční práce s neúplnými zněními si pozorně všiml délky mezer chybějícího textu.¹²⁹

Maximos Planúdés svým duchovním životem a intelektuální prací byl svázán, jak již bylo výše poznamenáno, se slavným klášterem Chóra (Τῆς Χώρας, dnešní istanbulská mešita Kahriye Džámi), jenž se nalézal nedaleko Blachernského paláce. V klášterní knihovně se nacházely rovněž rukopisy, které pro svoji badatelskou či pedagogickou práci získal anebo je sám opsal.¹³⁰ Klášter již od časů Justiniánových představoval instituci spadající pod císařský patronát. (Vedle této klášterní knihovny dotované ze strany státu Planúdés bezpochyby budoval i svou vlastní rukopisnou kolekci nikoliv bez

¹²⁴ WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy*, s. 2.

¹²⁵ CICCOLELLA, F.: c. d., s. 97.

¹²⁶ Tamtéž, s. 97, pozn. 68. Tím se dostáváme k další možné hypotéze související s Planúdovými studii latinského jazyka, kdy jistou roli mohl sehrát Pietro d'Abano během svého pobytu v Konstantinopoli, kdy se věnoval studiu řeckého jazyka, medicíny a filosofie.

¹²⁷ CELENZA, Christopher S.: *Parallel Lives: Plutarch's Lives, Lapo da Castiglionchio the Younger (1405–1438) and the Art of Italian Renaissance Translation*. Illinois Classical Studies, 22, 1997, s. 124, pozn. 9.

¹²⁸ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 75.

¹²⁹ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: c. d., s. 224.

¹³⁰ DEVRESSE, Robert: *Introduction à l'étude des manuscrits grecs*. Paris 1954, s. 94.

pomoci svých studentů.)¹³¹ Knihovna kláštera Chóra, tato v byzantském kontextu ojedinělá rukopisná sbírka, se později stala cennou pokladnicí poznání pro jiného významného humanistu s polyhistorickou erudicí, Theodóra Metochita, za jehož působení byl v letech 1316 až 1321¹³² klášter z jeho vlastních zdrojů přestavěn a knihovna značně obohacena. Další akvizice klášter získal během působení Metochitova žáka Nikéfora Grégora (asi 1295–1360), jenž zde založil privátní školu, která představovala v turbulentním období 1. půle 14. století, kdy státní forma univerzitního vzdělání prožívala úpadek, nejkvalitnější formu možného vyššího vzdělání v Konstantinopoli.¹³³

Počátky Planúdovy pedagogické kariéry spadají s největší pravděpodobností do roku 1280, kdy začal vyučovat gramatice, poezii a rétorice.¹³⁴ Planúds se plně věnoval výuce nejen v rámci církevních institucí (jako tomu bylo v případě výše zmíněného kláštera Chóra), ale rovněž v rámci vyšší vzdělávací instituce v hlavním městě, která mohla připomínat univerzitu „latinského“ typu.¹³⁵ Tomu by nasvědčovala jak Planúdova překladatelská aktivita a jeho koncentrace zájmu na exaktní vědy (astronomie, matematika), tak sepsání učebnic o lexikologii, syntaxi a gramatice. Vydání trojic (triad) řeckých tragických básníků Sofoklea a Eurípida doplňuje tento obraz Planúda jako učitele významných byzantských humanistů 1. poloviny 14. století. Vedle klášterů Chóra a Akataleptos udržoval Planúds intelektuální kontakty i s jinými konstantinopolskými kláštery, jakými byly: Pantepoptés, Filanthropénos, Peribleptos.¹³⁶ O klášteře Akataleptos jako vzdělávací línii se uvažuje již od působení Geórgia z Kypru, tj. přinejmenším od 70. let 13. století.¹³⁷

Přestože se nedochovalo žádné Planúdovo dílo věnující se Aristotelovi, lze předpokládat, že bylo v Planúdově škole Aristotelovo dílo známo a stu-

¹³¹ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 140.

¹³² Tamtéž, s. 69; CHRYSOCHOOU, Stella A.: *Ptolemy's Geography in Byzantium*, s. 4, [online]. [cit. 22-01-2018]. URL: <https://www.academia.edu/10759325/Ptolemy's_Geography_in_Byzantium>.

¹³³ RUNCIMAN, S.: c. d., 54. Přestože nemáme dostatek dokladů týkajících se hlavních vzdělávacích institucí v daném období, lze usuzovat, že existovalo v této době několik škol v Konstantinopoli a v Soluni; viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: c. d., s. 65.

¹³⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 71–72.

¹³⁵ V Planúdově době existovaly v Konstantinopoli ještě další dvě vyššího stupně, které byly podporovány státem. V čele první stál Chalkomatopulos; druhou vedl Hyleás. Viz BROWNING, Robert: *L'insegnante*. In: CAVALLO, Guglielmo (a cura di): *L'uomo bizantino*. Roma – Bari 1992, s. 155.

¹³⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 69–70. Srov. WENDEL, Carl: *Planudea*. Byzantinische Zeitschrift, 40 Bd, 1940, s. 406.

¹³⁷ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 70.

dováno. Planúdovi současníci – Maximos Holobolos (komentář k 1. knize *Analytik*), Geórgios Pachymerés (kompéndium z Aristotela) či Ióánnés Pediasimos Pothos (1250–1310/14) – napsali učebnice, jež se týkaly *Organonu* a byly běžnou pomůckou při výuce v rámci vyššího školství v Konstantinopoli. Na druhé straně existuje evidence Planúdova zájmu o Platónovo dílo. Excerpta z dialogů jsou obsažena v Planúdově pedagogické pomůcce *synagogé*. Dva Planúdovy autografy (resp. Planúdés byl jedním z kopistů), obsahovaly výbor z Platónových dialogů. Jedná se o rukopisy, jež nesou nyní označení: Vindob. Phil. gr. 21 (který vznikl v Planúdově intelektuálním okruhu kolem roku 1300) a Bibl. Nat. gr. 1808. První obsahuje dialogy *Kritón* a *Faidón*.¹³⁸

Někteří Planúdovi studenti jsou nám známi jmény. Nejslavnější z nich byli bezesporu gramatici a filologové Manuél Moschopoulos (kol. 1265–1315) a Geórgios Lakapénos (aktivní 1297–1311, † před 1315).¹³⁹ Těžiště Moschopulova díla spočívalo v jeho činnosti kriticko-filologické. Byl autorem *Grammatiky v otázkách a odpovědích* (*Erótémata grammatika*), jež se později stala „gramatickým katechismem“¹⁴⁰ evropským humanistům při osvojování si řeckého jazyka. Gramatika vyšla tiskem roku 1493. Jinou Moschopulovou prací byl *Slovník attických slov* (*Syllogé onomatón attikón*), jehož záměrem bylo uchování attického výrazu v jeho původní čistotě. *Slovník* se dočkal svého prvního vydání v roce 1524 v Benátkách. Kromě těchto prací byl Moschopoulos rovněž komentátorem a autorem parafrází k téměř tuctu autorů antických a byzantských autorů: od Homéra, Hésioda a Pindara přes Eurípida a Aristofana až po Theokrita a Niketu Davida Paflagona.¹⁴¹ Moschopoulos byl rovněž editorem nejstaršího vydání Sofoklea v tzv. triádě: *Aias*, *Élektra*, *Oidipús Král*. I zde je možné hledat pedagogický impakt jeho učitele, Maxima Planúda. Moschopulovy edice děl Sofoklea a Eurípida představují významný přínos byzantské filologie. Jeho edice Pindarových *Olympijských zpěvů* (jež vznikla kolem roku 1300) bude mít značný vliv na Démétria Triklinia, především na jeho dílo *Epinikia*.¹⁴² (O Planúdově vlivu na dílo významného filologa 1. poloviny 14. století Démétria Triklinia jsme již pojednali výše v souvislosti s edicemi řeckých antických básníků.)

Geórgios Lakapénos sestavil soubor 264 Libaniových dopisů, jenž doprovodil vlastními kritickými poznámkami. Vydal též svou vlastní korespon-

¹³⁸ FODOR, N.: c. d., s. 181

¹³⁹ BRAZINSKI, P.: c. d., s. 6.

¹⁴⁰ ŠEVČENKO, Ihor: *The Imprisonment of Manuel Moschopoulos in the Year 1305 or 1306*. In: id., *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*. London 1981, IX, s. 133.

¹⁴¹ K životu a dílu Manuéla Moschopula viz CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 103–107.

¹⁴² CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 107.

denci (*Epistolai*), jež představuje celkem 32 dopisů. Napsal rovněž komentář k Epiktétově *Rukověti* (*Ekségesis meriké eis tò tu Epiktétu encheirídion*) a k Homérovi.¹⁴³ Jeho spis o syntaxi a jeho dopisy přátelům (*epimerismoι*) sloužily jako učebnice. Později byly například známy v italském humanistickém prostředí, o čemž máme informaci z korespondence Franceska Filelfa.¹⁴⁴ Dalšími studenty Maxima Planúda, o nichž máme písemnou evidenci, byli bratři Ióánnés Zaridés a Andronikos Zaridés († asi 1327), *aktuarios* Ióánnés Zacharias či Nikéforos Kassianos, o němž jsme se krátce zmínili v relaci k rukopisu obsahujícímu Plútarchovy *Charaktery* (Ambros. gr. C 126 inf.).¹⁴⁵

Planúdova vlastní díla i jeho řecké verze latinských autorů doznaly velké popularity mezi jeho současníky a mezi učiteli následujících generací. Vliv Planúdova překladatelského a editorského odkazu se promítl též v díle Theodóra Metochita, jenž měl mimo jiné bezesporu přístup k Planúdově edici Plútarchových děl.¹⁴⁶ Planúdův řecký převod *De trinitate* si později získal oblibu bratří Kydónů, překladatelů děl sv. Tomáše Akvinského a sv. Augustina. Planúdova díla si velmi cenil kardinál Basileios Běssarión (asi 1402–1472), jenž vyzdvihl jeho odbornou mnohostrannost a hluboké znalosti obou jazyků, řečtiny a latiny.¹⁴⁷

Planúdova výjimečná osobnost jasně vystupuje na pozadí doby a působí dojmem osamocení v byzantském kulturním kontextu; bez přímých pokračovatelů a předchůdců – přičemž jistou výjimku potvrzující pravidlo představuje Manuél (Maximos) Holobolos svými dvěma převody Boëthiových děl z oblasti logiky: *De differentiis topicis* (opatřen Holobolovým komentářem) a *De hypothetis syllogismis*. Ani Planúdův nejnadanější žák Manuél Moschopoulos nenásledoval svého učitele v jeho překladatelském úsilí, jež bylo pro byzantské autarkní pojetí kultury stále něčím cizorodým. Samotné studium latiny bylo v politicky vyostřené atmosféře (poznačené téměř všeobecným odporem k lyonské unii) vnímáno jako potencionální nebezpečí a tzv. *latinofrones* (tj. smýšlející jako Latiny) byli nahlíženi se silným podezřením a despektem. Znalost latiny byla omezena na úzký kruh tlumočnicků a právníků. V pozdější době Theodóros Metochitēs či jeho žák Nikéforos Grégoras raději upouštějí od latinských studií a obracejí svůj zájem k vlastní helénské tradici. Zdánlivě zarážející fakt neznalosti latinského jazyka u výše zmíněných významných polyhistorů palaiologovské renesance nás

¹⁴³ JUREWICZ, O.: c. d., s. 280.

¹⁴⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 103.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 83–87.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 88.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 88–89.

nesmí příliš překvapovat: situace byla v téže době v intelektuálním prostoru latinského vrcholného středověku s ohledem na znalosti řeckého jazyka naprosto identická. Výraznější posun v rámci byzantské kultury nastane až v polovině 14. století v souvislosti s překladatelskými aktivitami Démétria Kydóna.

Intelektuální záběr Maxima Planúda byl vskutku rozsáhlý. Psal o gramatice a rétorice, editoval a komentoval klasická díla z různých oblastí: od spisů historické povahy až po odborné texty pojednávající o hudbě, geografii, astronomii, matematice a poezii. Osvojil si básnickou formu hexametru tak, jako nikdo jiný před ním až do časů Theodóra Prodroma (asi 1098–1166) a Ióanna Tzetzta. Planúdova pedagogická činnost dle dochovaných informací zahrnovala: gramatiku, poezii, rétoriku, vyšší matematiku (tj. aritmetiku, hudbu, geometrii, astronomii), geografii, filosofii a pravděpodobně též medicínu.¹⁴⁸ Pro svou pedagogickou praxi připravil kompilační vydání a psal svá vlastní pojednání týkající se různých oblastí odborného zájmu. Přeložil mnohé autory římského starověku do řečtiny, které přispěly výraznou měrou k bližšímu poznání mentálního ustrojení soudobého latinského světa a jeho živých tradic. Nutno zmínit rovněž Planúdova teologická díla, která zahrnují homilie, polemické traktáty a hagiografické chvalořeči. Jeho obsáhla korespondence s významnými osobnostmi konce 13. století představuje důležitý zdroj detailních informací o kulturním milieu byzantské intelektuální elity.

Maximos Planúdés svými překladatelskými a vlastními vědeckými aktivitami otevřel nové cesty a vzbudil zájem o oblasti, které by jinak zůstaly opomenuty. Jeho textová kritika, editorská práce, spolehlivost jeho řeckých verzí latinských autorů, přínos především z hlediska matematiky, astronomie, zeměpisu, gramatiky či rétoriky znamenaly v rámci intelektuálního života rané fáze palaiologovské renesance – již byl Maximos Planúdés předním představitelem – výrazný krok vpřed.

¹⁴⁸ Pro mnicha Merkuria, pravděpodobně svého studenta, napsal traktát týkající se pulsu. Jeden z Planúdových žáků, jmenovitě Ióannés Zacharias, patřil mezi významné byzantské doktory. Nicméně není zcela doloženo, zda svého výjimečného lékařského vzdělání získal pod Planúdovým pedagogickým vedením či v rámci nějaké jiné instituce. Připisují se mu dva traktáty: *O krvi* a *O moči*. Nicméně se tyto spisy objevují jako součást jiných děl známého lékaře Nikéfora Blemmyda (1197 nebo 1198–asi 1272); viz tamtéž, s. 78, 81; FODOR, N.: c. d., s. 15, pozn. 5.

RESUMÉ

PŘEKLADATELSKÉ A EDITORSKÉ DÍLO MAXIMA PLANÚDA (KOL. 1255–1305) V KONTEXTU RANÉHO PALAIOLOGOVSKÉHO OBDOBÍ

Záměrem předkládaného příspěvku bylo přiblížit významného učen-
ce raného palaiologovského období, Maxima Planúda (kol. 1255–1305), se
zvýšeným zřetelem na jeho činnost překladatelskou a editorskou, přičemž
byl kladen důraz na zmapování motivačních pohnutek. Planúdův filologický
přístup představuje humanistický postoj *par excellence* hledící vpřed, k vel-
ké italské renesanci. Studie přináší popis působení Planúdem přeložených či
editovaných děl jak v rámci byzantského intelektuálního prostoru, tak se sna-
ží o zmapování radiace těchto spisů do prostoru italské renesance. Překlady
latinských děl latinských autorů do řečtiny pravděpodobně měly za cíl širší
kulturní osvětovou misi v byzantském prostředí, ať již se jednalo o recepci
mravní ponaučení anonymní sbírky *Catonis Disticha* či díla Ciceronova,
Macrobiova a Boëthiova. Po období níkajského exilu lze tak sledovat jev do té
doby nevídaný: výraznější snahu pochopit svět Latinů, vzhledem k němuž se
v předchozích etapách byzantský postoj vymezoval s notnou dávkou distan-
ce. V podtextu kulturního poznávání druhého světa se zračí vyšší imperativ,
a tím je: nutnost uchování živých tradic obou kultur jak pro současníky, tak
pro příští generace.

Klíčová slova: Planúdés, Maximos (Manuél), řecké překlady latinských
děl, řecké rukopisy, antická římská literatura, antická řecká literatura, by-
zantský humanismus, palaiologovská renesance, italský humanismus, italská
renesance, Byzanc

SUMMARY

TRANSLATION AND EDITORIAL WORK OF MAXIMOS PLANUDES (CA. 1255–1305) WITHIN THE CONTEXT OF THE EARLY PALAEOLOGAN PERIOD

The aim of the present paper is to delineate the translation and editorial
activities of Maximos Planudes (Manuel Planoudes, ca. 1255–1305),
important figure of the Early Palaeologan Renaissance, with an emphasis

on the mapping of motivations for such projects. Translations of Maximos Planudes were mainly concentrated on Roman ancient texts with strong ties to moral philosophy: *Catonis Disticha*, Cicero, Macrobius. Reflecting Planudes' editorial and translation activities relating to ancient Greek and Roman literature (among philological and theological works of his own) one must consider him as the most important representative of the Byzantine humanism of an early Palaeologan Renaissance in its most genuine form. Planudes' philological approach represents a humanist attitude *par excellence* looking forward, toward an Italian Renaissance. The study provides a description of the reception of Planudes' translated or edited works both within the Byzantine intellectual milieu and the Italian Renaissance. The translations of Latin works into Greek were probably undertaken in the sense of the broader cultural mission. Planudes' editorial and translation projects try to consider common intellectual and spiritual roots of Latins and Greeks. Such a knowledge tends to delineate culture patterns of *that other one*. It could be traced the phenomenon previously unprecedented: a more intense effort to understand the Latin world, toward which the Byzantine attitude was defined at a certain distance in earlier stages. In the context of cultural cognition of the second world, a higher imperative is emerging, and that is: the need to preserve the living traditions of both cultures for the contemporaries as well as for the next generations.

Keywords: Planudes, Maximos (Manuel), Greek translations of Latin works, Greek manuscripts, ancient Roman literature, ancient Greek literature, Byzantine humanism, Palaeologan (Palaiologan) Renaissance, Italian humanism, Italian Renaissance, Byzantium

PhDr. Marcel Martin
Knihovna katedry filosofie a dějin přírodních věd
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Viničná 7
128 43 Praha 2
Česká republika
e-mail: marcel.martin@natur.cuni.cz

NA POMEZÍ ELIT – SEBEPREZENTACE A SOCIÁLNÍ SÍTĚ NOBILITOVANÝCH MĚŠŤANSKÝCH RODIN NA PŘÍKLADU OLOMOUCKÝCH SALCZARŮ¹

Jakub Novák²

1 Úvod

S měšťany, kteří vystoupili z pomyslného stínu městského prostředí a začali žít životem typickým pro šlechtu, bylo možné se i ve středověku setkat poměrně často. Způsoby, jak se z měšťana stal příslušník vyššího stavu, bývaly obvykle dva. První v sobě zahrnoval službu u dvora, za kterou mohl být měšťan osobně vyznamenán. Druhý, daleko běžnější, v sobě skrýval prozaičtější aktivity.

Bohaté měšťanské rodiny, pro něž se v naší historiografii až nadužívá termínu patriciát, se neomezovaly jen na zakupování nemovitostí ve městě, případně v jeho bezprostředním okolí, ale disponovaly také zdroji, které jim umožnily získávat blízké i vzdálenější vsi, dvory, tvrze či hrady. Své nově nabyté majetky si od prodejců, v drtivé většině případů šlechticů, nechávaly zapisovat do zemských desek. Zakoupení takzvaného deskového zboží však samo o sobě ještě neznamenal, že se měšťan stal šlechticem. Přesun do nové sociální skupiny obvykle nastával až po jeho přesídlení na venkov a opuštění politických a ekonomických vazeb spojených s městem.³

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2017_010 (Interakce, koexistence a sociální komunikace šlechty a měst na Moravě ve středověku).

² Autor článku je doktorandem Katedry historie FF UP v Olomouci.

³ Základní studie zabývající se otázkou měšťanského nemovitého vlastnictví na venkově sepsal Jaroslav Mezník. Zejména pak MEZNÍK, Jaroslav: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské* (dále jen *Venkovské statky pražských měšťanů*). Praha 1965 a Týž: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. Sborník Matice moravské, 79, 1960, s. 129–147. Problematiku městského patriciátu nově a kriticky zhodnotil ve své studii NODL, Martin: *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*. Documenta Pragensia, 22, 2004, s. 23–49. Upozorňuje v ní zejména na velmi problematické vymezení termínu patriciát. Dále například BOROVSKÝ, Tomáš: *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*. In: JUROK, Jiří (ed.): *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*. Ostrava 2002, s. 87–101.

Velkou skupinu vlastníků majetků na venkově ale tvořily také měšťanské rodiny, které zůstávaly spjaté s městským prostředím, ve kterém dále žily po celý svůj život. Bývaly zastoupeny v městské samosprávě jako členové rady, purkmistři, fojti, podílely se na běžném pracovním i společenském životě ve městě, a přesto se u nich vyskytovaly rysy chování, o nichž bychom mohli říci, že odpovídaly spíše šlechtickému vystupování.⁴

Jednou z rodin, jež se nacházela na pomezí dvou elitních skupin středověké společnosti – tedy šlechty a bohatých měšťanů, byli olomoučtí Salczarové. Zcela záměrně jsem si pro své bádání zvolil z dochovaných pramenů a literatury dobře známé příslušníky rodiny původem brněnských obchodníků se solí a kožešinami, protože se k nim váže z hlediska dostupnosti, dochování, a tím tedy i četnosti pramenů, slušná materie, s níž lze pracovat.⁵

K posouzení a vyhodnocení otázky, zda se rodina Salczarů spíše zotožňovala se šlechtickým způsobem života, nebo zachovávala svou příslušnost olomoucké měšťanské společnosti, mi poslouží dva hodnotící aspekty. Prvním z nich bude analýza sebe prezentace vybraných příslušníků rodiny a druhým vytvoření jejich sociální sítě. Zde půjde zejména o sledování příbuzenských vztahů, které v případech, kde to stav pramenů umožňuje, doplní také socioekonomické vazby.

Prameny, z nichž budu při svém studiu vycházet, jsou reprezentovány listinami uloženými ve Státním okresním archivu v Olomouci, záznamy v zemských deskách a knihách půhonných a nálezových, a také v edičním zpracování Památné knihy Olomoucké z let 1430–1492, 1528. Čistě písemné

⁴ O takové skupině měšťanů v Kutné Hoře hovoří BOROVSKÝ, Tomáš: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období* (dále jen *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*). Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická, 47, 1998, č. C45, s. 74–75. Mezi šlechtické rysy chování je řazeno například užívání erbů, styl oblékání, vlastnictví tvrzí a hradů atd. Odraz dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století hlouběji představuje MUSÍLEK, Martin: *Odraz dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století* (dále jen *Odraz dvorské kultury*). In: DVOŘÁČKOVÁ, Dana – ZELENKA, Jan (eds.): *Dvory a rezidence ve středověku 2. Skladba a kultura středověké společnosti*. Praha 2008, s. 475–505.

⁵ Základními pracemi věnujícími se přímo Salczarům jsou BÍLÝ, Jiří L.: *Uzavírání moravských stavů a urození vladýkové a měšťané Žalzarové z Loděnice*. Genealogické a heraldické informace, 17 (32), 2012 (2013), s. 105–115 a MLČÁK, Leoš – ŽUREK, Karel: *Pozdně gotický náhrobník Barbary Salzerové v Olomouci*. Vlastivědný věstník moravský, 42, 1990, č. 3, s. 406–411. Ze studií, které rodinu alespoň částečně zmiňují, lze například jmenovat PAPAJÍK, David: *Formování a vývoj velkobystřického panství* (dále jen *Formování a vývoj*). In: BALATKOVÁ, Jitka – TRAPL, Miloš (eds.): *Velká Bystřice. Pohledy do dějin*. Velká Bystřice 2002, s. 33–49; Týž: *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14. – 16. století*. Olomouc 2003, s. 123; ZAORAL, Roman: *Sociální skladba a hospodářský vývoj*. In: SCHULZ, Jindřich (ed): *Dějiny Olomouce I*. Olomouc 2009, s. 210; SPÁČIL, Vladimír: *Dějiny obce do roku 1945*. In: MACHAČ, Jan (ed.): *Velká Bystřice, minulost a současnost*. Ostrava 1972, s. 36–38.

materiály také doplní představení pečeti, náhrobních kamenů a nemovitostí, které Salczarům patřily.⁶

2 Sebe prezentace

Nejvýraznějším prostředkem sebe prezentace měšťanské rodiny bylo její bohatství. To se odráželo nejen v rozsahu jejich nemovitých i movitých majetků, ale rovněž ve společenském postavení.

Salczarové se do Olomouce dostali na přelomu 14. a 15. století přesídlením z Brna, kde se věnovali převážně kožešnictví a obchodu se solí. Právě zde se jim podařil nashromáždit počáteční kapitál, který si přinesli i do svého nového působiště.⁷ V Olomouci se však hospodářské zaměření Salczarů proměnilo, a tak, jako řada dalších bohatých měšťanů, zakoupili větší pozemkové vlastnictví na venkově.⁸ Právě vlastnictví deskového zboží bylo jednou z možností, jak si zajistit stabilní příjem nezávislý na riziku spojeném například s obchodem. Zakoupení takového majetku již záhy po usazení v Olomouci je dle mého názoru nepochybným dokladem toho, že rodina byla v dobré finanční situaci, případně si velmi rychle dokázala potřebné zdroje zajistit.

⁶ *Památná kniha olomoucká (kodex Václava z Jihlavy) z let 1430–1492, 1528*. Eds. SPÁČIL, Vladimír – SPÁČILOVÁ, Libuše. Olomouc 2004. Edici dále uvádím pod zkratkou PKO; *Moravské zemské desky. Řada olomoucká. I. svazek (1348–1466)*. Eds. CHLUMECKÝ, Petr – CHYTIL, Josef – DEMUTH, Karl – WOLFSKRON, Adolf. Brünn 1856. Dále jen ZDO; *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕuhonné a nálezové. Svazek I–VII*. Eds. BRANDL, Vincenc – BRETHOLZ, Bertold. Brunae 1872–1911. Dále pod zkratkou KPN; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XIII (1400–1407)*. Ed. BRANDL, Vincenc. Brünn 1897. Dále zkratka CDM; *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I. Inventář pergamenů z let 1078–1471*. Ed. ŠEBÁNEK, Jindřich. Brno 1932. Edici dále uvádím jako Archivy zrušených klášterů.

⁷ Působení rodiny v Brně jen velmi stručně přibližuje Bílý, Jiří L.: c. d., s. 105.

⁸ Tento jev je možné ve středověku pozorovat napříč evropským prostorem. Blíže se mu věnuje J. Mezník ve výše citovaných studiích. Dále o problematice zakupování venkovských majetků měšťany hovoří například HOFFMAN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha 2009, s. 132–143; BAKALA, Jaroslav: *Venkovské majetky měst a měšťanů na severní Moravě v předhusitské době*. Časopis Slezského muzea, série B, 24, 1975, s. 106–119. Nověji pak BOROVSKÝ, T.: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*, s. 65–78; MUSÍLEK, Martin: *Městská společnost a prostor. Problémy a možnosti využití sociální topografie při výzkumu středověkých měst*. Documenta Pragensia, 32/2, 2013, s. 32; Týž: *Pět tisíc hřiven Erbuše Poplinova. Několik zamyšlení nad velikostí majetku pražských a hutnohorských městských elit ve 14. století na základě písemných pramenů* (dále jen *Pět tisíc hřiven*). Numismatický sborník, 26, 2012, č. 1, s. 119–121; Týž: *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století* (dále jen *Patroni, klienti, příbuzní*). Praha 2015, s. 73–90.

První nemovitý majetek po přesídlení do Olomouce koupil v červenci 1407 Jan Salczar (obr. 1) se svou manželkou Klárou v Moravské Loděnici od Kateřiny z Kunštátu za 190 hřiven grošů, které Kateřina již přijala. Ve vlastnictví Jana a Kláry se tak nacházela poměrně pestrá paleta nemovitostí ve vsi, kterou doplnilo vlastnictví krčmy, poloviny rybníka a poloviny tvrziště.⁹ Kateřina se rovněž v listině zavázala prodej zaznamenat do zemských desek, což hned následujícího roku učinila, a bylo tudíž splněno jedno z kritérií umožňující přechod rodiny ke šlechtě.¹⁰

K dalšímu většímu rozšíření vesnických nemovitostí Salczarů došlo až v dubnu 1433. V té době již ovdovělá Janova manželka Klára koupila od Bedřicha z Loděnice dvůr ve vsi s polnostmi doplněnými zejména o druhou polovinu tvrze, polovinu krčmy, půlku mlýna a lázeň. To vše v hodnotě 200 hřiven grošů, jež jmenovaný Bedřich již hotově obdržel.¹¹ Klára se tak vlastní iniciativou postarala o své finanční zabezpečení, a navíc pevně ukotvila vlastnictví Salczarů, kteří touto transakcí získali zřejmě většinu nemovitého majetku v Moravské Loděnici.¹²

Janův syn Lukáš I. Salczar, který se po smrti rodičů stal hlavním dědicem všech rodinných majetků, vstoupil na scénu v listině z 27. listopadu 1435. V ní vyznal, že za 1100 hřiven grošů koupil olomoucké dědičné fojtství s mlýnem Kutlmühl, loukami a rybníky sahajícími až k městským hradbám.¹³ Rovněž v bezprostředním zázemí města získal Lukáš následujícího roku, od vídeňského měšťana Jana Hanapera z Olomouce, Vectorův mlýn a dvůr před městem za 430 hřiven grošů.¹⁴

⁹ CDM XIII, č. 481, s. 516–517.

¹⁰ ZDO VII, č. 555, s. 273. Jan své pozemky také rozšířil o louku v blízkosti města, která se nacházela na rozhraní Nemilan a Kyselova – PKO, č. 293, s. 299.

¹¹ SOKA Olomouc, Archiv města Olomouc, Sbírka listin, č. pom. 1549 (Dále uvádím pod zkratkou AMO, Sbírka listin), inv. č. 126, poř. č. 164.

¹² Do spektra jejího osobního vlastnictví spadala také vinice Strasberg poblíž Židlochovic, kterou odkázala roku 1435 své dceři Machně – PKO, č. 484, s. 371.

¹³ AMO, Sbírka listin, č. inv. 141, č. poř. 185. Město následně 12. prosince téhož roku vydalo listinu, ve které potvrdilo, že se souhlasem celé obce Lukáši Salczarovi a jeho ženě Barbaře prodalo fojtství s mlýnem Kutlmühl a vším příslušenstvím tak, jak je koupilo od Václava z Doloplaz a mělo potvrzeno od markraběte Albrechta – AMO, Sbírka listin, č. inv. 143, č. poř. 186.

¹⁴ AMO, Sbírka listin, č. inv. 149, č. poř. 192. Mlýn (později zván také Salczermühl) i dvůr se nacházely na prostranství pod Michalským výpadem a Židovskou branou – Kux, Johann: *Verwaltungs-geschichte der Stadt Olmütz*. Olmütz 1942, s. 31.

Zatím se tedy zdá, že se Lukáš Salczar spíše soustředil na majetky uvnitř či v těsné blízkosti města a vynaložil na jejich nákup, v porovnání s hodnotou zboží, které vlastnili jeho předchůdci v Moravské Loděnici, nemalé prostředky. O přibližně deset let později však zacítil do oblasti vzdálenější dohledu městských hradeb.

Zřejmě již před rokem 1443 získal dvůr v Tověři, avšak mnohem významnější byly jeho pozdější aktivity.¹⁵ Záznam v olomouckých zemských deskách z roku 1447 dokumentuje snahu představeného lídra rodu vytvořit pozemkové dominium severovýchodně od Olomouce v roklicích a návršních plošinách Oderských vrchů. Od Bernarda (*Berenhardus*) ze Žerotína získal pobořený hrad Hluboký a vsi Hlubočky, Nepřívaz a tři úročníky (*censitas*) v Posluchově. Dále také pusté vesnice Lhotu, Jestřebí a Beranov (*Baranow*) a řeku Bystřici s břehy.¹⁶ Lukášův úmysl plně se etablovat v uvedené oblasti a vytvořit zde kompaktní dominium dokresluje také zápis ze stejného léta, v němž od Václava z Doloplaz obdržel vsi Čechovice, Mrsklesy a Velkou Bystřici s mlýny a patronátním právem k tamnímu kostelu. Minimálně posledně jmenované sídliště zřejmě Lukáš vlastnil již roku 1443, neboť k listině, která informuje o prodeji jeho dvora v Tověři, přiložil svou pečeť s opisem: *Lukas Salczar de Bistrzii*. Na fakt, že se vše nevyvinulo podle Salczarových představ, zcela jednoznačně odkazují zápisy, v nichž je vše uvedené ještě téhož roku předáno Ondřejovi ze Studnic.¹⁷

Majetky v Moravské Loděnici se zřejmě ocitly na vedlejší koleji zájmu Lukáše I. Salczara. Tuto domněnku může podpořit také systém rozdělení zanechaného dědictví. Poručníci Lukáše II. a Stanislava¹⁸ Hanuš Weigl a Kuncz Falkenawer v listině z 29. listopadu 1456 připomínali zanechaným sirotkům, že jejich otec ještě za svého života rozdělil majetek na čtyři rovné díly, tedy mezi své dva žijící syny a dceru Annu, která společně se svým manželem Jeronýmem Hanaperem získala Moravskou Loděnici.¹⁹ Čtvrtá část dědictví

¹⁵ Archivy zrušených klášterů, č. 1337, s. 282; AMO, Sbírka listin, č. inv. 173, č. poř. 224.

¹⁶ ZDO X, č. 675, s. 405; SPÁČIL, Vladimír: *c. d.*, s. 36–38; MLČÁK, L. – ŽUREK, K.: *c. d.*, s. 409; PAPAÍK, D.: *Formování a vývoj*, s. 37–42.

¹⁷ ZDO X, č. 746, s. 411; Archivy zrušených klášterů, č. 1337, s. 282; ZDO X, č. 707, s. 407; ZDO X, č. 747, s. 411; SPÁČIL, V.: *c. d.*, s. 36–38; MLČÁK, L. – ŽUREK, K.: *c. d.*, s. 409. Koncepti uceleného velkobystřického panství zřejmě razil již Václav starší z Doloplaz a následně jeho stejnojmenný syn. Blíže problematiku představuje – PAPAÍK, D.: *Formování a vývoj*, s. 33–49. Autor také správně poznamenává, že zápisy do zemských desek byly učiněny v těsné následnosti, protože dlouhou dobu před rokem 1447 do nich nebylo z důvodu husitských válek zapisováno.

¹⁸ Synové Lukáše I. Salczara, které měl se svou druhou ženou Annou Baumgartenovou.

¹⁹ AMO, Sbírka listin, č. inv. 219, č. poř. 280.

připadla manželce Dorotě, o čemž informuje testament Lukáše Salczara z 20. července 1455. Dorota obdržela zejména peněžité částky celkově přesahující sumu 1600 hřiven grošů.²⁰ Bratři Lukáš a Stanislav si pak dědictví po otci a již i po matce rozdělili zápisem z roku 1463 tak, že starší z bratrů Lukáš se stal majitelem fojtství a mlýna Kutlmühl. Mladší Stanislav měl mít dům a dvůr mimo město, které se česky nazývalo Dědinka.²¹

Po nezdařené aktivitě na Velkobystřicku a Hlubocku se tak rodinný majetek, kromě Moravské Loděnice, opět nacházel v těsné blízkosti Olomouce a už nikdy nenabyl takového rozsahu jako za Lukáše I. Salczara. O rozšíření nemovitého vlastnictví se posléze zřejmě pokusil Václav (syn Lukáše II.) v Lužicích u Šternberka, Frankštátu (Nový Malín) a Skrbeni, ale jak dokládají četné půhony, kterým se budu věnovat níže, byly jeho snahy velmi komplikované a často se setkávaly s odporem šlechty. Hlavní rodinný majetek, olomoucké fojtství s mlýnem Kutlmühl a Dědinkou prodal Šebestián Salczar městu Olomouc v roce 1498.²² Úpadek nemovitého vlastnictví rodu pak uzavřuje prodej Moravské Loděnice roku 1528.²³

Majetků a míst vhodných k sídlení vlastnila rodina Salczarů, jak je vidět na struktuře výše uvedeného nemovitostí, mnoho. Pro analýzu sebeprezentace je však velmi důležitá nejen poloha, ale také podoba možných příbytků. Ať šlechtic či měšťan, pro obě společenské skupiny byl přece jen charakteristický alespoň částečně odlišný způsob bydlení.

Salczarové měli nejen dům ve městě Olomouci umístěný na prestižní pozici přímo na Horním náměstí, ale i sídlo v Dědince. Pro tuto lokalitu na olomouckém předměstí se užíval název Salczergut, což je pojmenování nepochybně odvozené z rodinného přízviska. Pojmenování původně bezjmenného dvora před městem podle jeho majitelů se zachovalo po dlouhý čas a jeho záznam nechybí ani na mapě 2. vojenského mapování. Během výstavby olomoucké pevnosti, přibližně v místě, kde stála původní Dědinka, byly vystavěny tzv. Salzerovy reduty. Lepší způsob sebeprezentace dochovaný i dlouho po vymření rodu si tedy lze jen těžko představit.²⁴

Místem jejich pobytu mohla být i budova fojtství, kterou společně s úřadem vlastnili od roku 1435 do roku 1492. Budova městského fojtství se na-

²⁰ PKO, č. 576, s. 411–412.

²¹ PKO, č. 433, s. 349. Jde o týž dvůr před městem, který jejich otec koupil od Jana Hanapera.

²² AMO, Sbírka listin, č. inv. 368, č. poř. 434.

²³ AMO, Sbírka listin, č. inv. 556, č. poř. 628. Kupujícím je i v tomto případě město Olomouc.

²⁴ Kux, Johann: *c. d.*, s. 31. O domě na Horním náměstí hovoří testament Lukáše I. Salczara z roku 1455 – PKO, č. 576, s. 411–412. Dům v Dědince dostal mladší ze synů Lukáše I. Stanislav – PKO, č. 433, s. 349.

cházela poblíž kostela sv. Michala na Michalském návrší a v současnosti je na totožném místě možné najít budovu Katedry historie Univerzity Palackého (ulice Na Hradě 5).²⁵ Jakou mělo městské fojstství podobu, je otázka, na kterou může dát odpověď archeologický výzkum probíhající během realizace rekonstrukce budovy v letních měsících roku 2017. Jistě se zde však ještě v závěru 14. století nacházela fortifikace dosahující snad podoby městského hradu (obr. 2).²⁶

Další místo, které nabízelo Salczarům útočiště, byla tvrz v Moravské Loděnici. Ta se dělila, dle analýzy pramenů, na dvě poloviny a je pravděpodobné, že plocha tvrzíště mohla být v jednu chvíli využívána jak Salczary, tak šlechtici z Loděnice. Tvrz měla být za markraběcích válek zničena. Není však vyloučeno, že byla po Janově koupi obnovena. Její definitivní zánik nastal za česko-uherských válek ve druhé polovině 15. století.²⁷ Lukáši Salczarovi mohla být po krátkou dobu k dispozici i tvrz, která stála ve Velké Bystřici. Prokazatelně existovala již ve druhé polovině 14. století a později byla přestavěna na zámek.²⁸

Možnosti ubytování na pobořeném hradu Hluboký byly zřejmě jen velmi omezené. Těžkou újmu utrpěl za husitských válek, kdy byl nejdříve v moci prohusitské posádky a následně obsazen a pobořen katolickou stranou.²⁹ Jaké záměry měl Lukáš s touto stavbou, žádný z dochovaných pramenů nepřibližuje. Mohl být jen jakousi součástí „balíčku“, který získal koupi velkobystřického panství.³⁰

Ať už zvolili jednotliví zástupci rodiny pohodlí měšťanského domu či klid venkovského sídla, určitě se snažili své domovy udržovat v dobrém, reprezentativním stavu a vybavit je signifikantními znameními, které pozorovateli sdělovala, komu daná nemovitost náleží. K tomuto účelu velmi dobře sloužil rodinný erb.

²⁵ KOHOUT, Štěpán: *Správa*. In: SCHULZ, Jindřich (ed): *Dějiny Olomouce I*. Olomouc 2009, s. 145.

²⁶ S odkazy na další literaturu – KOHOUT, Štěpán: *Územní vývoj a výstavba opevnění*. In: SCHULZ, Jindřich (ed): *Dějiny Olomouce I*. Olomouc 2009, s. 139–140.

²⁷ Informace poskytuje jen jediný zdroj. Je proto důležité brát jej s určitou rezervou a podle toho také k němu přistupovat – SPURNÝ, František a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava*. Praha 1983, s. 155.

²⁸ PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2007, s. 675.

²⁹ Blíže jsou osudy hradu vyličený také v PLAČEK, M.: c. d., s. 218–219; SPÁČIL, V.: c. d., s. 35–36; PAPAJÍK, D.: *Formování a vývoj*, s. 41.

³⁰ Držbu hradů patricijskými majiteli rozebírá MUSÍLEK, M.: *Odras dvorské kultury*, s. 490–494. Blíže poukazuje zejména na ty objekty, které sloužily jako rezidence měšťanů.

Erb je již od svých počátků chápán jako prvořadý prostředek identifikace šlechty a jeho rodu. Nedá se tvrdit, že by ve středověku tato možnost náležela jen šlechtě, ale hojně se užívání erbu rozšiřuje i v prostředí církevním a městském, kde však měšťané obvykle užívají značky, nazývané také merky.³¹

Poprvé je podoba erbu rodiny Salczarů zachycena na pečetí Lukáše I. Salczara přivěšené k listině z 27. listopadu 1435, v níž informoval o koupi olomouckého fojstství. Díky špatné rozpoznatelnosti se dá jen říci, že má podobu jelena ve skoku vyrůstajícího z hradební zdi se třemi stínkami (obr. 3).³² Erb je vyobrazen rovněž na náhrobníku Barbary Salczarové a lze doplnit, že na krku jelena se prokazatelně nachází koruna (obr. 4). Erb Salczarů na Lukášově pečetí u listiny s datem 18. října 1443 doplňuje také opis ve znění: *+S lukas+salczer+de bistrziez+*.³³ Po prodeji Velké Bystřice užíval Lukáš Salczar opis pečetí: *+sigillum+lukas+salczer*.³⁴ V neúplnosti se dochovala také pečeť Šebestiána Salczara přivěšená k listině z roku 1498. Rodinný erb na ni doprovází kolčí helm s klenotem v podobě znamení na štítě. Pečeť je také opatřena špatně čitelným a částečně nedochovaným opisem, který odkazuje na svého majitele Šebestiána Salczara z Loděnice.³⁵ Další mladší pečeť Kryštofa a Šebestiána Salczara, se nacházejí ve špatném stavu a je obtížné rekonstruovat jejich podobu. Erbovní figura se však velmi pravděpodobně neměnila a mohlo dojít maximálně k proměně opisu.

Část textu o sebe prezentaci ukončuji symbolicky místem posledního odpočinku rodiny. To je možné identifikovat na základě studia dochovaných náhrobků. Ačkoli jediným do dnešních dnů existujícím náhrobkem je náhrobník Barbary Salczarové, který se v současnosti nachází v lapidáriu Vlastivědného muzea v Olomouci (obr. 4), existují zprávy o dalších dvou. Původně byly všechny umístěny v kostele sv. Václava, kde se vedle náhrobku Barbary vyskytovaly desky z bílého mramoru Jana a Lukáše Salczara.³⁶

³¹ ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013, s. 141–143. O měšťanské heraldice a sfragistice více MUSÍLEK, M.: *Odras dvorské kultury*, s. 477–481.

³² AMO, Sbírka listin, č. inv. 141, č. poř. 184.

³³ Archivy zrušených klášterů, č. 1337, s. 282.

³⁴ AMO, Sbírka listin, č. inv. 202, č. poř. 262; Tamtéž, č. inv. 261, č. poř. 323; Tamtéž, č. inv. 251, č. poř. 312. O pečetí se mluví také v testamentu Lukáše Salczara, který její užívání odkázal svým synům Lukášovi a Stanislavovi – PKO, č. 293, s. 299.

³⁵ AMO, Sbírka listin, č. inv. 368, č. poř. 434.

³⁶ Konkrétně se jedná o Lukáše I. Salczara, který zemřel 29. června 1456. Jeho náhrobek doplňovalo také vyobrazení dvou jelenů. Totožnost jmenovaného Jana není známá. M. Zemek u něj uvádí jako rok smrti letopočet 1580, kdežto L. Mlčák a K. Žurek 1586 – ZEMEK, Metoděj: *Náhrobky v metropolitním kostele sv. Václava v Olomouci*. Praha 1948, s. 16–17; MLČÁK, L. – ŽUREK, K.: *c. d.*, s. 406–408.

Salczarové tedy jako své místo odpočinku volili tu nejprestižnější církevní stavbu v Olomouci, která významem dalece přesahovala rámec své metropole. Kostel sv. Václava však nebyl jedinou církevní stavbou, na kterou členové rodiny pamatovali. Klára Salczarová ve svém odkazu nezapomněla jednak na chudé ve špitálu, ale také na oltář sv. Bartoloměje v kostele sv. Mořice. Kostelu rovněž věnovala část svého jmění na opravy.³⁷ Donace oltáři a chudým ve špitálu se objevuje také v testamentu jejího syna Lukáše I. Salczara.³⁸ Lukáš dále vyplácel plat, uvázaný na Vectorově mlýně, kaplanovi kaple sv. Felixe a Adaukta na hřbitově kostela sv. Mořice.³⁹ Listina s datem 3. března 1445 zase jmenuje Lukáše jako patrona oltáře sv. Zpovědníků ve farním kostele P. Marie na Předhradí.⁴⁰

Sakrální svět uvedených členů rodiny se tedy koncentroval kolem oltáře sv. Bartoloměje v kostele sv. Mořice a kostela sv. Václava, který sloužil jako místo posledního odpočinku a měl z tohoto hlediska zřejmě velmi symbolický a prestižní význam.

3 Sociální síť

Možnosti uplatnění vytvoření sociální sítě aplikované na různé sledované subjekty jsou poměrně široké. Na příkladu olomouckých Salczarů se však zaměřím primárně na to, aby vytvořené schéma dokázalo poskytnout adekvátní odpověď na hlavní otázku mého článku.

K jaké sociální skupině se jednotliví zástupci rodu více přikláněli, je možné v prvé řadě odvodit z rekonstruovaných rodinných vazeb. Právě volba partnerů velmi dobře odráží postavení osob ve společnosti a jejich příslušnost k určité společenské vrstvě prozrazuje, v jakých sociálních kruzích se dotyčný pohyboval.⁴¹

³⁷ PKO, č. 484, s. 371.

³⁸ PKO, č. 576, s. 411–412.

³⁹ PKO, č. 751, s. 470–471.

⁴⁰ AMO, Sbírka listin, č. inv. 173, č. poř. 224.

⁴¹ Ačkoli se rodinně věnovalo několik badatelů, zatím nejlépe rodinné vazby vystihli ve svém článku MLČÁK, L. – ŽUREK, K.: *c. d.*, s. 406–411. Rodinné vztahy bohatých kutnohorských měšťanů v předhusitském období analyzuje BOROVSKÝ, Tomáš: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*, s. 74. V prostředí Starého Města pražského 14. století pak MUSÍLEK, M.: *Patroni, klienti, příbuzní*, s. 192–211. Oba autoři uvádějí četné doklady příbuzenství mezi bohatými měšťanskými rodinami jak v rámci jednoho města, tak napříč královskými městy. Sňatky mezi bohatými měšťany a šlechtici nejsou rovněž výjimkou.

Ačkoli příbuzné manželky Jana Salczara Kláry konkrétně žádný ze studovaných pramenů neuvádí, je možné učinit alespoň přibližnou identifikaci jejího sourozence a tím tedy určit společenskou skupinu, do níž náležela. Zápis v památné knize olomoucké s datem 22. dubna 1440 připomíná Bartoloměje, který byl synem Sigmunda kožešníka a Margarethy, a také bratrancem Lukáše Salczara.⁴² Vzhledem k tomu, že ani jeden z rodičů není uváděn s přídomkem Salczar, předpokládám, že buď Margaretha, nebo Sigmund kožešník museli být sourozencem Kláry Salczarové. I tento ne zcela prokazatelný, ale dle mého názoru vysoce pravděpodobný, předpoklad umožňuje ztotožnit Janovu manželku Kláru s příslušníky měšťanské společnosti. Je tedy možné vyloučit, že by Janova žena pocházela z řad šlechty.

Kromě syna Lukáše měli Jan a Klára ještě dceru Machnu, která byla provdána za Stanislava Gürtlera. Jako jeho manželka je poprvé uvedena zápisem v *Památné knize olomoucké* roku 1438.⁴³ Stanislav Gürtler zasedal opakovaně v městské radě a roku 1453 zastával funkci purkmistra. Podle zápisu z 8. května 1447 snad krátce vykonával i funkci fojta, ačkoli jim měl být v tuto dobu jeho švagr Lukáš I. Salczar.⁴⁴ O jeho majetkové situaci však žádný dostupný pramen nehovoří. Na otázku, zda patřil k té části městského spektra, která zakupovala majetky na venkově, se tedy nedá odpovědět.

Rozvětvenější příbuzenské vazby se pojí až s osobou Lukáše I. Salczara, který za svého života měl minimálně tři ženy a s nimi dohromady pět dětí.⁴⁵ Jeho první ženou byla Barbara, která zemřela 25. září 1438, o čemž informuje její do dnešních dnů dochovaný náhrobní kámen (obr. 4). Kromě data úmrtí umožňuje náhrobek také zamyšlení nad jejím rodinným původem, protože vedle erbu Salczarů je na něm vyobrazena také měšťanská merka a predikát: *DE C(.)RNYCZ*.

Badatelé Leoš Mlčák a Karel Žurek si povšimli, že podoba merky z náhrobníku Barbary Salczarové se nápadně podobá pečeti Hanala Niederleho (obr. 5) a podobná značka se nachází také na průčelí domu v Univerzitní ulici č. 4 (obr. 6). Předpokládají tak, že Lukášova první manželka mohla být členkou rodiny Niederlovy. Otec Hanala Mikuláš Niederle zastával v letech 1404–1408 funkci městského fojta, bratr Hanala Augustin byl dlouholetým

⁴² Lukáš I. je synem Jana a Kláry – PKO, č. 410, s. 340–341.

⁴³ PKO, č. 877, s. 506. Ačkoli zde Machna vystupuje jen pod svým křestním jménem, že se skutečně jedná o příslušnici rodiny Salczarů, dokládá zápis z 13. ledna 1444, ve kterém Stanislav Gürtler vystupuje jako švagr Lukáše Salczara – PKO, č. 889, s. 510.

⁴⁴ PKO, č. 751, 752, s. 470–471; PKO, č. 894, s. 512; Kux, Johann: *c. d.*, s. 194–195.

⁴⁵ Není zcela zřejmé, kolik dětí s každou svou ženou měl, je však možné učinit pravděpodobný předpoklad na základě časové návaznosti žen a odhadu stárí dětí.

členem městské rady a v roce 1437 městským purkmistrem.⁴⁶ Šlo tedy o osoby, které se významně podílely na participaci v městské správě. Stejně jako v případě Stanislava Gürtlera se nedá potvrdit, zda vlastnili nějaké nemovitosti mimo prostor městských hradeb.

Autoři uvedeného článku se také zabývají rozbořem nejednoznačného a špatně čitelného predikátu, jehož asi nejsprávnějším čtením jsou tvary *CRRNYCZ* a *CZRNYCZ*, kterým nejlépe odpovídá doložený název vesnice Černice, nacházející se asi 6 km jižně od Telče, a dále rovněž Černice u Horažďovic, Černice u Českého Krumlova a Černice u Plzně.⁴⁷

Prosté srovnání pečeti Augustina (dle L. Mlčáka a K. Žurka chybně Hanala) Niederleho na listině z roku 1435 a merky z náhrobníku Barbary však, dle mého názoru, jakoukoli podobnost vylučuje. Problematické je také srovnání s merkou na průčelí domu v Univerzitní ulici č. 4.⁴⁸ Blíže také nic neříká dochovaný predikát, neboť není známo, že by kdokoli, včetně rodiny Niederle, z olomouckých měšťanů vlastnil majetek ve vsi podobného jména. Původ Lukášovy manželky tak není možné z dochovaných pramenů jednoznačně určit.

První děti Lukáše I., Jan a Anna, již jako dospělé figurují v zápise z 27. září 1451.⁴⁹ Jedná se tedy o potomky, které měl se svou první ženou Barbarou, protože pokud by je měl se svou druhou ženou Annou Baumgartenovou (*Bawmgartyn*), nemohli by být v této době starší než 13 let, a to je i na středověké poměry stále dětský věk.

O synovi Janovi žádné další informace uváděny nejsou a domnívám se tedy, že zemřel. Dcera Anna byla provdána za Jeronýma Hanapera. Jako jeho žena je uvedena v listině z 10. února 1450 a zápisem ze 17. května 1454 se stala dědičkou Jeronýmova majetku.⁵⁰ Společně měli dvě děti – syna Jana a dceru Kateřinu, kteří po smrti Jeronýma okolo roku 1464 drželi dvůr v Moravské Loděnici.⁵¹ Rod Hanaperů se řadil k olomouckým měšťanským rodinám, a ačkoli Jan Hanaper zřejmě nějaký čas působil i ve Vídni, byli s městem i nadále úzce spojeni.⁵² Kromě statku v Moravské Loděnici, který rodina získala

⁴⁶ MLČÁK, L. – ŽUREK, K.: *c. d.*, s. 409. Autoři chybně uvádějí jméno Hanala Niederleho. Pečeť, na kterou odkazují, náleží až jeho bratrovci Augustinovi.

⁴⁷ Tamtéž, s. 409–410.

⁴⁸ AMO, Sbírka listin, č. inv. 141, č. poř. 184.

⁴⁹ PKO, č. 619, s. 434.

⁵⁰ AMO, Sbírka listin, č. inv. 189, č. poř. 241; PKO, č. 751, s. 470–471.

⁵¹ PILNÁČEK, Josef: *Staromoravští rodové*. 5. vyd. Brno 2011, s. 545; ZDO XI, č. 227, s. 438.

⁵² V listině, ve které Lukáš Salczar koupil od Jana Hanapera Vectorův mlýn a dvůr ve městě, je Jan Hanaper uveden jako vídeňský měšťan. Dokument byl také ve Vídni vydán a je opatřen

sňatkem s Annou Salczarovou, vlastnil ještě Jan Hanaper dvůr v Bedihošti. Jeroným dále koupil roku 1447 od Hynka ze Sovince Újezd u Mohelnice.⁵³

Poprvé tak Salczarové navázali rodinné vazby s příslušníky stejné orientované skupiny. Ačkoli Hanapeři výrazně nepronikli do politických struktur města, rozhodně patřili k finančně dobře situovaným rodům, který vlastnil nejen nemovitosti v blízkosti Olomouce, ale získal i majetek ve vzdálenějších vsích zapsaný do zemských desek. Působení Jana Hanapera ve Vídni pak nepřímo poukazuje na dobrou finanční situaci rodu a jeho společenskou prestiž.

Druhá žena Anna Baumgartenová (*Bawmgartyn*) je poprvé jako Lukášova manželka připomínána 2. května 1443.⁵⁴ S Annou Baumgartenovou měl zřejmě jen dvě děti, které přežily do dospělosti. Šlo o syny Lukáše II. a Stanislava. Po otcově smrti jim byli stanoveni poručníci Hanuš Weigl a Kunc Falkenawer. Na oba uvedené je pamatováno v testamentu Lukáše I. z roku 1455 a Kunc Falkenawer je zde dokonce uveden jako příbuzný.⁵⁵ Oba muži byli také opakovaně členové městské rady.⁵⁶ S poslední ženou Dorotou, která vystupuje v již jmenovaném testamentu, zřejmě žádné další potomky Lukáš neměl.⁵⁷

Stanislavova manželka známa není, stejně jako jeho potomci. Lukáš II. Salczar měl za manželku Kateřinu Ryšanovou z Modřic. O Kateřině hovoří v *Památné knize olomoucké* až zápis s datem 22. března 1476, tedy z doby, kdy byl již její první muž mrtev.⁵⁸ Že Kateřina patřila do rodiny Ryšanů z Modřic, dokládá záznam v knihách pŕuhonných z roku 1464, jež informuje o tom, že Lukáš II. Salczar byl zetěm Hanuše Ryšana.⁵⁹ Její otec, brněnský měšťan Jan Ryšan, nazývaný Hanuš Ryšan mladý, se věnoval obchodu se sukem a vínem. Koupí pak získal vsi Řečkovice a Vítovice.⁶⁰ Ani rod Ryšanů z Modřic

pečetí vídeňské městské kanceláře – AMO, Sbíрка listin, č. inv. 149, č. poř. 192.

⁵³ PILNÁČEK, J.: c. d., s. 545.

⁵⁴ PKO, č. 617, s. 433.

⁵⁵ AMO, Sbíрка listin, č. inv. 219, č. poř. 280; PKO, č. 576, s. 411–412.

⁵⁶ Kux, J.: c. d., s. 191–194.

⁵⁷ PKO, č. 576, s. 411–412. Z listiny s datem 1. května 1476 je také znám jistý Mikuláš Salczar z Opavy. Uváděn je jako oltářník oltáře sv. Kříže v kryptě kostela sv. Mořice. Lukášův mužský potomek jménem Mikuláš není nikde jinde připomínán, přesto se domnívám, na základě příjmení Salczar, že se skutečně jedná o příslušníka rodu, který byl určen pro církevní dráhu. Může jít o Lukášova syna, kterého by tak měl se svou poslední ženou Dorotou, nebo o syna Stanislava Salczara – AMO, Sbíрка listin, č. inv. 123, č. poř. 123.

⁵⁸ PKO, č. 606, s. 430. Jejím dalším mužem byl Bernhard Moler.

⁵⁹ KPN IV, č. 687, s. 414. Je také jeho poručníkem – KPN IV, č. 139, s. 460.

⁶⁰ PILNÁČEK, J.: c. d., s. 288.

tedy nepatřil mezi tradiční šlechtu, ale postupně do ní zakupováním nemovitostí na venkově pronikali. Ve srovnání se Salczary jsou na tom z hlediska společenského postavení srovnatelně.

Jak vyplývá z výše představených vazeb, do příbuzenských vztahů příslušníci tradiční šlechty se Salczary příliš nevstupovali. Pokud však jde o obchodní a finanční záležitosti, objevují se v pramenech v relativně hojném množství.⁶¹

Poprvé tak Salczarové navázali kontakt s Kateřinou z Kunštátu, vdovou po Pavlíkovi ze Sovince, od které koupili v roce 1407 majetek v Moravské Loděnici. V listině, která dokládá koupi tohoto zboží, vedle Jana a Kláry Salczarových, vystupuje jako jejich věrná ruka Janek z Loděnice.⁶² Ten zřejmě z tohoto titulu poskytl rodině půjčku ve výši 100 hřiven, za něž mu Jan slíbil podstoupit určité zboží, což však neučinil a Jan z Loděnice za to roku 1414 Jana Salczara pohnal.⁶³ Od Bedřicha z Loděnice pak Klára koupila další část Moravské Loděnice. Tím ale vzájemné spory o nemovitosti ve vsi zřejmě nebyly zcela urovnány. Lukáš I. Salczar roku 1447 pohnal Smila z Loděnice z poloviny 25 zlatých uherských za to, že odkoupil jeho díl v Moravské Loděnici a z něj pak prodal deset hřiven platu, ale když hodlal peníze vyplatit, Smil domluvený prodej nechtěl realizovat.⁶⁴ Do dění okolo majetku v Moravské Loděnici vstoupil léta 1460 také Erasmus ze Slavíkovíc, na němž Lukáš Salczar vymáhal 200 hřiven za správu dvora.⁶⁵

Již zřejmě nezávisle na nemovitostech požadoval roku 1437 Lukáš I. Salczar 15 kop grošů na Bočku Puklicovi z Pozoríc a Drahotuša za sukno a věci „krámné“ a dále roku 1447 jistě finanční částky na Aleši z Vrahovic a Janovi

⁶¹ Finanční činnosti kutnohorských a pražských měštanských rodin ve 13. a 14. století a konkrétní doklady půjčování peněz nejen šlechticům, ale i královské komoře, a pochopitelně také dalším měšťanům, pro prostředí Kutné Hory a Prahy blíže zpracoval MUSÍLEK, M.: *Pět tisíc hřiven*, s. 117–131. Dokládá také situace, kdy šlechtické i měštanské rodinné klany spolu při důležitých podnikání úzce spolupracují.

⁶² CDM XIII, č. 481, s. 516–517. O věrných rukou blíže pojednává příslušná kapitola knihy tovačovské – *Knihy Tovačovská, aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v markrabství moravském*. Ed. BRANDL, Vincenc. Brno 1868, s. 105–106.

⁶³ KPN II, č. 334, s. 430. Zřejmě tentýž spor o uvedenou částku již jako vyřešený figuruje v listině s datem 30. ledna 1446 – AMO, Sbírka listin, č. inv. 177, č. poř. 229.

⁶⁴ KPN III, č. 1129, s. 645.

⁶⁵ KPN IV, č. 272, s. 310. Erasmus ze Slavíkovíc figuruje jako svědek a ručitel na straně Smila z Loděnice v listině z 10. února 1450, ve které Smil informuje o tom, že dvůr se vším příslušenstvím v Moravské Loděnici prodal Lukáši Salczarovi a ten jej odkázal svému zeti Jeronýmovi Hanaperovi a jeho manželce Anně – AMO, Sbírka listin, č. inv. 189, č. poř. 241.

z Krumsína a Lešan.⁶⁶ V tomto případě se tak jednalo o obchodní záležitosti, v nichž nedošlo ke včasnému či úplnému zaplacení zboží, které bylo Lukášem Salczarem uvedeným šlechticům dodáno.

Ze strany šlechty docházelo k vymáhání požadovaných financí na Salczarech rovněž. Jiří Tunkl starší z Brníčka a Zábřeha pohnal roku 1480 Václava Salczara ze 400 zlatých uherských za to, že mu držel ves Frankštát a on na ni měl lepší právo.⁶⁷ Václav stejného léta pohnal Jakuba z Kostelce z 800 zlatých uherských, že mu za zemřelého pana Albrechta slíbil ves Lužice zapsat do zemských desek a obnovit na ni správní list, což neučinil. Hned dalším záznamem se obrátil na již výše uvedeného Jiřího Tunkla z Brníčka a Zábřeha a požadoval od něj 100 zlatých za to, že mu rozehnal jeho zástavní lidi ve Frankštátu nespravedlivými robotami a učinil jim škody na loukách tím, že je nechal zatopit rybníky.⁶⁸ Václav následně společně s městskou radou olomouckou čelil roku 1481 obvinění Margarety z Ojnic, za to že jí držel ves Skrbeň, na kterou měla lepší právo než oni a domáhala se tak jednoho tisíce grošů.⁶⁹

Četné spory ukazují, že Václav nebyl v příliš dobré situaci. Ani jeden z uvedených majetků se mu nepodařilo získat tak, aby mu byly zapsány do zemských desek, a jsou o nich tedy známy záznamy jen z uvedených půhonů.

Okruh osob blízkých rodině také doplňují lidé, kteří byli přítomni utváření jednotlivých dokumentů jako svědkové a ručitelé. Jedná se o příslušníky šlechty koncentrované kolem olomouckého purkrabího Jana Zuba ze Zdětína a později Jana z Železného, kteří se objevují nejen na listinách spojených s rodinou Salczarů, ale napříč spektrem olomoucké produkce.

Z plejády jmen, které měli se Salczary více společného, vystupuje jen jedna osoba a tou byl Václav z Doloplaz. Kromě toho, že prodal Velkou Bystřici, Mřsklesy a Čechovice Lukáši I. Salczarovi,⁷⁰ držel olomoucké fojstství bezpro-

⁶⁶ KPN III, č. 707, s. 561; KPN III, č. 1127, 1128, s. 645.

⁶⁷ KPN VI, č. 393, s. 66.

⁶⁸ KPN VI, č. 484, 485, s. 80. Václav opakovaně vymáhal 800 zlatých uherských od Jakuba z Kostelce zápisem z roku 1481 – KPN, č. 721, s. 121. Jakub z Kostelce zřejmě nebyl v jednoduché situaci, neboť dvůr, kterého se domáhal Václav Salczar, držel Jan Heralt z Kunštátu. Právě na něm se Jakub ještě téhož roku domáhal uvedené částky – KPN VI, č. 853, s. 143.

⁶⁹ KPN VI, č. 639, s. 108.

⁷⁰ Lukáš na jmenovaných pozemcích zřejmě zasahoval i do těch majetků, kterému mu nepatřily a Václav z Doloplaz na něm zápisem z roku 1446 požadoval úhradu škody ve výši 14 hřiven za to, že sebral zboží na polích v Bystřici ještě dříve, než se o koupi stačili smluvit a on musel škodu uhradit právoplatným majitelům – KPN III, č. 655, s. 553.

středně před tím, než jej koupil Lukáš, tedy před rokem 1435.⁷¹ Možná právě zde byly navázány první kontakty mezi oběma aktéry, které předcházely zjevnému pokusu Lukáše I. vytvořit velké soudržné panství na Velkobystřicku a Hlubocku.

4 Závěr

Všechny představené informace umožňují vytvoření uceleného náhledu na rodinu, která se nacházela na pomezí dvou skupin středověké společnosti. Hlavním cílem této studie bylo nalezení odpovědi na otázku, zda je možné Salczary považovat spíše za měšťany města Olomouce, nebo za příslušníky šlechty, kteří se vymanili z městského prostředí zejména díky vlastnictví deskového zboží.

Jedním z předpokladů transformace měšťana v nižší šlechtu bylo zejména na opuštění ekonomických aktivit ve městě a přechod na venkov.⁷² Po celý sledovaný časový úsek nic podobného rodina Salczarů nepodnikla a minimálně až do prodeje fojtství v roce 1498 byla úzce hospodářsky i sociálně spjata s Olomoucí. Ačkoli se jim nabízely možnosti, které by dovolovaly jejich neodlučitelné splynutí s nižšími patry šlechtického společenství, nikdy je zřejmě plně nevyužili.

Nejvíce jich měl Lukáš I. Salczar, kterému se podařilo v jednu chvíli, i když poměrně krátkou, vlastnit rozsáhlé majetky na velkobystřickém a hlubockém panství, doplněné také o velkou část Moravské Loděnice a dvůr v Tověři. Ve svých rukou tak soustředil celkem šest vsí, ať už celých, případně jejich menších částí, tři vsi pusté a pobořený hrad Hluboký.⁷³ Přestože se rozsahem svého vlastnictví mohl vyrovnat průměrnému majetku vyššího šlechtice na střední Moravě, který v 1. pol. 15. století činil zhruba 6,3 vsí,⁷⁴ zůstával zřejmě po celý život měšťanem. Nikdy se nevzdal získaných nemovi-

⁷¹ Rod rytířů z Doloplaz se v Olomouci usídlil již v roce 1353 – KOHOUT, Š.: *Sociální skladba*, s. 144. In: SCHULZ, Jindřich (ed): *Dějiny Olomouce I.* Olomouc 2009, s. 144.

⁷² Četné doklady pro Prahu uvádí MEZNÍK, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů*, s. 42–48. Odlišná situace byla v Kutné Hoře, kde jsou doloženi jen dva měšťané, kteří dokonali svůj přechod v nižší šlechtu viz BOROVSKÝ, Tomáš: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*, s. 73–74.

⁷³ Odkazy na prameny a literaturu uvádím v příslušné části textu. Je třeba zdůraznit, že vlastnictví celých vsí, případně jejich menších částí doplňovaly také specifické majetky v podobě luk, zahrad, sadů, rybníků, lesů, řek atd., které jmenovitě neuvádím, neboť ne vždy se dá říci, jestli se skutečně jedná o konkrétní věci, nebo je popis využit jen k demonstraci rozsahu.

⁷⁴ PAPAŽÍK, D.: *Majetkové poměry*, s. 111. Uvedený průměr se vztahuje k roku 1420, roku 1475 činí průměr 8,2 vesnice.

ností ve městě, opakovaně byl v dokumentech městské provenience nazýván měšťanem,⁷⁵ a zřejmě se dál věnoval i obchodu, jak ukazují půhony, v nichž požadoval finanční hotovost za zboží, které dodal. Po celý svůj život také zastával úřad městského fojta, ačkoli zřejmě jeho vedením, minimálně po část roku 1447, pověřil svého švagra Stanislava Gürtlera. Základní předpoklady umožňující přechod od měšťana ke šlechtě tudíž nebyly splněny.⁷⁶

Silným prvkem, který rod, zvláště pak Lukáše I., pojil s Olomoucí, bylo vlastnictví městského fojstství. Ačkoli již tato funkce z hlediska politické moci ve městě neplnila tak prestižní úlohu jako v dobách dřívějších, hrála v otázce hospodářské a společenské nezanedbatelnou roli. Nabízí se ovšem rovněž otázka, na kolik je vlastnictví tohoto úřadu a budovy možné považovat za projev měšťanství, když jej prokazatelně vlastnily i osoby nepochybně „neměstské“.⁷⁷

Rodina však disponovala také atributy typickými spíše pro šlechtu. I když jen velmi omezeně, ale přesto, byli v některých případech oslovováni titulem slovutný panoš. Jeho užívání sice ve sledovaném období už nebylo určeno výlučně šlechtě, ale i tak vyjadřovalo lepší postavení ve společnosti.⁷⁸ V případě

⁷⁵ PKO, č. 617, s. 433. Jeho otec Jan je také uváděn jako olomoucký měšťan – PKO, č. 293, s. 299.

⁷⁶ Že i rozsáhlé venkovské majetky nutně nenasměrují držitele k přechodu k nižší šlechtě je možné sledovat na příkladu kutnohorských měšťanů. Z pěti rodů, které zasedaly v letech 1395–1420 v městské radě, držely čtyři nemalé majetky na venkově. Mezi měšťany, kteří měli největší počet statků počátkem 15. stol. (do roku 1414) se pak řadí například rod z Písku (tři vsi celé a sedm částí vsí), či Václav Vorsucher (tvrz a městečko Paběnice, čtyři celé vsi, majetek ve třech dalších). Další příklady z Kutné Hory viz BOROVSKÝ, T.: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*, s. 68–69. Majetky pražských měšťanů do roku 1418 jsou rovněž poměrně rozsáhlé, ačkoli se zejména od závěru 14. století jejich počet neustále zmenšuje – viz MEZNÍK, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů*, s. 12–27.

⁷⁷ Tou by byl například Václav z Doloplaz. Zda ještě v době, kdy fojstství kupuje Lukáš I. Salczar, zde stál městský hrad, již písemné zprávy nedokládají a archeologické prameny, nashromážděné během záchranného výzkumu v létě 2017, čekají na své vyhodnocení. Rozhodně také není náhodou, že přímo pod místem, kde byla budova jmenovaného fojstství umístěna, získal Lukáš I. koupí od Jana Hanapera dvůr s širokým příslušenstvím, z něhož se později vyvinulo olomoucké předměstí Dědinka – Salczergut, mlýn Kütlmuhl a rybníky sahající až k městským hradbám. Domnívám se, že se zde projevuje určitá snaha vytvořit si v bezprostředním dosahu svého působiště vlastní hospodářské zázemí.

⁷⁸ Blíže s doklady z prostředí měst pražských – MEZNÍK, Jaroslav: *Majetky pražských*, s. 51–53. Užívání titulu *famosus* a predikáty mezi kutnohorskými měšťany dokládá i BOROVSKÝ, T.: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*, s. 73–74. Termínu se věnuje i MUSÍLEK, M.: *Odras dvorské kultury*, s. 493–495. Do sféry charakteristiky měšťana pak nezapadá rovněž koncept rodinného erbu. Svou vizuální podobu zřejmě získává až s osobou Lukáše I. Salczara, který jej nechává vtisknout do své pečeti. Je to zřejmě i on, kdo stojí za ztvárněním náhrobníku své matky, kde je erb vyobrazen společně s měšťanskou merkou.

Lukáše I. Salczara se termín objevil jen jednou v listině z roku 1450.⁷⁹ Užívání predikátu z Loděnice bylo u Salczarů také nepravdivé. Lukáše I. z Loděnice tento titul prezentoval zejména v zemských deskách a knihách půhonných. Jeho syna Lukáše II. zápis z roku 1466 jmenoval jako z Loděnice, dědičného fojta olomouckého. Ke spojení obou titulatur došlo i v případě Šebestiána Salczara roku 1498.⁸⁰

Jakékoli striktní terminologické vymezení Salczarů ve středověku by tedy bylo chybné. Nelze o nich říci, že šlo o běžné měšťany, na druhou stranu nepatřili ani mezi řádné příslušníky šlechty. Šlo o rod, který se nacházel někde na pomezí obou skupin.

O podvojnosti některých kutnohorských patriciů hovoří rovněž T. Borovský. Ti ačkoli vlastnili deskové majetky, nevzali odpuštění od města a nadále v něm působili. Hlavním důvodem k setrvání zde měl být zejména jejich zájem ovlivňovat záležitosti týkající se dolování a mincovnictví, což by jako šlechtici, kteří nemohou zasedat v horních úřadech, nemohli.⁸¹

Možná, že právě vztah na hranici, která však není striktně vymezena, je symbolicky ztvárněn i na náhrobní desce Barbary Salczarové, kde se vedle šlechtického erbu nachází také měšťanská merka.

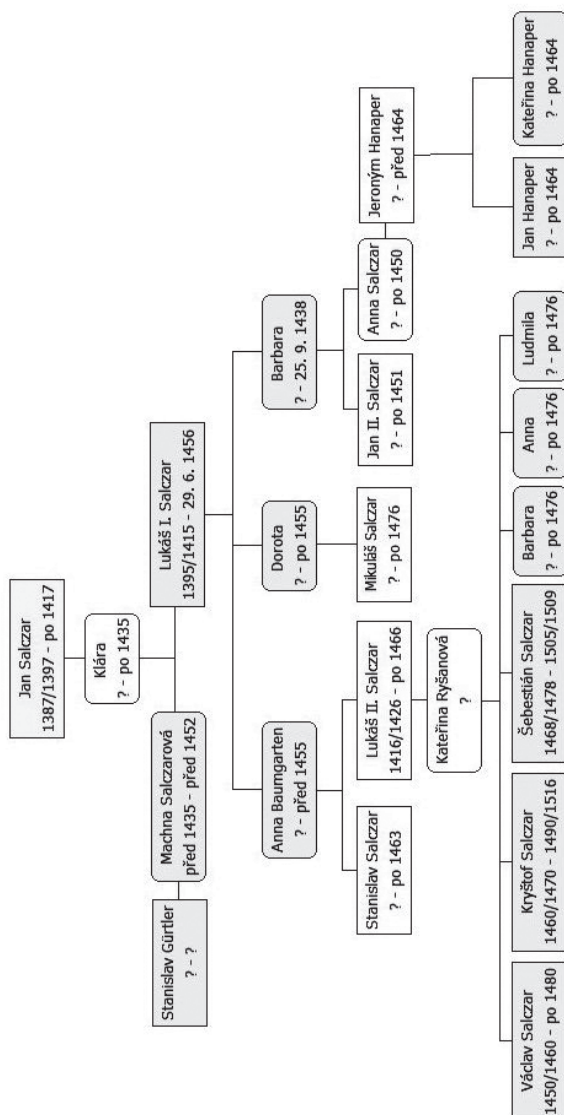
⁷⁹ Je tak osloven Smilem z Loděnice, který potvrzuje prodej majetku v Moravské Loděnici Lukáši I. Salczarovi. Zřejmě se zde promítl záměr Smila uvést svého obchodního partnera aktivě – AMO, Sběrka listin, č. inv. 189, č. poř. 241.

⁸⁰ AMO, Sběrka listin, č. inv. 368, č. poř. 434; ZDO XI, č. 362, s. 450.

⁸¹ BOROVSKÝ, T.: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů*, s. 74–75.

Přílohy

Obr. 1:

Rozrod Jana Salczara. Vytvořeno autorem článku.

Obr. 2:

Pozůstatky věže, odkryté při výzkumu během rekonstrukce budovy
Katedry historie (Na Hradě 5).

Za poskytnutí fotografie děkuji PhDr. Pavlu Šlézarovi, Ph.D.

Obr. 3:

Pečeť Lukáše I. Salczara přivěšená k listině z 27. listopadu 1435 –
AMO, Sbírka listin, č. inv. 141, č. poř. 184.

Snímek dostupný na: <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=1C88C714DF924430B779C2CD3FF2CADE&scan=1> [cit. 25. 2. 2018].

Obr. 4:

Náhrobní kámen Barbary Salczarové, uložený v lapidáriu
Vlastivědného muzea Olomouc. Za možnost fotografii publikovat děkuji
Mgr. Markétě Dolákové z Vlastivědného muzea Olomouc.

Obr. 5:

Pečeť Hanala Niederleho přivěšená k listině z 27. listopadu 1435 –
AMO, Sbírka listin, č. inv. 141, č. poř. 184.

Snímek dostupný na: <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=1C88C714DF924430B779C2CD3FF2CADE&scan=1> [cit. 25. 2. 2018].

Obr. 6:

Výjev na průčelí domu v Univerzitní ulici č. 4 s měšťanskou merkou.
Vyfoceno autorem článku.

RESUMÉ

*NA POMEZÍ ELIT – SEBEPREZENTACE A SOCIÁLNÍ SÍTĚ NOBILITOVANÝCH
MĚŠŤANSKÝCH RODIN NA PŘÍKLADU OLOMOUCKÝCH SALCZARŮ*

Rodina olomouckých měšťanů Salczarů je minimálně pro badatele věnující se Olomouci ve středověku jistě dobře známá. I z tohoto důvodu představovala ideální vzorek pro analýzu sebe prezentace a vytvoření sociální sítě toho spektra měšťanské společnosti, které vykazuje určité rysy elitního chování a díky dobrému finančnímu postavení tak mohla překročit hranice společenské skupiny. Hlavním aspektem v hodnocení sebe prezentace bylo zejména sledování ekonomického postavení jednotlivých příslušníků rodu, odrážející se v rozsahu nemovitého vlastnictví. Ukázalo se, že Salczarové disponovali v průběhu první poloviny 15. století skutečně velkým majetkem, který dokonce v osobě Lukáše I. Salczara hrdě konkuroval průměrnému majetku vyššího šlechtice na střední Moravě. V rámci rekonstruované sociální sítě byly sledovány příbuzenské vazby a obchodně společenské styky. Ukázalo se, že sňatkově se rodina nikdy příliš nezačlenila do šlechtického prostředí a více se sblížovala se stejně orientovanou skupinou měšťanů. Salczarové tedy spíše udržovali se šlechtici čilý obchodní vztah a některé mohli považovat za osoby velmi blízké, až přátelsky nakloněné. Zda je však možné Salczary považovat za měšťany, nebo šlechtu, nelze jednoznačně potvrdit. Jde tedy o rod, který se nachází někde na pomezí obou společenských skupin.

Klíčová slova: Olomouc, olomoucké fojtství, středověk, měšťané, šlechta, Salczarové, sebe prezentace, sociální sítě, písemné prameny, majetek

SUMMARY

*ON THE BORDER OF ELITES – SELF-REPRESENTATION
AND SOCIAL CONTACTS OF NOBILITATED BURGESS FAMILIES
ON THE CASE OF THE SALCZARS IN OLOMOUC*

The family of Olomouc burgesses the Salczars is at least for scholars dealing with medieval Olomouc well known. This is one of the reasons why it is an ideal sample for analysis of self-representation and formation of social structure of the spectrum of burgess society, which shows particular traits of

elite behaviour. The family could overstep its social position because of a good financial situation. The main aspect in the evaluation of self-representation was especially tracking of economic status of individual members of the family, which mirrored in their immovable property. The Salczars, especially during the times of Lucas I. Salczar, had indeed a large amount of property which was equal to an average property of an upper central-Moravian nobleman. Family relationships and trade-social relations were tracked in the framework of a reconstructed social structure. The researched showed that the family did not integrate into the noble milieu through marriages, they rather circulated with equally orientated group of the bourgeoisie. The Salczars would preferably kept an active trade-based relationship with the nobles, with whom they were close acquaintances, almost friends. A deep evaluation of all researched sources could not bring a clear outcome, whether we should regard Salczars as members of the bourgeoisie or noblemen. It is therefore a family which is somewhere on the border or both circles.

Keywords: Olomouc, Olomouc *Vogtei*, middle ages, the bourgeoisie, the nobility, the Salczars, self-representation, written sources, property

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Jakub Novák
Na Pastvinách 142/12
724 00 Ostrava – Proskovice
Česká republika
e-mail: jakub.novak04@upol.cz

POLITICKÉ, MOCENSKÉ A HOSPODÁŘSKÉ STRATEGIE ŠLECHTY V ČESKÝCH ZEMÍCH VE 14.–15. STOLETÍ

David Papajík

Po roce 1989 se v českých zemích výrazně rozšířilo bádání nad dosud spíše opomíjeným tématem, dějinami šlechty. Od té doby vzniklo větší množství monografií i dílčích studií k tomuto tématu. Nikdo se ale dosud podrobněji nezabýval politickými, mocenskými a hospodářskými strategiemi šlechty v pozdním středověku.¹

1 Úvod

Cílem předloženého textu je pokusit se analyzovat na základě studia pramenů a dosavadní literatury, jaké strategie používali členové jednotlivých šlechtických rodů ke svému prosazení v politických, mocenských a hospodářských sférách země ve 14.–15. století. Každé zevšeobecnění je problematické, přesto se domnívám, že zachycení a rozebrání opakujících se strategií šlechty smysl má.

Na položenou otázku o šlechtických strategiích není lehké jednoznačně odpovědět. Navíc se strategie mohly proměňovat v čase. Také je zřejmé, že jiné možnosti a strategie užíval bohatý příslušník šlechtického stavu než drobný šlechtic zápasící o holé uživení. Úplně jiné byly výchozí podmínky v době stabilní situace v zemi za vlády císaře a krále Karla IV. a zcela jiné v době bez všeobecně uznaného panovníka v období husitských válek. Jiné bylo postavení čerstvě nobilitovaného měšťana, který usiloval o vstup do šlechtického stavu a právě zakupoval zemskodeskovní statek na venkově a jiné možnosti kariéry se naskytly synkovi narozenému do bohatého šlechtického rodu trvale se vyskytujícího v zemských úřadech nebo na panovnickém dvoře.

V textu užívám pojmy nižší šlechta a vyšší šlechta, i když si uvědomuji, že samotní šlechtici se tak nenazývali. Nechci text komplikovat rozlišováním šlechty na pány, rytíře, vladyky, zemany, panoše, many či nápravníky. Ani pojmy velmoži, aristokraté či jiné nebudu v textu používat.

¹ Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2016–2018 z Fondu na podporu vědecké činnosti (projekt č. FPVC2016/7).

V textu uváděný pojem strategie chápu jako dlouhodobý záměr činnosti k dosažení určitého cíle (schopnost koncepčně dosahovat stanovených cílů).²

V další části studie následuje rozbor dosavadní literatury s tím, že nelze na tomto místě dopodrobna líčit veškerou literaturu, logicky se jedná pouze o výběr. K textu není připojen rozbor pramenů, neboť by tímto samotná studie nesmírně narostla. S jakými prameny hlavně autor pracoval, je možno nalézt v jeho dříve publikovaných pracích.³ Pak následuje popis základních tezí charakterizujících dle mého názoru trendy vývoje šlechty v českých zemích ve 14. a 15. století a pasáže o šlechtických strategiích.

2 Dosavadní stav bádání

Nelze zde podrobně popsat a analyzovat velké množství prací zabývajících se dějinami šlechty, šlechtických rodů či jednotlivých osobností z řad šlechty. Připomeneme si zde pouze některé práce, které považuji pro svůj výzkum za podnětné a přínosné, a zároveň ty, se kterými jsem při přípravě této studie pracoval.

Nesmazatelnou stopu v bádáních o dějinách šlechty zanechal středoškolský profesor a archivář August Sedláček, který ve svém monumentálním patnáctisvazkovém díle *Hrady, zámky a tvrze království českého* vydaném v letech 1882–1927, shromáždil ohromné množství údajů k dějinám jednotlivých šlechtických rodů v Čechách.⁴ A. Sedláček zanechal ještě další díla, která jsou velmi zásadní pro studium dějin šlechty. Na prvním místě musíme upozornit na jeho dvoudílnou práci *Českomoravská heraldika* z let 1902–1925 (první napsal spolu s Martinem Kolářem), která podrobně sleduje šlechtickou he-

² *Encyklopedický slovník*. Praha 1993, s. 1047; *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. 4. díl (R/Ž). Praha 1998, s. 241.

³ PAPAJÍK, David: *Nejvýznamnější šlechtické rody na Moravě podle zemských desk*. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, s. 519–532; Týž: *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích* (dále jen *Páni ze Sovince*). Praha 2005; Týž: *Stavy a majetek na Moravě ve 14.–16. století*. Historický časopis 53, 2005, č. 3, s. 545–558; Týž: *Šlechtická jména v českých zemích ve 14.–16. století*. Mediaevalia historica Bohemica, 10, 2005, s. 247–264; Týž: *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod* (dále jen *Páni z Holštejna*). České Budějovice 2007; Týž: *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci* (dále jen *Švábenicové*). Praha 2009; Týž: *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotír a zbohatlík 15. století* (dále jen *Jan Čapek ze Sán*). České Budějovice 2011.

⁴ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého*. I.–XV. Praha 1882–1927.

raldiku.⁵ Neměli bychom zapomenout, že A. Sedláček je také autorem většiny hesel šlechtických rodů v *Ottově slovníku naučném*. Kromě těchto vydaných knih jsou pro výzkum dějin šlechtických rodů důležité i některé Sedláčkovy články. V letech 1892–1896 vycházely na pokračování v Časopise Matice moravské jeho *Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův*, kde relativně velmi podrobně sledoval osudy významných šlechtických rodů.⁶ Ve Věstníku Královské české společnosti nauk v roce 1914 vyšla jeho podrobná studie genealogicko-heraldická *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*.⁷

Ohromné množství materiálu shromážděného A. Sedláčkem obsahuje jeho pozůstalost uložená v Historickém ústavu Akademie věd České republiky v Praze. Z ní se podařilo v letech 2001–2003 vydat pětisvazkové dílo *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*. Přesto je ve výše zmíněné pozůstalosti stále velké množství nevydaného materiálu pro dějiny šlechty. Za připomenutí minimálně stojí Sedláčkův lístkový katalog (v současnosti je přístupná jeho digitalizovaná podoba) k dějinám jednotlivých šlechtických rodů, který obsahuje chronologicky řazené výpisky z pramenů (někdy i do dnešní doby nedochovaných).

V meziválečné době patří k nejdůležitějším dílům ke šlechtické genealogii práce Josefa Pilnáčka *Staromoravští rodové* z roku 1930.⁸ I když ani ona není bez chyb, stala se až do současnosti nejpoužívanější pomůckou pro studium dějin šlechtických rodů. Výhodou tohoto díla je přehledný rejstřík a skutečnost, že autor zachycuje velké množství i drobných šlechtických rodů. Z Pilnáčkovy pozůstalosti mnoho let po jeho smrti byly vydány ještě dvě práce, a to v roce 1983 *Neznámé rody a znaky staré Moravy*⁹ a v letech 1991–1998 pětisvazkové *Rody starého Slezska*.¹⁰

⁵ KOLÁŘ, Martin – SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika*. Část I. Praha 1902; SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika*. Část II. Praha 1925.

⁶ SEDLÁČEK, August: *Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův*. Časopis Matice moravské, 16, 1892, s. 219–223, s. 287–290; 17, 1893, s. 14–18, s. 91–98, s. 194–198, s. 287–300; 18, 1894, s. 9–13, s. 117–119; 19, 1895, s. 19–23, s. 124–127; 20, 1896, s. 23–27, s. 112–116.

⁷ SEDLÁČEK, August: *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*. In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historicko-jazykozpytná. Praha 1914. K tomu také Týž: *Dodatky a opravy k Pýše urozenosti a starým vývodům*. In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historická. Praha 1923, s. 1–25.

⁸ PILNÁČEK, Josef: *Staromoravští rodové*. Vídeň 1930.

⁹ PILNÁČEK, Josef: *Neznámé rody a znaky staré Moravy*. Brno 1983.

¹⁰ PILNÁČEK, Josef: *Rody starého Slezska*. 1. Brno 1991–1998. Jedná se o první úplné vydání, předtím dílo vyšlo v neúplné podobě v letech 1969–1972 při Muzeu těžby a zpracování zlata v Jílovém u Prahy.

Do meziválečné doby zařazujeme i starší práce moravského historika Ladislava Hosáka, který v letech 1936–1938 vydával v Časopise Společnosti přátel starožitností československých na pokračování studii *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*.¹¹ L. Hosák korigoval některá starší zjištění A. Sedláčka.

Po roce 1948 poklesl zájem o problematiku dějin šlechty. K tématice šlechty se historické bádání dostalo od sedmdesátých let 20. století jistou oklikou přes studium majetkových poměrů různých společenských skupin ve středověku. V tomto směru je důležitý sborník *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, který vyšel v roce 1976 v řadě Akt Univerzity Karlovy v Praze. Sborník obsahuje kromě čtyř zajímavých zpráv sedm článků vztahujících se ke změnám pozemkové držby. Nejdůležitější je úvodní shrnující studie Josefa Petráně o skladbě pohusitské aristokracie v Čechách.¹²

Šlechta byla zkoumána také ve vztahu k husitství. Nejvýraznější práce k této tématice můžeme připisat Miloslavu Polívkovi, který se zajímal hlavně o problematiku nižší šlechty. Můžeme připomenout jeho knihu z roku 1982 o Mikuláši z Husi a nižší šlechtě v počátcích husitské revoluce.¹³

Velmi solidní pojednání o šlechtě v době jagellonské od Josefa Macka vyšlo posmrtně v roce 1994. Autor se v něm mimo jiné zaměřil na vylíčení průběhu konfliktu šlechta – města.¹⁴ Další posmrtně vydaná kniha J. Macka poněkud nešťastně nazvaná *Česká středověká šlechta* z roku 1997 je souborem autorových dříve publikovaných článků hlavně o šlechtické etymologii.¹⁵

¹¹ HOSÁK, Ladislav: *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých, 44, 1936, s. 56–63, s. 136–140; 45, 1937, s. 34–40, s. 63–69, s. 125–130, s. 167–169; 46, 1938, s. 55–57, s. 107–111, s. 154–162.

¹² PETRÁŇ, Josef: *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách* (dále jen *Skladba*). In: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, Studia historica XIV., 1976, Praha 1977, s. 9–80.

¹³ POLÍVKA, Miloslav: *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce* (dále jen *Mikuláš z Husi*). Praha 1982. Z jeho dalších prací k problematice šlechty můžeme připomenout Týž: *A contribution to the problem of property differentiation of the lesser nobility in the pre-Hussite period in Bohemia* (dále jen *A contribution to the problem of property differentiation*). Hospodářské dějiny, 2, 1978, s. 331–360; Týž: *Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby*. Folia historica Bohemica, 6, 1984, s. 18–56; Týž: *The Bohemian Lesser Nobility at the Turn of the 14th and 15th Century* (dále jen *The Bohemian Lesser Nobility*). Historica, 25, 1985, s. 121–175. K roli šlechty za husitství také ŠTĚPÁN, Václav: *Úloha pánů z Kravař při vzniku husitského hnutí*. Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 20, 1971, s. 10–21; KLASSEN, John Martin: *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*. New York 1978.

¹⁴ MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích* (dále jen *Jagellonský věk*). 2. díl. Praha 1994.

¹⁵ MACEK, Josef: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997.

Z celkových prací věnujících se dějinám šlechty ve středověku v našich zemích můžeme připomenout důležitou práci autorské dvojice Dušan Třeštík a Miloslav Polívka z roku 1984¹⁶ a přehledný text Jaroslava Mezníka z roku 1990.¹⁷ Ne příliš povedený pokus o celkové zhodnocení vývoje šlechty v českých zemích představuje v roce 2000 vydaná kniha Jiřího Juroka *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*.¹⁸ Mezi populárnější práce sledující celou problematiku z pohledu „každodenního života“ patří kniha Marie Koldinské *Každodennost renesančního aristokrata*, vydaná v roce 2001.¹⁹ Zajímavý pohled na českou šlechtu ve 14. století přinesl v roce 2001 polský medievista Wojciech Iwańczak.²⁰ Spíše pro širší veřejnost byla určena kolektivní monografie z roku 2002 *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*.²¹ Velkého ocenění, ale i zamítavých reakcí, se dočkala práce Petra Maří *Svět české aristokracie (1500–1700)*, vydaná v roce 2004. Publikace vznikla rozšířením a přepracováním autorovy diplomové práce. Text se primárně zabývá pozdějším obdobím, než kterému se věnuje tato studie.²² Z mnoha úhlů pohledu zkoumá středověkou šlechtu v Čechách Robert

¹⁶ TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav: *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*. In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století. Praha 1984, s. 99–133.

¹⁷ MEZNÍK, Jaroslav: *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století* (dále jen *Česká a moravská šlechta*). Sborník historický, 37, 1990, s. 7–36. (původně byl text studie publikován v samizdatu v roce 1985). Větší část textu (pět z osmi kapitol) vyšla i německy. Týž: *Der böhmische und mährische Adel im 14. und 15. Jahrhundert*. Bohemia, 28, Heft 1, 1987, s. 69–91. Z dalších prací autora alespoň připomeňme Týž: *Markrabě a páni (K mocenskému dualismu na Moravě v době předhusitské)*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 42, 1995, s. 39–50 a Týž: *Vývoj a systém stavovské reprezentace v českých zemích v pozdním středověku*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 44, 1997, s. 71–81.

¹⁸ JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*. Nový Jičín 2000.

¹⁹ KOLDINSKÁ, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha–Litomyšl 2001.

²⁰ IWANČAK, Wojciech: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha 2001.

²¹ BŮŽEK, Václav a kol.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha – Litomyšl 2002.

²² MAŘA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004. Z dalších celkových pojednání o šlechtě můžeme připomenout práci JAN, Libor: *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázky zrodu a kontinuity*. In: *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011, s. 38–62. K metodologii, historii výzkumu a pramenům pro bádání nad českou šlechtou RAKOVÁ, Ivana: *Problematika výzkumu českého panstva ve 14. a 15. století (prameny a metody)*. In: *Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*. Toruń 1982, s. 149–159; ŠIMŮNEK, Robert: *Směry moderního bádání o české středověké šlechtě*. In: XVIII. a XIX. letní škola historie. Lidé a národy. Vztahy a soužití. Praha 2007, s. 18–31.

Šimůnek. Z jeho prací můžeme připomenout knihu *Reprezentace české středověké šlechty* z roku 2013.²³

Je zajímavé a možná i příznačné, že v kolektivní monografii *Člověk českého středověku* z roku 2002, jsou zkoumány téměř veškeré osoby a profese (panovník, biskup, farář, řeholník, lékař, básník, měšťan, sedlák a další), ovšem heslo šlechtic (pán, rytíř) zde chybí.²⁴

K dějinám jednotlivých šlechtických rodů vzniklo velké množství textů od druhé poloviny 19. století až do současnosti. Práce vycházely buď ve formě odborných studií, nebo přímo v podrobných knižních monografiích.²⁵ Ze starších monografií můžeme upozornit na několik prací různé kvality,²⁶ z no-

²³ ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013. Z jeho dalších prací alespoň výběrově: Týž: *Prestížní a patetické titulatury – šlechtická hrdost, pýcha, závist i výsměch*. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 307–322; Týž: *Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně)*. Historická geografie, 33, 2005, s. 197–247; Týž: *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku. Formy a média*. Mediaevalia historica Bohemica, 10, 2005, s. 199–246; Týž: *Rodová jména, příjmy a rodové tradice české šlechty v pozdním středověku*. Acta onomastica, 46, 2005, s. 116–142; Týž: *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472 (dále jen Správní systém šlechtického dominia)*. Praha 2005; Týž: *Mikrosvět společenských vazeb drobné šlechty v pozdním středověku. Vladykové z Radčic okolo poloviny 15. století (dále jen Mikrosvět)*. In: Středočeský sborník historický, 34, 2008, s. 3–36; Týž: *Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty*. Český časopis historický, 108, 2010, s. 185–219; Týž: *Šlechta a města pozdního středověku: konfrontace nebo koexistence?* In: Středověké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Bratislava 2010, s. 225–237.

²⁴ NODL, Martin – ŠMAHEL, František a kol.: *Člověk českého středověku*. Praha 2002.

²⁵ Z časopiseckých textů můžeme připomenout práce BRANDL, Vincenc: *Stav panský a rytířský*. Časopis Matice moravské, 1, 1869, s. 145–184; ROLLEDER, Anton: *Die Herren von Krawarn*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 2, 1898, s. 199–215, 295–339; 3, 1899, s. 56–70; Týž: *Die mährischen Herren von Sternberg*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 5, 1901, s. 212–237, 332–373; TRAMPLER, Richard: *Die Herren von Holstein*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 7, 1903, s. 282–341; 8, 1904, s. 47–118; RANSDOF, Miloslav: *Vzestup Gutštejnů v době husitské a poděbradské*. Ústecký sborník historický (dále jen ŮSH), 1983, s. 109–132; POKLUDA, Zdeněk: *Rod Šternberků na Moravě*. Zlínsko od minulosti k současnosti, 10, 1988–1991, s. 117–159; TERŠLOVÁ, Helena: *Ilburkové v severozápadních Čechách*. ŮSH, 2001, s. 233–245; STOREK, Václav: *Páni z Weitmile*. ŮSH, 2003, s. 229–244.

²⁶ ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*. Vídeň 1870; KRÁTKÝ, Antonín: *Pánové ze Žerotína*. Přerov 1899; DVORSKÝ, František: *O starožitném panském rodě Benešoviců*. I. a II. díl. Brno 1907–1910.

vějšší období pak na další díla.²⁷ K jednotlivým šlechtickým osobnostem je k dispozici větší množství textů.²⁸

Na zvýšený zájem jak odborné, tak i laické veřejnosti o problematiku šlechty reagovala hned dvě česká nakladatelství, která vyhlásila ediční zámeř vydávat původní odborné práce o dějinách jednotlivých významných šlechtických rodů. Nakladatelství Lidové noviny v Praze přišlo s projektem pod názvem *Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska*. Do počátku roku 2018 vyšlo v této ediční řadě 15 svazků.²⁹ Druhým nakladatelstvím, které vyhlásilo

²⁷ TEPLÝ, Jaroslav: *Pernštejnové ve 13. a 14. století*. Pardubice 1996; VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna. (Českomoravský rod v zrcadle staletí)*. Pardubice 1993; VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha 1999; JÁNSKÝ, Jiří: *Páni ze Švamberka. Pětisetletá saga rodu s erbem labutě*. Domažlice 2006; Týž: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*. Domažlice 2009; MLATEČEK, Karel: *Rytíři z Lulče a jejich přátelé (dále jen Rytíři z Lulče)*. Brno – Slavkov u Brna 2014.

²⁸ MACEK, Josef: *Jiří z Poděbrad*. Praha 1967; HOFFMANN, František: *Vilém z Pernštejna. Pokus o portrét moravského pána husitské doby*. Časopis Matice moravské, 87, 1968, s. 163–186; ŠMAHEL, František: *Jan Žižka z Trocnova*. Praha 1969; RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci (dále jen Čeněk z Vartenberka)*. Sborník historický, 28, 1982, s. 57–99; ŠTĚPÁN, Václav: *Osobnost Lacka z Kravař*. Časopis Matice moravské, 110, 1991, s. 217–238; 112, 1993, s. 11–41; ŠUSTA, Josef: *Jindřich z Rožmberka*. Praha 1995; KRÍZEK, Pavel: *Beneš z Mokrovous – příslušník „druhé linie“*. Východočeský sborník historický, 6, 1997, s. 33–64; WOLF, Vladimír: *Jan Kolda ze Žampachu. Život tábořského hejtmána, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance*. Hradec Králové – Trutnov 2002; KUBÍKOVÁ, Anna: *Oldřich II. z Rožmberka*. České Budějovice 2004; JÁNSKÝ, Jiří: *Rytíř Přibík Klenovský z Klenového (1416–1465) „bohatýr neodolatelný“, „jidáš táborů“*. In: Sborník prací z historie a dějin umění. Klenov, 3, 2004, s. 51–167; SOVADINA, Miloslav: *Jindřich z Lipé*. Brno 2005; ŠANDERA, Martin: *Zdeněk Kostka z Postupic – „alter ego“ husitského krále. Životní osudy předního kališnického šlechtice poděbradské éry*. In: Od Jana Žižky k Poděbradům. Hradec Králové 2006, s. 99–120; ČAPSKÝ, Martin: *Osudové zvraty lipanského vítěze. Diviš Bořek z Miletínka jako představitel umírněného husitského křídla*. Husitský Tábor, Supplementum 3, 2007, s. 585–608; BERAN, Zdeněk: *Poslední páni z Michalovic. Jan IV († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468)*. České Budějovice 2010; KUBÍKOVÁ, Anna: *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*. České Budějovice 2011; PAPAŽÍK, D.: *Jan Čapek ze Sán; ŠANDERA, Martin: Hynce Ptáček z Pirkštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*. Praha 2011; POLÁCH, Jaroslav: *Jan Smil z Křemže. Život tábořského hejtmána a loupeživého rytíře (dále jen Jan Smil z Křemže)*. České Budějovice 2011; JUKL, Jakub Jiří: *Vzestup a pád zakladatele slavného rodu. České Budějovice 2012; BOUKAL, Jan: Jakoubek z Vřesovic († 1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*. České Budějovice 2016; ŠANDERA, Martin: *Jindřich st. z Minsterberka. Syn husitského krále. Velký hráč s nízkými kartami*. Praha 2016. Jedná se pouze o výběrový přehled.

²⁹ Uvádím pouze svazky, které se vztahují k období 14.–15. století: VELÍMSKÝ, Tomáš: *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*. Praha 2002; URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003; BALETKA, Tomáš: *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*. Praha 2004; PAPAŽÍK, D.: *Páni ze Sovince; PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter: Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*. Praha 2006; FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol.: *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha

projekt *Šlechta zemí České koruny*, je nakladatelství Vedita v Českých Budějovicích. Zde se dosud podařilo vydat do počátku roku 2018 devět svazků k této problematice.³⁰

Jak jsme si ukázali, většina dosavadních prací se zaměřuje na dějiny vyšší šlechty, naopak drobné či nižší šlechtě je věnována menší pozornost. Je logické, že dosud vznikaly hlavně práce o významnější části šlechty, protože hrála v dějinách země podstatnější roli a také se k jejím osudům dochovalo výrazně více pramenů než ke šlechtě drobné.³¹

3 Základní teze

Je velice problematické ve spletnosti mnoha údajů týkajících se šlechty najít podstatné jednotící ukazatele, které by tuto společenskou skupinu v delším časovém úseku 14.–15. století charakterizovaly. Přesto se pokusme několik jasnějších linií vyznačit. Je jasné, že tyto obecnější tendence nemohou platit ve všech případech a vždy se našly výjimky, přesto je považujeme za převládající trend.³²

2008; PAPAJÍK, D.: *Švábenicové*; SVOBODA, Miroslav: *Páni ze Strakoníc. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*. Praha 2010; POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostraněný od Jeseníků ke Karpatům*. Praha 2012; VELÍMSKÝ, Tomáš: *Páni ze Svojšína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodní Mže*. Praha 2013; KNOLL, Vilém: *Páni z Velhartic. Měli duši zvláštní – trochu drsná zdála se*. Praha 2015.

³⁰ Uvádím pouze svazky, které se dotýkají šlechty v období 14.–15. století: KOTLÁROVÁ, Simona: *Bavorové erbu střely*. České Budějovice 2004; PAPAJÍK, D.: *Páni z Holštejna*; ŠANDERA, Martin: *Páni z Dobrušky a Opočna. Kolonizátoři, dvořané a válečníci*. České Budějovice 2007; KOTLÁROVÁ, Simona: *Páni z Rožmitálu*. České Budějovice 2008; NOVÁKOVÁ, Stanislava: *Krajčřové z Krajku. Z Korutan do zemí České koruny*. České Budějovice 2010.

³¹ Ze zahraničních prací uvádím pouze výběrově KEEN, Maurice: *Chivalry*. London 1984 (vyšlo i německy *Das Rittertum*. München – Zürich 1987); GISIOROWSKI, Antoni (ed.): *The Polish Nobility in the Middle Ages. Anthologies*. Wrocław 1984; BORST, Arno (ed.): *Das Rittertum im Mittelalter*. 2. Auflage. Darmstadt 1989; SETTIA, Aldo Angelo: *Chiese, strade e fortezze nell'Italia medievale*. Roma 1991; FLORI, Jean: *La chevalerie*. Paris 1998; Týž: *Chevaliers et Chevalerie au Moyen Age*. Paris 1998 (česky vyšlo pod názvem *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha 2008); SCHNEIDER, Joachim: *Spätmittelalterlicher deutscher Niederadel. Ein landschaftlicher Vergleich*. Stuttgart 2003; HECHBERGER, Werner: *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*. München 2004; Týž: *Adel im fränkisch-deutschen Mittelalter. Zur Anatomie eines Forschungsproblems*. Ostfildern 2005.

³² Níže uvedené body vychází ze studia pramenů a literatury uvedené v podkapitole *Dosavadní stav bádání* a ze zdrojů uvedených v jednotlivých poznámkách.

- postupné posilování politické role a vlivu šlechty směrem k panovníkovi (směřování ke stavovskému státu),
- královské volební kapitulace (rozšíření dědického práva šlechty, omezení královských berní, omezení vojenské povinnosti pouze na obranu země),³³
- šlechta či její část si uvědomuje spoluodpovědnost za osud a stabilitu země (zemské sněmy, landfrýdy),
- kumulace majetku (včetně centralizace, koncentrace vlastnictví a držby hradů, snaha o vytváření ucelených dominií, slučování dílů vesnic),³⁴
- snaha získat a posílit politickou moc,
- snaha získat prestiž, zásluhy a úřady,
- přiblížit se osobnostně i majetkově pánům (v případě drobné šlechty),
- možnost hromadění větších majetků v politicky nestabilní době byla daleko vyšší než v období politické stability,
- ve 14. století drobná šlechta žádnou moc a politický vliv v zemi neměla,³⁵
- růst významu drobné šlechty v politicky nestabilní době (husitství),
- posílení politické role drobné šlechty za husitství a v pohusitském období,
- zadluženost šlechty (jev, který nebyl dobově považovaný za výrazně problematický, pokud nepřekročil určitou mez),³⁶
- menší část původně drobné šlechty během 15. století zbohatla a začala se majetkově přibližovat vyšší šlechtě,
- větší část drobné šlechty chudne a postupně mizí z pramenů,³⁷
- silnější pozice drobné šlechty v Čechách v 15. století v porovnání s pozicí drobné šlechty na Moravě,
- náboženská rozpolcenost šlechty (od vystoupení Husa) na katolíky a kališníky (případně i členy jednoty bratrské),

³³ MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 20; KEJŘ, Jiří: *Počátky a upevnění stavovského zřízení v Čechách*. Právněhistorické studie, 34, 1997, s. 75.

³⁴ K tomu podrobněji PETRÁŇ, J.: *Skladba*, s. 25–32; POLÍVKA, Miloslav: *Šlechtic jako podnikatel v pozdně středověkých Čechách* (dále jen *Šlechtic jako podnikatel*). In: Pocta Josefu Petráňovi. Praha 1991, s. 100.

³⁵ MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 21.

³⁶ PETRÁŇ, J.: *Skladba*, s. 33.

³⁷ MEZNÍK, Jaroslav: *Lucemburská Morava (1310–1423)* (dále jen *Lucemburská Morava*). Praha 1999, s. 364; POLÍVKA, M.: *A contribution to the problem of property differentiation*, s. 331–360; Týž: *Mikuláš z Husí*, s. 15–24; Týž: *The Bohemian Lesser Nobility*, s. 121–175. Nejnověji shrnul postavení nižší šlechty ve sledovaném období MLATEČEK, K.: *Rytíři z Lulče*, s. 23–34, 183–189.

- soupeření zemské a dvorské šlechtické hierarchie o získání mocenské převahy,³⁸
- lapkovství šlechty (hlavně v politicky nestabilní době konce 14. století a první poloviny 15. století),³⁹
- hospodářské podnikání šlechty (Rožmberkové, Pernštejnové a další, rybníkářství, obilnářství, prodej dřeva, hlavně od osmdesátých let 15. století, přerod z šlechtice-rytíře na šlechtice-podnikatele),⁴⁰
- soupeření šlechty a měst (hlavně ve druhé polovině 15. století),
- obrana proti povyšování neurozených nebo méně urozených (uzavírání panského stavu na Moravě v roce 1479 a v Čechách v roce 1500),⁴¹
- v rámci panovnického dvora byly větší možnosti rychlé kariéry než v rámci zemských institucí.⁴²

4 Šlechtické strategie

Proniknout do myšlení středověkých lidí je v podstatě nemožné. V případě šlechty z českých zemí ze 14.–15. století nám navíc chybí ego dokumenty, které by nám mohly jejich představy přiblížit. Šlechtici vydávaný diplomatický materiál (listiny) těžko může blíže ukázat na charakter vydavatele. Jis-

³⁸ K tomu více NOVOTNÝ, Robert: *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách* (dále jen *Dvorská a zemská hierarchie*). In: *Dvory a rezidence ve středověku*. Praha 2006, s. 156.

³⁹ HOFFMANN, František: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce* (dále jen *Bojové družiny na Moravě a v Čechách*). Tábořský archiv, 6, 1994, s. 47–144; Týž: *Popravčí zápisy jihlavské* (dále jen *Popravčí zápisy*). Právní historické studie, 18, 1974, s. 163–204. Tam i další literatura k tématu, jak práce F. Hoffmanna, tak i dalších autorů.

⁴⁰ PETRÁŇ, J.: *Skladba*, s. 68; POLÍVKA, M.: *Šlechtic jako podnikatel*, s. 104–107.

⁴¹ MATĚJEK, František (ed.): *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký*. II (1480–1566). Brno 1948, s. 3–4, č. 2; KALINA, Tomáš (ed.): *Moravské zemské desky. Kraj brněnský*. II. (1480–1566). Brno 1950, s. 3–4, č. 2; MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 13; ŠMAHEL, František: *Obrisy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století* (dále jen *Obrisy českého stavovství*). Český časopis historický, 90, 1992, s. 182; NOVOTNÝ, Robert: *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku: sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*. Praha 2004, s. 291–306. Jako o „domnělém uzavření“ panského stavu píše Týž: *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*. In: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Praha 2007, s. 247. Podle R. Novotného výčet rodů náležejících vyšší šlechtě, který se navíc mohl v budoucnu rozrůstat, měl opačný důsledek než uzavření panského stavu. Dříve šlechtické rody pozbyly příslušnost k panskému stavu v důsledku zchudnutí, což nově nebylo možné. V panském stavu tak setrvala skupina rodů, jejichž majetkové a mocenské zázemí nedostačovalo úrovni ostatních významných rodů.

⁴² NOVOTNÝ, R.: *Dvorská a zemská hierarchie*, s. 157.

tým návodem by mohly být kronikářské záznamy, které jsou ale často velice subjektivní (dle společenského postavení a zařazení jejich pisatele). Také sfragistický (pečeti, pečetní typáře) a heraldický (erby na panských sídlech, náhrobcích a funerálních památkách) materiál nám může něco o mentalitě šlechtice pouze napovědět. Podobně ze studia šlechtických testamentů můžeme získat jen dílčí informace o mentalitě jednotlivých šlechticů.⁴³

Mentalita šlechtice nepochybně závisela na osobnostních dispozicích, výchově, tradici, náboženském smýšlení a společenském prostředí. Šlo i o životní styl, který se u člověka patřícího do této společenské skupiny očekával. Život šlechtice naplňovalo válčení, lov, starost o majetky (případně o úřad), snaha o zajištění pokračování rodu, vztah k ženám, ale i zábava (např. turnaje) a záliby. Mentalita byla ovlivněna také individuálními dispozicemi člověka, jak po psychické, tak fyzické stránce.⁴⁴

Domnívám se, že se lze shodnout na tom, že šlechtici užívali během života různé strategie, jinak řečeno, měli dlouhodobé plány, jak dosáhnout předem vytyčených cílů. Níže uvádím podle mého názoru prokazatelné strategie užívané jednotlivými šlechtici ve sledovaném období. Je samozřejmé, že ne všichni níže uvedené strategie používali, záleželo na jejich dosavadním majetkovém a sociálním postavení. Jiné strategie bude užívat šlechtic zastávající významný zemský úřad, jiné bude používat drobný šlechtic snažící se zajistit důstojné přežití pro sebe a svou rodinu.

I když by se mohlo zdát, že šlechtě by měl vyhovovat stav v zemi bez panovníka, opak je pravdou. Šlechta chtěla mít v zemi panovníka, ovšem takového, kterého by mohla ovládat, panovníka, který je svázán volebními kapitulacemi. Šlechtickou strategií tak nebyla země bez krále, ale naopak země s obsazeným panovnickým stolicem.⁴⁵

Další šlechtickou strategií byla snaha o kodifikaci vlastních výsad, práv a svobod v podobě oficiálního zemského zákoníku. Šlechta byla v tomto úsilí úspěšná. Tyto snahy vyústily v královo uznání tzv. Vladislavského zříze-

⁴³ K problematice výzkumu šlechtických testamentů ŠIMŮNEK, Robert: *Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Prologomena k výzkumnému záměru)*. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*. Praha 2006, s. 95–115. Pro pozdější období KRÁL, Pavel (ed.): *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650*. České Budějovice 2002.

⁴⁴ K tomu více i s obecnějším filozofickým úvodem PAKOSTA, Oldřich: *Problematika mentality české a moravské šlechty 15. a 16. století (exkurs do studia mentalit a každodennosti Kostků z Postupic)*. In: *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí*, 6, 1995, s. 15–20. K tomu také SPĚVÁČEK, Jiří: *Problémy studia mentalit a každodennosti života středověkých lidí (nové cesty k hlubšímu poznání dějin)*. In: *Historica. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, 2, 1994, s. 5–22. O volném čase šlechty v jagellonské době MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 183–209.

⁴⁵ K tomu více ŠMAHEL, F.: *Obrysy českého stavovství*, s. 182.

ní zemského v roce 1500 (ponechme stranou, že tato strategie sice slavila úspěch, ale po nástupu Habsburků na trůn v roce 1526 se naopak stala brzdou dalšího rozvoje stavovského státu v českém království).⁴⁶

Šlechtici obsazující panovnické a církevní majetky během husitských válek měli plán a strategii, kdy předpokládali (jak se později ukázalo, tak správně), že jim tyto majetky ani po skončení válek nebudou odebrány. Nemyslím si, že by tyto majetky obsazovali nahodile (při uvědomění válečné situace v zemi a zájmů jednotlivých husitských svazů, ale i katolických uskupení). Ne vždy ale vše skončilo pro nového zbohatlíka dobře. Jako příklad si můžeme uvést Jana Smila z Křemže, který sice za husitských válek získal výrazný pozemkový majetek, ale stál mu v cestě silnější soupeř, Oldřich II. z Rožmberka, který ho v roce 1438 nechal uvěznit a v roce 1447 popravil.⁴⁷

Cílem, kterému byla podřízena většina šlechtických strategií, byl hmotný a sociální vzestup jednotlivců z řad šlechty, šlechtických rodin a rodů. Samozřejmě tento obecný trend nebude platit ve všech případech. Šlechtici stojící v majetkově či společensky nekomfortní situaci (velké zadlužení, nepřítel panovníka, ztráta úřadu) měli strategie méně ambiciózní, šlo jim o udržení majetkového a sociálního statusu. Drobní šlechtici s malým nebo žádným pozemkovým majetkem, který by jim přinášel dostatečný finanční zisk, pak měli dlouhodobou strategii zajistit přežití sobě a své rodině. I oni by si v dlouhodobém horizontu přáli zvýšit svůj hmotný a sociální status, ale přímou strategii, jak toho dosáhnout, většina z nich neměla. Jiná situace nastala v politicky nestabilní době (markraběcí války na Moravě, husitské války v Čechách a na Moravě), kdy i velice drobní a málo majetní šlechtici mohli díky zapojení do vojenských operací získat velké pozemkové majetky a společenskou prestiž (sekularizace církevního majetku, zástavy panovnického majetku). Takoví jedinci se ale často po skončení válek nedokázali vrátit do „normálního“ života a dál vyhledávali válečné konflikty v prostoru Evropy (nájemní žoldnéři, kondotiéři).⁴⁸

⁴⁶ K tomu více PÁNEK, Jaroslav: *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*. Folia historica Bohemica, 4, 1982, s. 191–193; ŠMAHEL, F.: *Obrisy českého stavovství*, s. 185.

⁴⁷ ŠIMŮNEK, Robert: *Jan Smil z Křemže. K postavení nižší šlechty v jižních Čechách v první polovině 15. století*. Jihočeský sborník historický, 66–67, 1997–1998, s. 3–11; POLÁCH, J.: *Jan Smil z Křemže*.

⁴⁸ Hezkým příkladem již z předhusitské doby je Jan Sokol z Lamberka, který v roce 1370 sloužil jako žoldněř byzantskému císaři Janu V. Palaiologovi za jeho pobytu v Itálii (JAN, Libor: *Jan Sokol z Lamberka ve službách byzantského císaře aneb O žoldnéřské cti*. In: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 237–249).

Zastavme se u atraktivního tématu lapkovství šlechty, které kvetlo u nás hlavně koncem 14. století a v první polovině 15. století. Šlechtici organizující lapkovské družiny (namátkou Vilém z Pernštejna, Sokolové z Lamberka, někteří Krajiřové z Krajku, Kunštáti, Lichtenburkové a další) museli mít jasnou strategii, kdy si uvědomili, že oslabená panovnická moc proti řádění jimi organizovaných bojových družin nic nepodnikne či bude téměř bezmocná. Jednalo se o zřejmý plán, kdy se zmínění šlechtici rozhodli využít slabé bezpečnostní situace v zemi.⁴⁹

Mezi další důležitou strategií jednotlivých šlechticů během 15. století můžeme zařadit snahy po scelování jednotlivých panství (zakupování vesnic ležících poblíž centra panství a odprodávání vesnic ležících příliš daleko od jádra panství). Tato strategie se netýkala pouze bohaté panské šlechty, ale i představitelů rodů nižší šlechty (pokud měli více pozemkových majetků).⁵⁰

Když zhruba od osmdesátých let 15. století začínají někteří šlechtici podnikat v hospodářství (ukázkový příklad je Vilém z Pernštejna, vnuk stejnojmenného předka, který organizoval lapkovské družiny), tak se nepochybně také jednalo o promyšlenou strategii, jejímž cílem bylo kumulovat co největší finanční zisk. Připomeňme si známou pasáž ze *Starých letopisů českých* na adresu Viléma z Pernštejna: „Ten před několika lety uvedl to v Čechách, že kupčil ve víně, v šmejdě a v jiné živnosti městské sahal a z toho zisky veliké měl, a tak se potom toho chytli páni jiní a zemané, chtějíce tudy stav městský zemdlíti, zchuditi a zkaziti...“⁵¹ Vilém z Pernštejna si uvědomil, že je možno zlepšit své majetkové poměry i jiným způsobem než jen v oblasti vojenství či službou u dvora.

Vědomé zakládání rybníků ve velkém od druhé poloviny 15. století je jistým symbolem promyšlené hospodářské strategie šlechty i jednotlivých šlechticů. Podobně k tomu patří nové snahy šlechty o objevení dalších nalezišť drahých kovů (s výraznějším dopadem v první polovině 16. století, těžba stříbra – Šlikové).

Neměli bychom zapomínat na mocenské a majetkové strategie šlechty realizované prostřednictvím sňatků (sňatková politika). Jako jeden z mnoha příkladů si můžeme uvést sňatek Oldřicha II. z Rožmberka s Kateřinou

⁴⁹ K tomu HOFFMANN, F.: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách*, s. 47–144; Týž: *Popravčí zápisy*, s. 163–204.

⁵⁰ K tomu více MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 19. Doklady takové strategie pro případ rodu nižší šlechty uvádí MLATEČEK, K.: *Rytíři z Lulče*, s. 173.

⁵¹ *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané* (ed. František Palacký). In: *Dílo Františka Palackého*, sv. 2 (k vydání připravil Jaroslav Charvát). Praha 1941, s. 373. K osobě Viléma z Pernštejna MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 218–220.

z Vartenberka z roku 1417, který zprostředkoval Kateřinin příbuzný Čeněk z Vartenberka s cílem posílit vazby Vartenberků s Rožmberky po skončení svého poručnictví nad Oldřichem II. z Rožmberka.⁵²

Šlechtici si budovali společenské kontakty, vytvářeli sociální sítě příbuzných a přátel. Lidé z těchto sociálních sítí jim ručili a svědčili na smlouvách, pomáhali jim radou a přímluvou. Často docházelo k uzavírání sňatků v rámci těchto sociálních sítí.⁵³ Nepochybně budování sociálních sítí vycházelo z určité strategie, která byla podmíněna sociálním statutem daného šlechtice.

Lze souhlasit se závěry K. Mlatečka, který se zabývá nižší šlechtou, že řada šlechticů během doby měnila své názory i postoje podle momentální situace a subjektivní výhodnosti. Bylo poměrně běžné, že členové jednoho rodu či blízcí příbuzní se postavili ve vojenských konfliktech proti sobě (namátkou páni ze Sovince či z Holštejna během husitských válek).⁵⁴

Je na zvážení jiná hypotéza K. Mlatečka v tom smyslu, že podle něho byly vztahy mezi bohatými příslušníky panských rodů, které nebyly vzhledem k velikosti majetků tolik ohrožovány ekonomickými problémy, odlišné od vztahů mezi zástupci rodů nižší šlechty. V případě vyšší šlechty autor uvažuje pouze o spolupráci v rámci nejbližší rodiny a lpění na vlastním politickém a společenském vzestupu, v případě nižší šlechty autor spatřuje spolupráci i mezi vzdálenějšími příbuznými (z důvodu ekonomické nutnosti). K. Mlateček uvedenou hypotézu dokládá studiem rodu nižší šlechty (z Lulče). Podle něho se členové rodu z Lulče podporovali napříč generacemi a bez zjevného ohledu na poměr a blízkost příbuznosti (hlavně v předhusitské době).⁵⁵

Chybí nám většinou podrobnější informace o stavebních aktivitách šlechty v námi sledovaném období, nepochybně zisk, vybudování či opravy svého sídla patřily k důležitým starostem jednotlivých šlechticů. Výstavba reprezentativního sídla, kterým by ukázali své mocenské a politické postavení, byla cílem mnohých z nich. V případě finanční krize docházelo k rozprodeji méně významných sídel na panství, hlavní rodová sídla byla držena, co nejdéle to šlo (např. v případě Rožmberků). Často byla hlavní rodová sídla vybudována již ve 13. století, čili v námi sledovaném období šlo šlechticům hlavně o udržení těchto sídel v dobrém stavu, případně o jejich rozšíření či

⁵² RAKOVÁ, I.: Čeněk z Vartenberka, s. 68. Ke šlechtickým sňatkům v jagellonském věku MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 129–130.

⁵³ Příklady takových sítí ukazuje např. ŠIMŮNEK, R.: *Mikrosvět*, s. 3–36. Podobně z pohledu církevních kariér drobné šlechty MAUR, Eduard: *Rytíři z Němčic a Vlhav: nepotismus, mnohoobročníctví a mecenát jihočeské drobné šlechty*. Tábořský archiv, 12, 2003–2004, s. 61–75.

⁵⁴ MLATEČEK, K.: *Rytíři z Lulče*, s. 64.

⁵⁵ Tamtéž, s. 122.

zvelebení. S rozvojem vojenské techniky docházelo v 15. století k zesilování opevnění těchto sídel, budování předsunutých pozic a rozšiřování hradních areálů. Šlechtici měli postupem doby vyšší požadavky na komfort bydlení na hradech, případně si zakupovali domy (paláce) ve městech.⁵⁶

5 Závěr

Domnívám se, že se podařilo prokázat, že šlechtici používali během svého života promyšlené strategie, jejichž cílem bylo posílení jejich mocenského, majetkového a politického postavení v zemi. Typy strategií se lišily podle sociálního postavení jednotlivých šlechticů. Šlechtici dokázali pružně reagovat na vzniklou politickou konstelaci v zemi. V době slabé centrální politické moci za krále Václava IV. část z nich věnovala svůj zájem lapkovské činnosti, za husitských válek mnoho šlechticů nesmírně posílilo své majetkové postavení úchvaty zeměpanského a církevního pozemkového majetku. Pomalu docházelo k přeměně strategie založené převážně na vojenské činnosti šlechty (šlechtic jako rytíř, šlechtic jako bojovník) na strategii založenou na hospodářském podnikání – šlechtic jako podnikatel (hlavně od osmdesátých let 15. století). Část šlechticů stále viděla smysl svého žití v poskytování vojenských služeb za úplatu (žoldnéřství). Strategie drobné šlechty se během sledované doby lišily od strategií šlechty vyšší. Drobní šlechtici neměli dlouhou dobu žádný politický program, což se změnilo až během husitských válek. Cílem drobných šlechticů bylo přiblížit se vyšší šlechtě jak majetkově, tak v politické oblasti (spolurozhodování o osudech země).

⁵⁶ MEZNÍK, J.: *Lucemburská Morava*, s. 374–375; MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 141–156; ŠIMŮNEK, R.: *Správní systém šlechtického dominia*, s. 346–348.

RESUMÉ

POLITICKÉ, MOCENSKÉ A HOSPODÁŘSKÉ STRATEGIE ŠLECHTY V ČESKÝCH ZEMÍCH VE 14.–15. STOLETÍ

Autor se v textu pokouší rozebrat a analyzovat šlechtické strategie v českých zemích v období 14.–15. století. V úvodu textu analyzuje stav dosavadního bádání o problematice české středověké šlechty v pozdním středověku. V další části studie vymezuje základní teze směřování šlechty v tomto období, ke kterým dospěl analýzou pramenů a dosavadní literatury. V jádru studie pak D. Papajík rozebírá jednotlivé šlechtické strategie, jak v případech vyšší, tak nižší šlechty. Šlechta si neuměla představit zemi bez panovníka, proto jednou z jejich strategií bylo mít v zemi obsazen královský stolec. V rámci další strategie šlechtici stáli o uzákonění svých práv, což se jim v roce 1500 v podobě tzv. Vladislavského zřízení zemského podařilo. Cílem, kterému byla podřízena většina šlechtických strategií, byl hmotný a sociální vzestup jednotlivců z řad šlechty, šlechtických rodin a rodů. Mezi další důležitou strategií jednotlivých šlechticů během 15. století můžeme zařadit snahy po scelování jednotlivých panství (zakupování vesnic ležících poblíž centra panství a odprodávání vesnic ležících příliš daleko od jádra panství). Postupně docházelo k přeměně strategie založené převážně na vojenské činnosti šlechty (šlechtic jako rytíř, šlechtic jako bojovník) na strategii založenou na hospodářském podnikání – šlechtic jako podnikatel (hlavně od osmdesátých let 15. století).

Klíčová slova: šlechta, Čechy, Morava, 14. století, 15. století, strategie, mentalita, moc, politika, hospodářství

SUMMARY

POLITICAL, POWER AND ECONOMIC STRATEGY OF NOBILITY IN THE CZECH LANDS IN THE 14TH-15TH CENTURIES

The author tries to analyse aristocratic strategies in the Czech Lands in 14th and 15th centuries. In the introduction he analysis the state of the current research about Czech Late Medieval aristocracy. The following part delimits the basic propositions of aims of the noblemen in the given period, which was achieved through analysis of sources and current literature.

The author then analyses individual aristocratic strategies, both lower and higher nobility included. The nobility could not imagine a country without its monarch, therefore one of its strategies was to have an occupied throne. Another strategy aimed at legalization of their rights, which they succeeded in 1500 through Vladislavské zřízení (a code of law).

The aim, to which most of the aristocratic strategies were submitted to, was an economic and social elevation of individuals from the nobility, noble families and houses. Among other important strategies of aristocratic individuals during the 15th century was also an effort to unite component dominions (purchase of villages close to the centre of dominions and sales of villages further away). There was a gradual development in strategies, where aristocrats based on military strategy – knights and warriors, changed to business strategy – aristocrat as an entrepreneur (mainly from the 1480s).

Keywords: nobility, Bohemia, Moravia, 14th century, 15th century, strategy, mentality, power, politics, economy

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: david.papajik@upol.cz

K ARCHITEKTONICKÉ SKULPTUŘE OBJEDNANÉ STANISLAVEM THURZEM V OLOMOUCI A JANEM THURZEM VE VRATISLAVI¹

Petr Čehovský

Olomouc a Vratislav představovaly v období rané renesance nejvýznamnější umělecká centra na Moravě a ve Slezsku. Vzhledem k tomu, že Slezsko již od 14. století tvořilo nedílnou součást českých zemí, byly oba tyto spolu sousedící regiony ve vzájemném intenzivním kulturním a obchodním kontaktu.²

Na počátku 16. století bylo propojení Olomouce a Vratislavi ještě bližší skrze skutečnost, že olomoucký biskup Stanislav Thurzo³ (*1471–†1540; v úřadu biskupa v letech 1497–1540) byl mladším bratrem vratislavského biskupa Jana Thurza⁴ (*1464–†1520; v úřadu biskupa v letech 1506–1520). Oba bratři vystudovali prestižní Jagellonskou univerzitu v Krakově. Jan Thurzo získal titul bakaláře v roce 1484, titul magistra o tři roky později,⁵ v osmdesátých letech 15. století zde studoval i Stanislav Thurzo.

¹ Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2017–2020 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

² MAŁEJCZYŃSKI, Karol: *Rodział IV. Miasto w okresie rządów patrycjatu kupieckiego i powstania załazków kapitalizmu (1420–1620)*. In: DŁUGOBORSKI, Waław – GIEROWSKI, Józef – MAŁEJCZYŃSKI, Karol: *Dzieje Wrocławia do roku 1807*. Wrocław 1958, s. 243–244.

³ K osobě Stanislava Thurza zejména: BALETKA, Tomáš: *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*. In: Sborník archivních prací, LIV, 2004, č. 1, s. 3–236; HLOBIL, Ivo: *Stanislav Thurzo a jeho vztah k renesanci počátkem 16. století* (dále jen *Stanislav Thurzo*). In: HLOBIL, Ivo – PETRŮ, Eduard: *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 129–150, poznámky na s. 236–239; HLOBIL, Ivo: *Bishop Stanislav Thurzo and the Art of the Beginning of the 16th Century* (dále jen *Bishop Stanislav Thurzo*). In: HLOBIL, Ivo – PETRŮ, Eduard: *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*. Olomouc 1999, s. 165–175, poznámky na s. 254–258.

⁴ Zásadní text pojednávající o uměleckých zakázkách Jana Thurza představuje monografie: SZEWCZYK, Aleksandra: *Mecenat artystyczny biskupa wrocławskiego Jana V Thurzona (1506–1520)*. Wrocław 2009 (bibl.).

⁵ SZEWCZYK, A.: *c. d.*, s. 22.

Jan a Stanislav Thurzové⁶ prosluli ve svých biskupských rezidencích jako významní podporovatelé humanismu⁷ a mecenáši raně renesančního umění. V Olomouci a Vratislavi se humanismus vyvíjel na přelomu 15. a 16. století podobně, neboť Morava a Slezsko byly v kontaktu s klíčovou osobností stře-doevropského humanismu Konrádem Celtisem od roku 1497, na což poukázal Peter Wörster.⁸

Cílem tohoto článku je analýza vztahu architektonické skulptury objednané Stanislavem Thurzem v Olomouci a Janem Thurzem ve Vratislavi v prvních dvou desetiletích 16. století, kdy spolu bratři byli v kontaktu a lze důvodně předpokládat, že se navzájem mohli ve stylu architektonické skulptury inspirovat a ovlivňovat. Dalším cílem článku je upozornit na význam architektonické skulptury jejich staveb v kontextu soudobé kamenické dekorace architektury na Moravě a ve Slezsku.

Relativně nedávno byly v odborné literatuře publikovány dva portály, objednané Stanislavem Thurzem: portál v biskupském paláci v Olomouci z roku 1514⁹ a portál situovaný na věži letního sídla biskupa – kroměřížského zámku.¹⁰

⁶ Stanislav a Jan Thurzo měli vliv na kulturní propojenost nejen Moravy a Slezska, ale také obou regionů s jejich rodným Krakovem a horními Uhrami, odkud rod Thurzů pocházel, blíže viz MACŮREK, Josef: *Humanismus v oblasti moravsko-slezské a jeho vztahy ke Slovensku ve 2. polovině 15. a počátkem 16. století*. In: HOLOTÍK, Ludovít – VANTUCH, Anton (eds.): *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.–16. storočí*. Bratislava 1967, s. 349–350.

⁷ Rothkegel zdůrazňuje, že Stanislavův bratr Jan Thurzo podporoval humanismus zejména ve Vratislavi a v Nyse, viz ROTHKEGEL, Martin: *Der lateinische Briefwechsel des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzo. Eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Hamburg 2007, s. 67–68. Přesvědčení, že Stanislav a Jan Thurzo byli učenými humanisty, zastával již Janál, viz JANÁL, Rudolf: *Stanislav Thurzo z Bethlenfalvy a Morava ve svých stycích se světem uherským a polským v posledních letech XV. a v 1. pol. XVI. stol.* Olomouc 1949 (nepublikovaná disertační práce), s. 77.

⁸ WÖRSTER, Peter: *Breslau und Olmütz als humanistische Zentren von der Reformation*. In: EBERHARD, Winfried – STRNAD, Alfred A. (eds.): *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*. Köln – Weimar – Wien 1996, s. 226.

⁹ BLÁHOVÁ, Zdenka: *Portál z roku 1514 v arcibiskupské rezidenci v Olomouci a jeho souvislosti (dále jen Portál z roku)*. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci. Olomouc 2010, s. 20–29.

¹⁰ Portál zámecké věže v Kroměříži byl odkryt v roce 2004, blíže k tomu viz HLOBIL, Ivo: *Průčelí zámku v Kroměříži* (dále jen *Průčelí zámku*). In: KYZOUROVÁ, Ivana (ed.): *Básník a král. Bohuslav Hasištejnský v zrcadle jagellonské doby*. Praha 2007, s. 62–63; VRLA, Radim: *Nové poznatky o stavební podobě kroměřížského hradu na konci středověku*. In: *Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2013*. Plzeň 2013, s. 151–160, zejména s. 153–155. Portál v Kroměříži byl vytvořen pravděpodobně okolo roku 1509, kdy Stanislav Thurzo hostil na kroměřížském zámku Vladislava Jagellonského; goticko-renesanční erby Stanislava Thurza a Vladislava Jagellonského byly umístěny nad portálem zámecké věže.

Raně renesanční portál biskupského paláce v Olomouci (obr. 1, 2) je umístěn v východním křídle jeho jižního nádvoří; má pravoúhlý tvar s raně renesančně profilovaným bočním a horním ostěním, které je gotickým způsobem vybráno do zdiva. V nadpraží portálu je umístěn majuskulní nápis: *DOMINVS PROTECTOR VITAE MEAE . M DXIII.*¹¹ Členění portálu je jednoduché, jeho velký význam spočívá v tom, že je nejstarší raně renesanční architektonickou skulpturou v Olomouci. Raně renesančnímu profilu portálu odpovídá použité písmo typu vyspělé antikizující kapitály, jež je po nápisu na fresce se sv. Vavřincem, Sebaldem a Kryštofem v kostele sv. Mořice z roku 1505¹² druhým nejstarším známým případem použití písma tohoto typu u dekorace architektury v období rané renesance v Olomouci. Přestože lze předpokládat, že se většina raně renesančních portálů zdobících domy v Olomouci vlivem pozdějších přestaveb nedochovala, jistě i ve své době patřil portál Stanislavovy olomoucké biskupské rezidence k nejstarším raně renesančním architektonickým skulpturám na Moravě.¹³

Počátky renesančního umění ve Slezsku jsou v bádání již mnoho desítek let spatřovány zejména s biskupem Janem Thurzem. Marian Morelowski¹⁴ ve své studii o raně renesančním umění ve Slezsku z roku 1961 proto věnoval tomtuto mecenáši umění zaslouženou pozornost. Jan Thurzo je v rámci Slezska dodnes považován za prvního stavebníka, který preferoval v architektonické skulptuře raně renesanční styl. Nejstaršími skulpturami s ním spojenými jsou známé dedikační desky ze zámku Jánský Vrch v Javorníku ve Slezsku z let 1505 (obr. 3) a 1509, kterým byla českými a polskými badateli věnována relativně intenzivní pozornost.¹⁵

Naproti tomu kamenosochařské památky objednané Janem Thurzem v polské části Slezska doposud nebyly dostatečně podrobně analyzovány

¹¹ Zdenka Bláhová v nápisu rozpoznala citaci textu žalmu č. 26, prvního verše. V kontextu soudobých epigrafických památek Olomouce je cenné zjištění autorky, že stejný nápis, provedený v gotické minuskule, zdobil okenní ostění domu v Mariánské ulici 8, blíže viz BLÁHOVÁ, Z.: *Portál z roku*, zejména s. 21–23.

¹² Blíže viz BLÁHOVÁ, Zdenka: *K nástěnné malbě v presbytáři kostela sv. Mořice v Olomouci*. In: HLOBIL, Ivo – PERŮTKA, Marek (eds.): *Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516)* v širších souvislostech (dále jen *Historická Olomouc XVII*). Olomouc 2009, s. 147–164.

¹³ Jediné doposud známé starší příklady raně renesančních portálů na Moravě jsou portály zámků v Tovačově a v Moravské Třebové, oba datované letopočty ve vlysu do roku 1492.

¹⁴ MORELOWSKI, Marian: *Początki italianizującego renesansu na Śląsku*. Rocznik Historii Sztuki, sv. 2, (Wrocław – Warszawa – Kraków) 1961, s. 31–86, zejména s. 33–49.

¹⁵ HLOBIL, I.: *Stanislav Thurzo*, s. 143; HLOBIL, I.: *Bishop Stanislav Thurzo*, s. 172; SZEWCZYK, A.: *c. d.*, zejména s. 141–142 (bibl.).

v kontextu moravského raně renesančního umění, byť je evidentní, že skrze svého objednavatele souvisí úzce i s vývojem umění na Moravě.

Zcela klíčový význam pro vývoj raně renesanční kamenné dekorace architektury ve Slezsku má portál sakristie v katedrále sv. Jana Křtitele ve Vratislavi z roku 1517 (obr. 4, 5),¹⁶ objednaný právě Janem Thurzem. Je nejen nejstarším raně renesančním portálem Vratislavi, ale pravděpodobně i nejčasnější renesanční památkou svého druhu v Dolním Slezsku.¹⁷

Jde o edikulovitý portál flankovaný postranními polosloupky s reliéfní kandelábrovou výplní dřívků. Na hlavice polosloupků dosedá mohutné zalomené kladí zdobené pásem zubořezu, dvěma pásy listovce a pásem vejcovce. V horní části je portál zakončen polokruhovitým nástavcem s výjevem Stětí sv. Jana Křtitele: v levé části je zobrazen kat s mečem, předávající právě statou hlavu Janovu Salome, stojící v pravé části tympanonu. Ve střední části je zpodobena matka Salome, držící mísu; před ní situováno bezhlavé tělo světce. Výjevu se zcela vlevo účastní klečící donátor portálu, Jan Thurzo. Po stranách tympanonu jsou dva putti – štítonoši, další postava putta, držícího biskupskou mitru, je posazena na nejvyšším místě nástavce.

Portál sakristie vratislavské katedrály již mnoho desítek let přitahuje četnou pozornost polských, výjimečně i českých historiků umění a vývoj bádání o této výjimečné památce je dlouhý a z hlediska bližšího určení autora portálu dynamický. Janusz Kębłowski upozornil, že portálu sakristie vratislavské katedrály sv. Jana Křtitele je stylově velmi blízký polokruhový tympanon s ženskou postavou držící dva erby, vytesaný přibližně ve stejné době, dnes zazděný do stěny na dvoře domu v Odrzańskéj ulici 17 ve Vratislavi.¹⁸

Mieczysław Zlat¹⁹ byl přesvědčen, že autor portálu sakristie vratislavské katedrály vytvořil také epitaf Petra Jenckwitze (okolo 1515) na fasádě kostela sv. Alžběty ve Vratislavi a epitaf Markéty Irmischové (okolo 1517) na fasádě

¹⁶ K portálu sakristie vratislavské katedrály sv. Jana Křtitele blíže viz KĘBŁOWSKI, Janusz: *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500–1560*. Poznań 1967, s. 27–31, obr. 18–19; BEK, Aleksandra – KACZMAREK PATRAŁSKA, Klara: *Źródła i recepcje form wczesno- i renesansowych portali wrocławskich*. In: OKÓLSKA, Halina (red.): *Miejszanieństwo wrocławskie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Miejskie Wrocławia w dniach 7–9 grudnia 2000 r.* Wrocław 2003, s. 48; SZEWCIK, A.: *c. d.*, zejména s. 142–143 (bibl.); JAGIEŁŁO, Jakub: *Renesansowe i manierystyczne portale Dolnego Śląska*. Warszawa 2013, s. 230–232 (bibl.).

¹⁷ Tuto hypotézu nedávno připustil i JAGIEŁŁO, J.: *c. d.*, s. 230.

¹⁸ Blíže k tympanonu z Odrzańské ulice ve Vratislavi viz KĘBŁOWSKI, J.: *c. d.*, s. 29–31, repofoto tympanonu viz obr. 20 (s. 216); BEK, A. – KACZMAREK PATRAŁSKA, K.: *c. d.*, s. 48, s. 58 – pozn. 18 (bibl.).

¹⁹ ZLAT, Mieczysław, *Późny gotyk wobec idei nowożytnych i pierwszych podniet z Italii: 1500–1525*. In: BRONIEWSKI, Tadeusz – ZLAT, Mieczysław (red.), *Sztuka Wrocławia*. Wrocław 1967, s. 194–195.

kostela sv. Maří Magdalény ve Vratislavi a že se s uměním italské renesance seznámil zprostředkovaně skrze rytiny či zlatnická díla, jakým byl známý raně renesanční relikviářový oltář Jana Thurza z roku 1511.

Ivo Hlobil bystře postřehl, že reliéf v nástavci vratislavského portálu stylově souvisí s dřevěným reliéfem Zázraku sv. Kunhuty, nalezeným ve Šternberku v 50. letech 20. století.²⁰ Hlobil považuje šternberský reliéf za stylově ovlivněný německou renesancí.

Podle Arkadiusze Dobrzyńieckiego²¹ mohl být autorem figurálního tympanonu portálu sakristie vratislavské katedrály Mistr náhrobku Elžbiety Hanguwicz v Sycówu a Mistr N.N.V.W.; posledně jmenovanému jsou připisovány vybrané sepulkrální památky ve Slezsku z dvacátých a třicátých let 16. století.

V roce 1995 vyšla rozsáhlá studie Mariusze Karpowicze *Benedetto Briosco we Wrocławiu*, v níž autor analyzuje portál sakristie vratislavské katedrály.²² Podle Karpowicze blízkou stylovou paralelou pro výjev Stětí sv. Jana Křtitele v tympanonu vratislavského portálu představují reliéfy hlavního portálu v Certosa di Pavia v Lombardii, vytesané v letech 1501–1506 lombardským sochařem Benedettem Brioscem: Vysvěcení Certosy a Průvod s ostatky Gianna Galezza Viscontiho. Za další paralelu považuje Karpowicz Brioscovu sochu sv. Anežky z let 1490–1491, umístěnou v Museo del Duomo v Miláně a dospívá dále na základě dalších indicí k názoru, že autorem tympanonu vratislavského portálu byl pravděpodobně přímo Benedetto Briosco.

Z hlediska struktury považuje Karpowicz za inspirační vzor pro vratislavský portál vybrané raně renesanční památky v Lombardii, například severní portál katedrály v Comu,²³ zvaný Porta della Rana. Portál katedrály v Comu z roku 1507,²⁴ vytesaný Tommasem Rodarim a jeho dílnou, se však od vratislavské památky zřetelně odlišuje: ve Vratislavi zcela chybí pro Lombardii

²⁰ HLOBIL, I.: *Stanislav Thurzo*, s. 135–136. Hlobil nevyloučil, že šternberský reliéf původně tvořil součást výzdoby olomoucké katedrály sv. Václava v době episkopátu Stanislava Thurza – mohlo jít o součást výzdoby chórových lavic nebo přepážky nového chóru kostela.

²¹ DOBRZYŃIECKI, Arkadiusz: *Mistrz N.N.V.W. Śląski rzeźbiarz między gotykem a renesansem*. *Annales Silesiae*, 24, 1994, s. 15–36, zejména s. 29–30. Mistr N.N.V.W. je pojmenován podle signatury, kterou zanechal na náhrobku Oswalda Winklera z doby okolo roku 1517, umístěném v kostele sv. Maří Magdalény ve Vratislavi. S Dobrzyńieckého atribucí figurální části portálu Mistru N. N. V. W. souhlasí SZEWCZYK, A.: *c. d.*, s. 144.

²² KARPOWICZ, Mariusz: *Benedetto Briosco we Wrocławiu*. *Ikonotheka*. *Prace Instytutu historii sztuki Uniwersytetu warszawskiego*, 9, 1995, s. 7–20.

²³ K portálu v Comu blíže viz SOLDINI, Simone: *Il duomo di Como nel periodo rodariano*. In: FROMMEL, Christoph L. – GIORDANO, Luisa – SCHOFIELD, Richard (eds.): *Bramante milanese e l'architettura del Rinascimento lombardo*. Vicenza – Venezia 2002, s. 246.

²⁴ Severní portál katedrály v Comu z roku 1507 byl jistým předstupněm pro portál radnice v Olomouci z doby okolo roku 1530. Blíže k tomu viz ČEHOVSKÝ, Petr: *Severoitalská renesance*

typické předsunuté kandelábrové sloupky s baňatými dříky, reliéfní dekor na postranních pilastrech je proveden podstatně hruběji než u italské památky. Rovněž ústupkové řazení multiplikovaných polosloupků v bočním ostění vratislavského portálu je motiv, který se u portálu v Comu (a pokud je mi známo, tak ani u jiných raně renesančních portálů v Lombardii) nevyskytuje. Neitalsky dále působí celková stlačenost edikuly rámuující dveřní otvor vratislavského portálu.

Autorství středoevropského kamenosochaře u portálu sakristie vratislavské katedrály prozrazuje proporční nevyváženost mezi nízkými polosloupky po stranách portálu a vysokým, mohutným kladím a také zcela specifické řešení jeho bočního vnitřního ostění, které sice působí renesančně díky použité ornamentice, ale zároveň svým členěním jasně odkazuje na tradici středoevropského pozdně gotického ústupkového portálu.²⁵ Rozvíjení tohoto originálního motivu se v raně renesanční architektonické skulptuře v Olomouci a na Moravě neobjevuje. Naopak bylo velmi inspirativní v raně renesanční architektonické skulptuře či na epitafech ve Vratislavi, například na edikulovitém rámování arkýře tamního Úřadu váhy z doby okolo roku 1530 či epitafu Markéty Reibnitzové († 1530) a Magdaleny Hornigové († 1539), situovaném na fasádě vratislavského kostela sv. Maří Magdalény; epitaf byl vytvořen okolo roku 1540.²⁶

Souhrnně je třeba zdůraznit, že portál biskupské rezidence v Olomouci z roku 1514 a portál sakristie katedrály sv. Jana Křtitele ve Vratislavi z roku 1517 jsou nejstaršími raně renesančními architektonickými skulpturami těchto významných středoevropských uměleckých center. Obě památky dokládají, že raně renesanční dekorace architektury byla na počátku 16. století preferována cíleně pouze vybranými objednateli. Upřednostňování renesanční architektonické skulptury na stavbách Stanislava a Jana Thurza souviselo už s jejich výchovou,²⁷ zálibou v humanismu a obchodními vazbami členů rodiny Thurzů s augsburskými bankéři Fuggery, kteří také v architek-

a portál olomoucké radnice. In: HLOBIL, Ivo – PERŮTKA, Marek (eds.): *Historická Olomouc XVII.* Olomouc 2009, s. 311–322 (bibl.).

²⁵ V tomto ohledu je blízkou paralelou pro vratislavskou památku portál vedoucí z Vladislavského sálu do Staré sněmovny na Pražském hradě z let cca 1493–1500, připisovaný Benediktu Riedovi.

²⁶ Takto datuje epitaf Osczanowski, viz OSCZANOWSKI, Piotr: *Wrocław. Kościół Św. Marii Magdaleny.* Warszawa 2009, s. 34.

²⁷ Otec Jana a Stanislava, Jan Thurzo st., byl od roku 1463 usazen v Krakově a od roku 1477 finančně podporoval zhotovení monumentálního oltáře Veita Stosse pro mariánský kostel v tomto městě (viz SZEWCZYK, A.: *c. d.*, s. 21). Veit Stoss již krátce po roce 1493 vytvořil epitaf humanisty Filippa Buonaccorisho, zv. Callimacha (umístěn v dominikánském kostele v Krakově), který kombinuje gotický figurální styl s renesanční ornamentikou.

tuře preferovali propojení gotických a renesančních forem.²⁸ Zálibu Stanislava a Jana Thurza v renesančním umění potvrzují dále kamenné reliéfní desky z počátku 16. století, které oba bratři objednali pro své další rezidence na Moravě a ve Slezsku.²⁹

Při souhrnném pohledu na architektonickou skulpturu zdobící stavby biskupů Jana a Stanislava Thurza v prvním a druhém desetiletí 16. století je evidentní její v základu stejný stylový charakter – záměrné mísení gotických a renesančních forem.³⁰ Raně renesanční architektonické skulptury, objednané bratry Janem a Stanislavem, musely jistě působit v oblasti Olomouce a Vratislavi, resp. Moravy a Slezska jako novum, neboť v této době u stavebníků v daných regionech jasně převažoval v dekoraci staveb styl gotický.

Na základě stylově – formální analýzy kamenných skulptur vytvořených pro Jana a Stanislava Thurza v letech cca 1505–1520 je zjevné, že jejich autoři byli středoevropská domácí kameníci či stavební mistři. To potvrzují i výzkumy Tomáše Baletky,³¹ informující o konkrétních zednících pro Stanislava pracujících.

²⁸ Příkladem fuggerské architektury vytvořené ve smíšeném stylu je Fuggerská kaple při kostele sv. Anny v Augsburgu z let 1509–1512, kombinující renesanční arkády benátského typu s pozdně gotickou krouženou klenbou, příbuznou se soudobými klenbami středoevropskými. K podrobné analýze Fuggerské kaple viz BUSHART, Bruno: *Die Fuggerkapelle bei St. Anna in Augsburg*. München 1994.

²⁹ Stanislav Thurzo objednal okolo roku 1509 reliéfní desky s erbem svým a erbem krále Vladislava Jagellonského, které nechal umístit nad portál věže kroměřížského zámku, viz HLOBIL, I.: *Průčelí zámku*, s. 62–63 (bibl.); VRLA, R.: *c. d.*, s. 155. Tyto goticko-renesanční desky stojí stylově velmi blízko dedikační a erekční desce Jana Thurza na zámku Jánský Vrch v Javorníku ve Slezsku z roku 1509. Stejný stylový charakter mají dvě desky, zdobící původně Janem Thurzem založenou kapli sv. Anny při kostele sv. Jakuba v Nyse: erekční deska Jana Thurza z roku 1513, umístěná na stěně domu mendikantů v Nyse; reliéf se sv. Annou Samatětí zazděný do objektu fary při kostele sv. Jakuba v Nyse z téhož roku (viz SZEWCZYK, A.: *c. d.*, s. 143 (bibl.)).

³⁰ Stanislav Thurzo architektonické skulptury ve stylu čistě raně renesančním preferoval mnohem později, až po skonu svého staršího bratra Jana. To dokládá například Stanislavova erbovní deska ze zámku ve Vyškově z roku 1540.

³¹ Baletka zmiňuje mezi stavebními mistry a architekty pracujícími pro Stanislava Thurza k letům 1508–1509 Mikuláše (snad totožného s Mikulášem Baštinem), k roku 1521 zedníka Staňka a k roku 1535 Olomoučana Paula Hechta, viz BALETKA, Tomáš: *Osobnost olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540)*. In: HLOBIL, Ivo – PERŮTKA, Marek (eds.): *Historická Olomouc XVII*. Olomouc 2009, s. 62.

Přílohy

Obr. 1:

Olomouc, biskupský palác, portál, celkový pohled, 1514
(foto autor)

Obr. 2:

Olomouc, biskupský palác, portál, horní část ostění s nápisem, 1514
(foto autor)

Obr. 3:

Javorník ve Slezsku, zámek Jánský Vrch, dedikační deska Jana Thurza, 1505
(foto autor)

Obr. 4:

Vratislav, katedrála sv. Jana Křtitele, portál sakristie, 1517
(foto autor)

Obr. 5:

Vratislav, katedrála sv. Jana Křtitele, tympanon portálu sakristie, 1517
(foto autor)

RESUMÉ

K ARCHITEKTONICKÉ SKULPTUŘE OBJEDNANÉ STANISLAVEM THURZEM V OLOMOUCI A JANEM THURZEM A VE VRATISLAVI

Autor v článku podrobně analyzuje kamenickou a kamenosochařskou výzdobu objednanou olomouckým biskupem Stanislavem Thurzem a jeho bratrem, vratislavským biskupem Janem Thurzem. Klíčovými památkami jsou portál Stanislavovy olomoucké biskupské rezidence z roku 1514 a portál sakristie vratislavské katedrály sv. Jana Křtitele z roku 1517, objednaný Janem Thurzem. Autor dospívá ke zjištění podobného stylového charakteru obou památek, neboť oba portály se vyznačují mísením gotických a raně renesančních forem do tzv. smíšeného stylu. Autor v článku zmiňuje kulturně-historické důvody, které byly pro Stanislava a Jana Thurza důvodem pro časně aplikování renesančních forem na jejich stavbách, mimo jiné i na zámku v Kroměříži, zámku Jánský Vrch v Javorníku ve Slezsku a na kapli sv. Anny při kostele sv. Jakuba v Nyse.

Klíčová slova: Stanislav Thurzo, Jan Thurzo, Olomouc, Vratislav, raná renesance, architektonická skulptura

SUMMARY

REGARDING ARCHITECTONIC SCULPTURE COMMISSIONED BY STANISLAV THURZO IN OLOMOUC AND BY JAN THURZO IN WROCLAW

The author of the study analyses in detail the stonemason and stone carving ornaments commissioned by the bishop of Olomouc, Stanislav Thurzo, and by his brother, the bishop of Wrocław, Jan Thurzo. The key monuments are the portal of Stanislav's bishop residence in Olomouc from 1514 and the portal of the sacristy of The Cathedral of St. John the Baptist in Wrocław commissioned by Jan Thurzo. The author established the similarities in the style of both monuments since both are characterized by a mix of gothic and early renaissance forms which creates so-called mixed style. In the study, the author discusses culturally-historical reasons, which lead Stanislav and Jan Thurzo to use an early application of renaissance forms in their buildings,

among others even in the chateau in Kroměříž, Jánský Vrch and Javorník in Silesia, and in the Chapel of St. Ann in the Church of St. James in Nysa.

Keywords: Stanislav Thurzo, Jan Thurzo, Olomouc, Wrocław, early renaissance, architectonic sculpture

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Petr Čehovský, Ph.D.
Umělecké centrum
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 8
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: petr.cehovsky@upol.cz

ÚVAHA O ANALÝZE PÍSMO V NOVOVĚKÉ LATINSKÉ PALEOGRAFII

Bohdan Kaňák

Latinská paleografie, jedna z pomocných věd historických, se již řadu let rozvíjí s pozoruhodnou dynamikou. K této dynamice přispívá též disciplína, která jako integrální součást latinské paleografie zkoumá novověké latinské písmo. Novověká latinská paleografie, jak se zmíněná disciplína u nás nejčastěji označuje, sdílí se svojí zastřešující pomocnou vědou historickou společný předmět – písmo latinského kulturního okruhu – i společné badatelské cíle – zejména popis, hodnocení a třídění písma tvořeného bezprostředně lidskou rukou, jeho správné čtení, místní a časové zařazení a jeho zasazování do historického kontextu.¹

Novověká latinská paleografie se od své komplementární disciplíny, středověké latinské paleografie, s níž pokrývá v rámci paleografické vědy celý časový horizont paleografického bádání, liší v prvé řadě časovým vymezením svého výzkumu. Dolní hranice jejího výzkumu je vymezena od počátku 16. století, s tím, že jistá abstraktnost tohoto mezníku předpokládá i zdůvodnitelné přesahy do druhé poloviny 15. století. Pro účely paleografického bádání se pojmem „novověk“ zpravidla míní období od přelomu 15. a 16. století do současnosti. Za nejvýraznější rys vývoje písma v této době se považuje proces rozvoje jeho kurzivního duktu, protože zmíněná dolní časová hranice je určena především proměnou středověkého písma do takové podoby, která odpovídá stále rostoucí dobové potřebě rychlejšího psaní. Horní hranice je pružná a týká se v prvé řadě těch druhů novověkého latinského písma, které již nejsou předmětem školní výuky a nejsou proto obecně užívány. Protože se však paleografie zaměřuje primárně na písmo latinského kulturního okruhu jako na celek, který vykazuje kontinuální vývoj až do doby přítomné, nelze z jejího zkoumání vyloučit ani písmo soudobé.²

V novověku se díky vzrůstu úrovně vzdělanosti šíří gramotnost. Vzhledem k rozvoji písemné úřední agendy se stále více osob zapojuje do procesu

¹ HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav: *Paleografie*. In: HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002³, s. 26.

² POLÁK, Stanislav: *Studium novověkého písma. Problémy paleografie* (dále jen *Studium novověkého písma*). In: Vlastivědný sborník Podbrdská, 7, 1973, s. 8; KAŠPAR, Jaroslav: *K problematice novověké latinské paleografie (I)*. In: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 175–176; KAŠPAR, Jaroslav: *Přehled výzkumu novověkého písma*. In: Soubor statí o novověkém písmu. Praha 1993, s. 28.

trvalého užívání písma. Profesionální písaři cílevědomě kultivují tvary písma tak, aby splňovaly zvýšené nároky na jednoduchost, čitelnost a rychlost psaní. Výsledky jejich práce se zveřejňují též pomocí nové metody předávání písemných informací – knižtisku. Tento stav na jedné straně posiluje roli školních vzorů písma, na straně druhé urychluje formování individuálních rukopisů často písčících osob. Díky rozvoji humanistických studií se vedle zprvu převažujících novogotických forem prosazuje i humanistické písmo. Řada prvků novověkého kurzivního a polokurzivního duktu je pak výsledkem vzájemného působení písma novogotického a humanistického stylu.³

Z těchto podmínek vyrůstají i specifické metodologické problémy. Významným problémem je způsob práce s velkým množstvím dochovaných písemných pramenů. Mnohotvarost novověkého písma přináší též problémy terminologické, týkající se zejména jeho správné klasifikace. Starší zjednodušující klasifikační systém, který staví vedle sebe na jednu úroveň kategorie majuskula – minuskula – kurziva jako samostatné druhy písma, vycházející z latinského písma antiky a středověku, ztrácí při analýze novověkého latinského písma svoji působnost.⁴ Novověké písmo totiž vytváří komplexní soubory grafémů, obsahující zpravidla zároveň majuskulní i minuskulní řadu písmen, a kategorie kurzivy se tak ve srovnání s nimi dostává na jinou klasifikační úroveň. Míra pečlivosti či zběžnosti psaní se tu stává jedním z hlavních klasifikačních kritérií.⁵ Uvedený princip paralelní řady minuskul a majuskul u jednoho druhu písma je patrný již ve středověké gotické bastardě, která hrála při vzniku novogotického písma významnou roli. Vzájemné ovlivňování písma různých koexistujících stylů pak přináší zejména problémy s popisem prolínání stylové či druhově cizorodých prvků.⁶

Ačkoliv se výzkum novověkého písma může po teoretické stránce opřít o zpracovanou terminologii středověké latinské paleografie,⁷ má i své

³ KAŠPAR, Jaroslav: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. I. sv. Praha 1987³, s. 29–30; HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J.: *Paleografie*, s. 61–65; EBELOVÁ, Ivana: *Klíč k novověké paleografii. Schlüssel zur neuzeitlichen Paläographie*. Praha 2004, s. 7–8.

⁴ KAŠPAR, Jaroslav: *Názvosloví novověkých písem*. In: KAŠPAR, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 76.

⁵ KAŠPAR, J.: *Názvosloví novověkých písem*, s. 78.

⁶ SPUNAR, Pavel: *Genese české bastardy a její vztah k českým prvotiskům*. Listy filologické, 78, 1955, č. 1, s. 34–51. P. Spunar majuskulní řadu v bastardě sice přímo nezdůrazňuje, ale v písmu, které „v sobě spojuje rysy minuskulní a kurzivní“ (s. 35), popisuje též majuskuly bastardy v souvislosti s jejich zdobením oblými vlasovými tahy – tzv. sloními choboty (s. 35, 37). Souvislost bastardy s novověkým písmem zmiňuje na s. 46.

⁷ Z nejnovější relevantní literatury je na tomto místě třeba uvést zejména dvě publikace – PÁTKOVÁ, Hana: *Česká středověká paleografie*. České Budějovice 2008; ŠEDIVÝ, Juraj – PÁTKOVÁ, Hana: *Vocabularium parvum scripturae latinae*. Bratislava – Praha 2008.

zvláštnosti, dané uvedenými specifickými vývojovými trendy písma v novověkém období. V této souvislosti je třeba připomenout, že metodologii i terminologii novověké latinské paleografie v českých zemích výrazně obohatila diskuse dvou na slovo vzatých reprezentantů této disciplíny, Jaroslava Kašpara⁸ a Stanislava Poláka,⁹ vedená na stránkách odborných časopisů v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století a doznívající v bilančních článcích ještě v devadesátých letech. Podle mého názoru představuje dialog J. Kašpara a S. Poláka i po letech bohatý zdroj podnětů, obohacující také naše současné bádání.¹⁰

V zásadním díle J. Kašpara ze sedmdesátých let minulého století, které je vlastně součástí tohoto dialogu a které se dočkalo několika dalších doplněných vydání,¹¹ je sice terminologická problematika podrobně probrána, ale nezahrnuje některé další podněty, jež vzešly z peripetií zmíněného dialogu a byly J. Kašparem připomenuty v jeho pozdějších teoretických studiích.¹² Pro potřeby dalšího výzkumu novověkého písma a v neposlední řadě i z důvodů didaktických se proto pokusím začlenit v další části svého příspěvku tyto podněty do jednotného systému, obohaceného též o mé vlastní praktické zkušenosti s popisovanou problematikou. V rámci těchto zkušeností si dovoluji navrhnout i několik terminologických upřesnění.

Na tomto místě je v první řadě vhodné provést exkurs týkající se současného pohledu na archivní *dokumenty*, které představují předmět paleografické práce v širším slova smyslu. Archivní zákon definuje dokument široce jako „každý písemný, obrazový, zvukový, elektronický nebo jiný záznam v podobě

⁸ EBELOVÁ, Ivana: *Životní jubileum Jaroslava Kašpara*. Archivní časopis (dále jen AČ), 49, 1999, s. 137–138; HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana: *Biografický slovník archivářů českých zemí* (dále jen *Bibliografický slovník*). Praha 2000, s. 304–305; HLAVÁČEK, Ivan: *Nekrolog J. Kašpara*. Český časopis historický, 112, 2014, č. 4, s. 827–828; HLAVÁČEK, Ivan: *Zemřel Jaroslav Kašpar*. AČ, 64, 2014, s. 427–431.

⁹ PÁNEK, Jaroslav: *Za ideálem a pravdou. Cesta Stanislava Poláka od regionální historie k životopisu T. G. Masaryka*. In: Středočeský sborník historický, 37, 2011, s. 6–23; HLAVÁČEK, I.: *Zemřel Jaroslav Kašpar*, s. 428.

¹⁰ KAŇÁK, Bohdan: *Připomínka jedné plodné vědecké diskuse z oboru novověké paleografie, (Jaroslav Kašpar a Stanislav Polák)*. In: *Alis volat propriis*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. K vydání připravila Hana Jordánková. Brno 2016, s. 610–618.

¹¹ KAŠPAR, Jaroslav: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelém k českým zemím*. I. a 2. sv. Praha 1976, 1979², 1987³.

¹² Bibliografii prací J. Kašpara a soupis diplomových a disertačních prací vzniklých pod jeho vedením zpracovala EBELOVÁ, Ivana: AUC-PhilosHist. 5, 1996, Z pomocných věd historických XIV, *K počtě docenta Jaroslava Kašpara*. Praha 1999, s. 235–241.

analogové nebo digitální ...¹³ Za klíčové tu považují slovní spojení „písemný záznam“ vzhledem ke specifickému charakteru dokumentů, obsahujících písemné záznamy vytvořené lidskou rukou při procesu psaní. Pro zjednodušení nezahrnuji do tohoto vymezení dokumenty obsahující písmo tiskové a písmo psacích strojů, která též spadají do oblasti zájmu novověké latinské paleografie. Není to však podstatné omezení popisované problematiky, protože při paleografickém přístupu, odlišném od typografické klasifikace, se k analýze řezů tiskového písma přistupuje v zásadě jako k reprodukcím jejich rukopisných pravzorů.¹⁴

K doplnění předchozího pojmového určení dokumentu uvedu další definici dokumentu z českého překladu mezinárodního standardu pro archivní popis: „Dokument = Informace zaznamenaná v libovolné formě nebo na libovolném nosiči, vytvořená nebo přijatá a dále spravovaná organizací nebo osobou ...“¹⁵ Tyto definice zdůrazňují spojení nehmotné (informace) a hmotné stránky (nosič) dokumentu. Momentem spojování obou stránek se stává právě akt zaznamenání informace. Spojení nehmotné a hmotné stránky je v analogové podobě materiálního dokumentu neoddělitelné vzhledem ke spojitosti všech jeho složek. Ke zpětnému oddělování různých složek takového dokumentu lze dojít jedině abstrakcí v průběhu vědecké analýzy.

Jednou z podstatných složek dokumentu, vytvořeného při procesu psaní lidskou rukou, je *písmo*. V uvedené odborné literatuře je tento pojem používán v několikerém smyslu. Tímto pojmem se označuje nejen písmo jako celek v určitém vývojovém období (např. novověké latinské písmo), nejen celé stylové okruhy tohoto písma (např. písmo novogotické), ale i jednotlivé druhy (např. novogotické písmo kreslené) a typy písma (např. rané novogotické kurzivní písmo). Na klíčové roli tohoto pojmu nic nemění ani skutečnost, že

¹³ Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, §2, d). Pojem „digitální“ se váže k informacím, vyjádřeným v nespojitě (diskrétní) číselné formě. Digitálně pracuje v současnosti většina počítačů. Pojem „analogový“ popisuje informace, jejichž struktura je vyjádřena veličinami, které se mohou měnit spojitě a nabývat nekonečně mnoha různých hodnot ve kterémkoliv svém omezeném a uzavřeném intervalu. Digitální reprodukce dokonale kopíruje digitální originál, pokud nedochází ke ztrátě dat. Analogový originál je unikát a každá jeho reprodukce, ať již analogová (např. klasická fotografie) nebo digitální (např. sken) může jen omezeně napodobit původní vzor a zachytit pouze některé jeho vlastnosti. Viz KAŇÁK, Bohdan: *Tajemství olomouckých městských knih*. Olomouc 2014, s. 153.

¹⁴ KAŠPAR, Jaroslav: *K problematice novověké latinské paleografie (II.)*. In: Dvě stě let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze (sborník). Praha 1988, s. 228–229; KAISER, Vladimír: *Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických*. SAP 32, 1982, s. 446–479.

¹⁵ ISAD(G). *Všeobecný mezinárodní standard pro archivní popis*. ISAAR(CPF). *Mezinárodní standard pro archivní autoritní záznamy korporací, osob a rodů*. Praha 2009, s. 13.

některé druhy (např. německá novogotická kurziva – kurent) a typy (např. česká novogotická kurziva s kurentními prvky) písma mají své názvy vytvořeny na první pohled bez jeho použití. I v těchto případech je však pojem „písmo“ latentně přítomen (např. plný název kurentu je „Kurrent-schrift“).¹⁶

Kromě uvedených vyšších abstraktních klasifikačních úrovní se tento pojem užívá též ve významu konkrétního písma vytvořeného jednou písařskou rukou. Písmo ve zmíněném významu představuje grafický záznam pohybu psacího nástroje vedeného lidskou rukou, zahrnující soustavu znaků uspořádaných určitým způsobem. Tato soustava znaků slouží k formalizovanému zaznamenávání informace, zpracované v určitém jazyce, tedy v systému, který má kromě grafické zejména i svou fonologickou soustavu, pravidla, modely a normy. Paleografický výzkum se zaměřuje primárně na grafickou stránku zkoumané soustavy písma, přihlíží však i k její stránce fonologické. V některých případech je totiž fonologická hodnota grafému historicky podmíněná a liší se od současného jazykového úzu.¹⁷ Při podrobném paleografickém výzkumu se ovšem již zpravidla nepracuje s originálem, ale s *reprodukcí vybrané rukopisné ukázky písma*, vytvořenou v průběhu procesu evidence.

Zařazení konkrétního písma do systému již zmíněných pojmových kategorií se uskutečňuje v procesu *klasifikace písma*.¹⁸ Při klasifikování určitého konkrétního písma se postupuje od určení nejobecnější kategorie *stylu* ke kategoriím *druhu* a *typu*, které vyžadují podrobnější analýzu. Respektovaný systém klasifikace novověkého písma zavedl J. Kašpar.¹⁹ Kašparův systém není třeba na tomto místě podrobněji rozebírat, protože je všeobecně znám. K vyjmenovaným kategoriím lze připojit také označení *upřesňující dobu vzniku písma* (např. německá novogotická polokurziva – kanzlei z roku 1553). V některých případech je účelné zmínit i *jazykovou stránku dokumentu* (např. německá novogotická kurziva – kurent, jazykově český text).²⁰

¹⁶ Např. KAŠPAR, J: *Přehled výzkumu novověkého písma*, s. 13; KAŠPAR, Jaroslav: *Úvaha o paleografické terminologii*. In: AUC-PhilosHist, 4–5, 1987. Z pomocných věd historických VI–VII. Praha 1990, s. 18–19.

¹⁷ Srovnej POLÁK, S.: *Studium novověkého písma*, s. 23; SLEZÁK, Miloš a kol.: *Písmo ve výtvarné výchově*. Praha 1989, s. 8; LOTKO, Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 2003, hesla „foném“, „grafém“, „langue“, s. 36, 42, 67.

¹⁸ KAŠPAR, J.: *Názvosloví novověkých písem*, s. 75–80.

¹⁹ KAŠPAR, Jaroslav: *Názvosloví latinského písma v novověku*. AČ, 20, 1970, s. 73–102; tato stat pouze s drobnými stylistickými úpravami byla znovu publikována jako: *Názvosloví novověkých písem*. In: KAŠPAR, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 60–98; KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., Praha 1987³, s. 36–47.

²⁰ „Stylem se rozumí základní vývojová perioda písma – v novověku jde o styl novogotický a humanistický. Uvnitř stylů se rozeznávají druhy písma podle způsobu tvoření (kurziva,

Klíčovou fází správné klasifikace konkrétního písma je tedy proces abstrakce spočívající v rozpoznání souvislosti mezi jeho podstatnými grafickými znaky a znaky obecnými, které jsou pro příslušné klasifikační kategorie typické. Zde je třeba si uvědomit, že *východiskem* paleografické práce je zpravidla písmový projev jedné písařské ruky, dochovaný v textu *konkrétního dokumentu*, respektive konkrétního písemného pramene. Elementární *badatelskou jednotku* paleografické práce však představuje jednotlivé písmeno!²¹ *Písmeno* či *grafém*²² je nejmenší, dále už nedělitelná jednotka psaného jazyka. Zkoumaná písmena jako badatelské jednotky jsou ovšem vždy zároveň součástí vyšší písmové soustavy.²³

Písmová soustava je přesně vymezena počtem písmen latinské abecedy, odpovídajícím době svého vzniku, případně dalšími speciálními znaky (např. diakritikou, interpunkcí). V novověku, jak již bylo zmíněno v úvodu, se u příslušných písmových druhů respektive typů vytváří taková *sada písmen*, která obsahuje zároveň minuskulní i majuskulní řadu znaků. Samostatnou *evиденční jednotku* paleografické práce tu představuje celá taková sada písmen, obsažená v konkrétním písemném prameni, vytvořeném jednou písařskou rukou, nebo ve vzorovém školním písmu, které je konec konců též vytvořen konkrétních kaligrafů. Kromě *vzorového písma* slouží jako srovnávací pomůcka též *tvarový model* písma, který vznikl již procesem abstrahování typických znaků a ke zdrojovým dokumentům se tak váže jen zprostředkovaně.²⁴ O konkrétním provedení písmene, doloženém v prameni, se hovoří jako o *podobě* písmene, kdežto *tvar*em se nazývá abstraktní písmový model.²⁵

Na tomto místě se vracím k *písmenu, jako k badatelské jednotce*. Pro analýzu písma stanovil v padesátých letech 20. století francouzský paleograf Jean

---

polokurziva, písmo kreslené pozn. aut.) a jako typy se označují modifikace dané vývojovým stadiem nebo zběžností psaní.“ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 18–19.

²¹ KAŠPAR, Jaroslav: *Příspěvek k metodice výzkumu novověkého písma v Čechách. Problematika evidence psaného písma*. In: AUC-PhilosHist. 5, 1980. Z pomocných věd historických IV. Praha 1980, s. 75.

²² Grafémy jsou základní jednotky grafické soustavy jazyka. Pokud jazyk používá fonetický pravopis, je u něj grafém totožný s fonémem (zčásti v češtině), pokud ale jazyk používá nefonetický pravopis (zčásti v češtině, velmi výrazný je tento jev v angličtině) nebo také spřežkový pravopis (polština, staročeština), může být jeden foném zapisován dvěma (takovému znaku se říká digraf), třemi (trigraf) i více grafémy. Tento jev se obecně nazývá spřežka.

²³ POLÁK, S.: *Studium novověkého písma*, s. 12.

²⁴ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 18.

²⁵ KAŠPAR, J.: *c. d.*, s. 17.

Mallon sedm klasických *kategorií*.²⁶ Patří k nim 1) forma (celkové hodnocení daného písmene např. z hlediska tvaru, či dochování), 2) úhel (svíraný psacím nástrojem se směrem řádku), 3) dukty (pořadí a směr jednotlivých písařských tahů), 4) modul (poměr výšky a šířky písmene), 5) váha (velikost kontrastu mezi šířkou tahů vlasových a silných), 6) psací látka, 7) vnitřní charakteristika textu písemnosti (jazyk a obsah textu). Z těchto kategorií se pro analýzu jednotlivých grafémů novověkého písma doporučují *duktus*, *modul* a *váha*.²⁷

Kategorie duktu může být použita jednak *v souvislosti s obecnou charakteristikou druhu písma* (např. kurzivní duktus), jednak ve významu Mallonově, kde *duktus* označuje *popis jednotlivých tahů tvořících písmeno*. Já nyní podrobněji pojednám o druhém uvedeném významu kategorie duktu. Duktus v takovém významu je v paleografické práci na úrovni grafémů zkoumán podrobnými *paleografickými analýzami*. V těchto rozbořech ovšem platí zásada, že se jednotlivé grafémy analyzují vždy v kontextu písmového souboru, jehož jsou součástí.

Na tomto místě je třeba připomenout, že literatura uvádí tři druhy analýzy písma, respektive písmen. Je to morfologická analýza, modelová analýza a genetická analýza. *Morfologická analýza* zjišťuje, kolika tahy pera byla jednotlivá písmena, tvořící určitý písmový soubor (tj. zkoumané písmo), sestavena, v jakém směru a v jaké posloupnosti byly jejich tahy provedeny. *Modelová analýza* odhaluje odchylky podoby zkoumaného písma od výukového vzoru či od modelového tvaru. *Genetická analýza* zkoumá vývojové proměny zkoumaného písma v časové diachronní linii a slouží k poznání změn jeho genetického základu, stojícího na jeho počátku.²⁸

Všechny tyto tři rozbořby se liší především v předmětech zkoumání, respektive v uplatnění metody komparace. V případě morfologické analýzy je předmětem rozboru konkrétní zkoumané písmo samotné. Modelová analýza porovnává zkoumané písmo se školním vzorem či s modelem a všímá si především zjištěných rozdílů. Genetická analýza sleduje jednotlivé vybrané

²⁶ MALLON, Jean: *Paléographie romaine*. Madrid 1952, s. 22–23; POLÁK, S.: *Studium novověkého písma*, s. 22.

²⁷ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16. Ergonomie psacího nástroje z Mallonovy 2. kategorie má význam spíše pro grafologii. Česká paleografická škola sleduje především úhel, který svírá osa písmene se základní linkou, či způsob seřiznutí špičky brku, s nímž ovšem souvisí i způsob držení psacího nástroje.

²⁸ KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 10. Jako modelový příklad této analýzy se uvádí klasické dílo z oboru novověké latinské paleografie – SANTIFALLER, Leo: *Bozner Schreibrchriften der Neuzeit 1500–1851. Beiträge zur Paläographie*. Jena 1930.

evidenční jednotky písem v diachronní linii a zachycuje přitom vývojové proměny jednotlivých písmen. Všechny tři rozborů však mají *společnou terminologii*, tvořenou *odbornými názvy* jednotlivých částí písmen, vlastností těchto částí, či specifických technik psaní, které jsou potřebné pro slovní popis, zachycující výsledky paleografické práce. Této terminologii věnuji nyní svou další pozornost.

V průběhu diskuze vedené J. Kašparem a S. Polákem byla problematika odborné paleografické terminologie zevrubně probrána. Dříve, než přikročím k výčtu a vysvětlení klíčových odborných termínů, připomínám, že se oba paleografové shodli na jejich rozdělení do několika logických skupin: strukturální, tvarové a genetické.²⁹ *Strukturální* termíny charakterizují hlavní části základní struktury jednotlivého písmene a jsou vždy obsaženy v jeho tvarovém modelu. *Tvarové* termíny pracují s obecně známými geometrickými a grafickými pojmy a vystihují další tvarové vlastnosti písmene. Název třetí skupiny, kterou nazývá S. Polák genetickou, nepovažuji ovšem za výstižný. Tento pojem má již své místo v označení genetické analýzy písma v odlišném významu vývoje duktu.³⁰ Preferuji proto pojmut termíny této skupiny v širším smyslu jako *technické*, protože se vztahují k technickým parametrům provedení písma i k použitým technikám psaní.

Tyto tři skupiny doplňují při svém výzkumu dvěma dalšími tak, abych pokryl celé terminologické spektrum paleografické analyticko-komparativní metody. Čtvrtou skupinu tedy v mé koncepci tvoří termíny *prostorové*, které definují rozmístění písmových struktur ve dvojrozměrném prostoru psací plochy a zároveň vymezují pomocné linie. Do páté skupiny zahrnuji termíny označující *speciální znaky*, které sice tvoří integrální součást určité sady písmen, ale nejsou zařaditelné ani do jedné ze čtyř skupin předchozích.

Navrhované členění odborných termínů je přehledně popsáno a zobrazeno ve čtyřech tabulkách, které tvoří přílohy této studie. 1. *přehledová tabulka* obsahuje výčet pěti základních terminologických skupin. 2. *přehledová tabulka* obsahuje stručné definice jednotlivých odborných termínů. 3. *přehledová tabulka* zahrnuje varianty jejich názvosloví a obvyklé příklady jejich aplikace. 4. *přehledová tabulka* přiřazuje ke každému termínu, popsanému v předchozích tabulkách, jeho grafické znázornění ve schematické podobě.

²⁹ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16.

³⁰ POLÁK, Stanislav: *Základní pojmy při rozboru a popisu novověkého latinského písma* (dále jen *Základní pojmy*). AČ, 26, 1976, s. 152–153.

Při interpretaci většiny termínů v tomto příspěvku vycházím z popisu obsaženého v relevantní literatuře.³¹ Vzhledem k vlastním zkušenostem s novověkým paleografickým materiálem si však dovoluji navrhnout i některá terminologická upřesnění. U dotčených termínů nyní vysvětlím důvody, které mě k úpravě či doplnění jejich významů vedly. Doporučuji však, aby má vysvětlení byla čtena zároveň s příslušnými komentáři zejména ve 2. *přehledové tabulce* a částečně i ve 3. *přehledové tabulce*, kde jsou zmíněné termíny označeny pro lepší orientaci hvězdičkou.

Na Polákově návrhu systemizace paleografické terminologie je patrné, jak se zde projevuje jeho snaha o hledání univerzálního popisu individuálního rukopisu. S. Polák se snažil počet popisných termínů „abstrakcí redukovat na několik nejzákladnějších, na které by bylo možno převést všechny konkrétně se vyskytující případy.“ J. Kašpar přijal postupně z jeho návrhu řadu podnětů.³² Na Polákově koncepci je v prvé řadě třeba ocenit úsilí o utřídění základních termínů do logických skupin podle určitých jednotných hledisek. Při praktickém ověřování Polákových premis, na něž reagoval i J. Kašpar, jsem však dospěl k některým úpravám a doplňkům.

V rámci *strukturálních termínů* jsem nepřijal pojem „*spojnice*“ ve smyslu Polákovy definice jako univerzální tah pro spojování.³³ Domnívám se totiž, že pro přesnost paleografické analýzy je důležité v terminologické rovině odlišovat spojovací tahy (spojnice) uvnitř písmen od *přípojek* jednotlivých grafémů uvnitř slov. Terminologicky jsem proto vyčlenil z uvedeného pojmu tahy, kterými se realizuje toto připojování, jako speciální případ, jenž výrazně ovlivňuje charakteristiku základní struktury grafému. Výskyt přípojek je přece důležitým znakem pro odlišení různých druhů novověkých písem.

Z obdobného důvodu jsem mezi strukturální termíny zařadil i *patku*. Ačkoliv se může na první pohled zdát, že se jedná o ozdobný prvek, který neovlivňuje významně tvar písmene, a proto nepatří ani do jeho tvarového modelu,³⁴ opak je pravdou! Patky jsou přece důležitým znakem například pro identifikaci humanistického kresleného písma.³⁵ Domnívám se, že při

³¹ Při výběru termínů jsem vycházel z dříve citovaných studií J. Kašpara a S. Poláka. K doplnění některých obecných pojmů mi posloužila též monografie Hany PÁTKOVÉ: *Česká středověká paleografie*. Praha 2008, zejména s. 33–44.

³² POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 150; KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16–17.

³³ „Čára spojující dvě sousední písmena nebo dvě sousední části téhož písmene.“ POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 152.

³⁴ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 18.

³⁵ MUZIKA, František: *Krásné písmo ve vývoji latinky*. II. díl. Praha 1958, např. s. 57 srovnej se s. 73.

slovním popisu je možno použít pro tento prvek i termínu „*serif*“, převzatého z typografické terminologie.³⁶

V rámci *tvárových termínů* jsem ponechal termín „*ovál*“, ale vypustil jsem zároveň geometrický pojem „*kruh*“, který též použil S. Polák.³⁷ S preferovaným termínem se spokojuji i z toho důvodu, že v písmu se podle mého názoru zpravidla nenacházejí útvary v ideálním tvaru kružnice či kruhu. Pro zachycení víceméně kruhovitého oblého tvaru, který srůstá s dřikem, dostává termín „*bříško*“. U některých dalších *tvárových termínů* jsou pak v mém popisu uvedena i jejich synonyma, známá z literatury.³⁸

Třetí skupinu termínů nazval S. Polák *genetickou* a jejím předmětem učinil „*průběh a strukturu tahu*“.³⁹ J. Kašpar tuto skupinu definoval jako „*označení, která rekonstruuji psací proces*“.⁴⁰ Jak jsem již uvedl, nepovažuji Polákův popis zmíněné skupiny za výstižný, protože pojem „*genetický*“ má již své místo v označení genetické analýzy písma v odlišném významu vývoje ductu. Protože se však termíny z této třetí skupiny vztahují k technickým parametrům provedení písma i k použitým technikám psaní, což do značné míry odpovídá charakteristikám průběhu a struktury tahů i rekonstrukci psacího procesu, nazývám zmíněnou pojmovou skupinu *technickými termíny*.

Do skupiny *technických termínů* jsem proto zařadil celou řadu pojmů, které jsou pro paleografickou analýzu ductu nezbytné a často užívané, avšak v jednotném klasifikačním systému neměly dosud pevně stanovené místo. Na prvním místě je to *tah* – univerzální pojem, který se v literatuře užívá pro zachycení grafických podob různých dílčích fází psacího procesu.⁴¹ Dalšími klíčovými pojmy jsou *majuskuly* a *minuskuly*, které se v nomenklatuře novověkého písma již neužívají pro odlišení písmových druhů, ale v rámci klasifikace písmen odlišují dvě základní řady jedné sady písmen příslušného druhu písma. J. Kašpar proto v této souvislosti rozlišuje majuskuly kurzivní, polokurzivní a kreslené!⁴² V novověkém písmu se tedy význam těchto poj-

³⁶ SLEZÁK, M. a kol.: *c. d.*, s. 11.

³⁷ POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 152.

³⁸ Např. jako synonymum k vlnovce je uveden termín hadovka. Viz Tamtéž, s. 149.

³⁹ Tamtéž, s. 153.

⁴⁰ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16–17.

⁴¹ „Jednotlivé souvislé pohyby psacího nástroje ...“; POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 153; PÁTKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 38–39; „spojovací tah“, KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 11.

⁴² KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 40, 41; KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 20.

mů přesouvá na úroveň popisu technického provedení písmen stejného stylu a druhu, lišících se především velikostí a funkcí v textu. Odlišnost takových minuskul a majuskul v sobě sice zahrnuje i jiné momenty (např. duktus, ozdoby), ale tyto momenty nejsou nikdy takového rozsahu, aby tu kvalifikovaly majuskuly, jako samostatný písmový druh či typ.

Podle obdobné logiky zařazují mezi technické termíny i další charakteristiky, týkající se grafické realizace písma, jako *sklon osy písmene*, *stínování*,⁴³ či *lámání*. Též vzájemné *připojování písmen* uvnitř slov, které hraje roli při odlišování jednotlivých druhů písma,⁴⁴ je specifickou součástí techniky psaní. Proces připojování písmen se týká popisu způsobů, jakými se užívají přípojk, a úzce souvisí s *vázáním*, zahrnutým též mezi technické termíny, které v obecném smyslu popisuje kvalitu navázání dvou tahů v místě spojení či připojení.

V souvislosti s pojmem „vázání“ je na tomto místě vhodné provést exkurs do problematiky spojování tahů. V kurzivním způsobu psaní se výrazně projevuje moment spojitosti a plynulé návaznosti tahů. Pojem *vázání* je převzat z grafologické terminologie, rozeznávající zejména *vázání čisté*, *smíšené*, *smyté* a *školské*. Z nich se v paleografické analýze jako kritérium uplatní *čistý způsob vázání*, který zahrnuje typ *úhlový*, *obloukový* (arkáda, girlanda) a *nitkový*.⁴⁵ *Vázání* charakterizuje návaznost všech tahů sledovaného textu a objevuje se tedy jak na spojnicích uvnitř jednotlivých grafémů, tak i na přípojkách mezi těmito grafémy uvnitř slov. *Úhlové* a *obloukové* (arkádové) *vázání* slouží jako významný znak typového členění písem.⁴⁶ Pro zjednodušení se při analýze duktu v případech popisu technického provedení složitějších částí písmen též používá zejména *přirovnávání k tvarům arabské dvojky, trojky a sedmičky*.

⁴³ V rámci popisu stínování pokládám za užitečné použít pro tahy bez stínování charakteristiku „lineární“. S. Polák sice používá jako antonymum ke „stínovému tahu“ charakteristiku „vlasový“. Tyto pojmy však charakterizují spíše jen samotný průběh stínování, v němž se od silného stínovaného úseku přechází do úseku tenkého – vlasového. Pojem „lineární“ sice zavádí Vladimír Kaiser pro klasifikaci tiskového písma z hlediska paleografie (KAISER, V.: c. d., s. 456), ale uvedený pojem, charakterizující tah stejné tloušťky po celé své délce, tedy tah bez stínování, je podle mého názoru použitelný i obecně.

⁴⁴ Např. vyvinutí přípojek a důsledné vzájemné propojování grafémů s jejich pomocí v jednotlivých slovech je výrazným znakem písem vyspělého kurzivního duktu (KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 42).

⁴⁵ SCHÖNFELD, Vilém: *Učebnice vědecké grafologie pro začátečníky*. Praha 1996², s. 52–76, 257–260.

⁴⁶ Česká novogotická kurziva se zpravidla vyznačuje obloukovým *vázáním*, německá novogotická kurziva *vázáním* úhlovým.

S. Polák vyčleňuje lokalizaci a orientaci odborných názvů jednotlivých částí písmen jako samostatnou fázi paleografické práce, následující po analýze písmových grafických jevů.⁴⁷ Já se s tímto vyčleňováním neztotožňuji, protože při praktickém popisování písma je zachycení polohy částí písmen integrální součástí jejich analýzy. Proto jsem tyto pojmy zařadil do skupiny *prostorových termínů*, jako do předposlední části jednotného pojmového systému. Kromě údajů o pomyslné osnově písma jsem k této skupině připojil i *učení směrů vedení tahů*.⁴⁸

Poslední skupina termínů zahrnuje *speciální prvky*, které, ačkoliv nejsou zařaditelné do žádné z předchozích čtyř skupin, představují při tvorbě textu důležité doplňky písmových soustav. Kromě interpunkce a diakritiky do této skupiny náleží číslce, zkratky, značky a ligatury, které se mnohdy složitostí svého duktu vyrovnají písmenům a podobně, jako ony, nesou v řadě případů typickou pečeť svého písmového druhu a stylu. Speciální prvky v této stati pouze připomínám výčtem, protože podrobnější popis analogické problematiky pro středověké období je dostupný v relevantní literatuře a specifika novověkého období by si zasloužila k uvedenému tématu samostatnou studii, která přesahuje rámec tohoto mého příspěvku.⁴⁹

Svoji úvahu o analýze písma v novověké latinské paleografii zakončuji konstatováním, že podle mých zkušeností s vlastní paleografickou prací i s paleografickou výukou studentů archivnictví je zdokonalování jednotného pojmového systému paleografického popisu stále užitečné. Je třeba oživovat podnětné koncepty klasiků zkoumaného oboru a konfrontovat je s novými pohledy na archivní popis obecně. Elektronizace řady archivních prací vyžaduje upřesňování terminologie a zároveň umožňuje v míře dosud nebývalé konfrontaci slovního popisu sledovaných jevů s jejich digitální vizualizací. Přesný slovní popis zde hraje významnou roli heuristického nástroje při prohledávání databází. Z didaktického hlediska pak přehledné uspořádání terminologie přispívá k lepšímu pochopení paleografické látky.

---

⁴⁷ POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 153.

⁴⁸ PÁTKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 38–39.

⁴⁹ Tamtéž, s. 141–150.

Přílohy

1. tabulka

Přehledová tabulka s výčtem pěti základních terminologických skupin.

Komentář k tabulce

Tabulka obsahuje výčet pěti základních terminologických skupin, které jsou užity v následujících přehledech, a jejich stručný výklad.

1.	
Skupina	Stručný výklad
<i>Strukturální termíny</i>	Strukturální termíny charakterizují hlavní části základní struktury jednotlivého písmene a jsou vždy obsaženy v jeho tvarovém modelu.
<i>Tvarové termíny</i>	Tvarové termíny pracují s obecně známými geometrickými a grafickými pojmy a vystihují další tvarové vlastnosti písmene.
<i>Technické termíny</i>	Technické termíny se vztahují k technickým parametrům provedení písma i k použitým technikám psaní.
<i>Prostorové termíny</i>	Prostorové termíny definují rozmístění písmových struktur ve dvojrozměrném prostoru psací plochy a zároveň vymezují pomocné linie.
<i>Speciální prvky</i>	Speciální prvky zahrnují termíny označující speciální znaky, které sice tvoří integrální součást určité sady písmen, ale nejsou zařaditelné ani do jedné ze čtyř skupin předchozích.

2. tabulka

Přehledová tabulka definic termínů používaných při paleografické analýze.

Komentář k tabulce

Tabulka obsahuje odborné termíny, používané při paleografické analýze, které jsou rozděleny do pěti skupin podle své funkce. Ke každému termínu je přiřazena stručná definice. Termíny, jejichž upřesnění definic či úpravu zařazení ve vztahu k dosavadní interpretaci navrhuji, jsou pro lepší orientaci opatřeny hvězdičkou.

2.	
Skupina / odborný termín (popisný prvek)	Stručný výklad popisných prvků
<i>Strukturální termíny</i>	
<i>Dřík</i>	Vertikální dominantní tah, který představuje základ písmene jako jeho nosný pilíř.
<i>Břevno</i>	Horizontální dominantní tah, stýkající se s dříkem písmene ve spojení či v protnutí.
<i>Bříško</i>	Oblý tvar, který v grafému srůstá s dříkem. Bříško se u minuskul nachází ve středním pásmu. U majuskul je bříško situováno buď jen do středního pásma, či do středního a horního pásma zároveň.
<i>Korpus</i>	Samostatně stojící, oblý, uzavřený či neuzavřený základní tvar písmene, které postrádá dřík.
<i>Spojnice*</i>	Tah spojující dvě sousední části téhož písmene.
<i>Přípojka*</i>	Speciální tah, vytvořený někdy i na levé, především však na pravé straně písmen, jehož funkcí v písmu s vyspělým kurzivním duktem je navázání plynulého spojení se sousedním písmenem ve slově. Pro písmo s polokurzivním duktem je typické, že jeho přípojky, ač jsou vyvinuty, zpravidla tuto funkci neplní.
<i>Patka*</i>	Krátký horizontální či šikmý tah, připojený zpravidla kolmo k patě či hlavě dříku nebo k břevnu, jako jejich příčné ukončení.

<i>Tvarové termíny</i>	
<i>Přímka</i>	Přímý tah ve tvaru základního geometrického jednorozměrného útvaru. Z čistě geometrického hlediska se však jedná o úsečku, která je vymezena dvěma body – bodem počátku a bodem konce tahu.
<i>Oblouk</i>	Obloukový tah, který může být různě orientován v psacím prostoru. Je buď vypouklý (arkáda, konvexní oblouk), nebo dutý (girlanda, konkávní oblouk), či vypouklý doprava (pravý oblouk) nebo doleva (levý oblouk). Oblouk též může být jednoduchý, či zavinutý do sebe; může být i excentrický, nebo může mít protažené rameno.
<i>Vlnovka</i>	Zvlněný tah, který je výsledkem souvislého vlnivého pohybu písařovy ruky. Ideálním zobrazením tohoto pohybu je sinusová křivka.
<i>Ovál*</i>	Dominantní oblý uzavřený tvar, který zpravidla vzniká jedním kontinuálním zaobleným tahem vracejícím se ke svému východisku, s nímž se nakonec spojuje. Může být též vytvořen propojením pravého a levého obloukového tahu, které se dotýkají svými počátečními a konečnými body.
<i>Úhel</i>	Úhel, který svírají dva tahy v místě protnutí, lámání, spojení či připojení. Úhel bývá často místem přechodu spojnice písmene ve dřív nebo místem připojení dvou písmen.
<i>Smyčka</i>	Přechodový útvar, jehož výchozí tah plynule přechází obloukem do tahu opačného směru, který pak výchozí tah protíná. Střídání horních a dolních smyček je realizací pravidelného symetrického dynamického pohybu písařovy ruky.
<i>Klička</i>	Klička se většinou tvoří analogickým způsobem jako smyčka, avšak pro své malé rozměry postrádá její dominantní postavení.

Technické termíny*	
Tah	Grafický útvar vznikající jednotlivým souvislým pohybem psacího nástroje v ruce písaře. „Tah“ je obecným pojmem a může být dřikem, břevnem, spojnicí, přípojkou, obloukem aj.
Majuskuly	Podle obecné definice je majuskula písmem vepsaným do dvojlinkové osnovy, pokud představuje samostatný písmový druh. Majuskuly v novověkém písmu jsou však zpravidla začleněny do stylově jednotné sady novověkého písma určitého druhu spolu s minuskulami, a tak se adaptují i na začlenění do čtyřlinkové osnovy. Jednotlivá majuskulní písmena se pak vepisují vždy zároveň buď do středního a horního pásma, nebo do všech tří pásem zároveň.
Minuskuly	Podle obecné definice je minuskula písmem vepsaným do čtyřlinkové osnovy. Minuskuly v novověkém písmu jsou zpravidla začleněny do stylově jednotné sady novověkého písma určitého druhu spolu s majuskulami. Jednotlivá minuskulní písmena se vepisují do tří pásem v následujících čtyřech variantách: pouze do středního pásma, do středního a horního pásma, do středního a dolního pásma, do všech tří pásem zároveň.
Duktus (obecně)	Obecná charakteristika míry zběžnosti (kurzivnosti či kurzivity) písmen. Při jeho určení se vychází z prvního rychlého posouzení, kdy badatel intuitivně registruje v konkrétní podobě písma základní tvary, typické pro příslušný písmový druh.
Modul	Obecný údaj o velikosti písmen, zachycující vztah výšky a šířky písmen.
Váha	Údaj, popisující obecnou charakteristikou sílu (tučnost) tahů prostřednictvím odhadu množství silných tahů v porovnání s množstvím tahů slabých.
Sklon osy písmene	Pomyslná osa písmene nemusí vždy procházet přímo dřikem písmene. Zkoumá se úhel, který tato osa svírá se základní linkou a směr, do něhož se osa uklání. Pro rozvinutý kurzivní duktus písma je typický ostrý úhel sklonu osy písma doprava.

<i>Vázání*</i>	Vázání je pojem převzatý z grafologické terminologie. Popisuje kvalitu navázání dvou tahů v místě spojení či připojení. Umožňuje nám tak např. stručně vyjádřit podstatný znak pro odlišení českého a německého novogotického písma či pro rozlišení novogotického a humanistického stylu.
<i>Připojování písmen*</i>	Obecná charakteristika, která sleduje, jestli přípojky plní svoji funkci připojování písmen ve slovech.
<i>Stínování</i>	Stínování je charakteristika, popisující šířku tahu po celé jeho délce. Stínovaný tah je tahem, který přechází od silného do vlasového úseku plynulým zužováním či náhlým skokem. Tento jev má výrazný estetický efekt zvláště při lámání tahů a tvoření tahů zvlněných či obloukových, kdy grafickými prostředky vzniká prostorová iluze. Tah jakoby „vrhal stín.“ V některých případech je osa stínování odlišná od osy písmene. Tah, který je zpravidla tenký, všude stejně široký a postrádá tedy stínování, se nazývá lineární*.
<i>Lámání*</i>	Stínované drůčky, oblouky, či ovály jsou často zalamovány či lomeny v písmu novogotického stylu. Lámání spočívá v přerušení tahu a napojení následného tahu úhlem.
<i>Punktus</i>	Útvar, jehož počáteční vlasový tah přechází na jedné straně plynule pod úhlem do krátkého tučného tahu, z něhož opět pod úhlem vychází další úsek vlasového tahu rovnoběžný s tahem počátečním. Punktus se uplatňuje především v písmu gotickém, avšak přechází i do novogotického písma kresleného.
<i>Tvar arabské dvojky</i>	Grafický útvar v uvedeném tvaru, který se užívá zejména v brachygrafii, ale též představuje některá písmena či jejich části.
<i>Tvar arabské trojky</i>	Grafický útvar v uvedeném tvaru, který představuje některá písmena.
<i>Tvar arabské sedmičky</i>	Grafický útvar v uvedeném tvaru, který se užívá zejména v brachygrafii, ale též i jako základ určitých písmen.

<i>Prostorové termíny*</i>	
<i>Směr*</i>	Směry, kterými jsou v psacím prostoru vedeny tahy nebo orientovány části písmen či jejich osy. Směry jsou vyjádřeny tak, aby pokryly celý dvojrozměrný psací prostor.
<i>Základní linka</i>	Pomyslná linka, na níž mají svůj výchozí bod počáteční tahy většiny písmen. Základní linka vymezuje spodní hranici středního pásma a zároveň vrchní hranici dolního pásma.
<i>Vrchní linka</i>	Pomyslná linka, která vymezuje vrchní hranici středního pásma a zároveň spodní hranici horního pásma. U vrchní linky končí hlavy dírků řady minuskul.
<i>Horní dotahovací linka</i>	Pomyslná linka, která vymezuje horní hranici horního pásma. Na této lince končí díčky dlouhých minuskul a majuskul, respektive se jich dotýkají hlavy smyček či oblouků, do nichž tyto díčky přecházejí.
<i>Dolní dotahovací linka</i>	Pomyslná linka, která vymezuje dolní hranici dolního pásma. Na této lince končí díčky dlouhých minuskul a majuskul, respektive se jich dotýkají hlavy smyček či oblouků, do nichž tyto díčky přecházejí.
<i>Horní prostor pro psaní</i>	Tento prostor, čili horní pásmo, je vymezen na své dolní hranici vrchní linkou a na své horní hranici horní dotažnicí.
<i>Střední prostor pro psaní</i>	Tento prostor, čili střední pásmo, je vymezen na své dolní hranici základní linkou a na své horní hranici vrchní linkou.
<i>Dolní prostor pro psaní</i>	Tento prostor, čili dolní pásmo, je vymezen na své horní hranici dolní dotažnicí a na své dolní hranici základní linkou.
<i>Speciální prvky</i>	
<i>Interpunkce</i>	Interpunkční znaménka slouží k členění textu, tj. k ukončování vět, oddělování vedlejších vět v souvětí aj.
<i>Diakritika</i>	Diakritická znaménka slouží k označování zvláštní zvukové hodnoty hlásek, kterou příslušné grafémy vyjadřují. Diakritickými znaménky se označuje např. kvantita, palatalizace či přehlasování příslušné hlásky.
<i>Číslice</i>	Číslice jsou znaky pro zápis čísel. Pro tento účel využívají buď vybrané minuskuly či majuskuly (římské číslice), nebo speciální tradiční značky (arabské číslice).

Zkratky	Zkratky představují systém značek či obecně zavedený způsob vypouštění části písmen v psaných slovech. Důvodem zkracování je úspora času a místa zejména u stereotypně se opakujících slov či celých sentencí zejména v odborném či úředním textu.
Značky	Značky jsou tradiční grafické útvary, kterými se v textu nahrazují nejčastěji opakovaná slova, jako např. spojky, či tradičně ustálená slovní spojení.
Ligatury	Ligatury jsou dvojice písmen, které srůstají takovým způsobem, že se zpravidla přímo spojují jejich dřívky bez zprostředkujících přípojek.

3. tabulka

Přehledová tabulka případných variant paleografické terminologie a obvyklých příkladů aplikace paleografického názvosloví.

Komentář k tabulce

Tato tabulka na půdorysu již uvedeného členění paleografického názvosloví přiřazuje k termínům další varianty jejich pojmenování a obvyklé příklady jejich aplikace.

3.	
Skupina / odborný termín (popisný prvek)	Variety pojmenování či aplikace popisných prvků
Strukturální termíny	
Dřík	Např. podoba dřívku, pata dřívku, hlava dřívku, zdvojený dřík.
Břevno	Břevno nasazené vysoko, nízko; krátké břevno.
Bříško	Uzavřené bříško (raneček), otevřené bříško.
Korpus	Oblý korpus (oválný, protáhlý).
Spojnice	Spojnice mezi hlavou jednoho a patou druhého dřívku, spojnice mezi dvěma dřívky, příčka.
Přípojka	Přípojka zleva, přípojka doprava.
Patka	Serif*, dřík zakončený patkou.

<i>Tvarové termíny</i>	
<i>Přímka</i>	Přímý tah.
<i>Oblouk</i>	Oblouk – arkáda (konvexní), oblouk – girlanda (konkávní), pravý oblouk, levý oblouk, jednoduchý oblouk, zavnutý oblouk; levé a pravé, či horní a dolní rameno oblouku; široký, úzký oblouk; excentrický oblouk; vrchol oblouku.
<i>Vlnovka</i>	Hadovka, zvlněný tah.
<i>Ovál</i>	Korpus ve tvaru oválu, prolomený ovál.
<i>Úhel</i>	Např. úhel, který svírá spojnice s dřikem; úhel, který svírá osa písmene se základní linkou.
<i>Smyčka</i>	Horní smyčka, dolní smyčka.
<i>Klička</i>	Klička u paty či hlavy dříku; klička zdobící prolomení oválu.
<i>Technické termíny</i>	
<i>Tah</i>	Základní (silný) tah, tenký tah; stínový (stínovaný), vlasový tah; tah přímý, prohnutý, ohnutý (zahnutý); výchozí tah.
<i>Majuskuly</i>	Majuskulní písmeno.
<i>Minuskuly</i>	Minuskulní písmeno.
<i>Duktus (obecně)</i>	Kurzivní duktus, kurzivní prvky, polokurzivní duktus, kreslené písmo, zběžné písmo.
<i>Modul</i>	Modul velký, střední, malý, čtvercový (kvadrátní).
<i>Váha</i>	Těžké písmo, lehké písmo, tahy tučné, tenké, vlasové.
<i>Sklon osy písmene</i>	Sklon svislý (vertikální), kosmý (pokosný), šikmý.
<i>Vázání</i>	Např. vázání obloukové (arkádové, girlandové), úhlové.
<i>Připojování písmen</i>	Funkční přípojky; přípojky neplní svou funkci; nevyvinuté přípojky.
<i>Stínování</i>	Stínované písmo, lineární* písmo, osa stínování.
<i>Lámání</i>	Zalomený dřík, lomený oblouk, prolomený ovál ozdobený v místě prolomení kličkou.
<i>Punktus</i>	Např. pravý a levý punktus, punktus jako součást písmen novogotického písma kresleného.
<i>Tvar arabské dvojky</i>	Např. zkratka „ur“ ve tvaru arabské dvojky.

<i>Tvar arabské trojky</i>	Např. minuskula -z- i majuskula -Z- ve tvaru arabské trojky.
<i>Tvar arabské sedmičky</i>	Značka pro spojku „et“ a majuskula -T- ve tvaru arabské sedmičky.
<i>Prostorové termíny</i>	
<i>Směr</i>	Směr svislý (vertikální), vodorovný (horizontální), kosmý (pokosný), šikmý; směr doprava, zprava, doleva, zleva, nahoru, shora, dolů, zdola.
<i>Základní linka</i>	Např. dřík zakončený patkou na základní lince.
<i>Vrchní linka</i>	Např. minuskuly vepsané mezi základní a vrchní linku.
<i>Horní dotahovací linka</i>	Horní dotažnice.
<i>Dolní dotahovací linka</i>	Dolní dotažnice.
<i>Horní prostor pro psaní</i>	Horní pásmo.
<i>Střední prostor pro psaní</i>	Střední pásmo.
<i>Dolní prostor pro psaní</i>	Dolní pásmo.
<i>Speciální prvky</i>	
<i>Interpunkce</i>	Interpunkční znaménka: zejména čárka, tečka, dvojtečka, závorka, rozdělovací znaménka.
<i>Diakritika</i>	Zejména tečka, dvojité tečka (přehlasování), čárka, oblouček.
<i>Číslice</i>	Číslice římské, číslice arabské.
<i>Zkratky</i>	Brachygrafie: suspenze (zkomolení), kontrakce (stažení), sigly, zkratky měrných a peněžních jednotek.
<i>Značky</i>	Např. značky zvláštního významu pro spojku „et“, příslovce „etiam“, slovní spojení „et cetera“.
<i>Ligatury</i>	Např. ligatura -st-.

4. tabulka

Přehledová tabulka termínů používaných při paleografické analýze s jejich grafickým znázorněním.

Komentář k tabulce

Tabulka obsahuje odborné termíny, používané při paleografické analýze. Ke každému termínu je přiřazeno jeho grafické znázornění ve schematické podobě.

Skupina / popisný prvek	Grafické zobrazení prvků	Skupina / popisný prvek	Grafické zobrazení prvků	Skupina / popisný prvek	Grafické zobrazení prvků
<i>Strukturální termíny</i>		<i>Technické termíny</i>		<i>Prostorové termíny</i>	
Dřík		Tah		Směr	
Břevno		Majuskuly		Základní linka	
Bříško		Minuskuly		Vrchní linka	
Korpus		Duktus (obecně)		Horní dotahovací linka	
Spojnice		Modul		Dolní dotahovací linka	
Přípojka		Váha		Horní prostor pro psaní	
Patka		Sklon osy písmene		Střední prostor pro psaní	
<i>Tvarové termíny</i>		Vázání		Dolní prostor pro psaní	
Přímka		Připojování písmen		Speciální prvky	
Oblouk		Stínování		Interpunkce	
Vlnovka		Lámání		Diakritika	
Ovál		Punktus		Číslice	
Úhel		Tvar arabské dvojky		Zkratky	
Smyčka		Tvar arabské trojky		Značky	
Klička		Tvar arabské sedmičky		Ligatury	

RESUMÉ

ÚVAHA O ANALÝZE PÍSMO V NOVOVĚKÉ LATINSKÉ PALEOGRAFII

Příspěvek se zabývá teoretickou stránkou analýzy písma z období novověku jako součástí jeho klasifikace. Klade přitom důraz na paleografickou terminologii, modifikovanou pro potřeby novověké latinské paleografie – jedné z disciplín pomocných věd historických, která jako integrální součást latinské paleografie zkoumá novověké latinské písmo. Autor začleňuje popísané termíny do jednotného systému, obohaceného též o své vlastní praktické zkušenosti s danou problematikou. V rámci těchto zkušeností navrhuje i několik upřesnění a změn významů některých termínů. Autor přitom využívá v první řadě podněty z diskuze dvou na slovo vzatých reprezentantů této disciplíny, Jaroslava Kašpara a Stanislava Poláka, vedené na stránkách odborných časopisů v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století a doznívající v bilančních článcích ještě v devadesátých letech, i nové pohledy, vycházející z elektronizace popisu archiválií. Autor koncipuje svůj příspěvek v neposlední řadě i jako didaktickou pomůcku pro výuku novověké paleografie, podávající ucelený přehled základní terminologie.

Klíčová slova: Novověká paleografie, paleografická analýza, vědecká debata, Jaroslav Kašpar, Stanislav Polák, paleografická terminologie, didaktická pomůcka

SUMMARY

*CONSIDERATION AND ANALYSIS OF SCRIPTS
IN EARLY MODERN LATIN PALAEOGRAPHY*

The study deals with the theoretical part of the analysis of the early modern script as a part of its classification. It focuses palaeographical terminology modified for the needs of early modern Latin palaeography – one of the auxiliary historical sciences, which as an integral part of Latin palaeography studies early modern Latin script. The author puts described terms into a unified system enriched with his own practice experience with the given problematics. He proposes several specifications and changes of meanings given his expertise. The author primarily concurrently uses initiatives from the

discussion of two expert representants of the discipline, Jaroslav Kašpar and Stanislav Polák, which took part in the 1970s and 1980s and which resonated in assessing studies in the 1990s. The author also takes into consideration newer ideas taken from the computerization of the archival descriptions. The author outlines his study as a didactical help for the teaching of early modern palaeography as well, since it gives a comprehensive overview of the basic terminology.

Keywords: early modern paleography, paleographical analysis, scientific debate, Jaroslav Kašpar, Stanislav Polák, paleographical terminology, didactical resource

PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D.
Státní okresní archiv Olomouc
U Husova sboru 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: b.kanak@ol.archives.cz

METTERNICH A NĚMECKÝ SPOLEK V LETECH 1840–1848

Barbora Pásztorová¹

Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže Metternich-Winneburg-Ochsenhausen, jenž působil od roku 1809 jako ministr zahraničí Rakouského císařství a od roku 1821 jako jeho kancléř, je osobností, která je považována za přinejmenším kontroverzní a s ním se pojí několik dodnes tradovaných kliší. Velice záporně hodnotili Metternicha především liberálové a stoupenci maloněmecké historiografie druhé poloviny 19. století a počátku 20. století. Zmínit lze například německého historika Heinricha von Treitschke, jenž ve svém díle *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* líčí Metternicha jako zrádce německého národa, intrikánského diplomata, světáka, muže nestoudného a chladnokrevného, podplatitelného, tedy jako Neněmce-Rakušana.² Předně je však s tímto rakouským státníkem spojeno tvrzení, že byl, nadeně řečeno, přímo „reakcionářskou bestií“. Z tohoto důvodu bývá ještě i dnes některými historiky kritizován, že bránil pokroku, nerozuměl silám své doby, byl nepřitelem svobody, stavěl se striktně proti národnímu hnutí, jednoduše, že byl proti všemu novému.

Tato studie se proto přinejmenším pokusí o vyvrácení některých z těchto tvrzení. Především poukáže na fakt, že Metternich nejen rozuměl silám své doby, nýbrž si do značné míry uvědomoval i jejich negativní stránky, na něž mnohdy trefně upozornil. Týkalo se to především německého nacionalismu, který často inklinoval k agresí a násilí a o němž již bylo ve čtyřicátých letech 19. století možné hovořit jako o masovém hnutí. Cílem této studie je na dvou evropských krizích dokázat, že i ve čtyřicátých letech 19. století Metternich navázal na svoji mírovou usmířovací politiku předchozích let a že v mezinárodních vztazích představoval určitý způsob chování – umírněnost, klid a usměrňování – ten však byl v době nacionalismu již považován za anachronismus, a byl proto odmítnut. Výsledkem bylo několik válečných konfliktů v průběhu následujících desetiletí.

Metternichova snaha o zachování míru bude demonstrována na základě jeho postoje k Rýnské krizi a šlesvicko-holštýnské otázce. Obě tyto evropské krize čtyřicátých let 19. století se úzce dotkly jak Německého spolku, tak Ra-

¹ Autorka příspěvku je doktorandkou Katedry historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.

² SIEMANN, Wolfram: *Metternich. Strategie und Visionär. Eine Biografie*. München 2016, s. 19.

kouska a především se během nich přihlásil o slovo vypjatý německý nacionalismus, který do značné míry ohrozil trvání evropského míru a pořádku v podobě, v jaké byl vytvořen po napoleonských válkách. Metternich se jej snažil vši silou uklidňovat a předejít tak jeho eskalaci do válečného konfliktu, v prvním případě s Francií, v tom druhém s Dánskem. V této studii je na zkoumanou problematiku nahlíženo především v evropské rovině proto, že rakouský státník konstituoval v roce 1815 na Vídeňském kongresu Německý spolek jako jeden z pilířů evropského mírového uspořádání. Navíc to byla právě tato mezinárodní dimenze, co výrazným způsobem ovlivňovalo formování německé otázky ve čtyřicátých letech 19. století.

Tato studie si rovněž klade za cíl poukázat na skutečnost, že Metternich rozuměl i modernizačním silám své doby, a to především v oblasti hospodářství, kdy se snažil zajistit hospodářské propojení Rakouska a Německa a předejít tak hospodářskému vyčlenění habsburské monarchie z německého prostoru. Ovšem i v tomto případě si uvědomoval existenci určitých negativ, která se pojila především s „imperialistickými“ snahami německých nacionalistů, jež se snažil Metternich usměrňovat.

K danému tématu existuje jen poměrně omezená pramenná základna. V Rakouském státním archivu ve Vídni, konkrétně v oddělení Haus-, Hof- und Staatsarchiv, se sice nacházejí politické zprávy rakouských vyslanců, kteří mezi lety 1840 a 1848 působili na německých dvorech, ale německým záležitostem se věnují buď pouze okrajově, nebo vůbec. Naopak v Geheimen Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz v Berlíně jsou uchovány zprávy pruského vyslance v Kodani a ve Vídni pruskému králi, které panovníka informovaly mimo jiné i o Metternichově mínění o vztahu mezi Rakouskem a Pruskem v daném období, o jeho názoru na orientální krizi a s ní souvisejícím děním v Německu nebo o následnictví v Dánsku.

Z výše uvedeného důvodu byly pro tuto studii přínosnější prameny vydané, zejména pak spisy z Metternichovy pozůstalosti, které shromáždil a vydal kancléřův syn Richard, jmenovitě se jedná o šestý a sedmý díl *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren* z roku 1883.³

Na tomto místě je nutné zdůraznit, že období let 1840–1848 s ohledem na německou politiku kancléře stojí mimo hlavní zájem jak českých, tak i zahraničních historiků. V českém prostředí se Metternichem ve větší míře zabývá pouze historik Miroslav Šedivý, který se však věnuje především jeho politice v souvislosti s východní krizí. V zahraničí je zájem o rakouského kancléře poněkud větší. V roce 2016 vyšla jeho nejnovější biografie s názvem

³ METTERNICH-WINNEBURG, Richard (ed.): *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*. Band VI–VII. Wien 1881–1884.

Metternich. Strategie und Visionär. Eine Biografie z pera německého historika Wolframa Siemanna.⁴ Ovšem ani Siemann nevěnuje období mezi lety 1840 a 1848 přílišnou pozornost.

Samotné německé politice Metternicha se podrobněji doposud věnovali pouze dva američtí historici, a to Enno Kraehe v *Metternich's German Policy. Volume I. The Contest with Napoleon, 1799–1814* a *Volume II. The Congress of Vienna. 1814–1815*⁵ a Robert D. Billinger Jr. v *Metternich and the German Question. States' Rights and Federal Duties. 1820–1834*.⁶ První z nich však končí svůj výklad v roce 1815 a ten druhý 1834.

Jedním z cílů této studie je navázat na revizionistický přístup historiků, jako je Enno Kraehe, Robert D. Billinger Jr., Wolfram Siemann nebo britský profesor Alan Sked,⁷ kteří se snaží přehodnotit některá tvrzení spojená s osobností Metternicha nebo s jeho postojem vůči německému nacionalismu či Německému spolku, jež jsou doposud zakořeněná v povědomí lidí. Jejich výzkum se pokusí doplnit o analýzu a revizi Metternichova postoje vůči Německému spolku mezi lety 1840 a 1848.

⁴ SIEMANN, Wolfram: *Metternich. Strategie und Visionär. Eine Biografie*. München 2016.

⁵ Kraehe se v druhém svazku své práce věnuje otázce Metternichovy německé politiky na Vídeňském kongresu. Jeho teze silně kontrastuje s tradičními historickými interpretacemi, když tvrdí, že Metternichova německá politika byla soustředěna na zachování Rýnského spolku jako neutralizovaného nárazníku v Evropě, což bylo dle jeho mínění Metternichovým cílem spíše než poražení Napoleona nebo obnovení Svaté říše římské, ve které by Habsburkové byli císaři a Metternichové říšskými knížaty. KRAEHE, Enno E.: *Metternich's German Policy. The Congress of Vienna. 1814–1815*. II. Princeton 1984.

⁶ Billinger se ve své knize zabývá povahou Metternichova řešení německé otázky a do jaké míry ho bylo možné považovat za úspěšné mezi lety 1820 a 1834. Kníže dle jeho názoru propagoval zvláštní druh německého federalismu, který kombinoval respektování státních práv jednotlivých německých vládců s voláním po splnění spolkových povinností a spolupráci. Jeho úspěchem podle Billingera bylo, že byl opakovaně schopen přesvědčit německé vládcy, že to nejlepší pro jejich monarchistickou suverenitu spočívá v jejich loajalitě vůči účelu a postavení Německého spolku. Billinger zastává názor, že se Metternich snažil učinit z Německého spolku školu nacionalismu pro německé vládcy. Jeho ideologie německého nacionalismu byla navržena tak, aby zachovala mezinárodní mír a monarchistickou suverenitu ve střední Evropě prostřednictvím ochrany monarchistické suverenity v jednotlivých německých státech. BILLINGER, Robert D. Jr.: *Metternich and the German Question. States' Rights and Federal Duties. 1820–1834*. Newark (Delaware) 1991.

⁷ Alan Sked je autorem publikace s názvem *Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení*, v níž se zabývá otázkami, které obvykle vyvstávají v souvislosti s Metternichem, a to, zda řídil policejní stát, chtěl federalizovat monarchii, byl neúspěšným oponentem nacionalismu či zda jeho politika poškozovala národy monarchie a nevyhnutelně je dovedla k revoluci. Jejím cílem je umístit Metternichovy pozoruhodné úspěchy do patřičné perspektivy a narušit několik mýtů spojených s takzvanou Metternichovou dobou.

Zvolené metody korespondují se stanoveným cílem zpracování tématu, což je zejména analýza nevydaných archivních pramenů (zejména politické korespondence mezi Metternichem a rakouskými vyslanci v zahraničí), jež je doplněna o analýzu vydaných pramenů (dokumentů úřední i soukromé povahy či pamfletů).

Významným mezníkem v postoji kancléře Metternicha k německé otázce se po Vídeňské konferenci v roce 1834 stala Rýnská krize z let 1840–1841.⁸ Ta vznikla v souvislosti s turecko-egyptskou krizí z let 1839 až 1841. Na jaře 1839 došlo k dalšímu měření sil mezi sultánem Mahmudem II. a jeho místodržícím v Egyptě Muhammadem Alím. Osmanská armáda však byla u Nezibu poražena a flotila zběhla na stranu egyptského paši. Osmanská říše současně ztratila i svého sultána, který na konci června zemřel. V tuto chvíli byla pozice Muhammada Alího natolik silná, že si mohl dovolit proklamovat dědičnou držbu Egypta, Sýrie, Adany, Kréty a značné části Arabského poloostrova, čímž by fakticky ohrozil existenci samotné Osmanské říše. Evropské velmoci se nótou z 27. července 1839 zavázaly nalézt východisko z krize a chránit integritu Osmanské říše. Tím se z lokálního konfliktu stala záležitost evropské diplomacie. Vlády Rakouska, Velké Británie, Ruska a Pruska stály plně na straně legitimního panovníka proti jeho egyptskému vazalovi, zatímco postoj Francie byl odlišný. Většina francouzských politiků se postavila za Muhammada Alího, k němuž chovala francouzská veřejnost silnou náklonnost, neboť jej považovala za pokračovatele díla, které v Egyptě započal Napoleon Bonaparte, a rovněž také za přirozeného spojence Francie v ambiciózních plánech na dosažení dominantního vlivu v celém Středomoří. Dobré mínění o Muhammadu Alím měl i sám francouzský král Ludvík Filip.⁹

⁸ K Rýnské krizi zejména ŠEDIVÝ, Miroslav: *Crisis among the Great Powers. The Concert of Europe and the Eastern Question* (dále jen *Crisis among the Great Powers*). London, New York 2017; ŠEDIVÝ, Miroslav: *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*. Plzeň 2013; VEIT-BRAUSE, Irmeline: *Die deutsch-französische Krise von 1840. Studien zur deutschen Einheitsbewegung*. Köln 1967.

⁹ MANSEL, Philip: *Paris between Empires 1814–1852*. London 2001, s. 359; ANGELOW, Jürgen: *Von Wien nach Königgrätz. Die Sicherheitspolitik des Deutschen Bundes im europäischen Gleichgewicht (1815–1866)*. München 1996, s. 110–111; ŠEDIVÝ, Miroslav: *Francouzská červencová monarchie v kritickém roce 1840* (dále jen *Francouzská červencová monarchie*). Historický obzor, 18, 2007, č. 3/4, s. 50–52; ŠEDIVÝ, Miroslav: *Metternich and the Rhine Crisis (1840)*. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 10, 2006, s. 66; BAUMGART, Winfried: *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. 1830–1878*. Schöningh 1999, s. 200; SCHROEDER, Paul W.: *The Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford 1994, s. 737–738.

Od konce roku 1839 probíhala v Londýně jednání o Východní otázce, kterého se Francie odmítla zúčastnit. Ve své dobrovolné izolaci pokračovala i po vytvoření nové francouzské vlády na počátku března 1840, v jejímž čele stanul politik a historik Adolphe Thiers.¹⁰ Výsledkem londýnského jednání byla konvence o Úžinách, kterou 15. července 1840 podepsali zástupci Rakouska, Velké Británie, Ruska, Pruska a Osmanské říše.¹¹ Když se Thiers o konvenci dozvěděl, nedokázal skrýt své překvapení a rozrušení. Dne 27. července 1840 informoval o jejím podpisu francouzský tisk. Veřejnost byla pobouřena, neboť vyřazení Francie ze spoluúčasti na smlouvě bylo chápáno jako urážka. Ve francouzském tisku se začaly objevovat štvavé články a byla vzpomenuť řeč vévody Paula de Noailles, pronesená v poslanecké sněmovně v únoru téhož roku, v níž vévoda vznesl požadavek, aby v případě dělení Osmanské říše získala Francie kompenzace nikoliv v Orientu, nýbrž v Porýní. Vlastenci proto nyní hovořili o dosažení přirozených hranic na Rýně a v Alpách. Volalo se po mstě za Waterloo a po anulaci smluv z roku 1815, které Francii připravily o rýnskou hranici.¹²

Thiers ani Ludvík Filip nemohli tyto nálady ignorovat. Dohodli se proto, že razantně vystoupí proti konvenci a dokonce pohrozí válkou, aby přiměli signatáře konvence k ústupkům. Francouzský předseda vlády dokázal využít bojovných nálad francouzského lidu a začal připravovat zemi na válku. Ani Ludvík Filip na konci srpna 1840 nešetřil vůči velvyslancům Rakouska a Pruska hrozbami, ani se nezdržal použít revoluční rétoriku. V jádru si však přál mír. Chtěl pouze ukázat, že je jeho názor totožný s tím, který zastá-

¹⁰ ŠEDIVÝ, M.: *Francouzská červencová monarchie*, s. 53.

¹¹ LUTZ, Heinrich: *Zwischen Habsburg und Preussen. Deutschland 1815–1866*. Berlin 1998, s. 200–201; SRBIK, Heinrich Ritter von: *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*. Band II. München 1925, s. 71; DU COUDRAY, Helene: *Metternich*. New Haven 1936, s. 304; COLLINGHAM, H. A. C.: *The July Monarchy. A Political History of France 1830–1848*. London – New York 1988, s. 228.

¹² ŠEDIVÝ, M.: *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, s. 802–803; GRUNER, Wolf Dietrich: *Der Deutsche Bund, die deutschen Verfassungsstaaten und die Rheinkrise von 1840*. In: *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 53, 1990, č. 1, s. 65; BROPHY, James M.: *The Rhine Crisis of 1840 and German Nationalism. Chauvinism, Skepticism, and Regional Reception*. *The Journal of Modern History*, 85, 2013, č. 1, s. 1.

val jeho lid.¹³ Nechal proto Thierse provádět vojenské přípravy, i když ve skutečnosti o válce vůbec neuvažoval. Tak se zrodila Rýnská krize.¹⁴

Rakouský státník byl toho názoru, že Rýnská krize musí být posuzována jako evropská, a nikoli jako ryze německo-francouzská, a měla být urovnána na základě spolupráce evropských mocností. Její příčiny spatřoval ve vnitřní situaci Francie a v ustanoveních londýnské konvence. Byl názoru, že Ludvík Filip nebyl hazardním hráčem a nikdy by nevyhlásil válku celé Evropě kvůli egyptskému místodržícímu. Čeho se však obával, bylo Thiersovo úsilí získat popularitu nacionalistickými prostředky a zastrašujícími opatřeními, které mohly vážně zhoršit situaci a vést k válce, bez ohledu na to, zda ji francouzský ministerský předseda chtěl či nikoliv. Metternich se dále domníval, že bylo důležité posílit tvář a moc Ludvíka Filipa, protože jen v něm podle něj spočívala garance míru a stability, rovnováhy stávajícího evropského pořádku. Z pohledu knížete bylo klíčem k vyřešení Rýnské krize dostat krále na rakouskou stranu a přesvědčit ho, aby Thierse odvolal.¹⁵

Hlavním cílem Metternichovy německé politiky během turecko-egyptské i Rýnské krize bylo zajistit, že Německý spolek zůstane nečinný, nevyprovokuje Francii k válce a napomůže tak k zachování míru v Evropě. Kancléř se chtěl v první řadě vyhnout projednávání Východní otázky ve Spolkovém sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem, a právě proto mu byla Londýnská konvence předána až po ratifikaci velmocemi. Neúčast spolku na jednání v Londýně pak odůvodňoval jeho geografickou vzdáleností od míst, kde turecko-egyptský konflikt probíhal, a jeho posláním působit jako těžiště obecného míru, k němuž jej předurčovala jeho pozice ve středu evropského státního systému. Z uvedených důvodů zůstával rakouský předseda spolkového shromáždění často bez zplnomocnění, buď kvůli chybějícím instrukcím, nebo skrze delší nepřítomnost ve Frankfurtu nad Mohanem kvůli konzultacím na vídeňském dvoře. Praktičtější Metternich shledával dosažení jednoty mezi německými velmocemi nebo většími spolkovými státy mimo ústavní instituce Německé-

¹³ ŠEDIVÝ, M.: *Metternich and the Rhine Crisis (1840)*, s. 72–73; BROPHY, J. M.: *c. d.*, s. 1; SKED, Alan: *Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení*. Brno 2014, s. 95; CEPL-KAUFMANN, Gertrude, JOHANNING, Antje: *Mythos Rhein. Zur Kulturgeschichte eines Stromes*. Darmstadt 2003, s. 169.

¹⁴ MÜLLER, Harald: *Im Widerstreit von Interventionsstrategie und Anpassungszwang. Die Aussenpolitik Österreichs und Preussens zwischen dem Wiener Kongress 1814/15 und der Februarrevolution 1848. Studien zur Geschichte Band XII. Band I, II*. Berlin 1990; ZORGBIBE, Charles: *Metternich. Le séducteur diplomate*. Paris 2009, s. 466.

¹⁵ ŠEDIVÝ, M.: *Metternich and the Rhine Crisis (1840)*, s. 74–75.

ho spolku, a poté prezentování rozhodnutí ve formě prezidiálního návrhu Spolkovému sněmu.¹⁶

Tuto taktiku kritizoval především pruský vyslanec ve Vídni Joachim Karl Ludwig Mortimer hrabě von Maltzan, který si v březnu 1840 stěžoval pruskému ministrovi zahraničí Heinrichu Wilhelmovi von Werther, že vídeňský kabinet zanedbává německé záležitosti a zároveň prohlašoval, že důvod spočívá v tom, že se Metternich nikdy rád nezabýval záležitostmi Německa. Ty jej dle Maltzana vždy obtěžovaly, a proto měl zvykem přenechávat je na starost jiným vysokým úředníkům zaměstnaným v kancléřství, kteří jim však věnovali vážnou a soustavnou pozornost.¹⁷ Velký problém podle Maltzana spočíval v tom, že kníže poskytl neomezenou důvěru rakouskému vyslanci v Německém spolku Joachimmu Eduardu hraběti von Münch-Bellinghausen, který měl vést vídeňský kabinet v záležitostech Německa podle vlastní libosti a podřizoval jej svým vlastním ambicím a zájmům Rakouska: „Zlo nepochází z nesprávných idejí, ale z fatálního vlivu vyvíjeného Münchem na mysl Metternicha, vliv, jenž je založen na jeho osobních zájmech, které jsou velmi sekundární, ale stále dostatečně silné, aby blokovaly Metternichovu vůli a jeho očividnou touhu učinit zájmy spolku prosperujícími.“¹⁸

Uklidňovací politiku mohl Metternich prosazovat do počátku října 1840, kdy se pád Beirutu nejprve promítl do nálad ve Francii a potom zprostředkovaně i do nálad v německých státech.¹⁹ Zprávy o těchto událostech dorazily do Francie 2. a 3. října a pouze posílily válečné nálady ve společnosti. Situace se zdála být vážnější než kdykoliv předtím. Znovu se objevily válekytivé články ve francouzském tisku, jež se odvolávaly na revoluci a vyzývaly k pochodu na Rýn a jež pouze umocnily bojovné nálady v Německém spolku. Německý tisk odpověděl na výhružné a provokativní články ve francouzském tisku se stejným zápalem. Hovořilo se o možném přičlenění Alsaska k Německému spolku. Nyní, stejně jako v roce 1813, se zaktivizoval německý nacionalismus. Nebylo náhodou, že právě v těchto dnech napsal Nikolaus Becker Rýnskou píseň (*Rheinlied*), Max Schneckenburger *Stráž na Rýně*

¹⁶ Metternich Josephu von Trauttmansdorff-Weinsberg-Weinsberg, Vídeň, 24. listopadu 1840. METTERNICH-WINNEBURG, Richard (ed.): *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*. Band VI, s. 468 a 471; GRUNER, W. D.: c. d., s. 67.

¹⁷ Mortimer von Maltzan Heinrichu Wilhelmovi von Werther, Vídeň, 4. března 1840, Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (dále jen: GStA PK), III. HA Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten I (dále jen: III. HA MdA I), Nr. 6033.

¹⁸ Mortimer von Maltzan Heinrichu Wilhelmovi von Werther, Vídeň, 18. července 1840, GStA PK, III. HA MdA, I, Nr. 6033.

¹⁹ MÜLLER, H.: c. d., s. 433; BAUMGART, W.: c. d., s. 200; ANGELOW, J.: c. d., s. 12; MANSEL, P.: c. d. s. 360.

(*Wacht am Rhein*) a August Heinrich Hoffman von Fallersleben *Německou píseň (Deutschland über Alles)*.²⁰

Metternich se obával, že Německý spolek vyprovokuje Francii k válce, a proto 7. října 1840 navrhl svolání konference do jednoho z menších německých měst, pravděpodobně do Wiesbadenu, aby zabránil přeměně konfliktu ve válku v Evropě. Tato skutečnost jasně vypovídá o jeho snaze zachovat mír v Evropě. Prusko zmíněný návrh uvítalo. Narazil však na opozici Velké Británie a Ruska, jež trvaly na prosazení ustanovení londýnské konvence. Navíc následník Alexandra I. Mikuláš II. francouzského krále nenáviděl a než ústup, raději by zvolil válku, rovněž britský státník Henry Temple, 3. vikomt Palmerston se domníval, že není možné ustoupit.²¹ O Metternichově snaze zachovat mír svědčí i jeho plán na využití Rýnské krize k vytvoření účinného systému kolektivní bezpečnosti. Na konci srpna 1840 proto seznámil britského velvyslance ve Vídni s ideou mírové ligy. Ta měla svým členským státům garantovat pomoc proti vnější hrozbě, a třebaže by hlavní slovo měly i nadále velmoci, všichni členové měli mít stejná práva.²²

Metternich zaznamenal vzednutí německého nacionalismu zvláště poté, co se Beckerova píseň začala zpívat ve vídeňských ulicích a v divadle v Josefstadtu.²³ Podle jeho mínění dosáhlo nacionální citění v Německu stejné úrovně jako v letech 1813 a 1814. Během Rýnské krize hovořil o potřebě německé jednoty a o správném druhu nacionalismu velmi opatrně. V německé jednotě viděl prostředek pro zachování evropského míru a statu quo a za správný druh nacionalismu považoval nacionalismus jednotnosti (*Einigkeit*), nikoli jednoty (*Einheit*), to znamená nacionalismus chránící partikularismus. Kancléř oceňoval fakt, že se Němci byli schopni spojit za účelem obrany proti společnému nepříteli. Nic proto nenamítal proti německému patriotismu. Ten byl pro něj v této chvíli přijatelným, dokonce žádoucím, pokud podbíralo evropský mír a status quo.²⁴ Ukvapené apely na militantní německý naciona-

²⁰ POIDEVIN, Raymond – BARIÉTY, Jacques: *Les relations franco-allemandes. 1815–1975*. Paris 1977, s. 23; ŠEDIVÝ, M.: *Metternich and the Rhine Crisis*, s. 80; ŠEDIVÝ, M.: *Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství: Příspěvek ke studiu veřejného mínění v českých zemích doby předbřežnové*. Český časopis historický, 112, 2014, č. 4, s. 689.

²¹ ŠEDIVÝ, M.: *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, s. 826; VEIT-BRAUSE, I.: c. d., s. 46.

²² ŠEDIVÝ, M.: *Rýnská krize v kontextu mezinárodních vztahů*, s. 46.

²³ GROBAUER, Franz Josef: *Ein Kämpfer für Europa. Metternich*. Wien 1961. s. 271–272.

²⁴ ŠEDIVÝ, M.: *Metternich and the Rhine Crisis (1840)*, s. 78–82; BILLINGER, R. D. Jr.: c. d., s. 94–97; GRUNER, W. D.: c. d., s. 67.

lismus se však snažil vši silou mírnit, aby zabránil provokaci Francie jejími německými sousedy.²⁵

V tomto směru zaznamenal úspěch, neboť se mu podařilo přesvědčit pruského krále Fridricha Viléma IV., který na trůn nastoupil v červnu 1840, aby se vzdal většiny svých idejí spojených s obranou Německého spolku. Přistoupil pouze na společná vojenská jednání s Pruskem.²⁶ Dne 28. listopadu 1840 byla mezi Rakouskem a Pruskem podepsána vojenská konvence, v níž se obě strany shodly na společném operačním plánu v případě války, podle kterého byly obě mocnosti zavázány bránit Německý spolek, zvláště Porýní, kam Rakousko slíbilo v případě francouzského útoku poslat část svých jednotek.²⁷ Navíc s pokračující pacifikací Orientu se naléhání na válečné zbrojení v Německém spolku stávalo stále bezobsažnějším.²⁸

Rýnská krize poskytla Metternichovi možnost znovu demonstrovat výhody volně spojeného a čistě defenzivního Německého spolku pro zachování evropského míru.²⁹ Pro Metternicha ležela síla Německa právě v jeho federativních svazcích, které Prusko v letech 1840–1841 ohrozilo svým militantním přístupem.³⁰ Rýnská krize podle knížete poskytla Německému spolku příležitost prokázat svůj význam pro evropský mírový systém: „Umístěn mezi velmocemi, udržuje rovnováhu jako strážce obecného míru, jenž podpírá materiální stejně jako morální silou. Během východní krize dokázal zaujmout místo, jež mu určila jeho geografická poloha a charakter jeho uspořádání.“³¹

Další příležitost demonstrovat svoji usmiřovací mírovou politiku nabídla Metternichovi takzvaná šlesvicko-holštýnská otázka.³² Rakouský kancléř začal této problematice věnovat pozornost až v souvislosti s publikováním

²⁵ VEIT-BRAUSE, I.: *c. d.*, s. 2 a 41; BILLINGER, R. D. Jr.: *c. d.*, s. 97.

²⁶ ANGELOW, J.: *c. d.*, s. 17.

²⁷ ŠEDIVÝ, M.: *Crisis among the Great Powers*, s. 148; HÖBELT, Lothar: *Zur Militärpolitik des deutschen Bundes*. In: RUMPLER, Helmut (ed.), *Deutscher Bund und deutsche Frage 1815–1866*. München 1990, s. 129.

²⁸ ŠEDIVÝ, M.: *Francouzská červencová monarchie*, s. 56.

²⁹ BILLINGER, R. D. Jr.: *c. d.*, s. 95–97.

³⁰ Tamtéž, s. 106 a 113.

³¹ Friedrich Christian Ferdinand von Pechlin Hansi Krabbe-Carisius, Frankfurt nad Mohanem, 3. září 1841, Rigsarkivet, Departementet for de Udenlandske Anliggender, Frankfurt a. M. 1471.

³² Šlesvicko-holštýnská otázka je souhrnný název pro komplex problémů týkajících se vztahů mezi Šlesvicem a Holštýnskem navzájem, jejich vztahu k dánskému království a k Německému spolku. Především se však jednalo o problematiku příslušnosti Šlesvicka k dánskému severu či k německému jihu, o to, zda po staletí narůstající administrativní, hospodářská a kulturní jednota Šlesvicko-Holštýnska zůstane zachována nebo od sebe budou vévodství odtržena.

takzvaného otevřeného dopisu dánského krále Christiana VIII. dne 8. července 1846, kdy byl požádán, aby se k dané záležitosti vyjádřil. Do té doby nepovažoval za nutné se této záležitosti prakticky věnovat. O situaci v obou vévodstvích, Šlesvicku i Holštýnsku, a rovněž v dánském království byl však velmi dobře informován rakouským vyslancem v Kodani. Dánský požadavek na připojení Šlesvicka vyvolal na celém území Německého spolku vlnu nacionálně motivovaných nepřátelských nálad, které se kníže snažil po celou dobu uklidňovat a především usiloval o zabránění eskalace napětí do válečného konfliktu. Navázal tak i v tomto případě na svoji politiku předchozích dekád, jejímž cílem bylo uklidňování národních a revolučních tenzí a zachování stability a míru v Evropě.

Holštýnsko bylo původně lénem římsko-německých císařů a králů. Když Svátá říše římská v roce 1806 zanikla, bylo holštýnské vévodství jednoduše včleněno do dánského státu. Na Vídeňském kongresu se pak Holštýnsko stalo součástí Německého spolku, přestože nadále zůstalo personální unií spojeno s dánskou korunou. Šlesvicko bylo sice lénem dánského krále, ale nesmělo být v souladu s *Constitutio Waldemariana* z roku 1326 včleněno do dánského království. Když v roce 1459 zemřel Adolf VIII., hrabě holštýnský a vévoda šlesvický, nastoupil po něm jeho synovec Christian I., hrabě z Oldenburgu a Delmenhorstu. Ten zaručil stavům Šlesvicka a Holštýnska v roce 1460 ve smlouvě z Ripenu nedělitelnost obou území do budoucna pod známou formulí: „Zůstanou navěky neoddělitelnými.“³³

Šlesvicko bylo v protikladu k ryze německému Holštýnsku hraniční a přechodovou zemí. V 19. století byla populace venkovských oblastí severního Šlesvicka téměř výhradně dánská, centrální Šlesvicko a města na severu byla německo-dánská, jižní Šlesvicko pak zcela německé. Jazykem škol, kostelů a úřadů byla převážně němčina, ve venkovských oblastech severního Šlesvicka byla církevním jazykem dánština, zatímco ve větších městech se kázalo v němčině. Na západě a na severofríských ostrovech se mluvilo převážně frísky.³⁴ Z pohledu knížecího práva byly Šlesvicko a Holštýnsko spojeny personální unií s Dánskem, z hlediska spolkového práva však byly odděleny. S ohledem na zemské právo se vévodství nacházela v důsledku smlouvy z Ripenu v nerozpustitelné stavovské jednotě. Tato již sama o sobě velice spleť právní situace byla ještě navíc zkomplikována nástupnickým právem, které

³³ GANSCHOW, Jan: *Der Deutsch-Dänische Krieg 1864. Vorgeschichte, Verlauf, Folgen*. Graz 2013, 54–55; PAULS, Vollquart: *Schleswig-Holstein zwischen Nord und Süd*. Neumünster 1950, s. 31; SCHARFF, Alexander: *Schleswig-Holstein in der europäischen und nordischen Geschichte*. Kiel 1955, s. 30.

³⁴ *De la Succession dans la Monarchie Danoise considérée principalement sur le point de vue du droit public* (dále jen *De la Succession*). Paris 1847, s. 4.

stanovovalo ve Šlesvicko-Holštýnsku pouze mužské nástupnictví, zatímco v Dánsku v souladu s Královským zákonem (*Lex Regia*) z roku 1665 bylo přípustné nástupnictví po přeslici.³⁵

V roce 1839 zemřel dánský král Frederik VI. Jeho smrt považoval Metternich za fatální událost pro celou severní Evropu.³⁶ Ten neměl žádné mužské potomky, a proto se jeho následníkem stal Christian VIII., vnuk Frederika V. Christian VIII. měl jen jednoho syna, prince Frederika, pozdějšího krále Frederika VII., který byl již podruhé ženatý, ale prozatím se nezdálo, že by se měl dočkat synů. Králův bratr Frederik Ferdinand byl rovněž bezdětný. Proto nejbližší nárok na dánský trůn měla nejprve králova starší sestra Julienne, vdova po princovi Vilémovi Hesensko-Philippsthalském, vzhledem k její bezdětnosti pak králova druhá sestra Charlotta, manželka lankraběte Viléma Hesensko-Kasselského. Po smrti Charlotty měl nárok na dánský trůn její jediný syn princ Frederik Hesenský, vdovec po ruské velkovévodkyni Alexandře.³⁷

Šlesvicko-holštýnská Zemská strana (*Landespartei*) se odvolávala na zemské právo, na spojení obou vévodství na základě smlouvy z Ripenu, a usilovala o ustanovení blíže sjednoceného německého národního státu, který měl zahrnovat nejen Lauenbursko a Holštýnsko, které již byly členy Německého spolku, ale také Šlesvicko.³⁸ Její požadavky pak lze shrnout do třech bodů: 1. Šlesvicko a Holštýnsko jsou nezávislé, suverénní státy, spojené s Dánskem pouze personální unií; 2. Šlesvicko a Holštýnsko jsou navzájem nerozdělitelně spojeny v reálné unii, proto název Šlesvicko-Holštýnsko; 3. následnictví ve vévodstvích sleduje salické právo.³⁹

V souvislosti s těmito požadavky však Národně liberální strana v Dánsku, především její radikální takzvané eider-dánské křídlo, tvrdila, že Šlesvicko bylo po právu provincií Dánského království, do kterého se začlenilo v roce 1721, že nerozpuštělná unie vévodství nebyla oprávněná ani historií ani po právní stránce a že ve Šlesvicku bylo nástupnictví stejné jako v Dánském království, kde platil Královský zákon.⁴⁰ Eider-Dánové v rámci ústavní

³⁵ *De la Succession*, s. 4; PETER, Michael: *Der Konflikt in Schleswig-Holstein (1846–1852) im Spiegel der englischen Presse. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-englischen Beziehungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts*. Würzburg 1972, s. 28; STEEFEL, Lawrence D.: *The Schleswig-Holstein Question*. Cambridge 1932, s. 6–7.

³⁶ Mortimer von Maltzan Heinrichu Wilhelmovi von Werther, Vídeň, 1. ledna 1840, GStA PK, III. HA MdA, I, Nr. 6033.

³⁷ *De la Succession*, s. 6.

³⁸ STEEFEL, L.: *c. d.*, s. 5–6.

³⁹ Salické či sálské právo je zákoník, který byl sepsán na počátku 6. století na rozkaz merovejského krále Chlodvika I., a podle něhož bylo umožněno následnictví pouze v mužské linii.

⁴⁰ STEEFEL, L.: *c. d.*, s. 5–6.

reformy požadovali včlenění Šlesvicka do dánského národního státu, jehož jižní hranici měla tvořit řeka Eider, a zpretrhání závazků Dánska vůči Německému spolku. Toho bylo možné dosáhnout jen prostřednictvím zřeknutí se Holštýnska a Lauenburska.⁴¹

K zásadnímu zvratu došlo 14. května 1840, kdy Christian VIII. vydal jazykový edikt. Toto nepatrnou menšinou přijaté nařízení přimělo šlesvické stavovské shromáždění nařídit a přísně prosazovat dánský soudní a správní jazyk všude tam, kde byla dánština jazykem církevním.⁴² Tím král do značné míry vyhověl požadavkům Eider-Dánů, ovšem na druhou stranu vyvolal mezi Němci široké protestní hnutí, v němž se začal měnit starý zemský patriotismus obyvatel Šlesvicko-Holštýnska ve skutečné národní hnutí.⁴³ Šlesvicko-holštýnská otázka se stala otázkou německou. V eskalujícím sporu s dánskými nároky získávaly šlesvické a holštýnské stavy stále širší podporu prostřednictvím liberálních a národních sil v Německu. V Kielu působící profesor Johann Gustav Droysen společně s bonnským profesorem Friedrichem Christophem Dahlmannem, který již dlouho vystupoval na straně zájmů Šlesvicka, rozhodně hájili historická práva obyvatel Šlesvicka a přispěli k tomu, že se po celém Německu zasazovali zemské sněmy, občanská shromáždění, univerzity či politikové různých směrů za zájmy obou vévodství.⁴⁴

V tuto chvíli byl Christian VIII. nucen zvolit si stranu a taky tak učinil, když 8. července 1846 zveřejnil takzvaný otevřený dopis, v němž stálo, že dědičná poslušnost podle Královského zákona, to znamená v ženské linii, je platná v dánském království, ve Šlesvicku i v Lauenbursku. V otázce Holštýnska panovala jistá pochybnost.⁴⁵ Šlesvicku kromě toho slavnostně slíbil, že není jeho záměrem se nějakým způsobem dotknout jeho samostatnosti. Ovšem zdůraznil, že je navzdory této samostatnosti s monarchií nerozlučně spojeno.⁴⁶ Holštýnské stavy zpočátku směřovaly své stížnosti ohledně poru-

⁴¹ GANSCHOW, J.: c. d., s. 48; SCHARFF, A.: c. d., s. 30.

⁴² BRANDT, Otto: *Geschichte Schleswig-Holsteins. Ein Grundriß*. Kiel 1966, s. 205; BENÖHR, Franz: *Die politische Dichtung aus und für Schleswig-Holstein in den Jahren von 1840–1864*. Schleswig 1911, s. 9.

⁴³ HAHN, Hans Werner – BERDING, Helmut: *Handbuch der deutschen Geschichte, Band XIV. Reformen, Restauration und Revolution 1806–1848/49*. Stuttgart 2010, s. 470–471.

⁴⁴ Tamtéž, s. 470–471.

⁴⁵ PETER, M.: c. d., s. 29–30.

⁴⁶ SKOVMAND, Roar: *Geschichte Dänemarks. 1830–1939. Die Auseinandersetzungen um nationale Einheit, demokratische Freiheit und soziale Gleichheit*. Neumünster 1973, s. 82; BRANDT, O.: c. d., s. 213.

šení ústavy na královskou dánskou vládu.⁴⁷ Později se obrátily na Spolkový sněm ve Frankfurtu nad Mohanem a protestovaly proti porušování jejich ústavy. Šlesvické stavy dokonce odhlasovaly, že Šlesvicko by mělo být přijato do Německého spolku. Rozčilení ve vévodstvích bylo tak velké, že hraničilo s revolucí.⁴⁸

Metternich byl toho názoru, že nařízení vyhlášené otevřeným dopisem nabývalo podoby komplikace, jejíž průběh a vyřešení nebylo možné žádným způsobem předvídat. Z tohoto důvodu vídeňský kabinet v tuto chvíli, tedy v době po uveřejnění otevřeného dopisu, ještě neměl zaujmout žádný oficiální postoj. Naopak si měl vyhradit co nejúplnější svobodu jednání. Proto se v odpovědích na výzvy, které doposud dorazily v této otázce z Kodaně a Oldenburgu do Vídně, kancléř omezil pouze na obecná ujištění o tom, že celému problému věnuje pozornost. Byl přesvědčen o tom, že dosažení uspokojivého východiska bylo možné jen tehdy, když se velmoci, v první řadě Rakousko a Prusko, shodnou na společných zásadách a cílech. V tomto duchu se proto rozhodl informovat nejprve berlínský kabinet o stanoviscích Vídně, které však mohly být v této chvíli pouze obecné povahy.

Za prvé dánský král jakožto regent v zemích tvořících dánskou monarchii měl právo učinit a nechat schválit opatření týkající se následnického práva ve vévodstvích Holštýnsku a Šlesvicku. Měl by však přitom respektovat listinná práva, která v nich platila, a tím právní cestou předejít možným rozepím, které mohly nastat v případech vymření v Dánsku nyní panující mužské linie. Za druhé dříve, než by dánský král definitivně stanovil a zveřejnil ona opatření, bylo žádoucí, aby se předem dohodl s agnáty oprávněnými dědit. To, že tak zatím neučinil, dokazoval předložený oldenburský protest, obsahující stížnost, že přinejmenším vůči této větvi holštýnsko-gottorpského domu nebyl z královské strany učiněn žádný pokus o dohodu. Za třetí cizí mocnosti, kterým nepřislušel nárok ve vztahu k nástupnictví ve vévodstvích, měly na tuto spornou otázku nahlížet jako na ryze vnitřní dánskou záležitost, do níž se neměly vměšovat tím, že by předčasně uznaly nástupnická práva té či oné strany. Za čtvrté výjimku v tomto pravidle tvořily Rakousko a Prusko coby členské státy Německého spolku. Jejich vměšování se však mohlo týkat pouze těch částí dánského státu, jež byly součástí Německého spolku, jmenovitě vévodství holštýnského a lauenburského. Zároveň bylo žádoucí, aby Německý spolek vzal tuto záležitost na vědomí, neboť v budoucnu mohla na-

⁴⁷ Tajné ministerstvo meklenburského velkovévodství vyslanci meklenburského velkovévodství u Spolkového sněmu a tajnému radovi von Schack do Frankfurtu, Schwerin, 18. září 1846, Landeshauptarchiv Schwerin (dále jen: LHA SN), 4.11-1 Mecklenburg-Strel. Staatsministerium und Landesregierung Nr. 753.

⁴⁸ SKOVMAND, R.: *c. d.*, s. 82; BRANDT, O.: *c. d.*, s. 213.

stat situace, jež by si žádala jeho intervenci. Ve všech těchto případech měly Rakousko a Prusko ve Spolkovém sněmu vystupovat společně a jednat na základě stávajících spolkových zákonů a spolkových zájmů. Za páté všechny mocnosti by se měly vyvarovat poskytování záruk té či oné straně a zachovat si tak svobodný postoj v případném dědickém boji.⁴⁹

V souvislosti s vlnou národního vzrušení, kterou otevřený dopis vyvolal, dospěl rakouský státník k přesvědčení, že jedinými, kdo byli oprávněni se k oné záležitosti vyslovovat, byli zaprvé ti, kteří do ní byli zapojeni právní cestou, zadruhé německé mocnosti v souvislosti s účinkem, který měl mít její výsledek na spolek, a zatřetí centrální úřady Německého spolku. Kníže prohlašoval, že ani univerzita v Heidelbergu, ani německé magistráty či vzdělávací a pěvecké spolky nemají s řešením nástupnické otázky ve vévodstvích nic společného, a tím pádem ani nemají právo se do dané záležitosti žádným způsobem vměšovat.⁵⁰ Aby se kancléř vyhnul sporům o dánský trůn a zachoval integritu celého dánského státu, nebyl nakonec ochoten podřídit se ani německým právním nárokům ani politickým zájmům Dánska a přáním Christiana VIII.⁵¹ S jeho souhlasem pak vyslovil Spolkový sněm 17. září 1846 důvěrné očekávání, že dánský král bude při konečném určování nástupnictví respektovat práva všech a každého, zvláště Německého spolku, agnátů oprávněných dědit a zemského shromáždění Holštýnska.⁵²

Na tomto místě je nutné dodat, že ve stejnou dobu, kdy byl Metternich nucen vzdát se svého postu v důsledku revoluce, která zasáhla Vídeň, došlo v Dánsku k vyhrocení situace. Eider-dánská strana se dostala k moci a již 21. března 1848 nařídila včlenění Šlesvicka do Dánska. Usmířovací mírová politika, kterou Metternich prosazoval, tak byla v době vzednutí nacionalismu odmítnuta. Výsledkem byl konflikt mezi Dánskem na jedné straně a Rakouskem a Pruskem na straně druhé, který skončil dánským vítězstvím. Znovu se konflikt rozhořel v souvislosti se změnou na dánském trůně, ke které došlo v listopadu 1863, a následující proměnou ústavních poměrů v Dánsku. Tentokrát to bylo Prusko a Rakousko, kdo zvítězil a získal Šlesvicko, Holštýnsko a Lauenbursko pod svou kontrolu. Získaná kořist se však stala zdrojem trvalých dohadů a nakonec i předmětem válečných událostí, které ve své konečné fázi mimo jiné vedly ke sjednocení Německa.

⁴⁹ Metternich baronu Paulu Antonovi von Handel, Kynžvart, 7. srpna 1846, *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*. Band VII. Wien 1883, s. 252–254.

⁵⁰ Metternich Karlu Ernstu Wilhelmovi svobodnému pánu von Canitz und Dallwitz, Kynžvart, 22. srpna 1846, *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*, Band VII., s. 256–259.

⁵¹ SRBIK, H. R. von: c. d., s. 112.

⁵² *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*, Band VII, s. 264.

O skutečnosti, že Metternich rozuměl modernizačním silám své doby, a tedy nebránil pokroku v oblasti hospodářství, svědčí právě jeho činnost během čtyřicátých let 19. století. Když se v roce 1841 jednalo o prodloužení smluv tvořících Celní spolek, zastával názor, že by se k němu podunajská monarchie měla připojit, nebo se přinejmenším pokusit reformovat svůj celní systém a přiblížit ho tím tomu Celního spolku. Při tomto svém úsilí však neustále narážel na mnohé vnitropolitické překážky. Proto, když tento jeho plán ztroskotal, předložil několik alternativ možného hospodářského propojení mezi Rakouskem a Německem.

Metternich upozoroval, že jihoněmecký obchod se prostřednictvím říční a železniční dopravy přibližoval ke švýcarským hranicím. Z Bádenska byl navíc informován, že v dubnu 1843 byla otevřena část železnice z Karlsruhe do Heidelbergu, jež byla součástí dráhy vedoucí z Mannheimu do Basileje, a že práce již pokročily tak daleko, že nejpozději na začátku roku 1844 bude otevřena další část trati z Heidelbergu přes Rastatt do Kehlu.⁵³ Kníže nepochyboval o tom, že až se jihoněmecký obchod dostane na hranice Švýcarska, ať již za pomoci říční plavby po Rýnu či železnice, nabídne mu sardinská vláda pomoc při realizování pohodlného spojení ke Středozemnímu moři. Tím by však hrozilo, že se německý obchod odkloní od tradiční trasy směřující přes Tyrolsko k Jaderskému moři, a naopak by vedl přes Švýcarsko do Janova. Metternich se domníval, že se na tento směr nutně napojí všechny jihoněmecké státy, jestliže jim Rakousko nenabídne možnost pohodlnějšího spojení s Jaderským mořem prostřednictvím železnice vedoucí od Dunaje k Terstu přes rakouské italské provincie. Výhody to mělo přinést i rakouskému obchodu, který měl být tímto způsoben rovněž přiveden k Jaderskému moři a mohl si tím tak kompenzovat neúčast na Celním spolku a jeho obchodních výhodách.⁵⁴

Metternich snil o celní unii v srdci Evropy, která by zahrnovala nejen Německo a země habsburské monarchie, nýbrž také rakouské provincie v Itálii. Na mysli mu tanul celní spolek čítající 70 milionů obyvatel, který by se rozprostíral od Baltského až po Středozemní moře a od Rýna až po hranice s Ruskem.⁵⁵ Podporu při prosazování tohoto plánu nalezl u prezidenta Dvorské komory Karla Friedricha von Kübeck. Když pak byl onen plán v listopadu 1841 předložen Státní konferenci, zdáli se být arcivévoda Ludvík

⁵³ Adolph Maria Svobodný pán von Brenner-Felsach Metternichovi, Karlsruhe, 13. dubna 1843, Austria-Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen: AT-OeStA/HHStA), Staatskanzlei (dále jen: StK), Baden Diplomatische Korrespondenz 42.

⁵⁴ Metternich Karlu Friedrichovi von Kübeck, Vídeň, 20. října 1841, *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*, Band VI, s. 536–539.

⁵⁵ DESMOND, Seward: *Metternich. Der erste Europäer. Eine Biographie*. Zürich 1993, s. 263.

a hrabě Kolowrat neméně nadšení. Okamžitě nechali zřídit komisi, jež měla zhotovit studie o případné proveditelnosti připojení Rakouska k Celnímu spolku. Komise se však vyslovila proti, poněvadž tarifní reforma vyžadující přizpůsobení rakouských a uherských cel těm německým vyvolala značnou nelibost v Uhrách. Metternich nedokázal skrýt své zklamání a znovu varoval, že Rakousko riskuje, že s ním zbytek Německa bude nakládat jako s cizinou. Taktéž i jeho druhý návrh zřídit železniční spojení k Jaderskému moři byl odmítnut, neboť stavba železnice byla považována za příliš drahou. Plán na připojení Rakouska k Celnímu spolku z roku 1841 sice ztroskotál, ale Metternich neztrácel naději a v roce 1844 předložil proveditelné postupy při odstraňování cel mezi Rakouskem a Uherskem. Když však byl jeho plán diskutován ve Státní konferenci, nebyl jednání přítomen. Navzdory očekávání se Kolowrat postavil do opozice a celý plán tak ztroskotál.⁵⁶

Zde je důležité zdůraznit, že Metternich nespojoval hospodářství s mocenskými snahami, a proto odmítl snahy německých nacionalistů o připojení Dánska k Německému spolku. Navíc, jak již bylo řečeno výše, koncipoval Německý spolek na Vídeňském kongresu jako jeden z pilířů evropského mírového uspořádání. Z tohoto důvodu nemohl souhlasit s posílením moci tohoto spolku jak v Evropě, tak i na světových mořích prostřednictvím přičlenění Dánska, neboť by tím došlo k narušení rovnováhy sil a spolek by ztratil svůj defenzivní charakter. V roce 1841 se ve Všeobecných novinách (*Allgemeine Zeitung*) objevil plán admirálního státu (*Admiralstaat*), který předložil článek s názvem *Království Dánsko jako německý spolkový stát* (*Das Königreich Dänemark als deutscher Bundesstaat*) v souladu s návrhem Friedricha Lista, nastíněným v jeho právě vyšlém díle *Národní systém politické ekonomie* (*Nationalen System der politischen Ökonomie*). Článek prohlašoval, že si Dánsko přeje připojit se k Německému spolku z důvodu oboustranného užitku, poněvadž samo je příliš malé na to, aby představovalo silnou mocnost, mohlo však na druhou stranu do mocného Německého spolku přispět tak naléhavě potřebnou flotilou, přístavy a námořníky.⁵⁷ Dánské loďstvo a válečná flotila, „nejvíce vynikající věc, kterou Dánsko disponuje“⁵⁸ – by se staly

⁵⁶ Tamtéž, s. 264–265; MILNE, Andrew: *Metternich*. London 1975, s. 160; HAHN, Hans Werner: *Geschichte des Deutschen Zollverein*. Göttingen 1984, s. 131.

⁵⁷ GEISTHÖVEL, Alexa: *Eigentümlichkeit und Macht. Deutsche Nationalismus 1830-1851. Der Fall Schleswig-Holstein*. Stuttgart 2003, s. 168–169; JESPERSEN, Knud J. V.: *Die Nationalbewegungen und Dänemark*. In: TIMMERMAN, Heiner (ed.), *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa 1750–1849*. Berlin 1993, s. 184; SKOVMAND, R.: c. d., s. 70.

⁵⁸ Eduard hrabě von Woyna Metternichovi, Kodaň, 29. srpna 1841, AT-OeStA/HHStA, Staatenabteilungen (dále jen: StAb), Dänemark 109.

Německému spolku užitečnou mocenskou oporou a nahradily by současně chybějící marinu spolkovou.⁵⁹

Z kancléřova počínání během Rýnské krize a šlesvicko-holštýnské otázky je nanejvýš zjevné, že jeho hlavním zájmem bylo využití defenzivní charakter Německého spolku k zachování míru a pořádku v Evropě a vyhnout se eskalaci vypjatého nacionalismu do ozbrojeného konfliktu. Ač se Metternichovi podařilo dosáhnout toho, že se Rýnská krize obešla bez jediného výstřelu, v případě šlesvicko-holštýnské otázky již tak úspěšný nebyl, neboť jím představované chování – klid, umírněnost, usměrňování – bylo v době nástupu masového nacionalismu odmítnuto. Za Metternichovo usmiřovací mírovou politikou je nutné hledat snahu o zachování existence habsburské monarchie, neboť ta nebyla dostatečně silným státem, aby mohla být vtažena do válečného konfliktu bez spojence, a to nejen z důvodu zanedbané armády a tíživé finanční situace, v níž se ve čtyřicátých letech 19. století nacházela, nýbrž i jejího mnohonárodnostního složení. Každý konflikt vyvolaný na základě nacionalismu by totiž znamenal pro Rakouské císařství smrtelnou hrozbu, neboť by mohl podnítit národy podunajské monarchie k revoluci, žádání státní autonomie nebo dokonce nezávislosti či rozdělení mocnářství na německou a neněmeckou část.

Tvrzení, že kancléř nerozuměl silám své doby, nelze přijmout, a to přinejmenším právě v případě hospodářství. Metternich uměl odhadnout význam Celního spolku již v době jeho geneze. Viděl v něm skutečně významnou událost té doby. Byl si vědom nevýhod, které plynuly z obchodně-politického vyloučení Rakouska z německého prostoru pro průmysl i obchod Rakouského císařství. Při několika příležitostech mezi lety 1841 a 1844 se pokoušel o zmírnění rakouských cel v naději, že dosáhne přijetí Rakouska k Celnímu spolku, neboť by se tím Rakousko stalo protiváhou pruské moci. Jeho úsilí se však nesetkalo s úspěchem.

⁵⁹ Eduard hrabě von Woyna Metternichovi, Kodaň, 29. srpna 1841, AT-OeStA/HHStA, Staatenabteilungen (dále jen: StAb), Dänemark 109.

RESUMÉ

METTERNICH A NĚMECKÝ SPOLEK V LETECH 1840–1848

Během čtyřicátých let 19. století čelil rakouský kancléř Metternich Rýnské krizi a šlesvicko-holštýnské otázce. Obě tyto evropské krize čtyřicátých let 19. století se úzce dotkly jak Německého spolku, tak Rakouska a především se během nich přihlásil o slovo vypjatý německý nacionalismus, který do značné míry ohrozil trvání evropského míru a pořádku v podobě, v jaké byl vytvořen po napoleonských válkách. Metternich se jej snažil vší silou uklidňovat a předejít tak jeho eskalaci do válečného konfliktu. Za jeho usmiřovací mírovou politikou je nutné hledat snahu o zachování existence habsburské monarchie, neboť ta nebyla dostatečně silným státem, aby mohla být vtažena do válečného konfliktu bez spojení, a to nejen z důvodu zanedbané armády a tíživé finanční situace, v níž se ve čtyřicátých letech 19. století nacházela, nýbrž i jejího mnohonárodnostního složení. V této době Metternich rovněž usiloval o hospodářské propojení Rakouska a Německa a zabránění hospodářskému vyčlenění habsburské monarchie z německého prostoru.

Klíčová slova: rýnská krize, šlesvicko-holštýnská otázka, celní spolek, nacionalismus, Metternich, předbřeznová doba, Německý spolek, 19. století

SUMMARY

METTERNICH AND THE GERMAN CONFEDERATION IN 1840–1848

The Austrian chancellor Metternich faced the Rhine Crisis and the problem of Schleswig-Holstein during the 1840s. Both of those crises influenced The German Confederation as well as Austria. It was especially German nationalism which became prevalent and which partially threatened peace created after the Napoleonic wars. Metternich tried to settle the problems with all his might and he tried to prevent a war conflict. His peaceful policy of appeasement indicated that the Habsburg monarchy was not sufficiently strong in case of a war and it would not have had an ally. The reason was neglected army, financial situation, and multicultural character of its inhabitants. Metternich tried to join Austria with German in economy and

to prevent economic removal of the Habsburg monarchy from the German area.

Keywords: the Rhine Crisis, Schleswig-Holstein question, Zollverein, nationalism, Metternich, pre-March period, the German Confederation, 19th century

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Barbora Pásztorová, Ph.D.
Palachova 2384/26
430 03 Chomutov
Česká republika
e-mail: barpas@khv.zcu.cz

INCIDENT NAMAMUGI V BRITSKO-JAPONSKÝCH VZTAZÍCH¹

Roman Kodet

Velká Británie hrála bezpochyby významnou roli při otevření Japonska světu. Britské lodě se pravidelně začaly objevovat u jeho břehů od konce 18. století² navzdory tomu, že země udržovala politiku striktní izolace, která umožňovala obchod jediné evropské zemi, Nizozemsku, jejíž lodě však mohly připlouvat pouze k umělému ostrůvku Dedžima v Nagasaki.³ Patrně nejvýznamnějším pokusem Britů proniknout do japonských přístavů v této době byl incident lodi HMS Phaeton, která v říjnu 1808 vplula do Nagasaki v honbě za nizozemskými loděmi.⁴ Přestože je třeba celou událost vnímat v rámci tehdy probíhajících napoleonských válek, jednalo se spolu s ruskými výpravami na severu a do Nagasaki o jeden z nejvážnějších pokusů narušit stávající uzavřenost Japonska. V následujících desetiletích měl tlak velmocí na otevření země jejich obchodu postupně narůstat navzdory vydání přísných zákonů (Ikokusen Učiharairei z roku 1825), jež nařizovaly, aby cizinci byli od břehů země odehnáni.⁵

Výsledkem tohoto zvýšeného zájmu bylo otevření Japonska světu loďstvem komodora Matthewa Calbraitha Perryho roku 1854. Rozhodnutí představitelů japonského vládnoucího režimu, šógunátu rodu Tokugawa, nebylo motivováno pouze děly Perryho Černých lodí, ale i zprávami o britském tažení do Číny a o „ponížení“ této země během dvou Opiových válek.

¹ Tato studie vznikla jako jeden z výstupů projektu SGS-2016-067 Velká Británie a Restaureace Meidži řešeného na Katedře historických věd FF ZČU. Text vychází z již uveřejněného příspěvku Richardson Affaire: *Great Britain and the Tokugawa Bakufu 1862–1863* publikovaného v roce 2016 v *Prague Papers on the History of International Relations*, jenž byl upraven a doplněn o dodatečné podrobnosti (Kodet, Roman: *Richardson Affaire: Great Britain and the Tokugawa Bakufu 1862–1863*. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2016/1, s. 42–59).

² BEASLEY, William G.: *Great Britain and the Opening of Japan 1834–1858* (dále jen *Great Britain*). Folkestone 1995, s. 8.

³ JANSEN, Marius B.: *The Making of Modern Japan*. Cambridge – London 2002, s. 80–85.

⁴ MC OMIE, William: *The Opening of Japan 1853–1855. A Comparative Study of the American, British, Dutch and Russian Naval Expeditions to Compel the Tokugawa Shogunate to Conclude Treaties and Open Ports to Their Ships*. Folkestone 2006, s. 20–21.

⁵ HUFFMAN, James L.: *Modern Japan. A History in Documents*. New York – Oxford 2011, s. 35; AKAMATSU, Paul: *Meiji 1868. Revolution and Counter-Revolution in Japan*. London 2011, s. 52.

Přítomnost britského loďstva nedaleko japonských břehů hrála také zásadní roli. Během diskuzí o tom, jak naložit s Perryho misí, převládal v šógunátu názor, že „udělení privilegií Rusku a Americe by mohlo Japonsku poskytnout jejich pomoc, aby mohlo čelit britskému útoku“.⁶ V letech po otevření Japonska světu čelila země dalšímu tlaku velmocí, jež si chtěly vynutit nová privilegia. Hlavním zájmem Britů bylo především rozšířit obchodní práva, jež jim měla zajistit další pronikání do ostrovní říše.⁷ Byla to opět tato zvyšující se britská aktivita, která přesvědčila přední představitele tokugawského režimu v čele s Iim Naosukem, že je třeba vyjít vstříc alespoň některým z požadavků velmocí. Této skutečnosti dokázal využít americký vyslanec Townsend Harris, jenž Japonce přesvědčil o tom, že pokud přijmou obchodní smlouvy s USA, budou muset ostatní mocnosti zmírnit své požadavky a následovat amerického příkladu.⁸ Výsledkem bylo podepsání systému nerovných smluv, jež Japonsko otevřely nejen přílivu zahraničního obchodu, ale i trvalé přítomnosti cizinců v japonských přístavech.

Tyto události vyvolaly v Japonsku nevoli. Během vyjednávání totiž bakufu (jak byl šógunát, respektive vojenská vláda, nazýván) projevilo značnou nerozhodnost, která byla do značné míry způsobena předchozími bouřlivými desetiletími poznamenanými hladomory a povstáními, jež byly zapříčiněny hlubokými strukturálními problémy, které nebyl režim schopen efektivně řešit. Většina feudálních panství tak musela své hospodářské a sociální problémy řešit sama, což vedlo k odlišnému vývoji v jednotlivých částech země.⁹ Šógunát se cítil být oslaben a proto se snažil ospravedlnit opuštění politiky izolace (sakoku seisaku) konzultacemi s provinčními knížaty (daimjóy) a nejvýznamnějšími vazaly (praporečníci – hatamoto), což byl krok v jeho dějinách bezprecedentní.¹⁰ V průběhu roku 1858, kdy vrcholila jednání o nerovných smlouvách, pak jejich strůjce tairó (předseda Rady starších) Ii Naosuke znásobil tuto chybu a zjevnou známku slabosti tím, že požádal o radu císařský dvůr, který byl do té doby stranou světské politiky. Cílem všemocného tairóa bylo získání císařského posvěcení jeho politiky, avšak tento záměr ztroskotal. Co však bylo zásadnější, Naosuke tím porušil dlouhotrvající monopol bakufu na rozhodování o věcech zahraniční

⁶ BEASLEY, W. G.: *Great Britain*, s. 111.

⁷ The National Archives (dále jen TNA), Londýn, Foreign Office (dále jen FO) 46/7, Hammond Clarendonovi, 23. 1. 1856.

⁸ AKAMATSU, P.: c. d., s. 111.

⁹ TOTMAN, Conrad: *Early Modern Japan*. Berkeley – Los Angeles – London 1995. s. 511–525.

¹⁰ HILLSBOROUGH, Romulus: *Samurai Revolution. The Dawn of Modern Japan Seen Through the Eyes of the Shogun's Last Samurai* (dále jen *Samurai Revolution*). Tokyo – Rutland – Singapore 2014, s. 33; BEASLEY, William G.: *The Meiji Restoration*. Stanford 1972, s. 89–90.

politiky. Po staletí byl totiž politický vliv císařského dvora mizivý. V praxi totiž svěřoval moc do rukou po sobě následujících vojenských vlád a panovník zůstával v ústraní svého paláce v Kjótu, kde se věnoval především ceremoniálním otázkám souvisejícím s jeho postavením v rámci kultu šintó.¹¹ Všechna vládní autorita spočívala v rukou dědičného šóguna z rodu Tokugawa.¹² Naosukeho rozhodnutí požádat dvůr o radu ve věci zahraniční politiky nicméně „z dvora učinilo plnohodnotného účastníka rozhodování o veřejných otázkách“.¹³

Tato skutečnost zaktivizovala nejen stávající přívržence ideje císařského loajalismu, ale také vedla ke zrodu hnutí, jež vedli mladí samurajové a učenci, jako byl například Jošida Šóin, kteří požadovali reformy a účinnou obranu země před pronikáním zahraničních barbarů.¹⁴ Tito kritici stávající politiky a situace v zemi tvrdili, že „šógun je jen císařským zástupcem pověřeným císařem, aby chránil zemi před nepřátelskou invazí. Avšak tím, že šógun zarmoutil císaře, protože nebyl schopen vyhostit barbary, nemá již nadále právo na svůj úřad“.¹⁵ Někteří, jako sám Jošida, dokonce vyzývali k tomu, aby byl šógun svržen (nebo i zabit) v případě, že se nepodvolí císařovu přání vyhnat barbary a zrušit nerovné smlouvy.¹⁶ Podepsání dohod se západními mocnostmi tak vedlo k posílení loajalistických (procísařských) nálad uvnitř samurajské třídy, jejíž nespokojenost se nicméně zakládala na její postupně se zhoršující ekonomické situaci, přičemž mnoho z jejich příslušníků „mnohdy se svými příjmy čelilo skutečnému boji o holé přežití“.¹⁷ Jejich stížnosti se pak zaměřily proti šógunátu, který jim nedokázal pomoci po katastrofálním hladomoru Tenpó ve 30. letech 19. století.¹⁸ Po příchodu cizinců se pak sjednotili pod sloganem sonnó džóí – Ctěte císaře, vyžehňte barbary. Jeho zastánci volali po návratu politické moci do rukou panovníka a zrušení nerovných smluv, jež považovali za urážku celé země. Xenofobní hnutí tak bylo spojeno

¹¹ K poslednímu vážně míněnému pokusu císařů vyrvat skutečnou vládu země z rukou samurajské vrstvy došlo v 15. století. Jeho kolaps a následná vláda Ašikagů přivedly zemi do naprostého chaosu a zhroutení autority ústřední vlády, z něhož vzešla dominance Tokugawů. Během jejich vlády „byly dvory vzdávány veškeré pocty, byl však téměř bezmocný“.

¹² TOTMAN, C.: *Early Modern Japan*, s. 50.

¹³ WEBB, Herschel: *The Japanese Imperial Institution in the Tokugawa Period*. New York – London 1968, s. 245.

¹⁴ BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 142–143.

¹⁵ Cit. in HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 94.

¹⁶ WEBB, H.: c. d., s. 256.

¹⁷ JANSEN, M. B.: c. d., s. 109.

¹⁸ MCCLAIN, James L.: *Japan. A Modern History*. New York – London 2002, s. 129.

s odporem proti vládnoucímu režimu, a aby si dodalo autority, zaštiťovalo se jménem císaře, který byl navzdory své slabosti stále hlavou Japonska.¹⁹

Přestože v pozdějším období tyto ideje přijala řada domén a příslušníků dvorské nobility, přiklonili se k nim nejprve nespokojení mladí samurajové. Tito „vlastenci nejvyšších cílů“ (šiši) byli odhodláni prosadit vyhoštění cizinců, jejichž požadavky vnímali jako urážku celé země, i za cenu vlastních životů a zachránit tak Japonsko od zahraniční poroby, jíž se bakufu očividně nedokázalo postavit.²⁰ Vzhledem k tomu, že se šiši rekrutovali především ze střední či nižší vrstvy samurajské třídy a postrádali tak konexe s vyššími vrstvami společnosti,²¹ rozhodli se uchýlit k politickému násilí.

Zloba nespokojených samurajů se nejprve obrátila proti těm úředníkům bakufu, jež byli spojováni s uzavřením nerovných smluv. Hlavním cílem aktivistů se tak stal předseda Rady starších (ródžů) Ii Naosuke, který byl považován za jejich hlavního strůjce. Jako tairó zahájil tzv. Čistku Ansei, během níž bylo mnoho oponentů jeho politiky a zastánců reformního hnutí mezi daimjóy (např. proticizinecky naladěný Tokugawa Nariaki), odstraněno z vládních úřadů a zatčeno.²² Také jeho politika Jednoty dvora a šógunátu (kóbu gattai) byla kritizována, protože ji šiši považovali za zneužívání osoby císaře ve jménu sobeckých zájmů bakufu. Právě v této době se řada radikálů začala přiklánět k myšlence zničení šógunátu a jeho nahrazení přímou císařskou vládou.²³ Aby však mohli tohoto cíle dosáhnout, museli být „zrádci“ odstraněni. Dne 24. března 1860 proto skupina mladých samurajů z panství Mito (domova Tokugawy Nariakiho) napadla nosítka Iiho Naosukeho, jehož stráže byly na podobný útok zcela nepřipravené. Jejich odpor byl tudíž do-

¹⁹ SANSOM, George: *A History of Japan 1615–1867*. Stanford 1963, s. 236–238. Je zajímavé, že navzdory tomu, že císař Kómei byl zastáncem proticizineckého hnutí, neměl jakékoli plány na obnovení císařské vlády, neboť si uvědomoval závislost dvora na dobré vůli šógunátu. Jeho hlavním zájmem tak bylo užívat si tichého ústraní ve svém kjótském paláci. KEENE, Donald: *Emperor of Japan. Meiji and His World, 1852–1912*. New York 2002, s. 34. Převládající názor přívrženců sonnó džói lze doložit pasáží z dobové kroniky sympatizující s těmito aktivisty: „Císařský dvůr hluboce nenáviděl činnost zahraničních barbarů, kteří mohli bezpochyby podniknout náhlý útok. Bakufu však bylo pasivní a plýtvalo časem, což velice trápilo panovníkovu mysl.“ Cit. In: BABA, Bunyel: *Japan 1853–1864: Or, Genji Yume Monogatari*. Tokyo 1905, s. 23.

²⁰ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 94; MCCLAIN, J. L.: *c. d.*, s. 144.

²¹ BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 223.

²² HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 104.

²³ HILLSBOROUGH, Romulus: *Samurai Tales. Courage, Fidelity, and Revenge in the Final Years of the Shogun* (dále jen *Samurai Tales*). Singapore 2010, s. 192–193.

sti chabý. Všemocný tairó byl vytažen z nosítek a připraven o hlavu.²⁴ Tato událost, jež vstoupila do dějin jako Incident Sakuradamon (podle brány Edoského hradu Sakurada, poblíž které se odehrál), je považována za začátek éry politického násilí, jež zachvátilo Japonsko až do restaurace Meidži.

Po Naosukeho smrti následovala řada dalších útoků proti představitelům bakufu. Jeden z nejvýznamnějších se odehrál v únoru 1862 proti prominentnímu členovi Rady starších Andóovi Nobumasovi, který byl spojován s Naosukeho politikou.²⁵ Avšak přestože se nevole šíši obrátila primárně proti zástupcům šógunátu, zaměřili se také na členy zahraniční komunity v Japonsku. Mladý důstojník a námořník z ruské válečné lodi byli 25. srpna 1859 přepadeni a zavražděni v ulicích Jokohamy.²⁶ To však byl jen začátek řady útoků proti zahraničním rezidentům v Japonsku a jejich služebnictvu: v listopadu 1859 byl zabit čínský sluha francouzského vicekonzula v Jokohamě; krátce poté byl přímo u brány britského vyslanectví zavražděn japonský tlumočnick britského vyslance sira Rutherforda Alcocka; o další měsíc později byli v Jokohamě zabiti dva kapitáni holandských obchodních lodí. Série útoků pak vyvrcholila na počátku roku 1861, kdy byl sekretář amerického vyslanectví Henry Heusken zavražděn, když se vracel z večírku na pruské legaci.²⁷ Přestože každý z těchto incidentů vyvolal značné rozhořčení zahraničních diplomatů a volání po „okamžitém zatčení a rychlém potrestání vrahů, stejně jako poskytnutí záruk budoucí bezpečnosti jak naší, tak našich kolegů“,²⁸ docházelo k nim s děsivou pravidelností. Jejich troufalost i brutalita se navíc stupňovaly.

²⁴ JANSEN, M. B.: c. d., s. 295; BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 173; Je zajímavé, že první zprávy, které o incidentu obdrželi zástupci velmocí, hovořily o tom, že byl útok neúspěšný. TNA, FO 46/7, Alcock Russellovi, 2. 4. 1860. Navzdory této dezinformaci považoval britský vyslanec sir Rutherford Alcock tuto událost za jasnou známku nedobré situace uvnitř země. Jeho francouzský kolega Gustav Duchesne de Bellencourt souhlasil, avšak útok samotný přičítal neshodám uvnitř japonské vlády (o existenci hnutí sonnó džóí nebyli v té době cizinci informováni). Archives du Ministère des Affaires Étrangères (dále jen AMAE), La Courneuve Paris, Correspondance politique, Japon 2, Bellecourt Thouvenelovi, 29. 3. 1860. Podle kroniky Gendži Jume Monogatari je útok na prvním místě nutné považovat za pomstu za pád a následnou smrt Tokugawy Nariakiho, který se těšil přízni císaře, jenž byl „potěšen jeho vlastenctvím a loajalitou“. BABA, B.: c. d., s. 37.

²⁵ BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 176. K detailům nezdařeného atentátu proti Andóovi srovnej TNA, FO 46/23, Memorandum o útoku na Andóa Nobumasu, nedatováno.

²⁶ LENSEN, George A.: *The Russian Push toward Japan. Russo-Japanese Relations, 1697–1875*. Princeton 1959, s. 381–382; ALCOCK, Rutherford: *The Capital of the Tycoon: A Narrative of a Three Years Residence in Japan*. Sv. I. London 1863, s. 240.

²⁷ DENNEY, John: *Respect and Consideration. Britain in Japan 1853–1868 and Beyond*. Leicester 2011, s. 43–44; ALCOCK, R.: c. d., sv. I, s. 347–359.

²⁸ TNA, FO 46/7, Alcock Russellovi, 29. 1. 1860.

V noci 5. července 1861 byla v ohrožení bezpečnost samotného britského vyslance. Skupina ozbrojených samurajů z panství Mito vnikla do areálu chrámu Tózen-dži a snažila se nalézt Alcocka, který zde sídlil. Během svého pátrání narazili na dva britské diplomaty – Alcockova sekretáře Laurence Oliphanta a britského konzula z Nagasaki George S. Morrisona. Následovala krátká potyčka, během níž Morrison dvakrát vystřelil a zabil jednoho z útočníků. Oliphant však měl po ruce pouze jezdecký bičík, jehož rukojeť odrazila ránu katanou jednoho z atentátníků. Oba muži však byli během střetnutí vážně zraněni.²⁹ Alcock později konstatoval, že jen díky úzké chodbě a dřevěným trámům, které útočníkům zabránily použít jejich zbraně efektivně, zůstali oba muži naživu.³⁰ Až po nekonečných minutách provázených zmatkem zasáhly japonské strážce, jež na ochranu provizorního vyslanectví poskytl bakufu, a vytlačily útočníky z areálu chrámu. Alcock byl jejich laxním počínáním krajně rozhořčen a okamžitě identifikoval základní problém, jehož byl útok výsledkem: „Jakékoliv nepřátelství vůči cizincům v této zemi přichází shora, nikoliv zdola. Skutečné nepřátele cizinců je možné najít mezi daimjóy a jejich ozbrojenými následovníky, jež jsou pouhými nástroji vůle jejich pánů.“³¹ Reakce britského vyslance byla okamžitá. S podporou francouzské legace zajistil budovu vyslanectví a okamžitě navrhl dočasné stažení zahraničních zastupitelů do Jokohamy.³² Současně s pomocí Francouzů a Američanů požadoval, aby bakufu ochránilo zahraniční občany pobývající v Japonsku, nalezlo a potrestalo viníky útoku.³³

Přestože někteří z účastníků zmíněného incidentu byli v červnu 1862 zatčeni a na příkaz šógunátu popraveni,³⁴ situace se nezlepšila. Druhý útok na britské vyslanectví následoval 27. června 1862. V té době dočasně spravo-

²⁹ DENNEY, J.: c. d., s. 44–45; Oliphant se musel kvůli léčbě svých zranění vrátit do Anglie. S ním byl do Londýna zaslán šógunův dopis královně Viktorii. ALCOCK, Rutherford: *The Capital of the Tycoon: A Narrative of a Three Years Residence in Japan*. Sv. II. London 1863, s. 171.

³⁰ TNA, FO 46/12, Alcock Russellovi, 7. 7. 1861.

³¹ TNA, FO 46/12, Alcock Russellovi, 7. 7. 1861. Postoj prostých obyvatel vůči Evropanům byl podle prvních zpráv západních cestovatelů přívětivý. McOMIE, W.: c. d., s. 256; Ernest Mason Satow (tehdejší tlumočnick britského vyslanectví) ve svých pamětech později tvrdil, že v této době mělo Japonsko v Evropě pověst nebezpečné země, kde může být cizinec snadno zabit a dodal, že až do roku 1869 bylo zvykem britských diplomatů v Edu (roku 1868 přejmenováno na Tokio) nevycházet do ulic města beze zbraně. SATOW, Ernest M.: *A Diplomat in Japan. The Inner History of the Critical Years in the Evolution of Japan When the Ports Were Opened and the Monarchy Restored*. London 2006, s. 35.

³² TNA, FO 46/12, Alcock Russellovi, 8. 7. 1861; AMAE, Correspondance politique, Japon 4, Bellecourt Thouvenelovi, 6. 7. 1861.

³³ TNA, FO 46/12, Alcock Russellovi, 10. 7. 1861.

³⁴ DENNEY, J.: c. d., s. 47.

val britské zájmy v Japonsku plukovník Edward John Neale, protože v březnu 1862 Alcock odcestoval na dovolenou do Británie.³⁵ Jako bývalý armádní důstojník se Neale snažil zajistit bezpečí budovy vyslanectví umístěním 80 vojáků a námořníků na její obranu. Bakufu po fiasku z července 1861 poskytlo 535 samurajů, kteří byli dislokováni nedaleko legace.³⁶ Ani tato opatření však nedokázala zabránit dalšímu pokusu o atentát. Okolo půl jedné v noci zaslechl námořník Charles Sweet, jenž byl na hlídce, podivný zvuk. Když zavolal, aby se neznámý identifikoval smluveným heslem, dostalo se mu správné odpovědi. Jeho podezření však nebylo rozptýleno, proto vyšel do zahrady, aby situaci ověřil. V následujícím okamžiku však byl napaden a smrtelně zraněn mečem. Okamžitě zavládl zmatek. Když se situace trochu uklidnila, bylo zjištěno, že chybí další muž – desátník Richard Crimp, který měl být v době útoku na pochůzce a kontrolovat hlídky. Po důkladné prohlídce areálu byl Crimp nalezen u dveří Nealovy ložnice mrtvý. Ohledání zjistilo, že byl zabit šestnácti bodnými a sečnými ranami. Navzdory tomu, že japonské stráže tentokrát zareagovaly rychle a přispěchaly britské posádce na pomoc, útočník (resp. útočníci) dokázal uprchnout. Této skutečnosti patrně napomohla skutečnost, že někteří z hlídkujících samurajů byli podnapilí, což Neala naplnilo pocitem znechucení.³⁷

Následujícího dne byl jeden ze strážných, Itó Gunbei z panství Macumoto, nalezen mrtvý. Po krátkém vyšetření potvrdil lékař z ambasády, že muž spáchal rituální sebevraždu – seppuku. Bylo proto možné usoudit, že právě on byl tajemným nočním atentátníkem. Zprvu se předpokládalo, že jej urazil jeden ze zaměstnanců vyslanectví, a proto se pokusil pomstít. Později však bylo zjištěno, že se ve skutečnosti snažil o odvetu za smrt samurajů z Mita, kteří se účastnili předchozího útoku.³⁸ Reakce britského vyslance byla okamžitá. Hned ráno 27. června zaslal japonské vládě protest, v němž ji činil z útoku odpovědnou, protože nebyla navzdory předchozím žádostem schopna ochránit zahraniční zástupce v Edu. Informoval proto zahraniční oddělení bakufu, že hodlá nahradit stráže u ambasády britskými vojáky, tak aby byl britským občanům schopen zajistit bezpečnost.³⁹ Tento krok byl jednohlasně schválen ostatními západními zástupci v Edu. Především francouzský vysla-

³⁵ ALCOCK, R.: *c. d.*, sv. II, s. 341.

³⁶ TNA, FO 46/23, Neale Russellovi, 3. 7. 1862.

³⁷ TNA, FO 46/23, Neale Russellovi, 3. 7. 1862. Ve svém hlášení z 1. července Neale poněkud příkrým způsobem označil chování japonských strážných za „zločinnou nedbalost a velkou zbabělost.“ TNA, FO 46/23, Neale Russellovi, 1. 7. 1862.

³⁸ TNA, FO 46/23, Bakufu Nealovi, nedatováno; Denney, J.: *c. d.*, s. 49–50.

³⁹ TNA, FO 46/23, Neale japonskému zahraničnímu úřadu, 27. 6. 1862.

nec Bellecourt jej důrazně podpořil hned první den po incidentu.⁴⁰ Neale následně informoval Londýn, že s ohledem na britské zájmy v Japonsku bude nutná námořní asistence jeho diplomatickým krokům.⁴¹

Britský vyslanec současně dospěl k závěru, že situace v Edu je neudržitelná, a proto se dočasně rozhodl přestěhovat do Jokohamy,⁴² odkud hodlal dále jednat s japonskou vládou, kvůli čemuž se snažil získat podporu zástupců ostatních velmocí, s nimiž se setkal 13. července. Zatímco Neale čekal na instrukce z Londýna, rozhodli se diplomaté využít incidentu k získání dalších koncesí ze strany bakufu.⁴³ Poté, co v září obdržel Nealovy depeše ohledně situace, zaslal ministr zahraničí lord Russel vyslanci instrukce, aby požadoval 10 000 liber jako odškodné pro rodiny zabitých mužů. Podpořil také Nealův požadavek námořní podpory, která by hrozbou síly donutila bakufu, aby přijalo opatření, jež by zabránila dalším útokům.⁴⁴ Nicméně, v době, kdy Neale tyto instrukce obdržel, byl již zaneprázdněn mnohem čerstvějším a mnohem závažnějším případem xenofobního útoku proti britským občanům v Japonsku.

Navzdory zvyšujícímu se počtu útoků proti cizincům se obyvatelé Jokohamy cítili v poměrném bezpečí a někdy se i odvažovali vyjít mimo hranice města. Dne 14. září 1862 se čtyři členové západní komunity vydali na výlet do Kawasaki. Zamýšleli se přeplovit loď z Jokohamy do Kanagawy, kde na ně měli čekat koně, na nichž se chtěli vypravit do chrámu Daiši z roku 1128 v nedalekém Kawasaki, jenž byl slavný díky tomu, že byl centrem buddhistické sekty Čizan. Byl krásný teplý den končícího japonského léta – ideální podmínky pro výjízdku z města.⁴⁵ Skupina se skládala ze šanghajského obchodníka Charlese Lennox Richardsona, který byl na krátké návštěvě Japonska a nyní čekal na zpáteční loď do Číny,⁴⁶ dvou jokohamských obchod-

⁴⁰ AMAE, Correspondance politique, Japon 6, Bellecourt Nealovi, 27. 6. 1862; srovnej s TNA, FO 46/23, Bellecourt Nealovi, 27. 6. 1862.

⁴¹ TNA, FO 46/23, Neale Russellovi, 28. 6. 1862.

⁴² TNA, FO 46/23, Neale Russellovi, 10. 7. 1862.

⁴³ TNA, FO 46/23, Neale Russellovi, 17. 7. 1862; Šógunát se alespoň částečně pokusil napravit si pošramocenou pověst posílením stráží okolo vyslanectví zahraničních mocností a propuštěním samurajů z panství Macumoto ze strážní služby. Hillsborough, R.: *Samurai Revolution*, s. 139.

⁴⁴ TNA, FO 46/20, Russell Nealeovi, 22. 9. 1862.

⁴⁵ TNA, FO 46/24, Zápis ze svědectví o smrti pana C. L. Richardsona, 15. 9. 1862; DENNEY, J.: *c. d.*, s. 68.

⁴⁶ K jeho osobnosti blíže srovnej s DENNEY, J.: *c. d.*, s. 62–66. Podle britského historika Johna Denneyho „bylo významné, že Richardson byl v Japonsku cizincem. Marshall a Clarke, kteří byli o něco pozadu, by znali správný protokol, jak se chovat za takových okolností [když sku-

níků Woodthorpa C. Clarka a Williama Marshalla. Tito tři muži doprovázeli jednu z mála evropských žen tehdy pobývajících v Japonsku, paní Margaret Watson Borradaillovou. Z Jokohamy vyrazili v půl třetí odpoledne, dopluli do Kanagawy, odkud volným tempem vyrazili podél jedné z nejvýznamnějších silnic Japonska – Tókaidó, jež spojovala Edo a Kjóto. Jako vždy byla tato tepna dosti přeplněna obchodníky, rolníky, buddhistickými mnichy a všudypřítomnými samuraji, kterým se podle Clarkova svědectví snažila skupina vyhnout.⁴⁷ Poté, co urazili několik mil a minuli několik strážných bran, jež byly v pravidelných intervalech rozmístěny podél cesty, potkali na silnici velký průvod samurajů.

Jednalo se o družinu Šimazua Hisamicua, otce daimjóa z knížectví Sacuma Šimazua Tadajošioho, za něhož vládl jako regent. Tento vlivný muž byl předním členem tzv. panství tozama, což byly domény nepřátelské vůči Tokugawům před bitvou u Sekigahary v roce 1600 a byly proto vyňaty z podílu na centrální vládě.⁴⁸ V létě 1862 pobýval jako císařský posel v Edu, kde přiměl bakufu ke značným ústupkům vůči přáním císaře.⁴⁹ Nyní se vracel zpět do Kjóta. Jeho družina se skládala z tisícovky mužů, z čehož 700 bylo samurajů ze Sacumy.⁵⁰ Tito muži „se mezi ostatními samuraji Japonska vyjímali svou tradicí stoického bojového umění, svou naprostou neochotou odpustit

---

pina potkala průvod daimjóa]. Avšak Richardson znal pouze čínské zvyky a chování. V Číně přistupovali západní rezidenti k místním jako k méněcenným. Číňané byli v té době v podstatě porobení lidé a západní – především britská – vojenská moc způsobovala to, že Číňané cizincům vzdávali úctu a ti jí od nich očekávali. Richardson bezpochyby tento postoj sdílel, přičemž nedokázal rozeznat, že Japonci nejsou porobení vojenskou silou, tak jako Číňané, ale jsou oficiálně považováni za rovné partnery se západem.“ DENNEY, J.: c. d., s. 71.

⁴⁷ TNA, FO 46/24, Zápis ze svědectví o smrti pana C. L. Richardsona, 15. 9. 1862.

⁴⁸ Feudální panství Japonska byla rozdělena na zhruba tři stejně velké skupiny – domény šinpan (jež tvořili členové vlastního klanu Tokugawa), domény vnitřní (fudai – přímé vazaly Tokugawů) a domény vnější (tozama – pány, kteří sice mohli poměrně volně spravovat svá panství, nebyli však připuštěni k podílu na šógunátní vládě). MCCLAIN, J. L.: c. d., s. 24–26.

⁴⁹ V této době bylo bakufu donuceno opustit systém sankin kótai (systém střídavé služby podle něhož měli daimjóové povinnosti sídlit každý druhý rok v Edu, kde měly pobývat i jejich rodiny), podle které měli daimjóové, respektive jejich rodiny pravidelně pobývat v Edu, čímž si šógunát zajišťoval jejich loajalitu a poslušnost. Mnoho členů někdejší kliky Iiho Naosukeho a Andóa Nobumasy bylo nuceno opustit své úřady a Hitocubaiši Keiki (pozdější šógun Tokugawa Jošinobu) byl jmenován ochráncem mladého šóguna. HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 164. Šimazu Hisamicu se v té době řadil mezi daimjóy, kteří podporovali císařský dvůr. To však neznamenalo, že by si přál návrat přímé moci císaře, nýbrž se pouze snažil posílit moc panství Sacuma. RAVINA, Mark: *The Last Samurai. The Life and Battles of Saigō Takamori*. Hoboken 2004, s. 93.

⁵⁰ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 184.

urážku své cti a odhodláním pomstít jakoukoliv pohanu svého daimjóa.⁵¹ Mnozí z nich považovali nerovné smlouvy za zostuzení národa a proto se přikláněli k procísařskému lojalismu, jenž byl silně spojen s požadavkem džói (vyhoštění „barbarů“).⁵² Jejich reakce, když natrefili na cizince mimo jejich enklávu a navíc poblíž svého pána, tak odpovídala jejich vychování a politickým postojům.

Když Richardsonova skupina uviděla obrovský průvod samurajů, zastavila. Ostatní Japonci ustoupili na kraj silnice a s úctou se ukláněli. Pouze samurajové a skupinka cizinců na koních stáli. Výpovědi o tom, co následovalo, jsou však mnohdy protikladné.⁵³ Výslech přeživších členů skupiny byl proveden v hodinách ihned po útoku, proto je pochopitelné, že stále ve stresu a v šoku, podal každý z nich mírně odlišné svědectví. Co je však zřejmé je to, že když je kolona samurajů mýjela, Richardsonova společnost nesedla z koní. Když se je pokusili otočit, přiblížil se jeden z nich k Hisamicuovým nosítkům. Z některých výpovědí je zřejmé, že se Richardson snažil pokračovat dál po silnici, když jej procesí mýjelo, ale byl zastaven Hisamicuovou družinou, skrz níž se patrně snažil prodrat dál. Podobné chování by bylo možné v Číně, ne však v Japonsku, kde byli cizinci vnímáni jako barbari, kteří byli povinni vzdávat úctu vysoce postaveným Japoncům – zvláště když se pohybovali mimo svou enklávu. Z ničeho nic se k Richardsonovi přiblížil jeden samuraj a divoce gestikuloval, aby skupina zastavila a sesedla. Náhle však vytasil meč a zaútočil na Richardsona. Následně sekl i po Marshallovi, který byl vážně raněn. Tento náhlý výbuch násilí poděsil koně (a pochopitelně i jejich jezdce), kteří začali cválat skrz průvod samurajů. Mnoho mužů ze Sacumy pak vytasilo meče a začalo po jezdcích sekat. Právě zde přišel ke svému zranění Clarke, jenž utrpěl ránu na levém rameni. Paní Borradailová nebyla jako by zázrakem zraněna, přestože několik mečů jen těsně minulo její hlavu a její šaty byly potřísněny Richardsonovou krví. V naprostém šoku se jí však podařilo dosáhnout bezpečí. Během pokusu o útěk byl Richardson opět zasažen (minimálně jednou). Když se po něm Marshall otočil, viděl jej mrtvého (či umírajícího, jak popsal) v sedle koně. V následujícím momentu však patrně stále „jen“ těžce zraněný Richardson spadl, přičemž jeho střeva vyhřezla z hluboké rány na boku. Marshall dospěl k závěru, že je mrtev, a když se k němu blížili další samurajové, zasadil koni ostruhu, aby dohnal Clarka a paní Borradailovou, kteří si během svého útěku vypracovali určitý

⁵¹ Tamtéž, s. 185.

⁵² BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 157.

⁵³ Detailnější popis srovnaj TNA, FO 46/24, Zápis ze svědectví o smrti pana C. L. Richardsona, 15. 9. 1862, TNA, FO 46/24.

náskok. Pouze s velkými obtížemi se jim podařilo dosáhnout Kanagawy, kde se jim dostalo lékařské péče na americkém konzulátu.⁵⁴ Pokud šlo o Richardsona, byla Marshallova domněnka patrně správná. Neviděl však to, co následovalo – Richardsonovo tělo rozsekali samurajové na kusy. S mnohočetnými sečnými zraněními byla mrtvola později nalezena anglickým lékařem Willisem, který spěchal na místo masakru, jakmile se o události dozvěděl.⁵⁵

Přestože jsou některé z detailů toho, co se stalo, zmatené, výsledek je jasný. Anglický občan byl zabit za bílého dne, aniž by (ze západního pohledu) vyprovokoval jakýkoliv incident. Další dva byli vážně zraněni. Aby však bylo možné situaci plně pochopit, je třeba se na ni podívat z japonského úhlu pohledu. Poté, co Šimazu Hisamicu přijal za svou věc loajalismus, jeho proticizinecký postoj se vyhrotil. V červenci 1862 proto vydal prohlášení, že nebude tolerovat jakékoli možné provokace cizinců na své cestě do Eda a zpět: „pokud se snad stane, že [cizinci] spáchají nějaký neomalený nebo protiprávní čin, nebudeme jej moci nechat bez odpovědi.“⁵⁶ Podle výpovědi členů jeho družiny se Richardson pokusil projet přímo průvodem samurajů – něco, co by bylo zcela běžné v Číně, kde Evropané považovali místní obyvatelstvo za rasově méněcenné a podle toho se k němu chovali. V Japonsku však něco podobného možné nebylo a obě strany si musely prokazovat vzájemný respekt. Hisamicuova družina tudíž očekávala, že cizinci na znamení úcty sesednou z koní. Richardson však nic takového neučinil, přestože mohl být varován hrozivými pohledy procházejících samurajů i radami svých společníků. Navzdory této ukázce špatných mravů (z japonského pohledu) však prý Hisamicu vydal rozkaz, aby jeho muži nechali cizince projet.⁵⁷

Pro členy jeho družiny však bylo Richardsonovo jednání neodpustitelnou urážkou. Když se Hisamicu zeptal Narahary Kizaemona, který jako první vytasil meč, proč útok inicioval, dostalo se mu následující odpovědi: „Pro mne, jako strážce pána ze Sacumy, je mou povinností dohlížet na to, aby se podobné nestydatosti nestaly běžnou záležitostí. Pokud by cizinci našemu průvodu způsobili skutečnou škodu, přijal bych svou zodpovědnost a spáchal seppuku.“⁵⁸ Další z útočníků, Kukimura Tošijasu, později vzpomínal na atmosféru tehdy panující mezi sacumskými samuraji: „V té době jsme všichni byli dychtiví, abychom mohli seknout do cizince.“ Na Incident Namamugi, jak začala být událost podle místa, kde se odehrála, nazývána, dále vzpomínal:

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ SATOW, E. M.: c. d., s. 41.

⁵⁶ Cit. in: HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 187.

⁵⁷ DENNEY, J.: c. d., s. 78–79.

⁵⁸ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Tales*, s. 8.

„Náhle jsem odzadu uslyšel zvuk. Napadlo mne, že je to má příležitost, proto jsem okamžitě uchopil rukověť meče. [následně napadl Richardsona] Krvavý kus něčeho upadl do trávy. Myslím, že to byla část jeho vnitřností. Chtěl jsem jej seknout znovu, proto jsem jej pronásledoval. Avšak protože jsem byl pěšky, nemohl jsem ho dohonit. Obrátil jsem se a uviděl dalšího cizince, který ke mně cválal. ... Stejnou technikou jsem jej seknul do pravého boku. ... Řeknu vám, bylo neuvěřitelně příjemné je sekat. Cítil jsem takovou úlevu.“⁵⁹ Poslední dvě věty jasně ukazují míru nenávisti vůči cizincům panující mezi samuraji.⁶⁰ Tento neustále narůstající sentiment kombinovaný s netaktním (či přímo nezdvořilým – minimálně v očích samurajů) chováním Richardsonovy skupiny a předchozím Hisamicuovým vyjádřením, byly spouštěčem vražedného útoku, jenž se téměř okamžitě stal zásadním problémem vztahů Japonska se Západem.

Incident Namamugi se však do značné míry lišil od předchozích útoků na cizince v Japonsku. Většina z nich byla do té doby spáchána samuraji (nebo malými skupinami), většinou samuraji bez pána (róniny), kteří neměli žádnou spojitost s vládními kruhy. Velká část z nich se navíc odehrála pod rouškou tmy. Tentokrát však byli čtyři Angličané napadeni za jasného dne členy družiny významného daimjó, který nadto působil ve funkci císařského vyslance. To znamenalo, že událost měla zásadní politický význam. Vrahové navíc mohli být identifikováni a potrestáni. Tato skutečnost byla zcela zřejmá britskému vyslanci Nealovi, jenž byl odhodlán zajistit potrestání viníků a vymoci vyplacení odškodného.⁶¹ Jeho odhodlání bylo motivováno nejen vraždou samotnou, ale také rozhořčením, jež incident vyvolal v Jokohamě. Místní obchodníci se záhy dozvěděli, že Šimazu Hisamicu nocuje v Hodo-gaje, pouhé dvě míle od Jokohamy. Požadovali proto okamžitý zásah a potrestání sacumského knížete. Neale to však zamítl, a navíc zakázal britským občanům, aby se přibližovali k silnici Tókaidó. Navzdory tomu, že jej joko-hamští obchodníci obviňovali z neschopnosti a slabosti, byl Neale rozhodnut použít k řešení situace diplomatické prostředky.⁶² Navzdory tomuto přesvědčení okamžitě nařídil pohotovost vojenských sil, jež měl k dispozici. Okamži-

⁵⁹ Cit. in: HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 187–188.

⁶⁰ Její rozsah je patrný ze zprávy velitele vojenské posádky Kjóta Macudairy Katamoriho, jenž krátce po Richardsonově vraždě napsal: „sám císař je pevně rozhodnut o politice izolace a vyhoštění cizinců, výsledkem čehož je skutečnost, že v Kjótu a oblasti Kansai není od nejvyšších pánů po obyčejné róniny nikdo, kdo by podporoval otevření země“. BEASLEY, William G. (ed.): *Select Documents on Japanese Foreign Policy 1853–1868*. New York – Toronto 1955, s. 225, Matsudaira Katamori bakufu, 8. 11. 1862.

⁶¹ TNA, FO 46/24, Neale Russellovi, 15. 9. 1862.

⁶² SATOW, E. M.: c. d., s. 42–43.

tě poté zaslal šógunátu požadavek, aby vrahy zatkl a potrestal.⁶³ Tento krok se však setkal s pochybnostmi mezi členy zahraničních misí v Jokohamě, neboť, jak prohlásil francouzský vyslanec, bakufu nemohlo učinit nic podstatného, jelikož viníci útoku byli pod jurisdikcí autonomního knížete ze Sacumy.⁶⁴

Neale přesto trval na diplomatickém řešení, přičemž britská flotila mu měla sloužit jako forma nátlaku na japonskou vládu, která si pochopitelně uvědomovala zranitelnost Eda vůči možnému ostřelování z moře. V následujících dnech se proto setkal s několika úředníky bakufu, kteří „vyjádřili hlubokou lítost na straně šógunovy vlády“.⁶⁵ Neale byl také ujistěn, že vláda učiní vše pro důkladné vyšetření události a zatkne všechny vrahy.⁶⁶ Aby se zabránilo možné mezinárodní krizi, rozkázalo bakufu Sacumě, aby identifikovala útočníky. Úředníci knížectví nicméně odpověděli, že ačkoli to mají v úmyslu, bude něco takového obtížné, protože Hisamicuův průvod tvořily stovky mužů, viníci tedy dokázali využít následného zmatku a uprchnout. Vzhledem k tomu, že Hisamicu vyslechl účastníky útoku ještě téhož večera, bylo toto prohlášení pochopitelně pouhou zástěrkou, s cílem ukrytí útočníky před úředníky bakufu. Výsledkem bylo to, že za Richardsonovu vraždu nakonec nebyl nikdo potrestán.⁶⁷ V tomto smyslu se ukázal být Bellecourtův skepticismus na místě.⁶⁸

Nealovo váhání ohledně okamžitých vojenských opatření bylo způsobeno jeho přesvědčením, že Richardsonova vražda je natolik závažná událost, že si vyžaduje vyčkání na instrukce z Londýna. Bez přímých pokynů odmítal podniknout jakékoliv kroky, jež by mohly vyvolat závažný konflikt s Japonskem. Přestože byl za svůj opatrný a váhavý postoj ve dnech po útoku kritizován, mnoho přímých účastníků následných událostí posléze přiznalo, že měl pravdu. Za mnohé z nich vyjádřil tento názor tehdejší tlumočnick britského vyslanectví Ernest Mason Satow ve svých pamětech: „Plán komunity obchodníků [okamžitě zaútočit na Šimazua Hisamicua a jeho družinu] byl odvážný, přitažlivý a téměř romantický. Patrně by byl v daném okamžiku

⁶³ TNA, FO 46/24, Neale Russellovi, 16. 9. 1862; TNA, FO 46/24, Neale bakufu, 15. 9. 1862. Pro obranu cizinecké enklávy byla připravena britská flotila vedená admirálem Kuperem, který okamžitě vyslal do ulic Jokohamy námořníky a rozkázal hlídkovým člunům, aby střežily pobřeží. TNA, FO 46/24, Kuper Nealeovi, 15. 9. 1862.

⁶⁴ AMAE, Correspondance politique, Japon 7, Bellecourt Thouvenelovi, 16. 9. 1862.

⁶⁵ TNA, FO 46/24, Neale Russellovi, 19. 9. 1862.

⁶⁶ TNA, FO 46/24, Neale Russellovi, 19. 9. 1862.

⁶⁷ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 189.

⁶⁸ Navzdory tomu, že měl na celou věc odlišný pohled než Neale, podpořil francouzský vyslanec politiku svého kolegy. AMAE, Correspondance politique, Japon 7, Bellecourt Thouvenelovi, 21. 9. 1862.

navzdory proslulé statečnosti sacumských samurajů úspěšný. Avšak taková událost jako je zajetí předního japonského šlechtice na území patřícího šógunovi, by byla jasnou ukázkou jeho neschopnosti bránit národ před ‚vnějšími barbarý‘ a patrně by vedla k jeho pádu dávno před tím, než k němu skutečně došlo a dávno před tím, než vznikla aliance rodů připravených vytvořit novou vládu. S největší pravděpodobností by se země stala obětí zhoubné anarchie a střety s mocnostmi by byly časté a vážné. Masakr členů zahraniční komunity by pravděpodobně byl okamžitou odpovědí na úder v Hodogaje [kde Hisamicu nocoval]. Výsledkem by bylo vyslání společné vojenské expedice z Anglie, Francie a Holandska, vybojování mnoha krvavých bitev a rozdělení mikadovy [jak byl japonský císař nazýván] říše. Mezitím by obchod, kvůli němuž jsme sem přišli, zanikl. A kolik životů Evropanů a Japonců by bylo obětováno výměnou za potrestání Šimazua Hisamicua?⁶⁹ Neale pochoptelně nemohl předpokládat tak dalekosáhlé důsledky, nehodlal však vyvolat konflikt bez přímých instrukcí.

Britský ministr zahraničí lord Russell formuloval nové pokyny ohledně japonské politiky v prosinci 1862. Neale je obdržel na jaře 1863. Ve své bezprostřední odpovědi Russell požadoval hrdelní trest pro Richardsonovy vrahy, potrestání daimjóa ze Sacumy a odškodné ve výši 100 000 liber, jež mělo zaplatit buď bakufu nebo přímo Sacuma.⁷⁰ V následných podrobnějších pokynech nařídil ministr Nealovi, aby od bakufu požadoval platbu ve výši 100 000 liber jako odškodné za neschopnost zabránit podobnému útoku za denního světla. Dalších 25 000 liber pak měla podle Russellovy představy vyplatit Sacuma příbuzným postižených Angličanů. Pokud by japonská vláda nebo daimjó ze Sacumy tento požadavek odmítli, dostal Neale pokyn použít námořní síly, jež měl k dispozici, aby je k tomu donutil.⁷¹ Toto rozhodnutí se však rodilo jen velmi pomalu a pouze na základě Nealových následných zpráv, jež jasně odhalily neschopnost a neochotu bakufu zatknout a potrestat viníky. Ještě na počátku prosince Russell trval na tom, aby sacumského daimjóa a jeho podřízené potrestalo bakufu.⁷² Krátce poté však obdržel další zprávu z Japonska, ve které Neale tlumočil stanovisko šógunátu, že Sacuma nepodléhá jeho jurisdikci, a že jen tamní daimjó má pravomoc potrestat své úředníky. Podle vyslancova názoru tak představitelé bakufu pouze skrývali neschopnost vlády Sacumu k něčemu takovému donutit.⁷³ Russell se proto

⁶⁹ SATOW, E. M.: *c. d.*, s. 44.

⁷⁰ TNA, FO 46/20, Russell to Nealovi, 28. 11. 1862; DENNEY, J.: *c. d.*, s. 134.

⁷¹ TNA, FO 46/20, Russell to Nealovi, 24. 12. 1862; DENNEY, J.: *c. d.*, s. 134–136.

⁷² TNA, FO 46/20, Russell to Nealovi, 9. 12. 1862.

⁷³ TNA, FO 46/24, Neale Russellovi, 30. 9. 1862.

rozhodl povolit možnost námořní demonstrace, což byla politika, která se již tolik osvědčila v Číně v případě, kdy se Peking odmítl podvolit britským požadavkům.⁷⁴

Zatímco vyčkával na Russellovy pokyny, snažil se Neale vyjednávat s bakufu, které se však pokoušelo rozhovory všemožně protahovat, stejně tak jako odmítalo jakékoliv další požadavky rozšíření smluvních práv.⁷⁵ Tento defenzivní postup byl způsoben složitou vnitřní situací v zemi. Vláda se proto musela uchýlit k taktice zdržování a výmluv. Ve stejné době totiž šógunát čelil silící kritice daimjóů a přívrženců císařského dvora, který připravoval vydání ediktu, jenž měl bakufu nařídít vyhnání cizinců.⁷⁶ Vláda čelila složité volbě – na jedné straně se potýkala s vnitřním tlakem, aby přijala silnou proticizineckou politiku, na straně druhé si byla dobře vědoma slabosti svých vojenských sil ve srovnání s cizinci. Bakufu proto demonstrovalo své úsilí při přípravě obrany země proti možnému útoku, současně se však zoufale snažilo nalézt smírné řešení, jež by mu umožnilo zachovat si svou tvář.⁷⁷ Tato politika však o to více odhalovala jeho slabost. Především neschopnost zatknout vrahy přesvědčila cizince, že bakufu nemá autoritu, aby něco takového prosadilo. Britové proto dospěli k závěru, že šógunát nedokáže efektivně spravovat zemi, jíž oficiálně vládl, což pochopitelně vedlo k zásadnímu poškození pověsti vojenské vlády.⁷⁸

Tento stav věcí trval až do jara 1863, kdy Neale obdržel Russellovy instrukce a zahájil nátlak na bakufu ve věci zaplacení odškodného,⁷⁹ přičemž spolupracoval s představiteli ostatních mocností, kterým zaslal pravidelné zprávy o postupu jednání.⁸⁰ Situace však zůstávala napjatá. Zatímco v Edu jednala Rada starších o císařově rozkazu vyhnat cizince, který byl vydán 11. března 1863, snažili se úředníci mající na starost vztahy s cizinci, hrát o čas. Rada byla rozdělená. Někteří členové vlády, jako Sawa Kanšičiró, tvrdili, že by britské požadavky na odškodnění a otevření dalších přístavů zahraničnímu obchodu měly být neprodleně odmítnuty a „barbaři“ vykázáni

⁷⁴ TNA, FO 46/20, Russell Nealovi, 24. 12. 1862.

⁷⁵ TNA, FO 46/24, Neale Russellovi, 21. 10. 1862.

⁷⁶ Blíže srovnej s BEASLEY, W. G. (ed.): c. d., s. 227–234, Matsudaira Keiki bakufu, 4. 12. 1862.

⁷⁷ TOTMAN, Conrad: *The Collapse of the Tokugawa Bakufu, 1862–1868* (dále jen *The Collapse*). Honolulu 1980, s. 69.

⁷⁸ SATOW, E. M.: c. d., s. 189.

⁷⁹ TNA, FO 46/33, Neale bakufu, 6. 4. 1863; srovnej s BEASLEY, W. G. (ed.): c. d., s. 236–240, John Neale japonským ministrům zahraničí, 6. 4. 1863.

⁸⁰ TNA, FO 46/33, Winchester zástupcům mocností, 7. 4. 1862.

ze země.⁸¹ Bakufu proto z obav ze střetu nařídilo, aby byly některé části Eda (především čtvrti Šinagawa a Šiba) a okolí Jokohamy evakuovány.⁸² Tento krok pochopitelně vyvolal podezření na straně zástupců mocností, protože byl známkou možného vypuknutí otevřeného konfliktu. Satow později vzpomínal, že 5. května, „došlo k hromadnému exodu místního služebnictva zaměstnávaného cizineckou enklávou“, a že tato skutečnost vyvolala řadu nepodložených spekulací.⁸³ Ve snaze připravit se na všechny eventuality se Neale obrátil na velitele britského loďstva admirála sira Augustuse Leopolda Kupera na vlajkové lodi HMS Euryalus. Přestože admirál přislíbil veškerou pomoc diplomatickým krokům, jeho odpověď nebyla příliš optimistická. Kuper totiž zdůraznil, že pokud by bakufu a Sacuma odmítly britské požadavky, neměl by dostatek sil k tomu, aby učinil „nápravná opatření“, jež mu přikazovaly instrukce britské vlády. Navrhoval proto, aby v případě války byla Jokohama evakuována.⁸⁴ Podobná atmosféra nejistoty je patrná také ze zpráv ostatních vyslanců v Japonsku, kteří si uvědomovali, že jediná možnost, jak se vyhnout válce, je podpora britského tlaku na bakufu.⁸⁵ Neale mohl čerpat alespoň částečný optimismus k tomu, aby se domníval, že se bakufu nakonec jeho požadavkům podrobí, neboť se paralelně probíhající jednání o obnově britského vyslanectví v Edu, jež bylo zničeno žháři v únoru 1863, vyvíjela uspokojivě.⁸⁶ V dubnu byl totiž informován o tom, že šógunát s finanční podporou daimjóů vybuduje novou budovu vyslanectví, na jehož obnovu poskytne 40 000 mexických dolarů.⁸⁷

Sama tato skutečnost naznačovala, že zatímco se japonská vláda demonstrativně připravuje na konflikt, existují mezi jejími členy značné rozpory ohledně dalšího postupu. Jeden z nejvýznamnějších úředníků zahraničního oddělení (v postavení předního vazala – hatamoto) Mizuno Tadanori radil členům ródžů, aby se podrobili britským požadavkům. Jeho argumenty byly založeny na skutečnosti, že vražda cizince před očima samotného daimjóa a následné zmizení vrahů byly „v protikladu k přátelským smluvním vztahům a nemůžeme proto považovat za nerozumné, že se cizinci dožadují

⁸¹ BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 194; TOTMAN, C.: *The Collapse*, s. 70.

⁸² TOTMAN, C.: *The Collapse*, s. 70.

⁸³ SATOW, E. M.: c. d., s. 68.

⁸⁴ TNA, FO 46/33, Kuper Nealovi, 14. 4. 1862.

⁸⁵ AMAE, Correspondance politique, Japon 8, Bellecourt Drouyn de Lhuysovi, 20. 4. 1863.

⁸⁶ DENNEY, J.: c. d., s. 51–52; TNA, FO 46/32, Neale to Russel, 12. 2. 1863; TNA, FO 46/32, Neale Russelovi, 14. 2. 1863.

⁸⁷ TNA, FO 46/33, Neale to Russel, 14. 4. 1863. Stříbrný mexický dolar byl tou dobou nejčastěji užívanou měnou mezinárodního obchodu na Dálném východě.

odškodného“.⁸⁸ Současné připomínal, že při předchozích útocích na cizince nebyla identita atentátníků známa, avšak Incident Namamugi byl v tomto ohledu zcela odlišnou záležitostí, a pokud by bakufu odmítlo britské požadavky, „mohli by toho využít k zahájení nepřátelství“. Zdůraznil také, že v takovém případě „by se mohlo stát, že šógunát by nebyl schopen zachovat národní hrdost“,⁸⁹ čímž nepřímou potvrzoval všeobecné obavy z porážky a jejích následků. Radil proto, aby bylo odškodnění vyplaceno a aby si vláda uvolnila ruce k řešení mnohem závažnějších problémů. Dobrá vůle v této záležitosti navíc mohla být dle jeho názoru využita k vynucení ústupků ve věci požadavků cizinců ohledně otevření dalších přístavů.⁹⁰

Přestože Mizuno nebyl ve svém názoru osamocený, nemohl se šógunát jednoduše vzepřít přímému císařskému rozkazu, aby cizince vyhnal. Pokud se chtěl vyhnout válce, musel získat čas. Dne 1. května proto požádal Brity o patnáctidenní odklad své odpovědi ve věci odškodnění na základě toho, že zahraniční oddělení musí nejprve konzultovat Radu starších a šógunova ochránce.⁹¹ Tento krok však krizi ještě více vyhrotil, neboť se zdálo, že se bakufu snaží získat čas pro své vojenské přípravy. Neale proto požádal o podporu své zahraniční kolegy a sešel se k poradě s admirálem Kuperem. Zástupci západních mocností se rozhodli mu poskytnout veškerou podporu,⁹² protože si uvědomili, že slabost by znamenala přímé pobídnutí k dalším vražedným útokům, což v té době jasně demonstrovalo několik incidentů, během nichž dělostřelecké baterie knížectví Čošú ostřelovaly západní lodě v úžině Šimonoseki, jež byla klíčovou tepnou zahraničního obchodu.⁹³ S touto podporou mohl Neale uplatnit razantnější postup. Na druhé straně si však byl dobře vědom obtíží japonské vlády a skutečnosti, že její ústup by vyvolal značné pobouření mezi daimjóy a na císařském dvoře.⁹⁴

Situace tak zůstávala napjatá a zavdávala příležitost k zvěstem o hrozícím překvapivém útoku proti Jokohamě a dalším zahraničním enklávám.⁹⁵ Jednání s bakufu však pokračovala. Vláda si začínala uvědomovat, že jedinou

⁸⁸ BEASLEY, W. G. (ed.): *c. d.*, s. 240–242, Mizuno Tadanori Inouemu Masanovi, 20. 4. 1863.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ TNA, FO 46/34, Bakufu Nealovi, 1. 5. 1863.

⁹² AMAE, Correspondance politique, Japon 8, Bellecourt Drouyn de Lhuysovi, 5. 5. 1863.

⁹³ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 236–238.

⁹⁴ TNA, FO 46/34, Neale Russellovi, 11. 5. 1863.

⁹⁵ TNA, FO 46/34, Neale Russellovi, 19. 5. 1863. V důsledku toho vyslal admirál Kuper dvě lodi do Nagasaki a Hakodate, aby mohly v případě války poskytnout ochranu zde žijícím britským občanům. TNA, FO 46/34, Neale Russellovi, 13. 5. 1863.

možností, jak se vyhnout konfliktu, je podřídit se britským požadavkům. Její jedinou snahou se tak stala záchrana vlastní tváře na domácí scéně a zabránění další kritice své zahraniční politiky. Nabídla proto Nealovi, že odškodnění formálně zaplatí za objednávku stavby válečné lodi v Británii, o níž by bylo později oznámeno, že se potopila v bouři na cestě do Japonska. Neale však něco takového kategoricky odmítl.⁹⁶ V době, kdy bakufu zaslalo Britům tuto nabídku, probíhala v Radě starších diskuze o tom, jak naložit s císařským rozkazem ohledně vyhnání cizinců. Šógunův ochránce Hitocubaši Keiki byl na cestě z Kjóta do Eda a Radě starších zaslal dopis, v němž hájil politiku vyhnání cizinců na základě toho, že smlouvy otevírající Japonsko neodpovídají přáním národa a císaře, který vydal přímý rozkaz nařizující jejich zrušení. Vyzýval proto přední vazaly šógunátu, k „podniknutí veškerých kroků k tomu, aby posílili národní obranu“.⁹⁷ Jeho dopis vedl k povzbuzení odporu odpůrců smluv. Někteří členové zahraničního oddělení proto navrhovali odškodné za Incident Namamugi vyplatit a následně využít takto projevené dobré vůle k tomu, aby byl vytvořen odrazový můstek k jednáním o odchodu cizinců.⁹⁸ Proto navzdory pokračujícím debatám o vyhoštění cizinců, začalo bakufu v první polovině června 1863 jevit známky toho, že je ochotno odškodnění zaplatit.

Posledním pokusem bakufu o záchranu vlastní tváře byla snaha o využití možných neshod mezi velmocemi. Jeho představitelé se proto sešli s francouzským vyslancem Bellecourtem s žádostí o pomoc ve snaze přesvědčit Brity k alespoň nějakým ústupkům. Francouzský vyslanec však japonské návrhy odmítl.⁹⁹ Když se pak šógunát pokusil dosáhnout dalšího odkladu tím, že navrhl, aby konečné rozhodnutí padlo poté, co se šógun Iemoči vrátí z Kjóta, začal Neale ztrácet trpělivost.¹⁰⁰ Jeho obavy vzrostly poté, co obdržel informaci, že v okolí Jokohamy a Eda se shlukují proticizinecky naladěni róninové, kteří napadají místní obyvatele. Guvernér oblasti Jokohama, který mu tuto informaci sdělil, také řekl, že se obává dalších útoků proti cizincům. Neale nicméně odpověděl, že zajištění bezpečnosti členů západní komunity je povinností japonské vlády, která bude hnána k zodpovědnosti, pokud

⁹⁶ DENNEY, J.: *c. d.*, s. 144.

⁹⁷ BEASLEY, W. G. (ed.): *c. d.*, s. 246–248, Hitocubaši Keiki Radě starších, 12. 6. 1863.

⁹⁸ TOTMAN, C.: *The Collapse*, s. 71–72; Podobný krok však byl neproveditelný, protože Neale nehodlal o něčem takovém vůbec diskutovat. TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 12. 6. 1863.

⁹⁹ AMAE, Correspondance politique, Japon 9, Bellecourt Drouyn de Lhuysovi, 13. 6. 1863.

¹⁰⁰ TNA, FO 46/34, Bakufu Nealovi, 16. 5. 1863.

k podobným útokům dojde.¹⁰¹ Tento rozhovor jej definitivně přesvědčil, že bakufu musí být přinuceno k podrobení se, jinak bude situace dále nekontrolovatelně eskalovat, až se nakonec zcela vymkne kontrole. Dne 12. června proto do Eda vzkázal, že již „vyčerpal veškerou trpělivost, termínem pro uzavření celé záležitosti je proto deset dnů“.¹⁰² Nealovo prohlášení bylo naprosto jasné – pokud by se bakufu nevzdalo, vyhrozoval si britský vyslanec právo nezávislého jednání. V šógunově hradu proto zavládla atmosféra napětí, jež provázela bouřlivé debaty Rady starších, kteří navíc obdrželi zprávy o tom, že dvě britské lodě vpluly do Edoského zálivu a zahájily sondáže hloubky mořského dna, což mohla být předzvěst ostřelování správního města šógunátu.¹⁰³ Členové ródžú tento krok interpretovali jako známku britského odhodlání řešit celou krizi pomocí síly. Pokud by k tomu došlo, čelilo by bakufu válce s cizinci v době, kdy muselo řešit zásadní problémy na domácí scéně. Panovaly proto vážné pochybnosti, zda by v takovém konfliktu mohlo zvítězit. Aby získalo čas, muselo se britským požadavkům podrobit.

Dne 14. června se na britské vyslanectví dostavili dva zástupci šógunátního zahraničního úřadu, aby Neala informovali, že bakufu je připraveno vyplatit požadovaných 100 000 liber jako odškodné.¹⁰⁴ Vyjádřili také lítost nad celým incidentem a ochotu pomoci Britům při vyjednávání se Sacumou, která měla zaplatit dalších 25 000 liber a zatknout a potrestat Richardsonovy vrahy.¹⁰⁵ Neale mohl být spokojen – jeho silová politika předchozích týdnů slavila vítězství. Byl však odhodlán dotáhnout celou záležitost do konce. První problém totiž představovala otázka veřejné oficiální omluvy japonské vlády. Neale totiž nebyl s původním vyjádřením spokojen, a proto donutil bakufu, aby vydalo nový dokument, v němž muselo 13. července za celý incident přijmout zodpovědnost.¹⁰⁶ Druhou otázkou pak bylo proplacení odškodného. Neala totiž zaskočilo náhlé vyřešení krize, proto se obával, že se bakufu pokusí o další zdržování.¹⁰⁷ Jeho tušení bylo správné. Někteří členové Rady starších totiž oponovali jakýmkoliv ústupkům v obavě z dopadů na vnitropolitickou situaci, kde by mohly být vykládány jako porušení císařova ediktu. Ochránce

¹⁰¹ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 31. 5. 1863; Bakufu po tomto vyjádření umístilo v okolí Jokohamy 2000 samurajů, kteří měli zajistit bezpečnost a pořádek. TNA, FO 46/35, Neale to Russell, 14. 6. 1863.

¹⁰² TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 12. 6. 1863.

¹⁰³ TOTMAN, C.: *The Collapse*, s. 72.

¹⁰⁴ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 14. 6. 1863.

¹⁰⁵ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 20. 6. 1863.

¹⁰⁶ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 13. 7. 1863.

¹⁰⁷ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 20. 6. 1863.

mladého šóguna Keiki proto radě a císařskému dvoru zaslal několik zpráv, jež vyjadřovaly jeho názor, že by odškodnění nemělo být předáno.¹⁰⁸ Motivy této jeho politiky nejsou přesně známy, lze však předpokládat, že se pouze snažil zmírnit dopady ústupu šógunátu v očích dvora a veřejnosti. Někteří historikové se proto domnívají, že tváří v tvář složité vnitřní situaci se Keiki snažil přijmout politiku „rétorického džóí“, aniž by v možnost vyhnání cizinců skutečně věřil. Jeho snahu by tak bylo možné interpretovat jako pokus o získání času ke zvládnutí vnitřní krize.¹⁰⁹

Nealovy obavy ve věci vyplacení odškodného tak rozhodně nebyly neodůvodněné. Většina představitelů bakufu si však uvědomovala, že se právě vyhnuli závažné vnější krizi a že jim nezbývá než dohodu dodržet. Člen Rady starších Ogasawara Nagamiči proto vydal navzdory námitkám některých svých kolegů rozkaz k zaplacení odškodného. Později své rozhodnutí vysvětloval následovně: „s ohledem na rozkazy pana Hitocubašiho jsem udělal vše, co bylo možné, abych platbu zdržel. Avšak po zvážení všech okolností jsem dospěl k závěru, že by zájmům našeho národa ještě méně prospělo, kdyby byl označován jako nedůvěryhodný a nespravedlivý. Neměl jsem tedy jinou možnost, než vydat rozkaz k proplacení odškodného“.¹¹⁰ Dne 23. června večer dorazilo na britské vyslanectví pod rouškou tmy 220 beden. Každá z nich obsahovala 2000 mexických dolarů.¹¹¹ Neale pak s jistotou dávkou uspokojení poznamenal, že „nám potrvá několik dní je spočítat“.¹¹² Včasné dodání odškodného totiž znamenalo definitivní úspěch jeho politiky. Byl si nicméně velmi dobře vědom, že „nebýt přítomnosti silné flotily v tomto kotvišti (a stejný názor mají bezpochyby i mí kolegové), museli bychom tuto zemi v době, kdy toto píší, opustit“.¹¹³ Neale tak nepřímou připouštěl, jak blízko byly mocnosti otevřenému konfliktu s Japonskem. Pokud by bakufu na poslední chvíli neustoupilo, muselo by nakonec přijmout politiku císařského dvora, jenž si přál vyhnání „zahraničních barbarů“, což by nevyhnutelně vedlo k válce se smluvními mocnostmi.

¹⁰⁸ BEASLEY, W. G. (ed.): *c. d.*, s. 250–251, Hitocubaši Keki kampakuovi, 9. 7. 1863.

¹⁰⁹ TOTMAN, C.: *The Collapse*, s. 72.

¹¹⁰ Cit. in: BEASLEY, W. G. (ed.): *c. d.*, s. 256, Ogasawara Nagamiči bakufu, 27. 7. 1863; Pokud jde o Keikiho politiku, je zřejmé, že Ogasawara jednal s jeho souhlasem navzdory tomu, že šógunův ochránce veřejně hlásal něco zcela protichůdného. BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 199.

¹¹¹ DENNEY, J.: *c. d.*, s. 159. 440 000 mexických dolarů bylo ekvivalentem 100 000 liber. TNA, FO 46/35, Neale Russelovi, 12. 7. 1863.

¹¹² TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 24. 6. 1863.

¹¹³ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi, 24. 6. 1863.

To, že se mu podařilo zabránit válce s Japonskem byl bezpochyby jeden z největších (a také nejpřehliženějších) úspěchů Nealovy diplomatické kariéry. Pokud bychom jeho jednání hodnotili zpětně, je nutné ocenit, že se vyslanec nenechal ovládat emocemi v dnech po Richardsonově smrti, tak jako tomu bylo u ostatních členů zahraniční komunity. Rozhodl se proto pro diplomatické řešení a vymození vyplacení odškodného. Na jaře 1863 pak projevil značnou míru trpělivosti, když postupně zvyšoval svůj tlak na šógunát. Současně je však nutné upozornit, že bez přítomnosti Kuperovy flotily by bylo jeho snažení marné. Bez ní by buď čelil dlouhotrvající zdržovací politice bakufu, které by navíc mohlo být v pokušení vyřešit své vnitřní problémy uposlechnutím císařova ediktu. Něco takového by bezpochyby mělo ty nejzávažnější důsledky. Britská flotila tak byla klíčovým nástrojem Nealovy politiky, a právě obavy z jejího zásahu nakonec přiměly šógunát k ústupu. Jednalo se tak o další úspěšný příklad politiky dělových člunů, tolik typické pro 19. století.

Dohoda mezi Brity a šógunátem měla mít vážné dopady. V následujících měsících se bakufu snažilo napravit svou otřesenou pozici potlačením opozice v okolí Kjóta,¹¹⁴ což bylo v podstatě v souladu s Nealovou výzvou, aby šógunát uspořádal své vnitřní záležitosti a mohl tak dostát svým mezinárodním povinnostem.¹¹⁵ Avšak neschopnost bakufu, přimět Sacumu k ústupu a vyplacení požadovaného odškodnění Britům, jasně ukázala značná omezení politické moci Eda, což dále snižovalo důvěru Britů v šógunát. K tomu přispěla i skutečnost, že bakufu po marných pokusech jednat se Sacumou poskytlo Britům volnou ruku k samostatnému jednání.¹¹⁶ Šógunát tak jasně odhalil svou slabost a neschopnost kontrolovat jednotlivé feudální domény, což cizincům umožnilo vměšovat se do vnitřních záležitostí Japonska, protože jim umožnil jednat přímo s jednou z nejvýznamnějších domén daimjóů tozama. I z tohoto úhlu pohledu se ukázal být Incident Namamugi zásadní porážkou vládnoucího režimu, protože skutečnost, že Britové získali příležitost jednat s jednotlivými daimjóy samostatně, měla významným způsobem přispět k jeho pádu.

Britové nicméně nepovažovali záležitost za uzavřenou a nadále požadovali dalších 25 000 liber od samotné Sacumy a vydání Richardsonových vrahů. Představitelé panství však něco takového odmítali. Vzhledem k tomu, že však již před samotným Incidentem Namamugi jasně deklarovali, že nebudou tolerovat jakékoli urážky (ať reálné či smyšlené) cizinců, a navzdory

¹¹⁴ KEENE, D.: *c. d.*, s. 79–81.

¹¹⁵ TNA, FO 46/35, Neale bakufu, 24. 6. 1863; SATOW, E. M.: *c. d.*, s. 76–77.

¹¹⁶ TNA, FO 46/35, Neale Russellovi 13. 7. 1863.

varováním bakufu byli odhodláni ve svém vzdoru pokračovat.¹¹⁷ Výsledkem bylo již zmíněné rostoucí přesvědčení Britů, že šógunát není schopen zjednat si adekvátní respekt na domácí scéně. Neale však nehodlal tolerovat jakýkoliv vzdor Sacumy. Na základě předchozích instrukcí z Londýna se proto rozhodl knížectví potrestat. V létě roku 1863 proto probíhaly horečné přípravy na výpravu proti Sacumě, jejímž terčem se mělo stát centrum knížectví – přístav Kagošima. Neale proto požádal admirála Kuperu o uvolnění válečných lodí, jež měly posílit jeho vyjednávací pozici vůči knížectví a v případě nutnosti poskytnout prostředky pro uplatnění „nápravných opatření“, jež by Sacumu donutily se podrobit.¹¹⁸

Kuper s tímto postupem souhlasil, přičemž oznámil, že flotila je plně k dispozici diplomatickým zástupcům Británie a je připravena k vyplutí podle dalších pokynů.¹¹⁹ Neale proto mohl zahájit jednání se zástupci velmocí, které musel spravit o svých úmyslech a vyžádat si jejich souhlas. Současně pokračovaly jeho rozhovory se šógunátem, který sice jevil ochotu k poskytnutí volné ruky britské akci, ale definitivně schválit britský postup se nicméně zdráhal.¹²⁰ Neale proto požadoval, aby šógunova vláda situaci efektivně řešila sama a aby zajistila svobodu plavby ve Vnitřním moři a skrz Šimonoseckou úžinu.¹²¹ K něčemu takovému však bakufu nemělo adekvátní prostředky. Pokud by navíc vystupovalo proti jednotlivým knížectvím ve jménu ochrany práv cizinců, podlomilo by to nenapravitelně jeho vnitropolitickou pozici. Výsledkem bylo, že poté, co Neale jasně demonstroval své odhodlání osobně se vydat do Kagošimy na jihu ostrova Kjúšú, musel šógunát ustoupit.¹²² Jen o několik dní později tak většina britské flotily vyrazila směrem ke Kagošimě. Jednalo se o vlajkovou šroubovou fregatu HMS Euryalus, dále fregaty HMS Pearl, HMS Perseus, HMS Argus, HMS Coquette, HMS Racehorns a dělový člun HMS Havoc, které byly vybaveny celkem 90 těžkými děly.¹²³ Vojenské velení operace bylo v rukou admirála Kuperu. Konečné rozhodnutí o tom, jak postupovat, měl nicméně formulovat Neale, který se ubytoval v admirálské

¹¹⁷ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Revolution*, s. 1187–191, srovnej s BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 199.

¹¹⁸ TNA, FO 46/36, Neale Kuperovi, 13. 7. 1863.

¹¹⁹ TNA, FO 46/36, Kuper Nealovi, 17. 7. 1863.

¹²⁰ TNA, FO 46/36, Neale Russellovi, 27. 7. 1863.

¹²¹ TNA, FO 46/36, Neale Kuperovi, 28. 7. 1863.

¹²² TNA, FO 46/36, Neale Kuperovi, 3. 8. 1863.

¹²³ DENNEY, J.: *c. d.*, s. 163–164.

kajutě vlajkové lodi. Ještě před odplutím odeslal britský vyslanec do Kagošimy výzvu sacumskému daimjóovi, aby se podrobil britským požadavkům.¹²⁴

Po šestidenní plavbě dosáhli Britové 12. srpna 1863 Kagošimy. Knížectví se mezitím připravovalo na obranu a posilovalo své baterie, jež chránily zdejší úzkou zátoku, tvořící přírodní přístav, v němž kotvily tři parníky, které Sacuma zakoupila od západních obchodníků (jednalo se o lodě Seijó maru, Hakuo maru a Tenjú maru).¹²⁵ Neale byl odhodlán pokusit se celou záležitostí nejprve řešit diplomatickou cestou. Zbraně měly být až posledním východiskem, pokud by jednání ztroskotala. Od počátku však bylo zřejmé, že dosáhnout diplomatické dohody bude velmi obtížné. Krátce po připlutí byl totiž na palubu vlajkové lodi doručen dopis Šimazua Hisamicua, který se snažil popírat veškerou zodpovědnost za Incident Namamugi a tvrdil, že vrahové unikli a není je proto možné potrestat.¹²⁶ Neale však hodlal být trpělivý a rozhodl se přijmout vyjednávače sacumského daimjóa. Této skutečnosti se pokusili využít Hisamicuovi vazalové, kteří naplánovali překvapivý útok na britské lodi. Jejich záměrem bylo v průběhu jednání náhle zaútočit na britské představitele a pobít jejich nejvýznamnější důstojníky, což by jim podle jejich představ umožnilo ovládnout Euryalus a donutit Brity k odplutí.¹²⁷ Devadesát osm samurajů se proto nalodilo na šestnácti malých lodí a přiblížilo se k britské vlajkové lodi. Britové se však možného útoku obávali, a proto byli z těchto „vyjednávačů“ k Nealovi a Kuperovi připuštěni pouze tři. Ostatní museli zůstat pod přísnou stráží na palubě.¹²⁸ Vzhledem k tomu, že z pohledu sacumských byla jednání pouhou zástěrkou, nebyl jejich průběh z hlediska Britů zdaleka uspokojivý.¹²⁹

Neale nakonec čekal na odpověď na své požadavky celé tři dny. Když vypršela čtyřiaadvacetihodinová lhůta, kterou dal nakonec Sacumě k odpovědi, rozhodl se jednat. Dne 15. srpna proto Kuper, jenž byl informován o blížící se bouři a nehodlal se v nepřátelských vodách zdržovat déle, než bylo nutné, vydal rozkaz, aby se jeho muži zmocnili nepřátelských lodí kotvících v přístavu, které byly záhy zapáleny. Satow později vzpomínal s jakou mírou vzrušení přijali britští námořníci tento příkaz, jenž ukončil mučivé čekání na rozhod-

¹²⁴ TNA, FO 46/36, Neale Russellovi, 4. 8. 1863.

¹²⁵ MAN, John: *Samurai. The Last Warrior*. London 2011, s. 203; DENNEY, J.: c. d., s. 180.

¹²⁶ TNA, FO 46/36, Neale Russellovi, 14. 8. 1863.

¹²⁷ SATOW, E. M.: c. d., s. 80.

¹²⁸ HILLSBOROUGH, R.: *Samurai Tales*, s. 9.

¹²⁹ TNA, FO 46/36, Neale Russellovi, 14. 8. 1863; Přepis rozhovoru uvádí DENNEY, J.: c. d., s. 169–171.

nutí, jež provázelo bezvýhodná jednání.¹³⁰ Sacumští samurajové však něco takového nemohli nechat bez odpovědi, pokud by dovolili Britům beztravně se zmocnit těchto lodí, jejich hrdost by tím nenapravitelně utrpěla. Ve městě bylo shromážděno několik tisíc vojáků připravených hájit jej do posledního dechu. Jejich pozice pak zajišťovalo 105 zpredu nabitých děl, která nyní na Brity zahájila palbu.¹³¹ Britská plavidla urychleně zformovala bojovou formaci – některé lodě byly dokonce nuceny přerážnout svá kotevní lana (kotvu fregaty Perseus později sacumští navrátili Britům zpět). Jejich lodě pak zahájily systematickou palbu na pevnosti a dělostřelecké baterie, jež město chránily. Jejich pozice v úzkém zálivu však byla obtížná. Terčem japonské palby se stal především Euryalus, který vplul do míst, kde sacumští cvičili dělostřeleckou palbu a byli sem dobře zastříleni. Na vlajkovou loď tak dopadla řada nepřátelských střel. Jedna z nich vypálená z baterie č. 7 zabila na palubě kapitána Joslinga a fregatního kapitána Wilmota, kteří stáli hned vedle Kuperu. Britský admirál vyvázl jakoby zázrakem naprosto nezraněn.¹³²

Některá z britských děl se pak obrátila proti samotnému městu. Při jeho ostřelování se však Kuper dopustil omylu, protože Britové považovali bílou budovu jednoho z buddhistických chrámů za Hisamicuův palác.¹³³ Jeho okolí tak utrpělo závažné škody. Během následujících dvou dnů vypálily britské lodě dohromady 1399 střel proti Kagošimě a pozicím, které ji bránily.¹³⁴ Některé historické popisy ostřelování Kagošimy v této souvislosti tvrdí, že „lehla popelem“.¹³⁵ Tento závěr se však zdá být poněkud přehnaný, neboť většina záznamů hovoří o mnohem menších škodách. Původní britské odhady hovořily o tom, že zhruba pětina města shořela a zhruba 30 000 lidí přišlo o střeche nad hlavou. Způsobené škody byly vyčísleny na milion liber.¹³⁶ Satow, jenž byl na jedné z britských lodí přítomen, později vzpomínal, že se jednalo o „strašlivý a skvostný pohled, oblohu zaplňovaly mračna kouře osvětlované odspodu žárem zuřícího požáru“.¹³⁷ Sám admirál Kuper byl při hodnocení škod strážlivější, byť odhadoval, že zahynulo minimálně 1000 obyvatel města. Japonci samotní však přiznali jen jednoho mrtvého, šest zraněných a 500

¹³⁰ SATOW, E. M.: c. d., s. 81.

¹³¹ HOYT, Edwin P.: *Tři vojevůdci. Togó, Jamamoto, Jamašita*. Praha 1996, s. 19–20.

¹³² SATOW, E. M.: c. d., s. 83; srovnej s DENNEY, J.: c. d., s. 187; TNA, FO 46/36, Neale Russellovi, 27. 8. 1863.

¹³³ DENNEY, J.: c. d., s. 189.

¹³⁴ Tamtéž, s. 189, 195.

¹³⁵ HOYT, E. P.: c. d., s. 21, srovnej s BEASLEY, W. G.: *The Meiji Restoration*, s. 200.

¹³⁶ DENNEY, J.: c. d., s. 192.

¹³⁷ SATOW, E. M.: c. d., s. 86.

vypálených domů, což se zdá jako značné podcenění vlastních ztrát.¹³⁸ Těžké škody nicméně utrpěly kagošimské manufaktury na zbrojní výrobu.¹³⁹ Velká část města ovšem vyvázla bez většího poškození. Britové v každém případě zřetelně demonstrovali svou vojenskou převahu. Blížíící se bouře a ubývající zásoby uhlí nakonec Kuperu donutily Kagošimu 17. srpna opustit. Ani jeho lodě neunikly značným škodám způsobených japonskou palbou, jež zasáhla šest lodí ze sedmi. Poškození sice neohrožovala jejich plavbyschopnost, zahynulo ale 12 námořníků a dalších 51 jich bylo raněno.¹⁴⁰

Kuperovo loďstvo sice způsobilo Japoncům značné škody, nemohlo však dosáhnout rozhodujícího úspěchu. Britský admirál totiž neměl instrukce k vylovení. Špatné počasí by z něj navíc učinilo poměrně riskantní záležitost, zvláště když pobřeží bránilo značné množství samurajů. Kuper se proto po poradě s Nealem rozhodl odplout zpět do Jokohamy a další vývoj ponechat v rukou diplomatů. Britská námořní demonstrace totiž na xenofobní sacumské samuraje značně zapůsobila. Mnozí z nich si začali uvědomovat, že myšlenka džói je vzhledem k nepřipravenosti japonské obrany neproveditelná.¹⁴¹ Vůdci Sacumy si uvědomili, že pokud se chtějí cizincům vyrovnat, musí se knížectví modernizovat. Něco takového by však nebylo možné bez zahraniční pomoci. Jeho vyslanci se proto snažili napravit pošramocené vztahy s bakufu, které jim nabízelo prostředkování ve sporu s Brity. Na podzim pak vyjednávací knížectví kontaktovali přímo britského vyslance, kterému nabídli vyplacení požadovaného odškodnění.¹⁴² Výsledkem bylo uzavření příslušné smlouvy z 11. prosince 1863, která představovala definitivní tečku za Incidentem Namamugi.¹⁴³

Přestože mezi Sacumou a Brity měly ještě po nějakou dobu panovat poněkud napjaté vztahy, byl Neale, i jeho následovníci v pozici vyslance, ochoten považovat věc za uzavřenou. V následujících několika letech navázali Britové se Sacumou čilé obchodní vztahy. Pomáhali s její modernizací a prodávali jí lodě a zbraně. Napojení na velkou Británii pak sacumským úřadům umožnilo vysílat mladé samuraje na studia do Velké Británie, kde mnozí z nich získali neocenitelné zkušenosti se západním světem, které mohli poz-

¹³⁸ DENNEY, J.: *c. d.*, s. 192–193.

¹³⁹ MAN, J.: *c. d.*, s. 206.

¹⁴⁰ Seznam všech ztrát i s jejich příčinou uvádí DENNEY, J.: *c. d.*, s. 198–201; srovnej s TNA, FO 46/36, Neale Russellovi, 27. 8. 1863.

¹⁴¹ AKAMATSU, P.: *c. d.*, s. 169.

¹⁴² SATOW, E. M.: *c. d.*, s. 89.

¹⁴³ TNA, FO 46/37, Neale Russellovi, 12. 12. 1863.

ději využít při modernizaci Japonska v éře Meidži.¹⁴⁴ Sacuma se tak brzy měla stát významným obchodním partnerem Britů a dokázala jako první knížectví navázat přímé kontakty s Evropou.¹⁴⁵ To však znamenalo vážné narušení monopolu šógunátu na zahraniční politiku a obchod. V tomto směru se rozhodnutí poskytnout Britům volnou ruku ve věci potrestání Sacumy ukázalo jako vážná chyba. Během několika mála let se totiž ze Sacumy stal jeden z nejvýznamnějších obchodních a politických partnerů Británie na území Japonska. Vzhledem k již zmíněné rostoucí nedůvěře britských diplomatů a politiků v upřímnost šógunátu a jeho schopnost zemi efektivně vládnout, se Britská pozornost začala postupně obracet ke knížectvím na západě země, z nichž vzešla řada osobností prosazujících reformní politiku a změnu vlády v zemi. Právě britská podpora těmto snahám se měla v následujících letech ukázat jako klíčová, a nakonec výrazným způsobem umožnila vznik režimu Meidži. V tomto ohledu tedy představuje Incident Namamugi jeden ze zásadních předělů v japonských diplomatických dějinách.

RESUMÉ

INCIDENT NAMAMUGI V BRITSKO-JAPONSKÝCH VZTAZÍCH

Poté, co bylo Japonsko donuceno hrozbou zásahu západních lodí otevřít své přístavy Spojeným státům a následně evropským mocnostem, došlo k vynucení soustavy nerovných smluv mezi Japonskem a západními mocnostmi. Tento vývoj vedl ke vzniku hnutí sonnó džóí, jež vedli mladí samurajové požadující návrat politické moci do rukou císaře a vyhnání cizinců. Kritizovali proto vládnoucí tokugawský šógunát pro jeho slabou zahraniční politiku. Jejich záměrem bylo opětovné uzavření země a ukončení obchodu se západem. Aby tohoto cíle dosáhli, zahájili sérii útoků proti úředníkům šógunátu a zahraničním občanům. Jedním z nejvýznamnějších z těchto incidentů byla vražda britského obchodníka Charlese Lennox Richardsona, kterou spáchali samurajové z knížectví Sacuma. Na rozdíl od předchozích útoků bylo nyní možné viníky identifikovat. Britský vyslanec v Japonsku plukovník Edward Neale proto požadoval jejich potrestání a vyplacení odškodného jak od šógunátu, který nedokázal útoku zabránit, tak od knížectví Sacuma. Tokugawská vláda se snažila vzdorovat pomocí zdržovací taktiky.

¹⁴⁴ CLEMENTS, Jonathan: *A Brief History of the Samurai*. Philadelphia – London 2010, s. 286.

¹⁴⁵ AKAMATSU, P.: c. d., s. 170.

Když však čelila možné námořní demonstraci, musela ustoupit a odškodné vyplatit. Sacuma se rozhodla britským požadavkům postavit. Z toho důvodu bylo její hlavní město následně britskými loděmi ostřelováno. Výsledkem bylo přehodnocení proticizineckého postoje knížectví a podepsání dohody o reparacích.

Klíčová slova: Japonsko, Velká Británie, velmoci, Sacuma, mezinárodní vztahy

SUMMARY

THE NAMAMUGI INCIDENT IN THE RELATIONS BETWEEN GREAT BRITAIN AND JAPAN

The conclusion of unequal treaties with Western Powers caused unrest in Japan. Adherents of the sonno joi movement demanded expulsion of the foreigners and return of the political power into the hands of the Emperor. They therefore initiated a series of attacks against influential figures of the ruling regime and against the foreign residents in Japan. The most important of these incidents was a murder of British merchant Charles Richardson by radical samurai from the Satsuma Domain. British representatives demanded a payment of indemnity for this act and a punishment of the culprits. The ruling Tokugawa bakufu was however reluctant to yield because of its anxiety of the impact on the internal Japanese policy. An open conflict was an acute possibility in the spring of 1863. Only the naval threat forced bakufu to make concessions. The Satsuma Domain however decided to resist. Its defiance was broken only after British fleet shelled its capital city of Kagoshima. This incident was one of the steps which persuaded the adherents of sonno joi to abandon their idea of expulsion of the foreigners.

Key words: Japan, Great Britain, Great Powers, Satsuma, International Relations

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.
Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 31
301 25 Plzeň
Česká republika
e-mail: kodet@khv.zcu.cz

ZMĚNY NA BISKUPSKÝCH POSTECH V ČESKÝCH ZEMÍCH V OBDOBÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Marek Šmíd¹

1 Úvod

Třebaže první světová válka posilnila autoritu státu a přinesla sblížení Rakousko-Uherska s Německem, rozhodně se tak nedělo pouze ve vojenských záležitostech. Sebevědomá Vídeň vstupovala velmi razantním způsobem rovněž do náboženských záležitostí, jejichž řešení posilňovalo centralistický a absolutistický charakter habsburského soustátí. Viditelným důkazem těchto intervencí se staly zásahy rakouského státu do církevně-náboženských záležitostí, které vyvrcholily intervencí do jmenování biskupů v českých zemích uprostřed první světové války. Právě těmto změnám a jejich pozadí se předložená studie *Změny na biskupských postech v českých zemích v období první světové války* věnuje. Vychází primárně z rozsáhlých materiálů Historického archivu Státního sekretariátu sekce pro vztahy s ostatními státy ve Vatikánu (Archivio Storico. Sezione per i rapporti con gli stati [Segreteria di Stato]) a Tajného vatikánského archivu (Archivio Segreto Vaticano), které doplňuje o drobnější archiválie z Domácího, dvorského a státního archivu ve Vídni (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien), Zemského archivu v Opavě (pobočka Olomouc) a Národního archivu v Praze. Archivní materiály konfrontuje s rozsáhlou českou, anglickou, německou a italskou literaturou.

2 Náboženské poměry na počátku první světové války

Na prahu první světové války tvořilo rámec náboženského života v českých zemích šest správních jednotek katolické církve s episkopální strukturou, z nichž dvě byly arcidiecéze (Praha, Olomouc) a čtyři diecéze (Brno, Litoměřice, České Budějovice a Hradec Králové). V čele pražské arcidiecéze stál Lev Skrbenský z Hříště (1863–1938), olomoucké František Saleský Bauer (1841–1915), brněnské diecéze Pavel Huyn (1868–1946), litoměřické Josef Gross (1866–1931), českobudějovické Josef Hůlka (1851–1920) a králové-

¹ Tato studie vznikla za podpory grantu GAČR 17-14076S *Svatý stolec a české země v letech 1914–1918*.

hradecké Josef Doubrava (1852–1921). Z národnostního hlediska se jednalo o čtyři Čechy (L. Skrbenský,² F. S. Bauer, J. Hůlka, J. Doubrava) a dva Němce (P. Huyn, J. Gross). Kardinálskou hodností disponovali dva zmínění církevní představitelé – pražský a olomoucký arcibiskup.

Když se v létě 1914 setkal shromáždění kardinálů, aby po skonu Pia X. (1835–1914, pontifikát 1903–1914) zvolilo v nadcházejícím konkláve novou hlavu katolické církve, reprezentoval české země pouze první z nich – L. Skrbenský z Hříště, starý moravský ordinář. F. S. Bauer se pro špatný zdravotní stav na účasti omluvil. Co se týká počtu všech kardinálů v habsburské monarchii na prahu světové války v roce 1914, disponovala střeoevropská velmoc šesti kardinály, z nichž se mělo papežské volby účastnit pět – pražský arcibiskup L. Skrbenský z Hříště, olomoucký arcibiskup F. S. Bauer, ostráhomský arcibiskup János Csernoch (1852–1927), vespřemský biskup Károly Hornig (1840–1917) a vídeňský arcibiskup Friedrich Gustav Piffl (1864–1932). Eméritní ostráhomský arcibiskup Kolos Ferenc Vaszary (1832–1915) se z neúčasti na konkláve omluvil bezprostředně po smrti Pia X., a to pro vážné zdravotní důvody.³

Světový konflikt, jenž se rozhořel během několika dní, zasáhl i do samotného průběhu konkláve, třebaže se přítomní kardinálové snažili zachovat indiferentní či zdvořilostní náladu a nad konflikt se povznést. Jak později vzpomínal belgický účastník konkláve mechelenský arcibiskup Desiré-Joseph Mercier (1851–1926), povinností všech bylo překonat stísněnou atmosféru probíhajících bitev.⁴ Jeden z kardinálů, francouzský profesor teologie Louis Billot (1846–1931), byl během volby nového papeže zpraven o smrti dvou svých synovců na západní frontě, jiný, vídeňský arcibiskup F. G. Piffl, ztratil při ofenzivě ruské armády na východní frontě v Haliči na přelomu srpna a září 1914 taktéž své příbuzné.⁵ Kardinál Louis-Henri-Joseph Luçon (1842–1930) přicestoval do Říma, aby se účastnil konkláve, když se dozvěděl,

² Postava L. Skrbenského z Hříště je z národnostního hlediska poměrně těžko uchopitelná. Třebaže patřil k tradiční rakouské šlechtě, skvěle ovládal oba zemské jazyky a vystupoval jako národnostně nestranný. Po roce 1918 se hlásil k československé národnosti, české země navíc již neopustil. Proto jej zde řadíme mezi Čechy.

³ Archivio Segreto Vaticano, fondo Nunziatura Vienna, busta 750, fascicolo 1, Scapinelli della Volpemu 23. 8. 1914; HRUBÍK, František: *Konkláve 1914*. Časopis katolického duchovenstva, 1915, s. 163–164.

⁴ JOHNSON, Humphrey: *Vatican diplomacy in the World War*. Oxford 1933, s. 9.

⁵ POLLARD, John F.: *The Papacy in Two World Wars. Benedict XV and Pius XII compared*. In: SØRENSEN, Gert – MALLETT, Robert (eds.): *International Fascism 1919–45*. London 2002, s. 84; ZIZOLA, Giancarlo: *Il conclave. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II*. Roma 2005, s. 192; SCOTTÀ, Antonio: *Papa Benedetto XV. La chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*. Roma 2009, s. 19.

že jeho katedrála v Remeši, symbol katolické tradice francouzského národa a místo korunovace francouzských králů, byla bombardována a těžce poškozena. Vrátil se proto po skončení volby okamžitě zpět, aby byl nablízku svým věřícím, aniž by čekal na slavnostní korunovaci nového papeže Benedikta XV. (1914–1922), devětapadesátiletého boloňského arcibiskupa a kardinála Giacoma Paolo Giovanni Giambattistu della Chiesu (1854–1922), který byl dne 3. září zvolen novým římským pontifikem.⁶ Jak byl vyslanec u Svatého stolce Johann von Schönburg-Hartenstein (1864–1937) dobře informován, rakouští a němečtí kardinálové včetně pražského arcibiskupa odevzdali své hlasy G. della Chiesovi.⁷

Nejvýznamnější z českých církevních představitelů byl od počátku 20. století bezpochyby L. Skrbenský z Hříště. Po maturitě na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži absolvoval práva v Innsbrucku a poté absolvoval jednoroční vojenskou službu v Brně. V letech 1885–1889 studoval teologii v Olomouci, kde byl rovněž vysvěcen na kněze a působil v pastorační správě na moravském venkově. Na počátku devadesátých let, v letech 1890–1892, studoval právo na papežské univerzitě Gregoriana v Římě, kde byl po absolutoriu promován doktorem obojího práva. Po návratu na rodnou Moravu se vrátil do pastore. V roce 1898 se stal proboštem kolegiální kapituly v Kroměříži a rok poté olomouckým sídelním kanovníkem. Téhož roku byl jmenován pražským arcibiskupem a českým primasem a o dva roky později, v roce 1901, dokonce kreován kardinálem. Před první světovou válkou zastával post předsedy biskupské konference rakouské části monarchie, přičemž patřil mezi nejvlivnější duchovní Rakousko-Uherska. Byl c. a k. tajným radou, členem panské sněmovny říšské rady, čestným rytířem, nositelem velkokříže řádu Maltézských rytířů a mnoha dalších ocenění a vyznamenání. Svoji umírněnou *politikou* se pro radikální německé kruhy stával příčinou nespokojenosti s pastorcí v průběhu války, kdy podle vysokých státních představitelů nedostatečně rezonoval jeho prorakouský válečný zápal a bojové odhodlání.⁸

⁶ AGOSTINI, Cesare De: *Segregati da Dio. Tutti i conclavi del '900*. Asti 2002, s. 198; SCOTTÀ, A.: c. d., s. 23.

⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Fond Politische Archive, kart. 252, Schönburg-Hartenstein 29. 8. 1914; ZIZOLA, G.: c. d., s. 189.

⁸ BUBEN, Milan: *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*. Praha 2000, s. 316–318; JONOVÁ, Jitka: *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*. Uherské Hradiště 2013; SEDLÁK, Jan Nepomuk: *Kníže-arcibiskup Pražský. Lev svob. pán ze Skrbenských, primas království Českého*. Praha 1900.

3 Skon arcibiskupa Františka Saleského Bauera a olomoucká kapitula

Když dne 25. listopadu 1915 zemřel po krátké nemoci olomoucký arcibiskup F. S. Bauer, otevřela se zcela přirozeně otázka obsazení zmíněného církevního obvodu. Rakouská strana se ovšem rozhodla využít sedisvakance k daleko větším změnám, než byly církevními kruhy původně plánovány, aby „posílila vnitropolitickou odolnost vůči nespolehlivým Čechům.“⁹ Proto na společné schůzce dómského děkana Adama Potulického z Poslawice (1849–1920) s ministrem kultu a vyučování a profesorem církevního práva na vídeňské univerzitě Maxem von Hussarkem von Heinleinem (1865–1935) dne 13. prosince 1915 tlumočil posledně zmíněný politický představitel zástupci církevní hierarchie přání rakouského císaře Františka Josefa I. (1830–1916, vládl 1848–1916), aby „kapitula při volbě vzala ohled na kardinála Skrbenského a na hraběte Huyna, biskupa brněnského.“¹⁰ Apoštolský nuncius ve Vídni Raffaele Scapinelli di Leguigno (1858–1933) byl o úmyslu rakouské vlády informován již na počátku prosince, kdy informoval státního sekretáře Pietra Gasparriho (1852–1934) o plánované schůzce ministra kultu M. von Hussarka s císařem Františkem Josefem I. (7. 12.), na níž se rakouský člen kabinetu pokusí přesvědčit císaře o nezbytnosti přesunů ordinářů – pražského arcibiskupa do Olomouce a brněnského biskupa do Prahy. V závěru telegramu vyjádřil apoštolský nuncius názor, že P. Huyn není pro Prahu vhodným kandidátem.¹¹

Intervenci civilních úřadů považovaly nicméně církevní kruhy v čele s pomocným olomouckým biskupem a generálním vikářem Karlem Wisnarem (1852–1926) a vyšehradským proboštem a právníkem Františkem Zapletalem za porušení svobodné volby kapituly a písemně proti ní protes-

⁹ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámál, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*. Zatímco zmíněná publikace v češtině zůstala nevydaným strojopisem (přístupným pouze v samizdatu), jenž se nachází ve zmíněném archivu, její německý překlad byl publikován jako samostatná studie: ZLÁMAL, Bohumil: *Die Translation des Erzbischofs Kardinal Skrbensky von Prag nach Olmütz im Jahre 1916*. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien, 5, 1978, s. 237–255. Na základě dostupných materiálů je patrné, že pasáž o změně na olomouckém arcibiskupském stolci měla tvořit 6. kapitolu Zlámalovy připravované monografie o Lvu Skrbenském z Hříště. Historici zpravidla pracují s jejím německým vydáním.

¹⁰ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámál, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*; Archivio Storico. Sezione per i rapporti con gli stati (Segreteria di Stato), fondo Affari Ecclesiastici Straordinari Austria-Ungheria (dále jen AA. EE. SS., Austria), III periodo, fascicolo 464.

¹¹ Archivio Segreto Vaticano (dále jen ASV), fondo Nunziatura Vienna, busta 763, fascicolo 7, Scapinelli Gasparri 5. 12. 1915; AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 464, Scapinelli Gasparri 5. 12. 1915.

tovaly; zvolení nového arcibiskupa prozatím odložily. Sám L. Skrbenský se přeložení, pokud by vedlo ke zhoršení poměrů v arcidiecézi, údajně bránil a za svého nástupce v Praze, pokud by byl donucen českou metropolí opustit, prosazoval spíše královéhradeckého biskupa J. Doubravu než brněnského P. Huyna, z nichž poslední by mohl podle jeho názoru katolické církvi a náboženskému životu v Čechách značně uškodit.¹² Proti porušení svobodné volby dané olomoucké kapitule protestoval rovněž Svatý stolec.¹³

Politické intervenci Vídne do církevních poměrů v Praze se pokusili zabránit rovněž katoličtí politici Mořic Hruban (1862–1945), předseda Katolicko-národní strany a poslanec říšské rady, a Jan Šrámek (1870–1956), předseda Křesťansko-sociální strany a přisedící moravského zemského výboru, ostatně prorakousky smýšlející představitelé politického katolicismu,¹⁴ kteří osobně tlumočili předsedovi rakouské vlády Karlu Stürghovi (1859–1916) nespokojenost věřících s návrhem nového pražského arcibiskupa a českého primase. Nebylo to však z jejich pohledu kvůli odporu k L. Skrbenskému, ale spíše k Vídni, která mocensky nezastřeně a národnostně necitelně intervenovala pod vlivem Berlína do českých církevních záležitostí. K. Stürgh však na návrhu rakouské strany trval, přičemž zdůrazňoval správnost národnostní volby L. Skrbenského do Olomouce. Otevřeně prohlásil, že je císař v otázce nominací – s ohledem na německé armádní kruhy – neústupný a poslal je za ministrem kultu M. von Hussarkem.¹⁵ Jejich následný protest u ministra kultu byl spíše principiální než personální povahy, i když celou záležitost posuzovali zmínění politici s ohledem na převládající český národní živel v arcidiecézi. Svatý stolec si sice prostřednictvím státního sekretáře P. Gasparriho stěžoval na porušení práva svobodné volby ze strany olomouckého kapituly, považoval však nekonfliktního a srdečného L. Skrbenského za bezproblémového kandidáta, takže již 27. ledna 1916 vyjádřil s jeho translací do Olomouce souhlas.¹⁶

¹² ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*.

¹³ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 464, 4. 1. 1916.

¹⁴ Oba byli českými vlastenci, ale současně také Rakušany.

¹⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*; TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámka*. Praha 2013, s. 46; HRUBAN, Mořic: *Z časů nedlouho zašlých. Vzpomínky Dr. Mořice Hrubana*. Řím – Los Angeles 1967, s. 85, 87–88.

¹⁶ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*.

4 Alternativa olomoucké volby?

Před kapitulou tak stálo v lednu 1916 poměrně složité dilemma. Buď se podvolí císařovu přání a vyjádří souhlas se Skrbenského jmenováním do Olomouce, nebo vybere některého z církevních kandidátů, kterého však odmítala akceptovat rakouská vláda. Byla to patová situace, kdy kanovníci riskovali neobsazení vedení arcidiecéze. Někteří kapituláři tento politický nátlak odmítali – nechtěli proto ani volit, ani postulovat.¹⁷ Ostatně těch, kteří by se na olomoucký stolec hodili, nebylo mnoho. Kapitulní děkan A. Potulicki měl za sebou finanční skandály, Němci Josef Grimmenstein (1865–1946) a Maxmilián Mayer-Wallerstein (1845–1928) nehovořili česky. K. Wisnar nedisponoval ani vůdcovskými kvalitami, ani pevným zdravím, aby se řízení arcidiecéze ujal ve válečné době s rozhodnou silou. Nejvhodnějším pretendentem se proto jevil sekretář zesnulého kardinála F. S. Bauera schopný, aktivní a energický František Ehrmann (1866–1918), kterého sám olomoucký arcibiskup prosazoval jako svého zástupce. Když se jej v roce 1915 pokusil jmenovat koadjutorem, Vídeň ve zjitřené náladě válečného konfliktu odmítla. Právě volbou jeho osoby se měly nyní církevní kruhy pokusit zvrátit přání rakouského císaře.¹⁸

Situace byla to komplikovanější, že olomoucká metropolitní kapitula disponovala již od 13. století právem svobodné volby nového arcibiskupa. Od 19. století se nicméně průběh volby ustanovil na následující praxi: budoucím biskupem mohl být zvolen pouze olomoucký kanovník, a pokud nebyl kandidát kanovníkem, mohla jej kapitula pouze postulovat. K tomu však potřebovala dvě třetiny oprávněných hlasů. Pokud je však její kandidát nezískal, automaticky vítězil protikandidát, a to i s méně hlasy. K volbě přijížděl z Vídně rakouským císařem vyslaný volební komisař, který měl kanovníkům tlumočit císařovo přání. Kapitulou zvolený či postulovaný kandidát byl oznámen císaři, který volbu schválil, a následně bylo jméno kandidáta oznámeno do Říma papeži, aby volbu potvrdil.¹⁹

V olomoucké kapitule zasedalo na počátku roku 1916 sedmáct církevních hodnostářů, z nichž osm bylo Čechů (František Ehrmann, Josef Geisler, Josef Kubíček, Melichar Mlčoch, Jan Pospíšil, Antonín Cyril Stojan, Petr Tesař a Karel Wisnar). Při zachování tajné volby tak bylo zřejmé, že L. Skrben-

¹⁷ ASV, fondo Nunziatura Vienna, busta 763, fascicolo 7, Scapinelli Gasparrimu 10. 1. 1916.

¹⁸ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*.

¹⁹ HELAN, Pavel – ŠEBEK, Jaroslav (eds.): *Československo a Svatý stolec. II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů*. Praha 2013, s. 224.

ský potřebné dvě třetiny hlasů nezíská, a bude místo něj zvolen F. Ehrmann. Do *nátlakové akce* se proto pustili představitelé politického katolicismu J. Šrámek a M. Hruban, kteří měli podporu katolického básníka Karla Dostála-Lutinova (1871–1923). Osobně navštívili některé kanovníky-voliče a pokusili se je získat pro volbu F. Ehrmanna, avšak neúspěšně. Byla to zřejmě kombinace strachu, loajality k vídeňskému dvoru a obav z neposlušnosti či národnostních svárů, která předurčila výsledek celé mise a naznačila perspektivu budoucího hlasování. Kanovníci byli nejednotní a navíc zastrašení pohrůzkou, že český kandidát nebude Vídní uznán. Možná že příčina Ehrmannova neúspěchu tkvěla ještě v jiných faktorech – zatímco M. Hruban tvrdil, že se kanovníci obávali Ehrmannovy iniciativnosti a energie, s níž by se jako olomoucký arcibiskup pustil do reformy arcidiecéze, historik P. Marek je toho názoru, že „vládní kruhy měly obavy z Ehrmannova nacionálně vyhraněného českého postoje a jeho aktivity.“²⁰

Sama rakouská vláda odmítala akceptovat jiného církevního představitele než L. Skrbenského či P. Huyna. Dvojice kandidátů tak byla jednoznačně daná – L. Skrbenský či P. Huyn, přičemž ze zmíněných kandidátů se především brněnský biskup P. Huyn jevil jako exponent německé strany.²¹ V letech 1889–1895 studoval teologii na univerzitě v Innsbrucku, kde v roce 1895 získal titul doktora teologie. Na kněze byl vysvěcen v Brixenu v roce 1892. Po návratu do vlasti působil v duchovní správě na Moravě, avšak již v letech 1895–1897 studoval církevní právo v Římě, kde získal rovněž doktorát z církevního práva. Poté opět působil v duchovní správě na Moravě. V roce 1904 se stal brněnským biskupem. Třebaže přispěl k obnově duchovního života v diecézi, do níž přivedl nové řády a kongregace, např. redemptoristy (v roce 1915 navíc založil Kongregaci Sester Těšitelů Božského Srdce Ježíšova), jednalo se – navzdory jeho mimořádné vzdělanosti a inteligenci – o muže temperamentní až výbušné povahy, který plně neodpovídal ideálu hanácké lidové zbožnosti. Mnozí se současně domnívali, že jsou Huynovy církevně-mocenské ambice daleko vyšší než Olomouc, poněvadž usiluje o post vídeňského arcibiskupa. Oba muži byli do značné míry pravými charakterovými opaky – proti rozhodnému a tvrdému P. Huynovi stál mírný a srdečný L. Skrbenský z Hříště.²²

²⁰ HRUBAN, M.: c. d., s. 85; MAREK, Pavel: *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2010, s. 44.

²¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*; HRUBAN, M.: c. d., s. 85.

²² ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*; BUBEN, M.: *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, s. 116–119.

Pokud nařídil brněnský biskup P. Huyn v den vyhlášení války Rakousko-Uherska Srbsku, dne 29. července 1914, v celé diecézi konání bohoslužeb za vítězství rakouských zbraní, nezapomínal ani na zbožnost svých věřících: „A započal-li náš slavně panující vladař, Jeho císařské a královské, apoštolské Veličenstvo František Josef I. válku po zralé úvaze a volá-li posvěcená osoba Jeho Veličenstva mnohé ze svých věrných poddaných pod prapory a následují-li všichni s nadšením hlasu svého nejvyššího velitele, pak vězte, nejmilejší diecézáni, že mně, vašemu biskupu, na tom záleží, aby všichni v mé diecési, ať kněží ať nekněží, všichni, pravím, také ti, jimž nedostalo se toho štěstí, aby stáli na bojišti a bojovali se zbraní v ruce za věc svatou a spravedlivou, aby všichni, pravím, chopili se meče modlitby...”²³

Není nicméně překvapivé, že vyšší, konzervativnější duchovenstvo sympatizovalo v době války s habsburskou dynastií a mnozí, byť ne všichni, katoličtí kněží podporovali existenci Rakousko-Uherska až do jeho posledních dní. Modlitby za vítězství rakouských zbraní, prorakouské homilie a brožury, děkonné bohoslužby, prosebné průvody, žehnání zbraním a další podpora Vídní byly spíše důkazem věrné loajality těchto církevních hodnostářů než projevem válečného štvání, podpoře krveprolívání či odporu vůči zahraničním aktivitám československého exilu.²⁴ Byly současně oceněním panujícího řádu stabilní a konzervativní jistoty, kterou budoucí události představitelů zahraničního odboje Tomáše Garrigua Masaryka (1850–1937), Edvarda Beneše (1884–1948) a Milana Rastislava Štefánika (1880–1919) příliš neslibovaly. Dalo se spíše očekávat, že přes důvěru nižšího katolického kléru v národní program, který se začal v zahraničí na stránkách českých, resp. československých časopisů postupně rýsovat, nepřinese vznik Československé republiky pro katolicismus příliš pozitivního.²⁵ Na druhé straně se značné množství českých kněží během světové války nedalo zneužít k žádné válečné agitaci, přičemž setrvali především v pasivním odporu k ní.²⁶ S opatrným postojem katolického tábora kontrastovaly především aktivity českých katolíků v zámoří, kteří velmi rychle opustili jednostrannou orientaci katolicismu na Rakousko-Uhersko a podpořili krajanský boj za národní nezávislost.

²³ MOTYČKA, Jaroslav: *Římstí klerikálové za světové války a po válce. Dokumenty a fakta*. Praha 1923, s. 53–54.

²⁴ ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2001, s. 206.

²⁵ Den, 10. 1. 1917; NEUMANN, Augustin Alois: *Katolictví a naše národní obrození*. Hradec Králové 1922, s. 52; ŠMÍD, Marek: *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*. Brno 2016, s. 83.

²⁶ DOLEŽAL, Josef: *Český kněz*. Praha 1931, s. 34.

Na rozdíl od domácích církevních hodnostářů totiž neriskovali američtí Češi otevřený střet s represivní mocí rakouského státu.²⁷

5 Zvolení Lva Skrbenského z Hříště do Olomouce

Volba budoucího olomouckého arcibiskupa dne 18. ledna 1916, původně plánovaná již na 21. prosince 1915, byla za přítomnosti ministra kultu M. von Hussarka víceméně jednoznačná. Při aklamaci (!) byl postulován L. Skrbenský, který byl favoritem rakouské vlády. O její intervenci do *svobodné* volby informovalo např. večerní vydání *Našince* z téhož dne. „Je to událost neobyčejná,“ konstatovaly zmíněné katolické listy, „která však souvisí s nynějšími mimořádnými poměry světovými. Tentokrát obsazováno bylo arcibiskupství olomoucké nejen volbou věrné metropolitní kapituly, nýbrž i přáním rozhodujících kruhů, které na vhodné obsazení důležitého metropolitního stolce moravského kladly obzvláště důraz.“²⁸ Proti porušení svobodné volby se postavil neúspěšný favorit klání F. Ehrmann, který dokonce odmítl dne 1. února podepsat volební protokol a rozhodl se se stížností obrátit na Řím.²⁹ Dne 5. května 1916 však Benedikt XV. Skrbenského volbu potvrdil.

Ani slavnostní atmosféra intronizace L. Skrbenského z Hříště, k níž došlo na svátek Navštívení Panny Marie dne 2. července 1916 v Olomouci, neodradila české katolíky od dalších stížností. Byl to M. Hruban, který před ministrem kultu M. von Hussarkem protestoval proti nekompetentnímu zásahu z Vídně a narušení svobody volby.³⁰

O skutečném pozadí *volby* nového olomouckého arcibiskupa informoval apoštolský nuncius ve Vídni R. Scapinelli státního sekretáře P. Gasparriho dne 1. března 1916 v poměrně obšírné zprávě. V ní uvedl: „Důvody k tomuto jednání vlády je především třeba hledat v politických příčinách. Jak je Vaše Eminence informována, v Čechách a na Moravě přetrvává boj mezi českým a německým živlem. První zmínění Češi, obzvláště kvůli nelidskému chování, jež se jim dostalo během války, představují pro vládu nepřátelský prvek. Ta proto považuje za nezbytné prosazovat rozhodnou politiku, která by potlačila rozšířené rusofilství u slovanských obyvatel. Za této situace ne-

²⁷ ŠMÍD, Marek: *Národní svaz českých katolíků ve Spojených státech amerických a jeho podpora samostatnému Československu*. *Historica Olomucensia*, 53, 2017, s. 353.

²⁸ *Našinec*, 18. 1. 1916.

²⁹ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*.

³⁰ HRUBAN, M.: *c. d.*, s. 86.

zamýšlí vláda jmenovat do Olomouce arcibiskupa českého ducha. Členové kapituly, ti, kteří by mohli být kandidáty, jsou vládou obviňováni z českých názorů. Činnost pražského kardinála, jež se nezdá být dostatečně energická k mírnění českého živlu v arcidiecézi, se dobře hodí pro Olomouc, kde jsou politické boje méně živé.³¹ Třebaže papež Benedikt XV. vyjádřil politování nad intervencí rakouské vlády do volby olomouckého arcibiskupa, zejména s ohledem na nebezpečné následky do budoucna, sanoval nakonec všechny defekty volby, souhlasil s translací postulovaného arcibiskupa a schválil zahájení Skrbenského kanonického procesu.³²

6 Zvolení Pavla Huyna do Prahy

Zbývalo však ještě obsadit arcibiskupský stolec v Praze, což však byla s ohledem na rozhodný zásah Vídně spíše formalita, neboť rakouské kruhy počítaly s přesunem brněnského biskupa P. Huyna do české metropole již od prosince 1915. Po mírném L. Skrbenském byl P. Huyn státními úřady vnímán jako rozhodná osobnost v bouřlivé době. V červnu 1916, kdy se stal svatovojtěšský stolec po oficiálním potvrzení translace L. Skrbenského do Olomouce konečně vakantní, se rozvířila rovněž diskuze nad budoucím kandidátem do Prahy. V polovině června 1916 se dokonce v Národních listech objevily informace, že by se mohl novým pražským arcibiskupem stát některý z vlivných církevních hodnostářů: královéhradecký biskup J. Doubrava – brněnský biskup P. Huyn – strahovský opat Metoděj Zavoral (1862–1942), přičemž kardinál L. Skrbenský považoval za svého nejvhodnějšího nástupce královéhradeckého biskupa J. Doubravu.³³ Rozhodující se nicméně v danou chvíli ukázalo přání Vídně.

Kanonický proces byl na apoštolské nunciatuře ve Vídni zahájen dne 14. září 1916.³⁴ Rakouský císař oficiálně jmenoval dosavadního brněnského biskupa P. Huyna pražským arcibiskupem o měsíc později, dne 19. října 1916, kdy byl současně jmenován Norbert Klein (1866–1933) novým brněnským biskupem.³⁵ Huynova slavnostní instalace se konala na svátek Neposkvrněné-

³¹ AVS, fondo Nunziatura Vienna, busta 763, fascicolo 7, Scapinelli Gasparrimu 1. 3. 1916.

³² AVS, fondo Nunziatura Vienna, busta 763, fascicolo 7, Gasparri Scapinellimu 25. 3. 1916; JONOVÁ, J.: *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště*, s. 62.

³³ Národní listy, 21. 6. 1916.

³⁴ Národní listy, 14. 9. 1916; AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 475, Scapinelli Gasparrimu 14. 9. 1916.

³⁵ Národní politika, 30. 10. 1916.

ho početi Panny Marie v katedrále sv. Víta na Pražském hradě dne 8. prosince 1916.³⁶ Jeho obtíže v Praze předjímal již M. Hruban a J. Šrámek na setkání s ministrem M. von Hussarkem na přelomu let 1915/ 1916, kde první z nich prohlásil: „Neupíráme biskupu Huynovi odbornou kvalifikaci. Má dozajista i ze stanoviska tohoto skoro všechny žádoucí vlastnosti, až na jedinou, které naprosto postrádá, a ta je právě nejhlavnější, umírněnost, rozvahu. Je sangvinický, prudký a v tom ohledu naprosto nevypočitatelný a ve věcech národních bude v Praze mnohem víc a hůř narážet nežli na Moravě, kde jsou poměry přece jen jasnější, protože ustálené. Máme proto zdůvodněné obavy, že při své povaze bude Huyn ve stálých konfliktech.“³⁷

Třebaže se Hrubanova slova bezpochyby naplnila, P. Huyn nenarážel tolik na národnostní, ale spíše na administrativní a náboženské těžkosti v pražské arcidiecézi. Jeho kompromitace v letech 1917–1918 zcela rozhodně přispěla k jeho pádu po vzniku Československa na podzim 1918. Značná nepopularita se rovněž vážala s Huynem navrhovanou úpravou diecézí v českých zemích, kterou prosazoval již od jara 1917. Poněvadž se Čechy skládaly ze čtyř národnostně smíšených diecézí, v nichž žilo množství Němců, zejména v litoměřické diecézi, navrhl P. Huyn oddělit část pražské arcidiecéze a českokobudějovické diecéze a zřídit z nich novou německou diecézi, čímž by vedle Litoměřic vznikla téměř homogenní německá diecéze. Tento krok zdůvodňoval nový pražský arcibiskup kvalitnější správou diecézí i lepší pastorační praxí v nich.³⁸ Pokud se tyto již předválečné představy v době světové války nerealizovaly, otázky po zřízení německé diecéze se znovu objevily po vzniku republiky, kdy však byly československou vládou odmítnuty. Huynovy sympatie k Němcům tak nebyly zapomenuty.

Ještě v létě v posledním roce války vydal P. Huyn pastýřský list o míru a válce, v němž vyzýval k modlitbám za mír, za císaře Karla I. (1887–1922, vládl 1916–1918) a ochranu vlasti, přičemž se v něm vyslovil za zachování monarchie, jež představuje jedinou možnou cestu po skončení války do budoucna. Mimo jiné v něm prohlásil: „Apoštolský panovník ujal se říše v plamenech války, vnucené od nepřátel, a veden jsa duchem apoštolským nedává minouti ani jedné příhodné okolnosti, aby nezískal čestný mír svým milovaným národům... Zachovej nám, Hospodine, císaře a naši zemi! Jméni, krev

³⁶ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 475, Scapinelli Gasparrimu 10. 8. 1916, resp. Gasparri Scapinellimu 14. 8. 1916; AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 464.

³⁷ HRUBAN, M.: c. d., s. 89.

³⁸ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 483, Bonzo Gasparrimu 8. 5. 1917.

a život dejme za císaře, za vlast svou! Slunce tvé nechť v míru svítí na Rakousko blažené!³⁹

7 Zvolení Norberta Kleina do Brna a pozadí církevních přesunů v roce 1916, které určuje válečná strana

Na biskupský stolec v Brně, který se uprázdnil Huynovým přeložením do Prahy, byl dne 19. října 1916 jmenován národnostně tolerantní Němec N. Klein, spolužák L. Skrbenského z kněžského semináře, kněz řádu německých rytířů, jehož zbožnost a oddanost Svatému stolci potvrdil i kardinál L. Skrbenský.⁴⁰ Po vysvěcení na kněze v Innsbrucku v roce 1890 působil v duchovní správě na severní Moravě a ve Slezsku. Na přání hlavního velitele rakouské armády a polního maršálka arcivévody Friedricha Rakousko-Těšínského (1856–1936) odešel v roce 1916 do Brna, kde obdržel od innsbrucké univerzity čestný doktorát teologie.⁴¹ Zatímco apoštolský nuncius ve Vídni R. Scapinelli označil N. Kleina za přirozenou autoritu, která perfektně ovládá oba zemské jazyky a vůči národnímu pnutí v zemi se staví spravedlivě, M. Hruban jej považoval za církevního představitele, který „neměl nedorozumění, nikde nenarážel a byl obecně ctěn a vážen.“⁴²

Papež Benedikt XV. jej ve funkci brněnského biskupa potvrdil dne 7. prosince 1916. Slavnostní intronizace do úřadu biskupa proběhla v katedrále sv. Petra a Pavla v Brně dne 28. ledna 1917, přičemž hlavním světitelem byl olomoucký arcibiskup L. Skrbenský z Hříště, jemuž asistovali pomocný olomoucký biskup K. Wisnar a vratislavský biskup Adolf Bertram (1859–1945).⁴³

Co však stálo za těmito významnými přesuny uprostřed světového konfliktu? Pokud vnímal tehdejší katolický tábor Skrbenského přesun do Olomouce jako jeho egoistický krok *při cestě za lepším*, což bylo vzhledem ke kardinálově pověstné nenáročnosti a skromnosti těžko pochopitelné, vati-

³⁹ FORMÁNEK, Jakub – ŠMÍD, Marek (eds.): *Pastýřské listy 1918–1945*. Praha 2017, s. 29, 32.

⁴⁰ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 475, Scapinelli Gasparrimu 28. 9. 1916; *Národní politika*, 30. 10. 1916.

⁴¹ BUBEN, Milan: *Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů (se supplementem sídelních biskupů)*. Praha 2014, s. 85; BUBEN, M.: *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, s. 175; ZAPLETALOVÁ, Jarmila: *Norbert Klein – poslední německý biskup v Brně*. In: MAREK, Pavel (ed.): *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 346–348.

⁴² HRUBAN, M.: c. d., s. 90; AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 475, Scapinelli Gasparrimu 28. 9. 1916.

⁴³ BUBEN, M.: *Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů*, s. 85; BUBEN, M.: *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, s. 175.

kánské archivy potvrzují skutečnost, že se rozhodně nejednalo o dobrovolné rozhodnutí. Rakouská vláda využila upřímné Skrbenského touhy po rodné Moravě, kterou na rozdíl od Čech vnímal jako nábožensky jednoznačnější, zachovalejší a vroucnější prostředí, a vzdálila jej Praze, kde, třebaže v ní prožil svá nejkrásnější léta, období let 1899–1916, nikdy nezdomácněl. Křesťanský politik M. Hruban ve Skrbenského touze spatřoval jistý projev kardinálova sentimentu: „Svou Moravu viděl očima lásky a stýskalo se mu po ní, po moravském lidu, který je osobitý stejně jako její kraje, v nichž stále víc je stírán národopisný svéráz, jež si přesto déle uchovaly než kmeny české.“⁴⁴ Jeho přání, jež by sám nikdy nevzněl, se tak stalo záminkou, která umožnila skrýt skutečné rozhodnutí vídeňské vlády.⁴⁵

Skutečnou příčinou bylo válečné sbližování Německa s Rakousko-Uherskem i sílicí postavení Němců v rámci habsburské monarchie, které zavelekly Vídeň do ničivého sevření. Když dne 24. května 1915 vstoupila do první světové války i dosud neutrální Itálie, museli Rakušané přesunout další část svých rezerv na jih. Jejich nepřítel byl poměrně početný, disponoval sborem o síle 875 000 mužů, avšak zaostával v dělostřelectvu, dopravní struktuře a zásobách munice. Italské jednotky nicméně vázaly rakouské síly na 400 km dlouhé rakousko-italské bojové linii.⁴⁶ Krvavé bitvy na řece Soči, které spolu válčící strany svedly, ovšem nevedly k porážce jednoho či druhého z nich a dokonce ani neodčerpaly druhé straně podstatnější část sil.⁴⁷ Vyrovnaná situace na italském bojišti přiměla sebevědomé rakouské generály provést letní ofenzívu ve snaze vyřídít si staré účty s Bělehradem. Invaze Rakousko-Uherska ze srpna a září 1915 však byla srbskými jednotkami odražena a Vídeň byla donucena požádat o pomoc opět Berlín.⁴⁸

V květnu 1916 zahájili úspěšný postup na italské frontě Rakušané, kteří jej však již o měsíc později museli zastavit a část svých vojsk přesunout na východní frontu, kterou prolomila úspěšná ruská vojska generála Alexeje Alexejeviče Brusilova (1853–1926) útočící na západ.⁴⁹ Brusilova ofenzíva, jež

⁴⁴ HRUBAN, M.: c. d., s. 85.

⁴⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*; HRUBAN, M.: c. d., s. 84.

⁴⁶ PRIOR, Robin – WILSON, Trevor: *The First World War*. London 1999, s. 62; DUPUY, R. Ernest – DUPUY, Trevor N.: *Harperova encyklopedie historie vojenství. Od roku 1700 do války v Perském zálivu*. Praha 1997, s. 1058–1059; LIDDEL HART, B. H.: *Historie první světové války*. Brno 2001, s. 143.

⁴⁷ ŠEDIVÝ, I.: c. d., s. 141; FERRO, Marc: *The Great War 1914–1918*. London – New York 2006, s. 88.

⁴⁸ LIDDEL HART, B. H.: c. d., s. 162–163.

⁴⁹ KEEGAN, John: *The First World War*. New York 1999, s. 303–304.

bývá považována za nejkvalifikovanější ruskou operaci první světové války, skončila na přelomu srpna a září 1916 úplným vyčerpáním vojsk a zastavením východní fronty na úpatí Karpat. Během června a července téhož roku ztratila rakousko-uherská armáda na východě 475 000 mužů, z čehož bylo více než čtvrt miliónu zajatců a nezvěstných. V srpnu 1916 byla svedena šestá bitva na Soči, která přinesla vítězství Italům, kteří získali Gorici.⁵⁰ Tyto těžkosti, které s sebou válka přinášela, nutily rakouské vládní kruhy jednat rozhodněji, sebevědoměji a pružněji prakticky s kýmkoliv, kdo by jejich autoritu zpochybňoval. Tento suverénní tón se proto současně přelil i do náboženské otázky, kde se rakouská vláda rozhodla posilnit stoupence nacionální linie a vystoupit proti rostoucímu sebevědomí Čechů.

Pro Tomáše Garrigua Masaryka, který se již v roce 1914 postavil do čela českého zahraničního odboje, znamenala světová válka zásadní konflikt, souboj teokratických a demokratických hodnot, kdy Vídeň hájila první zmiňované. Jeho otevřený odboj proti Rakousko-Uhersku značně zesílil, když se k němu přidali E. Beneš a M. R. Štefánik. Koncem října 1915 vznikl odbojový Český komitét zahraniční, který za svůj cíl označil zřízení samostatného československého státu. V květnu 1916 se komitét transformoval v Československou národní radu se sídlem v Paříži, která se stala řídicím orgánem protirakouského odboje. Jejím předsedou se stal T. G. Masaryk, místopředsedy Josef Dürich (1847–1927) a M. R. Štefánik a generálním tajemníkem E. Beneš. Hlavním tiskovým orgánem byly časopisy Český národ a Československá samostatnost.⁵¹

Mezi českými vojáky v rakousko-uherské armádě upadala morálka a narůstal počet dezercí vojenských jednotek. Politický život v českých zemích měl pacifikovat nový pražský místodržitel Max Julius Coudenhove (1865–1928), který vystřídal poněkud mírného hraběte Franze Thuna (1847–1916), jenž se dlouhodobě snažil o dosažení národnostního smíru mezi Čechy a Němci. Vojenské i politické kruhy Čechům nedůvěřovaly. Válka po boku Německa posílila německý nacionalismus v Rakousku, postavení němčiny při jednání s úřady zesílilo. Budoucnost směřovala k vytvoření německé střední Evropy, tzv. Mitteleuropy. Český národní život byl umlčen a jeho významní představitelé, Karel Kramář (1860–1937) a Alois Rašín (1867–1923), byli v roce 1915 pro své vlastenecké projevy zatčeni a odsouzeni k trestu smrti.⁵²

Jmenování nových arcibiskupů v Praze a Olomouci, které se rozhodla prosadit Vídeň proti představám Svatého stolce, mělo přivést do Čech osobu,

⁵⁰ LIDDEL HART, B. H.: *c. d.*, s. 235.

⁵¹ ŠMÍD, M: *Vatikán a první světová válka*, s. 83.

⁵² Tamtéž, s. 69.

jež by v době válečného konfliktu reagovala v české metropoli klidněji a pasivněji než rozhodný L. Skrbenský z Hříště.⁵³ Huynovu silnou proněmeckou pozici, která měla vyvažovat nebezpečí husitismu a nacionalismu v Čechách, potvrdil rovněž rakouský vyslanec u Svatého stolce J. von Schönburg-Hartenstein, který si byl plně vědom skutečné příčiny jeho přeložení do Prahy: „Hrabě Huyn je považován za výslovného Němce a s tím byl do Prahy dosazen. Navíc zůstává, jak je již dávno známo, u kléru pro svoji přísnost neoblíben.“⁵⁴ Na přelomu let 1916/1917 sondoval postoje českých politiků hrabě Heinrich Clam-Martinic (1863–1932). Ti vyjádřili přání o posílení místní autonomie a decentralizace.⁵⁵ Pokud se tyto požadavky zdály ještě před prosincem 1916 spíše zbožným přáním, po nástupu císaře Karla I. se staly realitou a Vídeň počítala s administrativním rozdělením českých zemí na českou a německou část.⁵⁶

Historik M. Vaňáč se ve své disertační práci pokusil zhodnotit působení P. Huyna a L. Skrbenského po roce 1916. Pro jeho neotřelý pohled z něj citujeme: „Zhodnotit působení těchto dvou příslušníků nejmladší generace kardinálů sledovaného období komplikuje bouřlivá doba, plná nacionálních sporů, později také světová válka a rozpad monarchie, což v podstatě předčasně ukončilo jejich kariéru. Huyn tyto okolnosti dokonce připravily o kardinálskou hodnost. Důsledky nezvyklé rošády na arcibiskupských stolicích v roce 1916 a nejasnosti kolem tohoto opatření vzbudily nepříznivou atmosféru, která negativně ovlivnila jejich další působení. Huyn nebyl přijímán od svého nástupu a ani Skrbenského návrat na Moravu nedopadl nejlíp.“⁵⁷

8 Změny na arcibiskupských postech po roce 1918

Otázka obsazení biskupských stolic v českých zemích doznala další revidy na podzim 1918, kdy byla po vzniku Československa opět otevřena. V době mocenského převratu v Praze se pražský arcibiskup P. Huyn nachá-

⁵³ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 464; JONOVÁ, J.: *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště*, s. 31.

⁵⁴ Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí – Vídeň, kart. 33, Schönburg-Hartenstein de Vauxovi, 5. 11. 1918. Slova vatikánského diplomata potvrzuje rovněž K. Farský ve svém díle *Přelom* (Praha 1921), kde opakovaně upozorňuje na Huynovu špatnou znalost českého jazyka i jeho arogantní chování a povýšené jednání.

⁵⁵ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 479, Loiseau Gasparrimu 16. 2. 1917.

⁵⁶ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 483, Bonzo Gasparrimu 8. 5. 1917.

⁵⁷ VAŇÁČ, Martin: *Čeští kardinálové ve 20. století*. Brno 2017, s. 95 (nepublikovaná disertační práce).

zel na vizitační cestě po západních Čechách, kde vážně onemocněl španělskou chřipkou a do české metropole se – po zvážení svých dalších možností v nové republice i s ohledem na zájem církve – po rekonvalescenci již nevrátil.⁵⁸ V tomto duchu se rovněž vyslovil vysoký úředník státního sekretariátu Luigi Maglione (1877–1944), který v listu státnímu sekretáři P. Gasparrimu dne 5. listopadu 1918 prohlásil, že přítomnost pražského arcibiskupa v hlavním městě, s ohledem na nálady české veřejnosti bezprostředně po převratu, představuje vážné nebezpečí jak pro zájmy církve, tak klid ve státě. L. Maglione současně uvedl, že P. Huyn je Němec a netěší se velkým sympatiím mezi domácími klérem.⁵⁹ Po krátkém pobytu ve švýcarském klášteře sester sv. Kříže v Ingenbohl proto odcestoval P. Huyn do Říma, kde na svůj post dne 6. listopadu 1919 rezignoval. V roce 1921 jej papež Benedikt XV. jmenoval titulárním patriarchou alexandrijským. Dobu dvacátých, třicátých a čtyřicátých let strávil někdejší pražský arcibiskup v benediktinském klášteře v Griesu u Bolzana v jižním Tyrolsku, kde také dne 1. října 1946 zemřel.⁶⁰

Otázka Huynova nástupce byla poměrně složitá. Reformní kněží se shodovali, že Huynův nástupce nebude mít lehký úkol, spíše jej čeká křížová cesta: bude muset řešit jak problematiku duchovní správy, tak zajistit chod organizace i po materiální stránce, neboť na obzoru je odluka církve od státu. Navíc v důsledku revolučních poměrů panovala značně uvolněná disciplína, vládnu vášně namísto rozumu, ale současně politiku pevné ruky musí provázet taktický postup oproštěný od ukvapenosti, neboť jakákoliv nedomyšlenost může vyústit ve schisma. Vládlo přesvědčení, že arcibiskup bude klíčovou figurou pro další vývoj náboženských poměrů v ČSR, v jejich vnitřní i vnější dimenzi. Kladli důraz především na otázku důvěry kněží ve svého církevního otce, neboť ta je úzce vázána na podporu a důvěra s podporou jsou spojitě nádoby.⁶¹ Vedení Jednoty katolických kněží se tvářilo, že nad výběrem takového člověka příliš nepřemýšlí, ale ve skutečnosti představu o vhodných

⁵⁸ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 567, Maglione Gasparrimu 5. 11. 1918; TRAPL, Miloš: *Hnutí „Pryč od Říma“ („Los von Rom“)*. In: PAPAÍK, David (ed.): *Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918–1938*. Sborník z konference „Postavení římskokatolické církve a politický katolicismus v nástupnických státech v letech 1918–1938“ konané v Olomouci v roce 1996. Olomouc 2001, s. 18 an.

⁵⁹ AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 567, Maglione Gasparrimu 5. 11. 1918.

⁶⁰ ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojopis studie *Osudový rok 1916*. Jeho mrtvé tělo bylo – s ohledem na Huynovu poslední vůli – z iniciativy Sester Těšitelek v roce 2016 vyzdvženo a převezeno do krypty klášterního kostela Božského srdce Páně v Rajhradu.

⁶¹ Našinec, 12. 9. 1919, resp. 26. 9. 1919; MAREK, Pavel – ŠMÍD, Marek: *Arcibiskup František Kordač. Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc 2013, s. 65.

kandidátů mělo.⁶² Pro nedostatek prostoru nebudeme podrobně sledovat strategie obsazování pražského arcibiskupského stolce v roce 1919, ale spokojíme se pouze s výsledkem, který se v daném okamžiku ukázal logickou volbou – v září 1919 tak P. Huyna na postu pražského arcibiskupa vystřídal univerzitní profesor a rozhodný odpůrce reformních požadavků českého kléru František Kordač (1852–1934), který měl podporu vyššího katolického kléru, věřící veřejnosti i politické reprezentace československého státu.

Co se týká olomouckého arcibiskupa, L. Skrbenského z Hříště přiměla k rezignaci napjatá politicko-náboženská situace po vzniku Československa i úraz dolní končetiny, který si nešťastně způsobil při jízdě automobilem. Sám křesťanský politik M. Hruban vyličil jeho rezignaci na aktivní náboženský život v republice značně barvitě: „Nestačil na prudké změny poválečné, nedostávalo se mu sil k tomu, aby zvládl dobu, a ta pádila mimo něho.“⁶³ V listopadu 1919 se proto L. Skrbenský rozhodl na svůj úřad ze zdravotních důvodů rezignovat, což papež Benedikt XV. akceptoval v únoru následujícího roku; oficiálně se arcibiskupský stolec uvolnil teprve dne 30. září 1920. Následně žil L. Skrbenský u svého bratra v Čechách a později na zámku v Krásném Březně u Ústí nad Labem. V polovině 20. let se přestěhoval na zámek německých rytířů v Horní Dlouhé Louče u Uničova, kde žil až do své smrti dne 24. prosince 1938. Je pochován v dómě v Olomouci.⁶⁴ Skrbenského nástupcem v Olomouci se v lednu 1921 stal oblíbený poslanec Revolučního národního shromáždění, probošt a kanovník Antonín Cyril Stojan (1851–1923).⁶⁵

Třetí z ordinářů, jehož osudy jsme rovněž sledovali, N. Klein, setrval na postu brněnského biskupa až do poloviny 20. let. V roce 1926 však na úřad brněnského biskupa rezignoval a působil nadále jako velmistr Řádu německých rytířů, kterým byl zvolen v roce 1923. Zemřel v Bruntále dne 9. března 1933.⁶⁶

⁶² Tamtéž, s. 66.

⁶³ HRUBAN, M.: c. d., s. 87.

⁶⁴ Tamtéž; ZAO, pobočka Olomouc, fond Bohumil Zlámal, kart. 57, inv. č. 942, strojepis studie *Osudový rok 1916*; KROFTA, Kamil: *Diplomatický deník. 1919–1922*. Praha 2009, s. 81.

⁶⁵ ASV, fondo Nunziatura Vienna, busta 750, fascikl 91, Skrbenský Gasparrimu 1. 10. 1920.

⁶⁶ HANUŠ, Jiří: *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století*. Brno 2005, s. 67.

9 Závěr

Změny na biskupských postech, k nimž došlo v průběhu první světové války, byly sice rozhodnutím císaře Františka Josefa I., avšak ten jednal ve vleku německého spojení a nejvyššího rakouského velitele Friedricha. Německé vojenské kruhy si tak monopolizovaly politicko-náboženský vývoj ve střední Evropě, takže i poměry v českých zemích upravovaly tak, aby cíleně oslabil český nacionalismus a rostoucí sebevědomí Čechů.

Pokud byl tedy překvapivý postoj hlavy rakouského císařství, který jednal z nátlaku svého silnějšího spojence, o to překvapivější zůstal ústupek Vatikánu. Nebyla to rozhodně jeho první pasivita, ale dlouhodobá submise vůči rakouským a německým kruhům na počátku 20. století. S postojem Rakousko-Uherska navíc sympatizovali mnozí vlivní kardinálové, např. státní sekretář P. Gasparri.⁶⁷ Rakouský vyslanec u Svatého stolce J. von Schönburg-Hartenstein dokonce informoval na prahu války Vídeň, že je jediným důvěrníkem papeže Pia X. zbožný katolický císař František Josef I., na něhož se může Svatý otec spolehnout.⁶⁸ Ústupnost vůči Vidni (zastupované stále více Berlínem) byla navíc formována obavou, že by pád Ústředních mocností – či především Rakousko-Uherska – oslabil katolické velmoci, což by ve svém důsledku vedlo k oslabení katolicismu na úkor protestantismu a pravoslavi v Evropě.⁶⁹ Postoj Svatého stolce tak současně představoval významnou morální podporu pro představitele Ústředních mocností.⁷⁰

Přestože byly papežovy zásahy ve prospěch míru časté a vatikánská diplomacie usilovala od samého začátku války o rychlé ukončení konfliktu, papežovy aktivity nenarazily v tehdejší Evropě na pochopení. Kromě zmíněného apoštolského nuncia ve Vidni R. Scapinelliho převzal iniciativu ostráhomský arcibiskup a uherský primas J. Csernoch a později i sekretář Kongregace pro

⁶⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Fond Politische Archive, Karton 252, Schönburg-Hartenstein 21. 10. 1914, resp. 18. 11. 1914, resp. 2. 12. 1914.

⁶⁸ Tamtéž, Schönburg-Hartenstein 26. 8. 1914; GURRIERO, Elio – ZAMBARBIERI, Annibale: *La Chiesa e la società industriale (1878–1922)*. I. Milano 1990, s. 152.

⁶⁹ VARNIER, Giovanni B.: „Una guerra ingiusta“. *La Santa Sede e l'Italia tra neutralità e intervento (1914–1915)*. Anuario de Historia de la Iglesia, 23, 2014, s. 21; ENGEL-JANOSI, Friedrich: *Österreich und der Vatikan 1846–1918*, II. (1903–1918). Graz – Wien – Köln 1960, s. 150–151; MASARYK, Tomáš Garrigue: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Praha 1920, s. 115.

⁷⁰ MARCHESE, Stelio: *La Francia e il problema dei rapporti con la Santa Sede (1914–1924)*. Napoli 1969, s. 82.

mimořádné církevní záležitosti Eugenio Pacelli (1876–1958) ve Vídni, který se pokusil zabránit vstupu Itálie do světového konfliktu na jaře 1915.⁷¹

Po květnu 1915 intervenoval papež do rakouských záležitostí prostřednictvím výše uvedeného apoštolského nuncia R. Scapinelliho. R. Scapinelli byl v době války již profesionálním diplomatem ve zralém věku, se zkušenostmi z úřadu římské kurie v Kongregaci pro mimořádné církevní záležitosti, kde od roku 1908 působil jako sekretář. Po jmenování titulárním arcibiskupem ze syrské Latákie se v roce 1912 stal apoštolským nunciem ve Vídni. V době světové války se apoštolská nunciatura ve Vídni stala referenčním místem katolického života ve střední Evropě a nejvýznamnější instancí katolického světa.⁷² V prosinci 1915 byl R. Scapinelli kreován kardinálem, ale hlavní město rakousko-uherské monarchie opustil teprve na konci následujícího roku, kdy jej ve funkci apoštolského nuncia ve Vídni vystřídal Teodoro Valfrè di Bonzo (1853–1922).

Třebaže již dne 8. listopadu 1918 uznal papež Benedikt XV. legitimitu nástupnických států střední Evropy a vyzval jejich představitele prostřednictvím apoštolského nuncia ve Vídni k navázání diplomatických styků se Svatým stolicí, Vatikán se až do konce světové války odmítal smířit s rozpadem habsburské monarchie.⁷³ O poslední záchranu Rakousko-Uherska se Svatý stolec pokusil ještě v říjnu 1918, kdy intervenoval ve prospěch rozkládající se mnohonárodnostní monarchie, jejíž existenci vnímal jako protiváhu německého a ruského vlivu ve střední Evropě.⁷⁴ Marně.

⁷¹ Pro korespondenci Raffaele Scapinelli – Pietro Gasparri v letech 1914–1916 podrobněji: AA. EE. SS., Austria, III periodo, fascicolo 458; PAOLINI, Gabriele: *Offensive di pace. La Santa Sede e la prima guerra mondiale*. Firenze 2008, s. 68–69. Neutrální pozice Svatého stolce měla značný vliv na italské katolíky. POLLARD, J. F.: *The Papacy*, s. 87; POLLARD, John F.: *Catholicism in Modern Italy. Religion, Society and Politics since 1861*. London – New York 2008, s. 72.

⁷² SCOTTÀ, A.: c. d., s. 115.

⁷³ RUMI, Giorgio: *Corrispondenza fra Benedetto XV e Carlo I d'Ausburgo*. Brescia 1990, s. 41–42; Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus X, volumen X. Roma 1918, s. 478–479.

⁷⁴ HORČIČKA, Václav: *Vztahy Rakousko-Uherska a Spojených států amerických v období první světové války*. Praha 2008, s. 316.

RESUMÉ

ZMĚNY NA BISKUPSKÝCH POSTECH V ČESKÝCH ZEMÍCH
V OBDOBÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Předkládaná studie *Změny na biskupských postech v českých zemích v období první světové války* se zabývá obsazováním biskupských stolců v českých zemích v období první světové války let 1914–1918. Vídeň, ve válečném strádání a nátlaku Berlína, vstupovala velmi razantním způsobem rovněž do náboženských záležitostí, jejichž řešení posilňovalo centralistický a absolutistický charakter habsburského soustátí. Viditelným důkazem těchto intervencí se staly zásahy rakouského státu do církevně-náboženských záležitostí, které vyvrcholily intervencí do jmenování biskupů v českých zemích uprostřed první světové války – L. Skrbenského do Olomouce, P. Huyna do Prahy a N. Kleina do Brna. Právě těmto změnám a jejich pozadí se předložená studie věnuje, přičemž analyzuje příčiny a důsledky těchto rozhodnutí, které autoritativním prosazováním kandidátů Vídně Lva Skrbenského z Hříště a Pavla Huyna výrazně porušovaly svobodnou volbu ordinářů. Studie vychází z rozsáhlých materiálů Historického archivu Státního sekretariátu sekce pro vztahy s ostatními státy ve Vatikánu, Tajného vatikánského archivu, Domáciho, dvorského a státního archivu ve Vídni, Zemského archivu v Opavě (pobočka Olomouc) a Národního archivu v Praze a rozsáhlé české, anglické, německé a italské literatury.

Klíčová slova: Svatý stolec, české země, biskupové, první světová válka, 1914–1918

SUMMARY

THE CHANGES IN THE BISHOP POSTS IN THE CZECH LANDS
IN THE PERIOD OF THE FIRST WORLD WAR

The presented study *The Changes in the Bishop Posts in the Czech Lands in the Period of the First World War* deals with the assignment of bishop posts in Czech lands during the period of the First World War in the years 1914–1918. Vienna in war hardship and under the pressure from Berlin vigorously influenced ecclesial issues, which arrangement strengthen the centralistic

and absolutistic character of the Habsburg estate. A visible proof of such influence were the interventions during the assignment of archbishops in the Czech lands in the middle of the war – L. Skrbenský was assigned in Olomouc, P. Huyn in Prague and N. Klein in Brno. The study deals with the given changes and its circumstances, while it analysis the causes and the consequences of the decisions, which by its decisive assertion of the Vienna candidates Lev Skrbenský from Hříšně and Pavel Huyn distinctively infringed free election of ordinaries. The study proceeded from vast material in Historical archive of the State secretariat section for international relations in Vatican, Secret Vatican archive, Domestic, courtly and state archive in Vienna, State archive in Opava (Olomouc's branch), and National Archive in Prague and vast Czech, English, German and Italian literature.

Keywords: Holy See, Czech lands, bishops, World War I, 1914–1918

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
Česká republika
e-mail: smidma@seznam.cz

THE SLOVAK REPUBLIC 1939–1945. THE NATURE AND MAJOR MILESTONES OF THE REGIME

Peter Sokolovič

1 Introduction

Evaluation of the regime ruling in Slovakia in the years 1938–1945 is an extremely difficult task. The period of the Slovak Republic (Slovenská republika – SR) between the years 1939–1945 belongs to the most inconsistent periods not only in the Slovak historiography, even though over 70 years have elapsed since the end of its existence.¹ It is partly understandable. On the one hand, the Slovak historiography was marked by more than 40 years of ideologization which – perhaps with the exception of a brief period of the “thaw” after 1968 – did not allow the authors to apply an unbiased approach to this topic. On the other hand, the ambivalence and the tragedy of the period of the Slovak Republic existence do not help to evaluate the regime and the political system, either. The Slovak Republic in the years 1939–1945 interfered in the history of Central Europe in the time when Europe was experiencing one of the most tragic periods of its modern history. The Nazi Germany rise to power and the subsequent World War II left distinctive mark on its evaluation. Older terms like “wartime republic”² or “clerofascist state”³ are more ideologically motivated by the socialist historiography than expressing its true nature.

¹ The Slovak Republic formally ceased to exist on 8th May 1945 when the Slovak government in the Austrian exile surrendered to the US Army.

² The attribute “wartime republic” is biased mostly in regard to the fact that the republic had been established almost six months before the start of the war.

³ This historiographic term often used until 1989 mostly refers to the connection between the regime and the Catholic clergy. For more information on the relationship between the Catholic Church and the regime, see MULÍK, Peter: *Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939–1945* (*Catholic Church and the policy of the Slovak Republic 1939–1945*). In: BOBÁK, Ján (ed.): *Slovenská republika (1939–1945)* (*The Slovak Republic (1939–1945)*). Martin 2000, pages (pp.) 101–113; PETRANSKÝ, Ivan A.: *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky* (*Catholic Church in the time of the First Slovak Republic*). In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov I* (*The Slovak Republic through the eyes of young historians I*). Trnava 2002, pp. 33–52.

The unbiased evaluation of the period of the Slovak Republic existence is also prevented by its obvious contradictory moments. Its own statehood is definitely a positive aspect but the practical realization of the statehood at that difficult time was showing many undemocratical signs which cannot be positively assessed. On the one hand, the Slovak fight for the statehood was finished with the establishment of the Slovak Republic, on the other hand, Slovakia, having on mind the Central European spheres of influence (if it wanted to survive), could not withstand the undisputable pressure of Nazi Germany – all this has disunited the interpretation of Slovak history during the years 1939–1945.

Different interpretations of the questions of the establishment of the Slovak state on 14th March 1939, “the solution of the Jewish question” or collaboration with Nazi can be found in different works. This is the reason why one group of historians or laymen perceives the Slovak Republic as the first state formation of Slovaks in modern history and they point out to the end of the struggle for the statehood or relatively good economic situation in comparison with the neighbouring countries, the opponents point out to the ties to the Nazi Third Reich, the tendency towards totality or mostly to the later radical “solution of the Jewish question”. To prove their theses, both groups often choose selective arguments that are supposed to support the correctness of their respective theories and that is how they prevent the unbiased approach to the investigation. The Slovak Republic had its positive as well as negative aspects. It is necessary to realize that it existed only for slightly more than 5 years. During that short time it underwent a turbulent development and it still arouses passionate discussions in the society as well as in the community of historians.

The Slovak Republic and its regime underwent considerable internal development during its existence. For better know about its respective phases, it is essential to know the major milestones marking individual chronological phases of the development of the Slovak regime. It is necessary to take into account more levels when considering the political regime in Slovakia in 1939–1945 and its support by people. The question is if positive aspects can counterbalance the tendency towards totality, the effort at “Gleichschaltung” of the society, the ties to Nazi Germany and mostly the radical “solution of the Jewish question”. Historiography cannot present an unambiguous answer to this question. It stays more or less at the level of moral values. However, it is certain that Slovakia became an object of international law⁴ for the first

⁴ ĎURICA, Milan Stanislav: *Slovenská republika 1939–1945 (The Slovak Republic 1939–1945)*. Bratislava 1999, pp. 21–27.

time in its history, it was integrated into international relations,⁵ its culture was on the rise,⁶ its own statehood brought wide range of possibilities of the use of the mother tongue which had mostly been suppressed until then... First of all, many “defenders” of the Slovak Republic point out to the economy in that period that was in a relatively good condition compared to the neighbouring countries. Slovaks were relatively satisfied with the economic situation in Slovakia. In spite of the appearance of the predictions that Slovakia would not be able to financially secure⁷ its independence and the separation from the Czechs, but the reverse was true.

In spite of the raging war it was managed to keep the economy relatively steady, mostly because of the ties to the Nazi Germany.⁸ Many new opportunities were opened for Slovak industry and agriculture in the field of German economy and they grew alongside with the successes of the German army.⁹ Sales increase caused by the military boom meant huge growth for Slovak economy. Besides, the government of Nazi Germany needed to create a positive picture of Slovak economy because Slovakia played the role of a “shopping window” of the German relations towards small nations.¹⁰ Nazis were able to show that Central European states under their ideological leadership were able to secure their existence and relatively high economic standards for citizens. All above mentioned indicators contributed to the

⁵ HRNKO, Anton: *Zaraďovanie Slovenskej republiky do systému medzinárodných vzťahov (Integration of the Slovak Republic into the System of International Relations)*. In: BOBÁK, Ján (ed.): *Slovenská republika (1939–1945) (The Slovak Republic /1939–1945/)*. Martin 2000, pp. 47–55.

⁶ ĎURKOVSKÁ, Mária: *Kultúra ako jedna z dimenzií spoločenského života v Slovenskej republike v rokoch 1939–1945 (Culture as one of the dimensions of the social life in the Slovak Republic in 1939–1945)*. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Život v Slovenskej republike (Life in the Slovak Republic)*. Bratislava 2010, pp. 245–258; MAGDOLENOVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v rokoch 1939–1945 (Slovak culture in the years 1939–1945)*. In: BOBÁK, Ján (ed.): *Slovenská republika (1939–1945) (The Slovak Republic /1939–1945/)*. Martin 2000, pp. 142–154.

⁷ TKÁČ, Marián: *Slovenské hospodárstvo v rokoch 1939–1945 (Slovak economy in the years 1939–1945)*. In: BOBÁK, Ján (ed.): *Slovenská republika (1939–1945) (The Slovak Republic /1939–1945/)*. Martin 2000, p. 116.

⁸ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav: *Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940–1943 (Golden years of economic development in the Slovak Republic 1940–1943)*. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (From Salzburg to outburst of the Uprising)*. Bratislava 2009, pp. 399–432.

⁹ SABOL, Miroslav: *Až na dno blahobytu (Hojnosť alebo chudoba slovenských rodín vo vojnovnej Slovenskej republike) (To the bottom of the richness (Wealth or poverty of Slovak families in the wartime Slovak Republic))*. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Život v Slovenskej republike (Life in the Slovak Republic)*. Bratislava 2010, pp. 376–389.

¹⁰ Ibid.

fact that people were burdened neither with economic problems nor daily efforts to provide their vital needs in the first years of the existence of the republic which determined their attitude towards the regime. Building of infrastructure, electrification of Slovakia¹¹ or relative availability of goods for everyday use can be perceived as positive.

As a result of the exploitation by German capital¹² and growing war requirements from the German side as well as other measures, the inflation in Slovakia started to grow. Also tax burden grew, the state started to collect a so-called war tax and even other kinds of taxes were not unusual.¹³ Mostly in the last phase of the regime, going hand in hand with the failures of Nazi Germany, the inflation grew rapidly.

Until then almost unknown fights had been relocated to the Slovak territory in 1944. The support of the regime from the side of Slovak people started to decline after their initial euphoria from their own statehood and economic successes of the young state.

The government used different ways to achieve identification of the people with the regime. One of the typical ways of authoritarian and totalitarian states is organizing mass marches, holding mass gatherings or creating national heroes. In the period of the Slovak Republic mostly the declaration of Slovak independence was commemorated, A. Hitler's birthday and other holidays were the centres of attention, too. Besides the above mentioned holidays that were used as the manifesting presentation of the unity between the people and the regime and the cohesion of regimistic units, a large number of religious holidays was celebrated. Public attendance at those holidays did not decrease, however, it is typical for the gradual degradation of the regime that for instance the commemoration of the establishment of the Slovak Republic

¹¹ SABOL, Miroslav: *Elektrifikácia v poslednom období Slovenskej republiky (1939–1945)* (*Electrification of Slovakia in the last phase of the Slovak Republic (1939–1945)*). In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter – SYRNÝ, Marek (eds.): *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov V.* (*The Slovak Republic through the eyes of young historians V.*) Banská Bystrica 2006, pp. 170–179.

¹² TKÁČ, Marián: *Slovenské hospodárstvo v rokoch 1939–1945* (*Slovak economy in the years 1939–1945*). In: BOBÁK, Ján (ed.): *Slovenská republika (1939–1945)* (*The Slovak Republic /1939–1945/*). Martin 2000, pp. 116–117; LIPTÁK, Lubomír: *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom* (*Domination of German capital over Slovak industry*). Bratislava 1960.

¹³ SOKOLOVIČ, Peter: *Sonda do snáh štátneho aparátu v boji s nadmernou konzumáciou alkoholu v rokoch 1939–1945* (*A Study of efforts of the state apparatus in fight against excessive alcohol consumption in the years 1939–1945*). In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Život v Slovenskej republike* (*Life in the Slovak Republic*). Bratislava 2010, pp. 85–100. See also *Slovenský zákonník* (*Slovak Law Code*), Act no. 19 of 26/2/1943 that enforces the war liquor tax, general beverage tax, sparkling wine tax and beer tax.

abundantly attended in the early years were later compulsorily attended only by the members of army and the Hlinka Guard (Hlinkova garda – HG) – a paramilitary unit that stylized itself in the role of the greatest supporters of the regime.¹⁴ The support of the regime among the members of the Guard started to decline, too. Although there were almost more than 100,000 members in the Guard in 1939, gradually, considering its connection to the solution of the Jewish question when Guardists often dealt with Jews very cruelly, but also its unfulfilled political ambitions, the Guard started to wither away and for instance in 1942 there remained only slightly more than 50,000 members, most of whom stagnated in their jobs for HG.¹⁵

The regime in Slovakia in 1939–1945 in spite of all its negative aspects cannot be labelled as a totalitarian one in the correct definition of this word. Mostly in the early phase, the attribute authoritative or authoritarian is more suitable. Although some authors label it as totalitarian,¹⁶ it can be classified as an authoritarian regime according to its numerous features. It did not gain those tendencies that would allow to call it a totalitarianism. In the phase of its gradual decline it tried to multiply totalitarian actions, mostly in the matters of establishing a unified system of leadership on all state levels, however those were just last attempts to preserve the regime.

Democratic remains from the period of the Czechoslovak Republic (Československá republika – ČSR) are included in the Slovak Constitution, unfinished unification of parties in Slovakia, as well as seeming “details” such as not carrying out any death penalties or other-in comparison with other totalitarian states – mild methods, considerable independence of the justice from the regime and mild punishments for antiregimistic activists indicate that the regime cannot be labelled as totalitarian even though some authors point out that classification into fixed categories would be counterproductive and it might not show the dynamics of its internal development.¹⁷ This need is even more obvious when examining the Slovak Republic, as its respective phases of existence are characterized by different levels of influence by Nazi Germany and also implementation of national-socialist ideas in practice or efforts of a certain political group to bring totalitarianism into regime and society.

¹⁴ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938–1945 (Hlinka Guard 1938–1945)*. Bratislava 2009.

¹⁵ KÁRPÁTY, Vojtech: *Vybrané jednotky Hlinkovej gardy 1941–1944 (Chosen Units of Hlinka Guard 1941–1944)*. In: *Pamäť národa (Nation's Memory)*, no. 1, 2007, issue (iss.) 3, p. 15.

¹⁶ KAMENEC, Ivan: *Hľadanie a blúdenie v dejinách (Searching and wandering through History)*. Bratislava 2000, pp. 138–150.

¹⁷ BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939–1940 (Political system and regime in the Slovak Republic in the years 1939–1940)*. Bratislava 2010, p. 7.

Totalitarianism had different forms and intensity during the brief period of the history of the Slovak Republic. Characteristical feature of the development of Slovakia at that time is more or less active struggle between moderate representatives of the political line represented by the President Jozef Tiso and radicals grouped around Vojtech Tuka and the head of HG Alexander Mach. The inner tension on the Slovak political scene, which Nazi took advantage of, served as accelerator for many crucial actions. Both groups in their effort to overtake power used the issue of the solution of the Jewish question and collaboration with Germany to push through their own agenda and that way they often artificially (in their effort to be distinguished from their political opponents) brought new-by the public not gladly accepted and acknowledged – matter of implementation of national-socialist ideas into practice. Alongside with that also the totalitarisation of the society had different form in each political camp. While the group around Jozef Tiso struggled for an authoritarian state based on the religious and social principle, the radical group around V. Tuka and A. Mach spread the revolutionary way and their aim was to push through a stronger interference of the state with politics, implementation of national-socialist ideas and social policy in the spirit of Nazi Germany.¹⁸ Both groups, but mostly the so-called radicals,¹⁹ in their efforts to gain the ruling power in Slovakia raised their requirements too strongly. However, they failed to attract masses. Power and status of the radicals was grounded in the German support and their confidence grew alongside with the successes of Wehrmacht. Their supporters were found mostly among the handful of functionaries of Hlinka's Slovak People's Party (Hlinkova slovenská ľudová strana – HSĽS), antiregimistic intellectuals and a part of HG.²⁰ It was the Hlinka Guard, a paramilitary armed organisation, established within HSĽS in the summer months in 1938,²¹ that became the liaison in the relations between both groups.

¹⁸ See e.g. Slovak National Archive (Slovenský národný archív – SNA), fund (f.) „S“, S-47-1/160-167.

¹⁹ In this study is used “radicals”, because it's in Slovak historiography common expression.

²⁰ LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939–1945 (The Slovak Republic 1939–1945)*. Bratislava 2008, p. 57.

²¹ HLAVÁČ, Emil: *Vznik a význam Hlinkovej gardy (The establishment and importance of Hlinka Guard)*. In: *Hlinkova garda 1941 (Hlinka Guard 1941)*. Bratislava 1941, p. 69; Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej jiba SNA), f. Alexandria Archive, microfilm C-971. Historical development of Hlinka Guard, SNA, f. National Court (Národný súd – NS), 8/46 Alexander Mach, microfilm II. A-902. Testimony of Alexander Mach; ĎURICA, Milan Stanislav: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí (History of Slovakia and the Slovaks in the chronological succession of two milleniums)*. Bratislava 2003, p. 365; *Gardista (The Guardsman)*, 28/1/1939, p. 7.

After the establishment of Slovak autonomy, HG made connection with the emerging regime and it gained increasingly growing influence. Their connection to the radicals, the growing discontent with implementation of their ideas into practice or their unsatisfied power ambitions -considered to be rightful regarding HG's role in the establishing of the Slovak state-turned HG into a liaison where both political camps met. Power status of the radicals and HG was changing a lot through the history of the Slovak Republic. After being initially pushed into defence, after the Hitler's intervention they got to the top of the political scene; however they were not able to fulfill their own political ambitions. Until the outburst of the Uprising in August 1944, balance of power between the Guard and the Party had been changing. Since the end of the year 1942 or the beginning of 1943 it is possible to speak about the gradual decline of the regime.²² The crucial change was caused by the events in August 1944 and the introduction of occupation regime in Slovakia. The existence of the Slovak Republic and its regime was ended in a not very standard way and under the burden of occupation of their own territory.

Considering all internal chronological and ideological indicators, the regime in Slovakia in the given period can be roughly defined by three stages reflecting partly the inner tension between the radicals and the moderate group (conservatives), partly the most important milestones which had influenced Slovak political life to a large extent and changed it radically:

1st phase of the regime (October 1938–July 1940); 2nd phase of the regime (July 1940–end of August 1944); 3rd phase of the regime/occupation regime/ (end of August 1944–April 1945).

2 1st phase of the regime (October 1938–1940)

In spite of the fact that the Slovak Republic was established on 14th March 1939²³ the first phase of the regime in Slovakia is not defined by its establishment but by the declaration of autonomous Slovak Country on 6th October 1938. March 1939 brought a change to the political system in

---

²² For more, see KORČEK, Ján: *Slovenská republika 1943–1945 (The Slovak Republic 1943–1945)*. Bratislava 1999.

²³ BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.): *Vznik Slovenského štátu 1–2. (The establishment of Slovak state)*. Bratislava 2007–2008.

Slovakia that had been a part of Czechoslovakia²⁴ until then but the regime had already developed its character during autumn 1938.

The establishment of the Slovak Republic was “only” a legal action that did not have any influence on the character of the regime even though it undoubtedly contributed to its stability and institutionalism. Therefore this treatise is focused on the analysis of the regime not since the establishment of Slovak independence but since autumn 1938.

On 6th October 1938 Hlinka's Slovak People's Party gained practically political monopoly in the Slovak territory.²⁵ From among all parties, it had the best preconditions. In the struggle for Slovak autonomy, HSLS played a major role during the whole existence of the Czechoslovak state.²⁶ It still remains a tragedy that the national-emancipative process which was represented by HSLS²⁷ was culminating at the time of Nazi expansion in Europe which carried certain negative influences and consequences for the future. On the other hand, the forming foreign policy orientation of HSLS towards Nazi Germany was pragmatically justified. Logically, Germany had been perceived as a power that was supposed to influence territorial changes in Central Europe which had been stated after the declaration of the autonomous Slovak Country in the Manifest of Slovak Nation.²⁸

²⁴ Slovakia was a part of Czechoslovakia from its establishment on 28th October 1918 to the establishment of an independent state on 14th March 1939. On 6th October 1938 it gained certain competences as an autonomous country, it had even its own Government and Parliament but still it was a part of the common state with the Czechs. About Slovak Parliament see also: PODOLEC, Ondrej: *Prvý slovenský parlament – Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť. (First Slovak Parliament)*. Bratislava 2017.

²⁵ LACKO, Martin – IVÁNEK, Peter (eds.): *Autonómia Slovenska. 75 rokov. (Slovak autonomy. 75 years)*. Krakov 2013.

²⁶ LETZ, Róbert: *Hlinkova slovenská ľudová strana (pokús o syntetický prehľad) (Hlinka's Slovak People's Party (Attempt for a synthetic summary))*. In: LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena (eds.): *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945 (Slovak National Party through history 1905–1945)*. Martin 2006, pp. 12–108.

²⁷ Besides HSLS also Slovak National Party promoted autonomistic policy within Czechoslovakia.

²⁸ SUŠKO, Ladislav: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. Buch I. (The German Reich and the Slovak Republic 1938–1945. Documents. Volume I. From Munich to Salzburg 1938–1940. Documents and Essay. Book I.)*. Bratislava 2008, Document 7, Druffel's Telegramm from 6/10/1938, p. 50.

Slovák (The Slovak), 7/10/1938, p. 1. Compare National Archive of the Czech Republic (Národní archiv – NA) Praha, f. 136 (Zahraniční úřad /Foreign Office/), box 29, file (fl.) 136-29/2, 442 265 – 442 329. German translation of the Manifest of Slovak Nation from 6/10/1938, 442 342.

The primary effort of Hlinka's Slovak People's Party was creation of a single state party. Other parties were either "optionally – compulsorily" merged into it²⁹ or their activities were banned as was the case of the Communist Party.³⁰ Mostly the monopoly of a single state party is the main indicator of an undemocratic regime. In spite of the fact that activities of just one party were allowed, numerous authors partly rightfully call the regime in Slovakia "holey totality". HSLS (that later carried the attribute Party of Slovak National Unity – /Strana slovenskej národnej jednoty – SSNJ/) recruited into their ranks numerous prominent politicians from dissolved parties. However, their involvement in governing was gradually dropping.³¹ That way many people who disagreed with the pragmatic policy of HSLS got into the Slovak Government. It is a Slovak paradox that is, however, partly understandable. Slovakia used to be a part of Austria-Hungary until 1918 and later a part of Czechoslovakia. Slovaks usually did not have any important positions in the state administration, offices, police or army until 1938. Even in 1938 this issue became a bone of contention between Prague and Bratislava and a suitable area for gaining new voters for HSLS.³²

Hlinka's Slovak People's Party overtook the power dominance in October 1938 but it was not possible to carry it out completely because of the shortage

²⁹ ROGUTOVÁ, Jaroslava: *Likvidácia Slovenskej národnej strany (Elimination of Slovak National Party)*. In: CSEFALVAY, František – PÚČIK, Miloslav (eds.): *Slovensko a druhá svetová vojna (Slovakia and World War II)*. Bratislava 2000, pp. 96–104.

³⁰ Compare BAKA, Igor: *HSLS od 6. októbra do salzburských rokovani v lete 1940 (HSLS from 6th October to negotiations in summer 1940)*. In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov II. (The Slovak Republic through the eyes of young historians II)*. Bratislava 2003, pp. 12–13.

³¹ The first autonomous government was based on a proportional representation 3 (HSLS): 2 (Agrarians), the second one from december 1938 3 (HSLS): 1 (Agrarians): 1 (Slovak national Party) (Slovenská národná strana – SNS) and the third one 4 (HSLS): 1 (Agrarians): 1 (SNS). BAKA, Igor: *HSLS od 6. októbra do salzburských rokovani v lete 1940 (HSLS from 6th October to Salzburg negotiations in summer 1940)*. In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov II. (The Slovak Republic through the eyes of young historians II)*. Bratislava 2003.

³² According to the results of the census from 1/12/1930, 230,556 Czech clerks, assistants and workers were working in the state administration in Slovakia. Most of them were in justice and state administration 9,814 (9,046 Slovaks), in the department of railway transport 5,247 (18,157 Slovaks), in school system 2,399 (7,122 Slovaks), among soldiers by profession 4,115 (523 Slovaks), in post service 1,981 (4,328 Slovaks). Quoted as per BYSTRICKÝ, Valerián: *Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939 (Resettlement of Czech civil servants from Slovakia in the years 1938–1939)*. In: *Historický časopis (Historical magazine)*, no. 4, 1997, iss. 45, p. 597; SUŠKO, Ladislav: *Hlinkova garda od svojho vzniku po salzburské rokovania (1938–1940) (The Hlinka Guard from its establishment to Salzburg negotiations /1938–1940/)*. In: *Zborník Múzea SNP 1969*. Banská Bystrica 1969, p. 170.

of experts. The lack of their own political experts made them to cooperate with other parties, that merged into HSEŠ, and with their representatives. This problem was even more noticeable in the state administration, police, security and army, where the representatives of opposition outnumbered HSEŠ. Mostly in lower ranks of the state administration, the representation by people faithful to the new political government was minimal.³³ This phenomenon, when on the one hand a single state party existed but it did not have unconditional support in the state administration, not even in their own security forces, eventually had a fatal impact on the Slovak Republic. Numerous high ranking army officers³⁴ and representatives of State Security Headquarters (Ústredňa štátnej bezpečnosti – ÚŠB),³⁵ a kind of secret police, together with some influential representatives of HSEŠ³⁶ and Hlinka Guard³⁷ participated in the preparation of an armed action against Nazi and the regime that was launched in autumn 1944 and is known as the Slovak National Uprising. On the other hand, presence of non-ludaks (non-HSEŠ) politicians in the government, security and administrative was undermining the regime from within. Mostly the Hlinka Guard members were unsatisfied, they felt not fully appreciated for their alleged merits as protectors of Slovak possession and people's lives, they separated from the moderate group around Jozef Tiso, followed Nazi Germany and launched backstage fight against the President's supporters. These aspects weakened the regime and contributed to its disintegration. Relative non-dealing with political opponents influenced by political conception of unification by the President Jozef Tiso contributed to the fall of the regime, too.

³³ LIPTÁK, Ľubomír: *Politický režim na Slovensku v rokoch 1939–1945 (Political regime in Slovakia in the years 1939–1945)*. In: Slovenské národné povstanie v roku 1944. (Sborník príspevkov z národnoslobodzovacieho boja 1938–1945). Slovak National Uprising in 1944. (Anthology of contributions from the National Liberation Movement 1938–1945). Bratislava 1965, pp. 24–25.

³⁴ See LACKO, Martin: *Slovenské národné povstanie 1944 (Slovak National Uprising 1944)*. Bratislava 2008.

³⁵ MEDVECKÝ, Matej: *Spravodajské eso slovenského štátu. Kauza Imrich Sucký (Informational ace of the Slovak state. The case of Imrich Sucký)*. Bratislava 2007.

³⁶ See for example JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do Povstania (From illegality to Uprising)*. Banská Bystrica 2009 (2nd edition); JABLONICKÝ, Jozef: *Samizdat o odboji 1 (Samizdat about the resistance movement 1)*. Bratislava 2004; MEDRICKÝ, Gejza: *Minister spomína (The Minister reminisces)*. Bratislava 1993; TEREN, Štefan (ed.): *Narodohospodár Peter Zatko spomína (National keeper Peter Zatko reminisces)*. Bratislava 1993 and other.

³⁷ SOKOLOVIČ, Peter: *Dilemy Františka Galana (Dilemmas of František Galan)*. In: SYRŇÝ, Marek and comp.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939–1945. (Collaboration and the resistance movement in Slovakia and in countries of German sphere influence in the years 1939–1945)*. Banská Bystrica 2009, pp. 371–381.

Jozef Tiso's main idea was the quite difficultly applicable credo "one nation, one party, one leader".³⁸ He was behaving more as a priest than as a politician when implementing this idea into practice. His well-meant but politically not very elaborated idea became actually feasible to carry out because of its ideological incoherence with supporters of dismissed parties as well as different opinions of two formed groups within HSLS on the solution of the Jewish question, on social matters and on the connection to Germany. Two other national parties – the German one and the Hungarian one – were politically active in Slovakia besides HSLS; however they did not participate in governing and their existence was allowed only because of the Nazi pressure, respectively with regard to the Slovaks living in Hungary.³⁹

In the spirit of words uttered by Jozef Tiso at the 7th HSLS Assembly in Piešťany in 1936 that the party's effort was supposed to be achievement of leading position of the party as a single representative of the Slovak nation, the regime of autonomous Slovakia started to form. The motto "One nation, one party, one leader", uttered in 1936 became its basic idea.⁴⁰ The first phase of the regime is characterized by the power struggle between radicals and the moderate group with the advantage of the moderate group around Jozef Tiso. Building up of the power monopol of HSLS and the regime was supported by former non-ludaks. During the initial period, the clerical wing of the party

---

³⁸ See Kočíš, Aladár: *Náš siedmy zjazd. Pamätnica VII. zjazdu HSLS (Our seventh assembly. Commemorative book of the 7th assembly)*. Bratislava 1936, p. 16; Compare BAKA, Igor: *HSLS od 6. októbra do salzburských rokovaní v lete 1940 (HSLS from 6th October to Salzburg negotiations in summer 1940)*. In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov II. (The Slovak Republic Through the eyes of young historians II)*. Bratislava 2003, p. 12.

³⁹ LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939–1945 (The Slovak Republic 1939–1945)*. Bratislava 2008. For information about forming Slovak-Hungarian relations see for example HETÉNYI, Martin: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945 (Slovak-Hungarian border area in the years 1938–1945)*. Nitra 2008; LIPTÁK, Lubomír: *Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939–1943*. Historický časopis (Historical magazine), no. 1, 1967, iss. 15, pp. 1–35; PODOLEC, Ondrej: *Slovensko-maďarské konflikty a ich odraz na pôde slovenského snemu (Slovak-Hungarian conflicts and their reflection on the field of the Slovak Assembly)*. In: ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich (eds.): *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí (Slovakia in the wars and conflicts of the 20th century)*. Bratislava 2003, pp. 182–193.

⁴⁰ See Kočíš, Aladár: *Náš siedmy zjazd. Pamätnica VII. zjazdu HSLS (Our seventh assembly. Commemorative book of the 7th assembly)*. Bratislava 1936, p. 16; Compare BAKA, Igor: *HSLS od 6. októbra do salzburských rokovaní v lete 1940 (HSLS from 6th October to Salzburg negotiations in summer 1940)*. In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov II. (The Slovak Republic through the eyes of young historians II)*. Bratislava 2003, p. 12.

gathered around the Prime Minister and later President Jozef Tiso⁴¹ had practically unlimited power. This group of so-called moderate politicians tried to turn Slovakia into a kind of authoritative state with the support of some non-ludak politicians, they wanted to accentuate its christian tendencies, social fairness with some applied pro-nazi aspects mostly in the matter of anti-Jewish legislation.⁴² In the constitution from July 1939, 3 fundamental principles were accentuated-the national one, the christian one and the social one.⁴³

The evidence for the fact that the state cannot be labelled as standard totalitarianism but rather as an authoritative regime is for example that some democratic principles of the former Czechoslovakia had been preserved in the new constitution. – for example the Parliament (Snem) that Nazi called a democratic relic and together with the Hlinka Guard they took measures to eliminate it.⁴⁴ However, the Parliament was not of great importance and did not have the power to make decisions in practical political matters. Gradually it was losing its status and influence and in that way it partook in the forming of an authoritative regime.⁴⁵ Its tasks were overtaken by the government of the Slovak Republic, they were even able to pass decrees with legislative power which is inconcievable in democratic states. On the other hand, despite all authoritative signs, many positive social acts were anchored in the constitution – parents were obliged to take care of their children, people were obliged to pay taxes, also the protection of life, property and freedom were anchored in the constitution, however, these could have been restricted

⁴¹ LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939–1945 (The Slovak Republic 1939–1945)*, Bratislava 2008, p. 46.

⁴² First anti-Jewish laws were passed in 1939. The beginning of aryanization might be dated back to this year. See SLNEKOVÁ, Veronika: *Arizácia židovského hnutelného majetku ako súčasť „riešenia“ židovskej otázky v hospodárskej oblasti – modelové mesto Trnava v rokoch 1939–1945. (Aryanization of Jewish chattel as a part of the “solution” of the Jewish question in the economic area – a role model town of Trnava in the years 1939–1945.)* In: NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Studia historica Nitriensia VIII*, Nitra 1999, pp. 208–209.

⁴³ PODOLEC, Ondrej: *K niektorým prvkom prvej slovenskej ústavy a ich reálnej aplikácii v politickom živote štátu (To some aspects of the first Slovak constitution and their real application in the political life of the state)*. In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov II. (The Slovak Republic Through the Eyes of Young Historians I)*. Trnava 2002, pp. 11–31; PODOLEC, Ondrej: *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... (Between continuity and discontinuity...)*. Bratislava 2014.
PETRUF, Pavol: *Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939–1945. (Foreign Policy of Slovak Republic 1939–1945)*. Bratislava 2011.

⁴⁴ SNA, f. 209, 209-837-4. Record of ÚŠB from 23/1/1949.

⁴⁵ LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939–1945 (The Slovak Republic 1939–1945)*. Bratislava 2008, p. 49.

by the law which happened mostly during the Jewish persecution.⁴⁶ The anti-Jewish legislative noticeably restricting rights of individual group within population can be perceived as one of the greatest traumas that is connected with discussed time period and implicitly belongs to the evaluation of the regime in the Slovak Republic. The undemocratic regime in Slovakia was exponentiated by other measures – the freedom of the press was limited, Propaganda Bureau serving as a guide was modelled after German example, later internment and labour camps were opened. Unification in the terms of the idea of the national unification affected different areas of life in Slovakia. Back in 1938 non-ludaks interest groups and sport organizations had been dissolved and replaced by ludak ones, mostly by Hlinka Guard.⁴⁷ In 1938 HG had overtaken possessions of dissolved sport and military groups and had become the only paramilitary organization in Slovakia.⁴⁸ Gradually it was gaining more competences and power and its existence aroused conflict between the pro-nazi radicals and moderate ludaks, later known as the base of the president Tiso. The youth was supposed to be raised in the ludak spirit via the organization Hlinka Youth⁴⁹ and all citizens were supposed to be arranged into 6 groups that were to replace political parties.⁵⁰ This idea of unification of life in Slovakia had never been put into action for numerous reasons.

According to the Constitution, the president of SR Jozef Tiso who remained in the function all six years of the existence of the republic held extensive powers.⁵¹ In the later period (from 1942 onward) a new system of leadership modelled after Germany was being introduced and Tiso took the title vodca (leader).⁵² This step ensured him great prestigiousness in the subsequent struggle with radicals-his competences as the party chairman strengthened and elements of democratic electoral system of electing party functionaries were removed. The authoritative system became even stronger this way. The State Council became a control and advisory body – this

---

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938–1945 (The Hlinka Guard 1938–1945)*. Bratislava 2009, pp. 86–91.

⁴⁸ SNA, f. 604, 604-51-3, State Archive (Štátny archív – ŠA) Trnava, f. County office in Trnava 1923–1944. 392-1938,33885, 330/adm.

⁴⁹ MILLA, Michal: *Hlinkova mládež 1938–1945 (The Hlinka Youth 1938–1945)*. Bratislava 2008.

⁵⁰ Agriculture, industry, trade, finance and banking, freelance work, public professions.

⁵¹ Until the elections in summer 1939 he was the Prime Minister of the autonomous government (from 14th March 1939 the Prime Minister of slovak government).

⁵² SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938–1945 (The Hlinka Guard 1938–1945)*. Bratislava 2009, p. 287.

element was adopted from Fascist regimes, however it did not possess any direct political power.⁵³ The power was represented mostly by the president and the government. The State Council was a kind of “an association of well-merited politicians” whose decisions had mostly only declarative character without any political importance. The character of the state was independent of its decisions, it changed according to the fact which of the two political groups had the predominance on the political scene at given time.

The struggle for ruling posts and setting control over the character of the state between radicals and conservatives and the German intervention in summer 1940 marked the end of the first phase of the regime. It was ushered in by the crisis of the regime which fully broke out at the beginning of 1940. Radicals grouped around the Hlinka Guard complained about too slow implementation of national-socialist ideas into practice, over-clericalism thus too many priests in politics⁵⁴ and not solving pressing social issues. They also criticized slow solution of the Jewish question.⁵⁵ In radical circles appeared some thoughts that “brushed up” an older idea from the end of 1938 of marching to Bratislava and discharging the Assembly.⁵⁶ Events moved rapidly in February 1940 when an argument between the head of HG Mach and the Minister Ďurčanský broke out with the dispute about the form of anti-Jewish actions in the background.⁵⁷

⁵³ KAMENEC, Ivan: *Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu v rokoch 1939–1945* (*The State Council in the political system of the Slovak state in 1939–1945*). Historický časopis (Historical magazine), no. 2, 1996, iss. 44, pp. 221–242.

⁵⁴ SUŠKO, Ladislav: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. 2. Buch Slovensko v jeseni 1944* (*The German Reich and the Slovak Republic 1938–1945. Documents. Volume I. From Munich to Salzburg 1938–1940. Documents and Essay. 2. Book Slovakia in the autumn 1944*). Bratislava 2008. Document 270–S, p. 403. Record from the investigation of Jakub Grom by ÚŠB. In addition to the president three more members of the state administration were priests and they formed one fifth of the MPs of the Slovak Parliament. See PETRANSKÝ, Ivan A.: *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky* (*Catholic Church in the time of the First Slovak Republic*). In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov I* (*The Slovak Republic through the eyes of young historians I*). Trnava 2002, p. 35.

⁵⁵ SUŠKO, Ladislav: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. 2. Buch Slovensko v jeseni 1944* (*The German Reich and the Slovak Republic 1938–1945. Documents. Volume I. From Munich to Salzburg 1938–1940. Documents and Essay. 2. Book Slovakia in the autumn 1944*). Bratislava 2008. Document 270–S, p. 403. Record from the investigation of Jakub Grom by ÚŠB.

⁵⁶ SNA, f. 209, 209-837-4. Record of ÚŠB from 23/1/1949.

⁵⁷ SNA, f. 209, 209-865-5. Official record from 20/2/1940. Ibid. Draft of a letter from ÚŠB to Mach from 20/2/1940. Ibid. Record of ÚŠB agent about the events. Draft of a letter from ÚŠB to Mach from 20/2/1940. NA Praha, f. 136, b. 17, 248346. Report of SD from 27/2/1940;

It was obvious that the climax of the crisis in the state was very close. Radicals wanted to introduce the so-called “Slovak national socialism” in Slovakia which was a kind of German Nazism adapted to Slovak conditions. To achieve this they needed either to carry out a coup d'état or to precipitate a state crisis. The crisis precipitated by Mach and some guardistic functionaries broke out at the beginning of May and it sharpened after the intervention of Tiso after he had discharged Mach from all public functions.⁵⁸ On 21st May 1940 the President appointed František Galan as the head commander.⁵⁹ Radicals went on the defensive from which they were put out after the German intervention.

The Germans decide to take advantage of the situation and they expressed their support for Mach.⁶⁰ They correctly realized that was the right moment for altering the course of policy of the young country and they tried to take the best possible advantage of this situation.⁶¹ They decided to summon leading representatives to Salzburg where they were supposed to discuss the later distribution of power in Slovakia.⁶² On 28th July 1940, Hitler summoned Tiso, Tuka and Mach to Salzburg and he made the President to exclude Ďurčanský⁶³ from the government and he appointed Mach as Interior Minister and Tuka as Minister of Foreign Affairs.⁶⁴ According to many German analytic reports about the development of Slovakia, Salzburg

VNUK, František: *Mať svoj štát znamená život (To have one's state means life)*. Bratislava 1991, p. 246.

⁵⁸ Mach had already handed in his resignation in February, Tiso, however, refused to sign it afraid of a German intervention. NA Praha, f. 136, b. 13, 208170–208174. Woermann's report from 23/5/1940. Ibid, 208182. Bernard's report from 21/5/1940.

⁵⁹ NA Praha, f. 136, b. 13, 208176–208179. Report from German embassy in Bratislava from 22/5/1940. Compare SNA, f. 209, 209–837–10. Command no 20 from 28/5/1940. F. Galan took the office one day after his appointment.

⁶⁰ *Grenzbote (Borderline Herald)*, 25/5/1940, p. 1. See NA Praha, f. 136, b. 12, 202021–202025. Woermann's report from 23/5. 1940.

⁶¹ Soon after Mach's dismissal Ernst Woermann said that the new course that appeared after his dismissal was not acceptable for the Germans. On the basis of this could have been presumed that the Germans would try, sooner or later, to intervene.

⁶² ĎURICA, Milan Stanislav: *Scripti vobis III*. Bratislava 2017, pp. 257–262; LIPTÁK, L.: *Príprava a priebeh salzburských rokovani roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu (Preparation and course of Salzburg negotiations in 1940 between the representatives of Germany and the Slovak state)*. Historický časopis (Historical magazine), no. 3, 1965, iss. 13.

⁶³ See extensive German material “Ferdinand Ďurčanský, the Slovak Minister of Interior and Foreign Affairs”. NA Praha, f. 136, b. 13, 208123–108134. Ibid, 208137–208139. Undated report “Events in Slovakia”. Ibid, 208170–208174. Woermann's report from 23/5/1940.

⁶⁴ NA Praha, f. 136, b. 13, 208024–208029. Compare Ibid, 208103. Bernard's report from 22/7/1940.

was “the height of Hlinka Guard’s fight against clericalism, czechoslovakism, freemasonry and Jewishness”.⁶⁵ The future revealed this had been just a temporary victory and the stake on Mach had been a mistake for the Germans and HG, as the later analyses show.⁶⁶

3 2nd phase of the regime (July 1940–the end of August 1944)

After Salzburg, Alexander Mach was appointed back to be not only the head commander of Hlinka Guard but also Interior Minister. A critic of Tiso’s, supporter of the national-socialism and of stronger ties to Nazi Germany, prof. Vojtech Tuka, became Minister of Foreign Affairs. By means of their appointment to crucial posts within the state, Germans were following their own political agenda. According to them, the purpose of Salzburg negotiations lay in the fact that power given into the hands of Jozef Tiso was going to be redistributed again in the hands of Tuka and Mach in summer 1940. Germans expected they would be able to influence the way in which the ideas of new Europe and national-socialism were going to be put into practice.⁶⁷

This was the start of the 2nd phase of the regime characterized by the struggle between radicals and Tiso’s wing for the conception of state policy. Radicals demanded quick solution of the Jewish question, however, this issue started to be perceived very delicately by Slovak society from 1942 onward after dispatching transports to the territory of occupied Poland (by Nazis) when they saw excessive radicalism and brutality of high profile individuals from among the ranks of the Hlinka Guard. Almost daily speeches about implementing national-socialist ideas into practice did not appeal to Slovak people. The national-socialism became the symbol of the subsequent period and a bone of contention between so-called Tiso’s wing and Tuka’s wing.⁶⁸ Radicals tried to alter the nature of the regime by excluding Jozef Tiso’s wing from the state government, however, Germans themselves did not want to cause any rebellion in the society by removal of quite a publicly popular president. They needed to turn Slovakia into a role-model obedient state and therefore radicals’ efforts to strengthen their positions as well as their attempts to replace Tiso by Tuka were rejected. Radicals and the Hlinka Guard

⁶⁵ SNA, f. Alexandria Archive, microfilm C – 971. Report from 20/5/1942.

⁶⁶ Ibid. Report SD from 24/8/1943.

⁶⁷ SNA, f. “S”, S – 47 – 1/187–190. Report of political situation in Slovakia.

⁶⁸ See for example SNA, f. “S”, S – 47 – 1/160–167.

were gradually losing their status and their attempts for implementation of national-socialist ideas were declining. Jozef Tiso, who was on the defensive for a short time after Salzburg, started to gain back his lost positions and he was acquiring predominance over the radicals.

The nature of the national-socialist Slovakia was being pushed through mostly by the Hlinka Guard. After the July events, it became highly influential in the state. Shortly after Otoman Kubala had become the head of the Guard,⁶⁹ the German advisor for HG SS-Obersturmbannführer Viktor Nageler came.⁷⁰ Germans tried hard to turn Slovakia into a role-model satellite state with its own state administration that was supposed to be influenced by German ideas. This was the reason why, after the Salzburg negotiations, came to Slovakia a group of advisors, so-called “Berater”, supposed to guide the life in Slovak state.⁷¹

According to words of H. E. Ludin “*the advisors delegated by the Reich*” “*were supposed to work on creating and forming the state and thus in the sector assigned to them...*”⁷² The division of the Slovak political scene into two wings deepened. In the struggle, Tiso relied on the party, that was according to one Nazi report, “*almost all in the hands of clerus*”.⁷³ Radicals sought support in Nazi Germany, however, it had its own political intentions and therefore supported the status quo on the Slovak political scene. In their pragmatism, the Hlinka Guard and radicals played quite an important role but Germans did not want to destabilize conditions in Slovakia which could complicate the ways of using Slovak industry and army and thus upset their concept of an oasis in a country controlled by Germany.

---

⁶⁹ 30/7/1940.

⁷⁰ 26/8/1940.

⁷¹ Altogether there were about 70–80 of them, including the assisting staff and members of the German Military Mission. See SCHVARC, Michal: *Úvaha nemeckého vyslanca Hansa Elarda Ludina o systéme poradcov na Slovensku* (A reflexion of a German member of parliament Hans Elard Ludin about the system of advisors in Slovakia). In: Pamäť národa (Nation's memory), no. 3, 2008, iss. 5, p. 64.

See also NA Praha, f. 136, b. 13, 208104. Bernard's report “Nemeckí beráteri na Slovensku” (“German advisors in Slovakia”) from 22/7/1940.

TÖNSMAYER, Tatjana: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945* (The Third Reich and Slovakia 1939–1945). Paderborn 2003.

⁷² SCHVARC, Michal: *Úvaha nemeckého vyslanca Hansa Elarda Ludina o systéme poradcov na Slovensku* (A reflexion of a German member of parliament Hans Elard Ludin about the system of advisors in Slovakia). In: Pamäť národa (Nation's memory), no. 3, 2008, iss. 5, p. 67.

⁷³ NA Praha, f. 136, b. 1, 167622 – 167625. Report from 4/10/1940 for the Foreign Bureau in Berlin.

Discrepancies between the Guard and the party characterized actually all post-Salzburg period of the Slovak Republic. They culminated at the beginning of 1940 along with the backstage struggle between Tuka and Tiso by declaration of Tuka's 14-point programme which Tuka attended to impugn the president with by accentuating national-socialist principles.⁷⁴ However, Tiso with his pragmatical policy managed to handle this struggle.⁷⁵ His wing often used the term national socialism in their statements, the representatives of the wing perceived it as necessity that arose from the international situation and as follow-up of Nazi ideas of new Europe.⁷⁶ The balance of power was shifting towards the side of the president's group.⁷⁷ In one German report from August 1943 is literally written that "Mach has been down for a long time (...) and he is Tiso's toy".⁷⁸ The fight about the nature of the regime was won by Tiso's moderate supporters. Hopes of Guardsmen after Salzburg had not been fulfilled.⁷⁹ Even the Hlinka Guard got under control of the party of Jozef Tiso after the replacement of HG head and after Mach's leaving for the president's wing.⁸⁰

An important part of the post-Salzburg period is the so-called solution of the Jewish question. After Salzburg negotiations the procedure of passing anti-semitic acts was sped up as well as the process of Aryanization which was the peak of undemocratic interference of the regime with the life in Slovakia.

Law no. 210 from September 1940 authorized the Slovak Government to deal with the aryanization of Jewish property without involvement of the Parliament. Shortly afterwards, the second aryanization law No 303 was passed in November 1940, it did not even count on "voluntary aryanization" based on the concept of shared ownership.⁸¹ Aryanization was an important interference into properties in Slovakia. For many regimists, redistribution of possessions meant a great opportunity to profit from the suffering of

⁷⁴ SNA, f. "S", S – 47 – 1/160 – 167. Report about the political situation in Slovakia.

⁷⁵ VNUK, František: *Mať svoj štát znamená život (To have one's state means life)*. Bratislava 1991, p. 239.

⁷⁶ SNA, f. Alexandria Archive. Microfilm C – 970. Nageler's letter from 10/2/1942.

⁷⁷ See for example NA Praha, f. 136, b. 1, 11863-11864. Weiszäcker's report for Foreign Office in Berlin from 7/4/1942.

⁷⁸ In original "Spielball" ("Toyball"). See SNA, f. Alexandria Archive, microfilm C – 971. Report SD from 27/8/1943.

⁷⁹ Ibid. Undated material with the title "The beginning of Rodobrana".

⁸⁰ Ibid. Historical development of the Hlinka Guard. List addressed to Dr. Hermann from SD Vienna from 7/4/1943.

⁸¹ SNA, f. 604, 604 – 52 – 3. Act No 303/1940 in § 21 stated that the base of the transfer fee and sales tax is the value set by the Central economic office.

Jewish citizens. Affiliation to the regime, cronyism and corruption became in many cases major criteria for choosing the aryanisers (executors of aryanism) which the industry suffered from. Hastiness of aryanization and the cronyism were criticized by numerous politicians but without any success.⁸² Aryanization created a large group of citizens whose property had been confiscated and whom the state “had to” get rid of. The idea of Jewish deportations, that have remained a huge trauma and a black stain on the existence of the Slovak Republic, came in handy.

Many works have been written on the subject of Jewish deportations.⁸³ The peak of the deportations was supposed to be the process of expulsion of all Jews from the Slovak territory.⁸⁴ The beginning of the first Jewish deportations from the Slovak territory dates back to 25th March 1942. During deportations, many cruel scenes displayed. For many Guardsmen they were, similarly to aryanization, opportunity to enrich themselves.⁸⁵ Deportations were stopped in the middle of October 1942.⁸⁶

Despite all above mentioned negatives, many Slovaks were satisfied with the status of Slovakia and relatively good industrial and cultural situation, on the other hand, Guardistic blunders showed that critics of the regime and of the ties with Nazi Germany were rightful. Society gradually started to stagnate in their support of the regime. People did not agree with Guardistic blunders and national-socialist ideas presented on a daily bases did not appeal to them, either. With the worsening situation on the eastern front, they realized possible difficulties brought to Slovakia by its connection to Nazi Germany in the matter of the future arrangement of Europe.

Although Slovak side tried to moderate German requests in the matter of committing Slovak troops and they sent the lowest possible number of soldiers to the front,⁸⁷ the service side by side with Nazi Germany

⁸² MEDRICKÝ, Gejza: *Minister spomína (Minister reminisces)*. Bratislava 1993, p. 176.

⁸³ KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie (In the tracks of a tragedy)*. Bratislava 1991; NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942 (Holocaust in Slovakia. Deportations in 1942)*. Bratislava 2005 and many other works.

⁸⁴ As follows from German news from March 1942, Germans were planning to deport all Jews from Slovakia. See NA Praha, f. 136, b. 1, 11870. Luther's report for Foreign Office in Berlin from 29/3/1942.

⁸⁵ NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (Holocaust in Slovakia 4. Documents of German provenience)*, p. 204. Report SD Vienna Central Office to SS Standartenführer Ehlich “The Jewish question in Slovakia”.

⁸⁶ KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie (In the tracks of a tragedy)*. Bratislava 1991, p. 195.

⁸⁷ For committing of Slovak troops on the front see more in three-part monography MIČIANIK, Pavel: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (Slovak army in the fight against the Soviet Union)*. Banská Bystrica 2007–2010.

aroused aversion against the connection to Germany within the army as well as within the society. Even the state's own ranks had their hand in destabilization of the regime – both, the army that had been preparing an armed action and whose aversion against the radicals had been well-known since the establishment of the republic,⁸⁸ and the judicial bodies that managed to resist “Gleichschaltung” and kept considerable independence from the political power.⁸⁹ It was manifested in mild sentences, political trials and relatively bearable conditions for political prisoners.⁹⁰ Deeds, that would have been awarded by death penalty in Germany, earned only a short-term stay in prison in Slovakia against which appeared protests right from Berlin.⁹¹ This observation shows the regime in Slovakia in a different light in comparison with some other states, however, many political opponents, who later participated in the preparation of action against the regime, were able to continue in their activities and that way the regime undermined itself through its benevolent attitude which hit back in autumn 1944 when the Uprising against the regime was launched under the leadership of army ranks.⁹² The regime tried for all it was worth to avert its gradual decline but without success. In the course of 1943, the regime tried to “gleichschalt” the last remains of autonomous bodies and it carried out other measures leading to implementation of the “leader principle” on the lower levels of the territorial-governing apparatus.⁹³ However, it failed to avert the regime crisis.

From 1943 onwards, going hand in hand with unfavourable conditions on the World War II fronts and citizens fed up with the tense anti-semitic policy pushed through by radicals, mostly the Hlinka Guard, a gradual crisis of the regime was starting which culminated into preparations or armed actions against the Germans at the end of August 1944. To the regime crisis also contributed the fact, that among police ranks, state administration and mostly in the army and State Security Headquarters there were many people undermining the regime and in the autumn 1944 they openly rose against

⁸⁸ Army had bad relations mostly with the Hlinka Guard. See SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938–1945 (The Hlinka Guard 1938–1945)*. Bratislava 2009, pp. 155–163, 232–240, 315–325, 405–412.

⁸⁹ KAMENEC, Ivan: *Slovenský štát (The Slovak State)*. Praha 1992, p. 122.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939–1945 (The Slovak Republic 1939–1945)*. Bratislava 2008, p. 53.

⁹² LACKO, Martin: *Slovenské národné povstanie 1944 (The Slovak National Uprising 1944)*. Bratislava 2008.

⁹³ KORČEK, Jozef: *Slovenská republika 1943–1945 (The Slovak Republic 1943–1945)*. Bratislava 1999, p. 30.

the regime. Atmosphere in the society was culminating in the first half of 1944.⁹⁴

Although the situation in Slovakia was not as serious as in neighbouring countries, there were increasing problems with the rationing system which had to be used to regulate the consumer market with the shortage goods as Slovakia was in the state of war.⁹⁵ The atmosphere in the society and its perception of the regime had been influenced by increasing number of air raids in the Slovak territory and activities of partisan units that were increasing in the middle of 1944.⁹⁶ Propaganda was working at full throttle at that time. After the deportations had been stopped, radicals demanded their resumption which had been promised to them by Interior Minister himself.⁹⁷ Similarly, the regime in the period of destabilization in summer 1944 tried to avoid its gradual decline, unsuccessfully, however.⁹⁸ At that unenviable stage of “the crisis development of the regime”,⁹⁹ before the launch of the Uprising, the Slovak Republic entered its – from the point of view of the political regime at that time – final, third phase.

4 3rd phase of the regime (the end of August 1944–April 1945)

In cooperation with the Soviets, from the middle of the year 1944 onwards, number of partisan raids in Slovak territory was increasing. Germans perceiving Slovakia as an important transit station decided to step in and they introduced occupation regime in Slovakia at the end of August 1944. The third phase of the regime started with the break-out of the Uprising and it lasted till the end of the Slovak Republic in May 1945. For

⁹⁴ PODOLEC, Ondrej: *Ticho pred búrkou. (Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944) Silence before the storm. (A study about the atmosphere in the Slovak society in spring 1944)*. In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov III. Povstanie roku 1944 (The Slovak Republic Through the Eyes of Young Historians III. The Uprising in 1944)*. Trnava 2004, pp. 19–32.

⁹⁵ Ibid, p. 26.

⁹⁶ HRUBOŇ, Anton – KRIŠTOFÍK, Juraj (eds.): *Partizáni a Slovensko. (Partisans and Slovakia)*. Krakov 2013; LACKO, Martin: *Slovenské národné povstanie 1944 (The Slovak National Uprising 1944)*. Bratislava 2008, p. 62.

⁹⁷ *Gardista (The Guardsman)*, 9/2/1943, p. 2. See ĎURICA, Milan Stanislav: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí (History of Slovakia and the Slovaks in the chronological succession of two milleniums)*. Bratislava 2003, p. 449. Compare SNA, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, microfilm II. A – 920. Testimony from 31/5/1946.

⁹⁸ KORČEK, Jozef: *Slovenská republika 1943–1945 (The Slovak Republic 1943–1945)*, pp. 96–99.

⁹⁹ Ibid.

Slovak people until then not-known fights were moved to Slovak territory, until then, Slovak people did not experience war atrocities in their territory, which was changed by the Uprising. Although Jozef Tiso remained President formally, the rule over Slovakia had been overtaken by the occupation army headed by Gottlob Berger.¹⁰⁰ In the very first day after the Uprising break-out the radicals from the Hlinka Guard were activated, they started to serve the Nazi and supported the declining regime in the fight against the rebels and partisans. Since the Germans did not trust the army,¹⁰¹ the Hlinka Guard seemed them to be a suitable opportunity of using a local organization in the fight against the rebels. The Hlinka Guard Emergency Units were created, partly and initially as a substitute for the army, headed by Otomar Kubala,¹⁰² their task was to help to carry out assisting services for the Germans.¹⁰³

According to the radicals, the break – out of the Uprising was caused by unfinished of the “slovakization” of the state that still did not get rid of its opponents in the year 1938 or 1939. At that time, HSLS was not able to deal with the problem of shortage of the “laic intelligence” within their own ranks.¹⁰⁴ The highest positions such as the government, leadership of the Parliament and highest offices were almost exclusively in the hand of ludaks but “*only one step lower where high qualification is necessary, where the decisions about the realization of the government policy are made, there the*

¹⁰⁰ SUŠKO, Ladislav: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. 2. Buch Slovensko v jeseni 1944 (The German Reich and the Slovak Republic 1938–1945. Documents. Volume I. From Munich to Salzburg 1938–1940. Documents and Essay. 2. Book Slovakia in the autumn 1944)*. Bratislava 2008. Document 9-S, p. 19. An undated record by the Emergency Unit H of security police and security service about the meeting at General Berger from 1/9/1944.

¹⁰¹ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938–1945 (The Hlinka Guard 1938–1945)*. Bratislava 2009, pp. 385–394.

¹⁰² SUŠKO, Ladislav: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. 2. Buch Slovensko v jeseni 1944 (The German Reich and the Slovak Republic 1938–1945. Documents. Volume I. From Munich to Salzburg 1938–1940. Documents and Essay. 2. Book Slovakia in the autumn 1944)*. Bratislava 2008. Document 9-S, p. 19. An undated record by the Emergency Unit H of security police and security service about the meeting at General Berger from 1/9/1944. Ibid, document no 16 – S, pp. 28–29. Berger’s report for Himmler.

¹⁰³ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938–1945 (The Hlinka Guard 1938–1945)*. Bratislava 2009, pp. 405–436.

¹⁰⁴ LIPTÁK, Lubomír: *Politický režim na Slovensku v rokoch 1939–1945 (Political regime in Slovakia in the years 1939–1945)*. In: *Slovenské národné povstanie v roku 1944. (Sborník príspevkov z národnoslobodzovacieho boja 1938–1945). Slovak National Uprising in 1944. (Anthology of contributions from the National Liberation Movement 1938–1945)*. Bratislava 1965, p. 24.

vassals or outright opponents of the regime dominate".¹⁰⁵ Among them can be found many former agrarians, members of other parties but also true blue "Czechoslovaks" or Czechs. That way the Guard got the possibility to point out their presence in the state apparatus and seditious activities even more intensively which they fully used.

The regime was already in agony. One of the indicators of the fact that Slovak people were not willing to fight for Slovakia to stay on the side of Germany is that the Hlinka Guard Emergency Units (Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy – POHG) were forced to draft Slovak people into army by means of "calling cards" because of the lack of volunteers.¹⁰⁶ That period is one of the most tragic parts of the regime in the 1st SR. While in 1942 the Slovaks managed to stop Jewish transports despite German complaints, a few thousands Jews were even rescued in the labor camps,¹⁰⁷ after the break-out of the Uprising, mass murdering of the Jews in Slovak territory started under supervision of the Germans cooperating with POHG. The executed ones were not only the Jews but also communists and enemies of the regime. The regime of the Slovak Republic was definitely drawing to an end. The newly appointed government of Štefan Tiso faced an uneasy task – to secure the running of the state. They did relatively well despite the occupation regime until the arrival of the Red Army, but other tasks other than keeping the state running or long-term investment intentions were at that time unfeasible.¹⁰⁸ The power was basically only in the hands of German organs. Not even ÚŠB was performing any real security policy.

It was actually exclusively in the hands of the Germans and the informational department of HG.¹⁰⁹ Masses of people did not show big interest in cooperation with the regime even though a large number of

---

¹⁰⁵ Ibid, pp. 24–25.

¹⁰⁶ SNA, f. 604, 604 – 54 – 3. Order of HVHG No 14 from 25/9/1944.

¹⁰⁷ For given issue see NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.): *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938–1944. Dokumenty. (Holocaust in Slovakia 5. Jewish labor and centres in Slovakia 1938–1944. Documents.)* Bratislava 2004.

¹⁰⁸ PODOLEC, Ondrej: *Až do poslednej chvíle. (Činnosť vlády Štefana Tisu) (Until the last moment. (Activities of the Government of Štefan Tiso).* In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): *Slovenská republika očami mladých historikov V. (The Slovak Republic through the eyes of young historians V.).* Banská Bystrica 2006, p. 31.

¹⁰⁹ MEDVECKÝ, Matej: *Ústredňa štátnej bezpečnosti a prípravy SNP (State Security Headquarters and preparations of SNP).* In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): *Slovenská republika očami mladých historikov V. (The Slovak Republic through the eyes of young historians V.).* Banská Bystrica 2006, p. 62.

citizens were afraid of the consequences of the war conflict as well as of the future arrangement of Slovakia. Support of the regime among the people was rapidly falling.

The regime ceased to exist after the arrival of the Red Army and resignation of the Slovak government in the Austrian exile at the end of May 1945. According to the decree no. 33 of the Slovak National Council from 15th May 1945¹¹⁰ numerous important representatives of the regime were tried by the retributive court.¹¹¹ Its activity is restricted by the years shortly after WW II when the new regime was dealing with the representatives of the former establishment, some cases were heard also later.¹¹² More high representatives were sentenced to death or to long prison term, however, some others avoid their punishments by fleeing abroad. Slovakia created again the common state with the Czechs that lasted until 1993. At that time there was not any possibility of getting an unbiased approach to the interpretation of the history of the Slovak Republic between 1939–1945. Therefore it is more necessary to write about the Slovak Republic in the most possible unbiased way without superfluous ideologization, with admitting both positive and negative aspects. The Slovak Republic was not black-and-white, even at

¹¹⁰ *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady (Collection of Decrees of the Slovak National Council)*, 1945. Decree no. 33 from 15/5/1945 on punishment for Fascist criminals, occupants, traitors and collaborationists and on establishment of people's justice.

¹¹¹ On the basis of the decree the retributive justice was divided into National Court, District people's courts and Local people's courts.

¹¹² The competence of retributive justice terminated on 31st December 1947. Since not all cases had been dealt until the mentioned date, the open cases were supposed to continue at regular courts. The retributive justice was renewed after the February 1948. It was supposed to deal with the open cases, but it dealt also with lawfully closed cases. For more about the topic see for example PETRÁŠKÝ, Ivan: *Ludové súdnictvo na Slovensku v roku 1948*. In: PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ, Jiří and col.: *Okupace, kolaborace, retribuice (Occupation, collaboration, retribution)*. Praha 2010, pp. 238–252; KLUBERT, Tomáš: *Vznik a špecifiká ľudového (retribučného) súdництва na Slovensku (The origin and specifics of people's /retributive/ justice in Slovakia)*. In: PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ, Jiří and col.: *Okupace, kolaborace, retribuice (Occupation, collaboration, retribution)*. Praha 2010, pp. 233–137; SYRNÝ, Marek: *Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku (Retribution as a power-political factor in the post-war Slovakia)*. In: KOŽIAK, Rastislav – NAGY, Imrich – VARINSKÝ, Vladimír (eds.): *Acta historica Neoliensia*, tomus 6. Banská Bystrica 2003, pp. 137–147; RAŠLA, Anton: *Ludové súdy v Českoslovenku po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva (People's justice in Czechoslovakia after World War II. as a form of extraordinary justice)*. Bratislava 1939; SOKOLOVIČ, Peter: *Politické pozadie procesu s členmi Hlinkovej gardy v roku 1958. (Political background of Trial with Members of Emergency Units of the Hlinka Guard in 1958)*. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Československo v letech 1954–1962*. České Budějovice 2015, pp. 491–513.

that time people were living and creating and the regime was developing. However, a complex evaluation of the regime will take more time and effort.

SUMMARY

THE SLOVAK REPUBLIC 1939–1945.

THE NATURE AND MAJOR MILESTONES OF THE REGIME.

The presented study deals with the period of 1938–1945 in Slovakia and the regime, which was governed in this territory. A regime of one state party – Hlinka's Slovak People's party was established 6th of October 1938, when Slovakia was still in a joint state with the Czechs. The regime survived until the end of the war and renewal of Czechoslovakia in 1945. The Slovak territory, respectively separate Slovak republic since March 1939, underwent several evolutionary stages in the period, especially in the intentions of establishing a relationship with Nazi politics. The first period of the regime was characteristic with the fight of two groups over the shape and the course of the state. After the Nazi intervention in the year 1940, the regime started to follow the Nazi politics more. A Slovak variation of national socialism was supposed to be put into practise. Nazi consultants from Germany were sent to Slovakia and the state was gradually under the German influence. The culmination of the phase was especially the tragic Final Solution to the Jewish Question. Preparation of armed uprising in Slovakia started when the German army started to be unsuccessful. The uprising burst out on 29th of August 1944 and it also commenced the last phase of the regime which was characteristic by a factual occupation of Slovakia by Germany. This part lasted until April 1945, when they evacuated last German units from Slovakia and Czechoslovakia was renewed.

Keywords: 2WW, Slovak Republic, regime, Hlinka's Slovak People's Party, Hlinka Guard

RESUMÉ

SLOVENSKÁ REPUBLIKA 1939–1945. PODSTATA A HLAVNÍ PILÍŘE REŽIMU

Predkladaná štúdia sa zaoberá obdobím rokov 1938–1945 na Slovensku a režimom, ktorý na tomto území vládol. V ešte spoločnom štáte s Čechmi sa po vyhlásení slovenskej autonómie 6. októbra 1938 etabloval režim jednej štátostrany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorý pretrval až do ukončenia vojny a obnovenia Československa v roku 1945. V tomto období autonómna Slovenská krajina, resp. od marca 1939 samostatná Slovenská republika, prešla viacerými vývinovými fázami, najmä v intenciách naviazania na nacistickú politiku. Prvé obdobie etablovania režimu bolo charakteristické bojom dvoch skupín o charakter a smerovanie štátu. Po nacistickom zásahu v lete 1940 sa režim začal čoraz viac nacistifikovať. Do praxe sa mal uviesť slovenský variant národného socializmu, na Slovensko boli poslaní nemeckí poradcovia a štát sa čoraz viac dostával pod nemecký vplyv. Vyvrcholením tejto fázy bolo najmä tragické „riešenie židovskej otázky“. Idúc ruka v ruke s neúspechmi nemeckej armády sa aj na Slovensku začali robiť prípravy na ozbrojené povstanie proti Nemcom. Jeho vypuknutie 29. augusta 1944 je tiež začiatkom poslednej fázy režimu charakteristického faktickou nemeckou okupáciou Slovenska. Tá trvala až do apríla 1945, kedy boli zo Slovenska evakuované posledné nemecké jednotky a bola obnovená Československá republika.

Kľúčov slová: 2. svetová vojna, Slovenská republika, režim, Hlinkova slovenská ľudová strana, Hlinkova garda

PhDr. Peter Sokolovič, Ph.D.
Okružná 14H
917 01 Trnava
Slovenská republika
e-mail: peter.sokolovic@gmail.com

Z PODRUČÍ MOSKVVY K MITTERRANDOVÍ. KE VZTAHŮM ČESKOSLOVENSKÝCH REFORMNÍCH KOMUNISTŮ V EXILU A FRANCOUZSKÉ LEVICE V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE¹

Petr Orság

1 Úvod

Kromě mnoha jiných, významnějších výročí, která se váží k letošnímu „osmičkovému“ roku, se kulatiny vztahují i k jedné méně nápadné, přesto však důležité události. V prosinci uplyne už třicet let od památné snídaně, na níž se v Buquoyském paláci, sídle francouzské ambasády v Praze, setkal tehdejší francouzský prezident François Mitterrand během své dvoudenní oficiální návštěvy Československa s osmi zástupci československé opozice. Svět disentu tehdy zastupovali Rudolf Battěk, Jiří Dienstbier, Miloš Hájek, Václav Havel, Ladislav Lis, Václav Malý a Petr Uhl, svět dalších nezávislých iniciativ významný aktivista Jazzové sekce Karel Srp.² Většina z účastníků byli čelní reprezentanti Charty 77 a měla osobní mnohaletou zkušenost s šikanováním komunistickou mocí a vězněním. Předmětem debaty při snídani s prezidentem byly tedy očekávatelně otázky spojené s porušováním lidských práv v tehdejší Československu (prezident „vyjádřil přesvědčení, že francouzská politika vůči střední a východní Evropě bude prospěšná i lidským právům v této oblasti“),³ ale i další témata, jako např. širší souvislosti politické situace v zemi či československo-francouzské vztahy.

Nepsanou tradici setkávání zástupců domácí opozice se západními diplomaty a politiky, kteří přijížděli do Československa, zahájila krátká improvizovaná schůzka nizozemského ministra zahraničí Maxe van der Stoela s tehdejší mluvkou Charty 77 Janem Patočkou v březnu 1977, tedy nedlouho po zveřejnění úvodního dokumentu Charty 77. Různé osobní schůzky

¹ Text vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2018_029.

² Setkání, které proběhlo 9. prosince 1988, se vedle jmenovaných zástupců opozice za francouzskou stranu zúčastnil kromě Mitterranda i ministr zahraničí Roland Dumas, velvyslanec Jacques Humann a členové ministrova doprovodu. *Informace o Chartě 77*, 11, 1988, s. 5.

³ Tamtéž.

mezi disidenty a zástupci západních států a institucí probíhaly i v dalších letech. Mimořádnost chvíle oné prosincové snídaně byla však i v tom, že až do té doby se s opozičními předáky nesetkala tak „těžká váha“ evropské politiky, tedy nejvyšší představitel jedné z předních evropských mocností. Mitterrandova schůzka s disidenty byla součástí jeho cílené aktivní politiky ve vztahu k zemím sovětizované střední a východní Evropy. Během debaty na francouzské ambasádě zdůraznil, že „politika neznamená výběr mezi špatným a ideálním, nýbrž je volbou mezi dvěma obtížnými řešeními.“⁴ Nepřímo tak naznačil, že součástí jeho československého, resp. východoevropského angažmá tím pádem musí být i setkávání s oficiálními reprezentanty komunistické moci bez ohledu na to, co si myslí o porušování lidských práv a situaci politické opozice v daných zemích. Uznale se vyslovil i o Pražském jaru a během závěrečné tiskové konference pak zmínil i Alexandra Dubčeka.⁵

Tuto zmínku využijme k přesunu v čase od oné památné snídaně o přibližně dvě dekády zpět a pokusme se ono prosincové setkání francouzského prezidenta se zástupci opozice alespoň stručně vřadit do poněkud širšího rámce československo-francouzských vztahů. Pražské jaro a Dubčeka totiž Mitterrand nezmínil jen proto, aby se zavděčil účastníkům snídaně a ukázal jim, že je v československých reáliích zorientovaný.⁶ Od počátku sedmdesátých let minulého století s ním udržoval trvalý kontakt Jiří Pelikán, neformální lídr reformně-komunistických exulantů, kteří po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 odešli na Západ.

Ale než se budeme zabývat Pelikánem a jeho (ex)komunistickými druhy v exilu, doplníme zde, že styky československé a francouzské levice jsou starého data, podobně jako kořeny československo-francouzských vztahů je třeba hledat u zrodu moderní československé státnosti v roce 1918, při němž Francie hrála zásadní roli. Tím pádem i Mitterrand svým „československým angažmá“ na konci osmdesátých let minulého století v zásadě navazoval na dávnou tradici vzájemných kontaktů a byl si toho vědom. Dodejme, že v Praze vedl Mitterrand politická jednání už v předvečer pražského jara – v listopadu 1967, kdy se setkal i s prezidentem Antonínem Novotným.

⁴ Tamtéž.

⁵ Více viz např. TůMA, Oldřich: *Snídaně s Mitterrandem. Setkávání disidentů se západoevropskými státníky*. Dějiny a současnost, XXX, 2008, č. 2, s. 33–35. Osobní vzpomínku ze snídaně i s dalších dvou setkání s francouzským prezidentem v následujících letech uveřejnil ve své knize i Karel Srp – viz Srp, Karel: *Výjimečné stavy. Povolání Jazzová sekce*. Praha 1994, s. 150–156.

⁶ Zpráva ze setkání v samizdatovém časopise *Informace o Chartě 77* uvádí, že Mitterrand „projevil znalost čs. situace“. *Informace o Chartě 77*, 11, 1988, s. 5.

Není tedy překvapivé, že o několik let později se začal stýkat s exilovým reformním komunistou Pelikánem. Ostatně – i na francouzské politické scéně Mitterrand dokázal vždy pragmaticky využívat různá spojení k posílení vlastního vlivu. Byl jedním z těch, kteří takzvané pomohli vyvést Francouzskou komunistickou stranu (PCF – Parti communiste français, dále jen jako FKS) z politické izolace, do níž se dostala kvůli neschopnosti svých vůdců opustit stalinistický dogmatismus a přílišnou svázanost s Kremlem, aby ji pak v sedmdesátých letech jako vůdce socialistů postupně marginalizoval. Už v parlamentních volbách v roce 1962 byl zvolen poslancem s podporou nejen francouzských socialistů (SFIO – Section Française de l'Internationale Ouvrière), ale i Francouzské komunistické strany. A v roce 1965 poprvé kandidoval na prezidenta jako společný kandidát všech levicových stran, tedy i komunistů, proti Charlesi de Gaullovi – a navzdory všeobecnému očekávání postoupil v klání se silným de Gaullem až do druhého kola, v němž byl sice poražen, ale nijak ostudně.

2 Podobnosti nikoli náhodné – vztahy a vazby mezi francouzskými a československými komunisty

Právě FKS má velmi dlouhou historii vazeb a styků i s Komunistickou stranou Československa. Když se historik Karel Bartošek pokusil rekonstruovat kořeny „příbuzenských vztahů“ obou těchto stran, našel v jejich příběhu řadu společných rysů – obě byly v rámci světového komunistického hnutí počtem svých členů početné, obě už v meziválečném období loajální k Moskvě, obě prodělaly bolševizaci pod taktovkou sovětských komunistů. Podobnosti lze nalézt i v bezprostředně poválečném vývoji – obě strany byly poprvé v dějinách součástí vládní koalice, obě se staly z hlediska voličské přízně skutečně masovými.⁷ Zde vývojové shody končí – zatímco francouzští komunisté v roce 1947 museli z vlády odejít, ti českoslovenští měli od voleb v roce 1946 premiéra, nejsilnější zastoupení ve vládě a špli k puči v únoru 1948, po němž se stali mocenským hegemonem, který zlikvidoval veškerou faktickou opozici v zemi a začal uskutečňovat takzvanou diktaturu proletariátu v praxi.

Je v logice věci, že během komunistického panství v Československu se pouta mezi KSČ a FKS ještě upevnila. Spolupráce se odbývala na mnoha rovinách – od politické a ekonomické až po kulturní, která se jevila do jisté

⁷ BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*. Praha – Litomyšl 2000, s. 132–139.

míry přirozená, protože navazovala na tradice meziválečné levicové avantgardy, jež viděla přirozené inspirační prostředí ve Francii – ovšem i tato forma kooperace byla striktně ideologicky podmíněna. V politické sféře tahali z hlediska vnitropolitického vývoje francouzští komunisté za kratší konec provazu, jejich omezené domácí možnosti však kompenzovaly internacionální vazby, díky nimž získávali štědré finanční dotace na svou činnost z rozpočtů komunistických stran vládnoucích v zemích východního bloku. Tak např. už v roce 1950 francouzští komunisté děkovali těm československým, že přinášejí „nepřetržitě velké finanční oběti francouzským přátelům“; Praha na příkaz Moskvy už na počátku padesátých let zasílala jako „podporu KSČ“ několik set tisíc dolarů. Další vysoké sumy v řádech desítek milionů korun, jimiž českoslovenští komunisté v letech, kdy drželi v rukou mocenský monopol v zemi, dotovali ty francouzské, putovaly do Francie i prostřednictvím odborářských sbírek a různými jinými cestami.⁸

Praha byla v letech komunistického panství významným prostředníkem pro rozvíjení aktivit mezinárodního komunistického hnutí. Zůstaneme-li ale i nadále u francouzsko-československých vazeb, je pro sledované téma podstatným detailem to, jak se snažili čelní reprezentanti FKS využít KSČ v procesu sjednocování francouzské levice, při němž chtěli hrát podstatnou roli. KSČ měla pomoci francouzským komunistům v navazování spojení se socialisty – například tím, že do Čech pozve některé socialistické představitele a pomůže je přesvědčovat o prospěšnosti spolupráce s komunisty. Tyto snahy projevovali členové vedení FKS, např. Jacques Duclos, už od roku 1956, ale oficiálně přijela do Prahy delegace francouzských socialistů (SFIO) v čele s generálním tajemníkem Guy Molletem jednat s československými komunisty až v říjnu 1966, tedy v době, kdy reformní proudy v KSČ v ekonomické i politické oblasti získávaly stále více na síle.

V následujícím roce přijel do Prahy jako vyslanec socialistů François Mitterrand, v té době lídr Federace demokratické a socialistické levice (FGDS – Fédération de la gauche démocrate et socialiste), který měl už za sebou výše zmíněnou kandidaturu v prezidentské volbě roku 1965 – jako společný kandidát levicových stran a uskupení francouzské politické scény. Ve volbě s de Gaullem nakonec sice neuspěl, ale stávala se z něj velmi viditelná figura francouzské politiky se stále výrazněji projevovanými ambicemi. Jistě i to mohlo přispět k tomu, že byl vhodným kandidátem na rozvíjení mise francouzské

⁸ Tamtéž, s. 159. KSČ také povinně odváděla až několik set tisíc dolarů ročně do moskevského fondu pomoci, z něhož sovětské komunisty pak dotovali činnost západoevropských komunistických stran až do roku 1990. Největším příjemcem těchto dotací byla právě FKS – jen v letech 1971–1990 dostala 50 milionů dolarů, italské komunisty 47 milionů dolarů. Tamtéž, s. 185.

levice s komunistickými stranami za železnou oponou. Svou návštěvu Československa, které věnovaly špičky československých komunistů pozornost, údajně rovněž před odjezdem konzultoval s FKS. Interní materiály určené pro informování Předsednictva Ústředního výboru KSČ před Mitterrandovou návštěvou uvádějí, že je to člověk, který má „nesporné politické kvality a manévrovací schopnosti“, prosadil se jako „jeden z mluvčích nového trendu francouzské levice“ a současně, a to bylo pro československé komunisty jistě nejpodstatnější, udržuje pravidelné a korektní kontakty s FKS. Mitterranda přijal na pražském hradě prezident Antonín Novotný a v rozhovoru mluvil o nezbytnosti styků se zeměmi východní Evropy i o spolupráci mezi Francií a Československem.⁹

Během měsíců pražského jara, které ve Francii pozorně sledovaly nejen levicové strany a uskupení, se však ukázaly limity uvažování a fungování francouzských komunistů. Vyjadřovali sice sympatie k „obrodnému procesu“, současně však zůstávali pupeční šňůrou spjatí s Moskvou, které se postupující společenská a politická liberalizace v Československu stále více zajíдалa. A když například šéf francouzských socialistů Guy Mollet žádal v červenci 1968 předsedu FKS Waldecka Rocheta o „zásah v Moskvě ve prospěch současného vedení KSČ“, Rochet navrhl svolat k situaci Československu konferenci evropských komunistických stran, ale po striktním odmítnutí tohoto nápadu Brežněvem se stáhl, i když vedení FKS bylo ultimativním přístupem sovětských komunistů rozladěno. Poté, co tanky pěti zemí Varšavské smlouvy pod vedením Sovětského svazu vpadly v srpnu 1968 do Československa, vedení FKS vojenský zásah odsoudilo a ještě během listopadové návštěvy v Moskvě Rochet a spol. znovu odmítli s intervencí sou-

⁹ Tamtéž, s. 217 an. Mitterrandovu návštěvu v Československu mediálně pokrýval i „orgán ÚV KSČ“, deník Rudé právo. Stručně, ale systematicky monitoroval celý její průběh. Krátké zprávy z agenturního servisu ČTK byly umístěny vždy na titulní straně, což svědčí o tom, že stranické špičky návštěvě přikládaly váhu. První informaci deník přinesl v neděli 12. 11. 1967 pod titulkem „F. Mitterrand přicestoval do ČSSR“. V textu je uvedeno, že přiletěl na pozvání Československé společnosti pro mezinárodní styky. V pondělí 13. 11. 1967 Rudé právo uvedlo, že Mitterrand navštívil Lidice a zámek Mělník, kde byla na jeho počest uspořádána slavnostní večeře. Vydání následující den informovalo o setkání Mitterranda s prvním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem republiky Antonínem Novotným. Dle deníku se rozhovor „týkal aktuálních mezinárodně politických problémů, zvláště otázek spolupráce mezi evropskými zeměmi, německé otázky a evropské bezpečnosti“ a proběhl „v přátelském ovzduší“. V tomtéž vydání ještě rubrika „Kdo je ...“ na straně 6 představuje Mitterranda českému čtenáři. Vstřícný profilový portrét „předáka francouzské nekomunistické levice“ Rudé právo uvedlo odkazem na pařížský L'Express, který napsal, že Mitterrand „je nejvýznamnější francouzskou politickou osobností po generálu de Gaullovi“. Současné Rudé právo zdůraznilo, že Mitterrand odmítá protikomunistické tendence, které dosud žijí ve francouzské nekomunistické levici.

hlasit.¹⁰ Fakticky to však nic zásadního neznamenal. Francouzská i ostatní západoevropské komunistické strany nakonec okupaci Československa akceptovaly jako nový status quo a k žádné zásadní roztržce s Moskvou kvůli tomu nedošlo. Nemocného Rocheta v čele francouzských komunistů následně vystřídal Georges Marchais, jemuž věrnost tvrdé linii zastávanou Brežněvovým sovětským vedením nečinila výraznější potíže. Stejně si porozuměl s novým normalizačním vedením KSČ, které v Československu instalovalo neostalinský režim.

3 Reformní komunisté v exilu – hledání spojenců

Srpnová vojenská intervence do Československa, která ukončila krátký čas postupující společenské a politické liberalizace, vyvolala kromě jiného i nebývale masivní vlnu utečenců z okupované země. I podle interních materiálů připravovaných pro normalizační sekretariát ÚV KSČ „šlo o nejvýraznější vlnu emigrace, která nemá za trvání našeho socialistického státu obdoby.“¹¹ Mezi novými exulanty patřila na Západě z hlediska politických možností k neaktivnějším a nejvlivnějším skupina reformních komunistů. Její zástupci odcházeli do exilu jako často už známé osobnosti s bohatými kontakty a jejich pozice byla ve srovnání s poúnorovým exilem i s posrpnovými nekomunistickými utečenci snazší. Někdejší komunističtí prominenti byli atraktivním předmětem zájmu nejen pro západní média, ale i pro levicové politické strany a hnutí, která československý reformní pokus inspiroval k novému promýšlení možností socialismu v podmínkách západních demokracií.

To, že z Československa odešla i řada předních komunistických reformistů, znamenalo i změnu v přístup režimu k exilu jako takovému a k tomu exkomunistickému zvláště – odpadlíci od víry byli v komunistickém hnutí vždy bráni za větší nebezpečí než otevření ideologičtí nepřátelé, tedy nekomunisté či antikomunisté. Uprchlí zrádci z vlastních řad byli pro normalizační režim

¹⁰ BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*. Praha – Litomyšl 2000, s. 228–230.

¹¹ Viz materiál *Posrpnová emigrace a náš vztah k ní*, který byl projednán 7. září 1970 na 95. schůzi sekretariátu ÚV KSČ. Národní archiv Praha, fond ÚV KSČ, sign. 8158/1970. Celkové odhadované počty těch, kteří odešli v období od srpna 1968 do pádu komunistického režimu v roce 1989, se výrazně liší dle zdroje. Dle údajů z ÚV KSČ jen během let 1968–1969 odešlo přes 70 tisíc lidí, za celé období let 1968–1989 to bylo přibližně 150 000 lidí. Srovnání odhadovaných počtů dle různých zdrojů viz Orság, Petr: *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1969* (dále jen *Mezi realitou*). Praha 2016, s. 65, resp. 271.

novým faktorem, proto na ně následně systematicky zaměřoval svou pozornost po celé dvě posrpnové dekády. Současně komunističtí exulanti na Západě vytvářeli novou, dříve nepoznanou situaci i pro západní komunistické strany. Zvláště ty nejsilnější – italská a francouzská – s veřejnou podporou těchto „zrádců“ váhaly, protože následovat by musela nezbytná redefinice jejich příslušnosti k mezinárodnímu komunistickému hnutí pod taktovkou Moskvy. Prokremelský ideologický dogmatismus těchto komunistických stran měl samozřejmě i výše nastíněné pragmatické pozadí – návaznost na sovětské penězovody, které štědře dotovaly stranické pokladny.

Reformní komunisté v exilu se pochopitelně snažili na Západě získávat co nejvíce vlivných spojenců pro svůj zahraniční odboj proti normalizačnímu československému režimu. Jiří Pelikán, nejvýraznější osobnost z řad reformních komunistů, mohl po příchodu na Západ stavět na svých rozsáhlých kontaktech po celém světě, které si vytvořil během své předešlé kariéry v Československu jako předseda Mezinárodního svazu studentstva, ústřední ředitel Československé televize a poslanec parlamentu. Jako nejpřirozenější spojenci se Pelikánovi a jeho druhům v exilu jevíli představitelé západních komunistických stran. Pelikán usazený v Itálii zpočátku viděl jako logického partnera pro své další působení proti normalizačnímu režimu ze zahraničí italskou komunistickou stranu. Kromě ideové spřízněnosti v ní měl z dřívější i osobní vazby. O to větším zklamáním pro něj byl chladný přístup vedení strany v čele s Enrikem Berlinguerem, který mu dal najevo, že nehodlá kvůli stykům s odpadlíkem od rodné strany a politickým exulantem ze země reálného socialismu riskovat roztržku s Moskvou.¹² Podobný přístup vůči komunistickým exulantům z Československa zaujala i Komunistická strana Francie.¹³

Pomoc komunističtí reformisté v exilu tak nakonec často nacházeli spíše mezi západní nekomunistickou levicí. Konkrétně Jiří Pelikán získal vlivného přímluvce v šéfovi italské socialistické strany Bettinovi Craxim, díky němuž

¹² O peripetiích vztahu Jiřího Pelikána s italskou komunistickou stranou – viz Jiří Pelikán – *Nepohodlný exulant. Rozhovor s Antoniem Cariotim*. Praha 2015, s. 40–74. Dodejme rovněž, že odtahitý přístup vedení komunistické strany nebránil Pelikánovi ve spolupráci s některými vlivnými členy IKS – viz též CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*.

¹³ Reformní komunisté na Západě vzdor očekávání normalizačního režimu nezaložili novou exilovou politickou stranu „vyloučených“. Za hlavní platformu svého exilového působení zvolili časopis *Listy* – z okruhu redakčních spolupracovníků se posléze zformovala Skupina *Listy* – její členové sami sebe obecně definovali jako volné sdružení těch, kteří se podíleli na reformním hnutí v Československu a po vojenské intervenci odešli na Západ. Tato skupina ovšem vykrystalizovala v nejvlivnější levicové politické uskupení československých exulantů na Západě. Více o skupině *Listy* a jejich aktivitách – viz např. CACCAMO, Francesco: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*. Brno 2008.

zažil na Západě nebyvale úspěšný restart své politické kariéry, který nezopakoval žádný jiný posrpnový československý exulant – na kandidátce italských socialistů byl dvakrát za sebou úspěšně zvolen poslancem Evropského parlamentu. Podobně podstatní pro exilovou misi někdejších komunistických reformistů byli i socialisté či sociální demokraté němečtí, rakouští, skandinávští či právě francouzští.

To samozřejmě z hlediska ideologického nebylo úplně bez potíží ani pro exilové komunisty samotné. Pelikán a spol. se minimálně v prvních exilových letech velmi úzkostlivě snažili nedat domácímu normalizačnímu režimu do rukou argumenty, které by mohl proti nim zneužít. Poněkud naivně si mysleli, že když budou spolupracovat jen se západními komunistickými stranami a levicovými politickými proudy a nebudou veřejně kritizovat jejich závislost na Moskvě – zejména francouzské a italské komunistické strany, propagandistické útoky československého režimu proti exilu a rovněž proti domácí levicové opozici nebudou tak intenzivní. I proto ve veřejných vystoupeních na Západě často taktizovali – například poté, co Pelikán vystoupil ve francouzské televizi společně s Arturem Londonem¹⁴ a s členem politbyra francouzské komunistické strany Jeanem Kanapou v debatě o československých inscenovaných politických soudních procesech, vysvětloval, že s ohledem na domácí opozici nemohl explicitněji poukazovat na neostalinský dogmatismus francouzských komunistů. V dopise jednomu z blízkých exilových spolupracovníků Františku Janouchovi o tom psal: „Byl jsem v delikátní situaci, protože jsem taky věděl, že doma KSF potřebují a že moje kritika má svoje meze“.¹⁵ Obsáhleji, ale v obdobném duchu debatu popsal i v dopise dalšímu z exilových přátel Dušanu Havlíčkovi: „Já jsem těžko mohl jít proti ... KSF z toho důvodu, že samotná účast člena politbyra na debatě se mnou je změna závažného dosahu pro naši opozici vůbec, ale zase jsem nemohl

¹⁴ Artur London byl československý komunista, vyškolený v Moskvě a působící v mezinárodním komunistickém aparátu v řadě zemí. Během španělské občanské války byl Sověty vyslán do Španělska, kde působil ve vojenské zpravodajské službě SIM, kontrolované sovětskou NKVD. Za války působil ve francouzském odboji, byl zatčen a vězněn v koncentračním táboře. V roce 1948 se vrátil do Československa, pracoval jako náměstek ministra zahraničí, ve zmanipulovaném soudním procesu s Rudolfem Slánským byl odsouzen k doživotí. V roce 1956 byl z vězení propuštěn, v roce 1963 odešel do Francie, kde žila jeho manželka. Do konce života zůstal přesvědčeným komunistou, i v době uvedeně diskuse ve francouzské televizi byl členem FKS. Proslavil se knihou *Doznání*, v níž popsal zážitky z politického procesu. Někteří historici jej obvinili, že v knize velmi svévolně zacházel s fakty. O Londonovi i jeho knize – viz BARTOŠEK, K.: c. d., s. 37–92.

¹⁵ Viz dopis Jiřího Pelikána Františku Janouchovi z 22. prosince 1976. ORSÁG, Petr (ed): *František Janouch – Jiří Pelikán, Korespondence*. Praha 2015, s. 89. Fyzik a reformní komunista Janouch se po odchodu do zahraničí usadil s rodinou ve Švédsku a s Pelikánem trvale spolupracoval na mnoha akcích ve prospěch domácí československé opozice.

vše spolknout, co říkali, a tak jsem jim řekl několik nepříjemných pravd, byť velmi zdvořile...“¹⁶

4 Od komunistů k socialistům

Útokům normalizačních propagandistů na exulanty v oficiálních médiích tohle taktizování samozřejmě nezabránilo. Protože ale postoj francouzských komunistů k exulantům byl podobný jako těch italských, nacházel Pelikán společnou řeč lépe s francouzskými socialisty. To nás znovu vrací k Françoisi Mitterrandovi. Ten se v roce 1971 stal lídrem nové Socialistické strany (Parti Socialiste), která v roce 1969 na politické scéně nahradila původní socialistickou stranu SFIO, jež se dostala do hluboké krize. Se socialistickou stranou postupně během následující dekády vystoupal až na samotný vrchol mocenské politické hierarchie ve Francii – do úřadu prezidenta.

V roce 1972 Mitterrand uzavřel předvolební dohodu s Komunistickou stranou Francie a s Radikálně levicovou stranou (Parti radical de gauche) na reformním programu nazvaném Společný program vládnutí (Le Programme commun de gouvernement).

A právě v tomto čase, v létě roku 1972, se s ním osobně seznámil i Jiří Pelikán. Pro Mitterranda byl atraktivní i tím, že byl jedním z bývalých aktivních reprezentantů pražského jara, a spolupráce s komunisty pro Mitterranda byla aktuálním tématem.

Hledat inspiraci v reformách pražského jara a promýšlet možnosti dalšího vývoje socialismu v liberální západní společnosti bylo i cílem konference nazvané „Československo, socialismus a demokracie“ (Tchécoslovaquie, Socialisme et Démocratie), kterou uspořádala Socialistická strana v Paříži ve dnech 25. a 26. listopadu 1972. Francouzští socialisté považovali za nezbytné, aby na konferenci hovořili přední reformně-komunističtí reprezentanti pražského jara, a s tímto záměrem oslovil Mitterrand dopisem Pelikána, v němž ho žádal o doporučení osobností, které přicházely v úvahu.¹⁷

Na konferenci tak – i na Pelikánovo doporučení – vystoupili kromě něj i další reformní komunisté a aktivní účastníci pražského jara, kteří po srpnu 1968 odešli do exilu – Zdeněk Hejzlar, Jiří Kosta, Josef Pokštefl či Antonín Šnejdárek. Pozváni byli i vrcholní reprezentanti pražského jara přímo z Čes-

¹⁶ Viz dopis Dušanu Havlíčkovi z 27. prosince 1976. PELIKÁN, Jiří – HAVLÍČEK, Dušan: *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy. Korespondence 1969–1989*. Olomouc 2013, s. 126 an.

¹⁷ Dopis François Mitterranda Jiřímu Pelikánovi z 13. 9. 1972. Archivio Storico della Camera dei Deputati, Řím, Fondo Jiří Pelikán (dále jen ASCD), kart. 15.

koslovenska – např. Alexander Dubček, Josef Smrkovský, František Kriegel či Václav Slavík, ale ti samozřejmě nedostali povolení k cestě a nepřijeli.

Setkání se zúčastnili vedle československých exulantů a několika desítek Francouzů i zástupci Socialistické internacionály z Itálie, Španělska či Portugalska. Francouzští komunisté konferenci záměrně ignorovali. Deník Francouzské komunistické strany *L'Humanité* akci označil za zcela nevhodnou iniciativu Socialistické strany. Podstatnou roli nepochybně hrála účast komunistických exulantů z Československa a nelibost Moskvy. Jediným přítomným členem FKS tak byl levicový intelektuál, spisovatel a novinář Pierre Daix, který však uvedl, že se účastní jako soukromá osoba.¹⁸

Novinář a výrazná figura francouzských socialistů Gilles Martinet, který zkoumal, jaké ohlasy vyvolaly události v Československu v mezinárodním komunistickém hnutí, na konferenci uvedl, že pro vrcholné představitele Francouzské komunistické strany byly pražské události „hlubokým dramatem“. Současně poukázal na jednoznačnou souvislost mezi aktuálním snažením francouzské levice, která nedlouho před konferencí podepsala Společný program, a pražským násilně ukončeným pokusem o reformu socialismu. „Politika socialistů a komunistů je ovlivněna nadějami vyvolanými událostmi v Praze. Velká témata našeho Společného programu jsme našli v pražském jaru ... bez pražského a ‚pařížského‘ jara by jednotný program levice byl jen stěží realizovatelný...“.¹⁹ Bettino Craxi, tehdejší místopředseda Italské socialistické strany a vlivný politický spojenec Jiřího Pelikána, řekl, že „normalizace v Praze představuje překážku pro skutečné uvolnění v Evropě“, a že je nutné vyžadovat na západních komunistických stranách, aby skoncovaly se svou politikou podpory zájmů Sovětského svazu.²⁰ V podobném duchu pokračoval i jediný komunista na jednání Pierre Daix, podle něhož „zjevná podobnost mezi československým Akčním programem a Společným programem levice ukazuje, že není možné – když čteme útoky sovětského

¹⁸ Pierre Daix o několik let později z FKS na protest proti její politice a kvůli neschopnosti distancovat se od násilných praktik komunistů v zemích východní Evropy vystoupil.

¹⁹ A.-M.B.: *Le Colloque sur la Tchécoslovaquie. Socialistes français et exilés ont cherché à définir l'origine réelle du processus de normalisation*. Le Monde, 28. 11. 1972, s. 5. Autorská zkratka patří novinářce Amber Bousoglou, kterou lze brát za další z mnoha česko-francouzských pojítek. Její rodina žila několik let v Praze a ona sama chodila do českých škol. Díky tomu uměla česky. Po válce začala pracovat pro francouzskou zpravodajskou agenturu AFP a informačně pokrývat i dění v Československu, odkud ji komunisté na počátku padesátých let vyhostili. Usadila se v Paříži a jako redaktorka zahraniční redakce deníku Le Monde se v letech normalizace ve spolupráci s Jiřím Pelikánem, Pavlem Tigridem a dalšími podílela na medializaci aktivit československé domácí i exilové opozice.

²⁰ Tamtéž.

a československého tisku – nepovažovat tyto útoky také za útoky na nás, Francouze.“²¹

Uvedené citace jsou názorným dokladem toho, proč Husákův normalizační režim považoval konferenci o Československu, na níž měli debatovat komunističtí exulanti se západoevropskými levicovými politiky o reformách pražského jara a jejich širších mezinárodních souvislostech, za naprosto nežádoucí. Přímo na Západě se konferenci pokusila zdiskreditovat Státní bezpečnost pomocí rozesílání falešných pozvánek, v oficiálním domácím československém tisku pak setkání i hlavní organizátory kritizovali režimní propagandisté. Vstřícnost, kterou k Mitterrandovi o pouhých pět let dříve při setkání na Pražském hradě projevoval Antonín Novotný, byla ta tam.

Už dopředu konferenci preventivně pranýřoval v Rudém právu Václav Doležal v textu Nehorázná provokace, který vyšel den před začátkem konference.²² Text je mimo jiné svědectvím o způsobech práce raně normalizační propagandy. „Kdo je iniciátorem a svolavatelem pařížské antikomunistické sešlosti?“ ptal se Doležal a hned si odpověděl: „Pravicoví předáci Francouzské socialistické strany. Ti, kteří se navenek halasně hlásí k socialistické myšlence ... Ve skutečnosti potvrzují svými skutky a koneckonců i svou štvanicí proti socialistickým zemím, že nemají se socialismem, jeho idejemi a cíli pranic společného.“ Doležal psal, že oficiálně „je organizátorem konference Robert Pontillon, jeden z členů vedení Francouzské socialistické strany“, ale „[m]užem v pozadí je François Mitterrand“. Čtenáři tím implicitně sugeroval nějaké temné, netransparentní konání. Ve skutečnosti bylo na pozvánce konference, kterou dostal i Jiří Pelikán, uvedeno: „Tchécoslovaquie, Socialisme et Démocratie‘ sous la présidence de François Mitterrand“. – V deníku pranýřovaný Mitterrand byl tedy veřejně deklarovaným předsedajícím konference, nikoli mužem v pozadí, jak uvedl list. Dle Doležala Mitterrandova „aktivita při přípravě této antikomunistické provokace i časté názorové přemety v jeho prohlášeních odhalují v plném světle jeho politickou dvojtvářnost a cynismus. Ukazuje to i vývoj jeho vztahů k Československu a jeho vnitropolitickému vývoji, za jehož zvlášť kvalifikovaného znalce se omylem považuje ...“ Protože i čtenáři Rudého práva si mohli pamatovat Mitterrandovu návštěvu Prahy v listopadu roku 1967, považoval deník za nezbytné vysvětlit, jak se mohlo stát, že z bývalého přítele Československa je nepřítel. Faktické důvody, tedy dramatická změna politické situace v Československu po vojenském potlačení pražského jara, pojmenovány být nemohly, zkonstruovaly se tedy

²¹ Tamtéž.

²² DOLEŽAL, Václav: *Nehorázná provokace. Na okraj jedné protičeskoslovenské kampaně*. Rudé právo, 53, č. 278, 24. 11. 1972, s. 7.

důvody zástupné, které se striktně držely narativu o pravicových antisocialistických silách, které „špiní socialistické Československo“. Doležal tedy vzpomněl Mitterrandovu návštěvu v Praze, ovšem zasadil ji do nově ustaveného normalizačního výkladového rámce: „Mnozí to máme ještě v živé paměti – jak lichotivě a pochvalně se během svého pobytu v Československu a později i po svém návratu do Francie pan Mitterrand vyjadřoval o svém ‚hlubokém uspokojení nad přijetím, jehož se mu v ČSSR dostalo, zejména nad dlouhým rozhovorem, který mohl vést s prezidentem republiky a prvním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Novotným‘ ... Po návštěvě své delegace v ČSSR v listopadu 1967 využívali francouzští pravicoví socialisté každé příležitosti k tomu, aby se vměšovali do našeho vnitropolitického dění a podporovali jeho pravicové tendence ... udržovali kontakty s našimi domácími pravicovými politiky, povzbuzovali je v jejich rozkladné, destruktivní činnosti ... To, že záměry a kalkulace nakonec nevyšly, zasáhlo pravicové předáky francouzské socialistické strany ... Zde je také nutné hledat nevysychající prameny jejich bezmocné zloby, jejich zavilé nenávisti vůči současnému Československu a jeho spojencům ...“. A pozornost věnovalo Rudé právo i načasování konference, které dle Doležala nebylo náhodné: „Jsou to dny, kdy si všechen pokrokový svět připomíná slavné výročí Velkého října a oslaví půlstoletí vzniku prvního socialistického státu, který na svých imponujících výsledcích dokázal a dokazuje přednosti socialismu před kapitalismem ... V těchto dnech také probíhají mnohostranné rozhovory o přípravě celoevropské konference ... A právě nyní, kdy celá Evropa vzhlíží k Helsinkám s důvěrou a nadějami ... je to Mitterrandovo vedení francouzské socialistické strany, které v rozporu se svými předchozími prohlášeními přichází s provokační, nepřátelskou akcí, která je pro nadějný proces mezinárodního dorozumění nesporným torpédem.“ Ani spekulace s důmyslným načasováním ovšem neodpovídala realitě – ještě v dopise z 13. září 1972 Mitterrand Pelikánovi psal, že přesný termín konference zatím není stanoven, ale zřejmě to bude v prvních deseti dnech listopadu.²³ Ve skutečnosti konference proběhla až 25.–26. listopadu.

O tom, že termín konference organizátoři ladili spíše na poslední chvíli, svědčí i dopis Oty Šika Jiřímu Pelikánovi, v němž se Šik rozčiluje, že se kvůli tomu setkání nebude moci zúčastnit a nic na tom nezmění ani Mitterrand: „Nemám skutečně po celý týden, na který stanovili pařížské setkání, volno. Jsem na jedné konferenci a hned nato mám tři přednášky ... já nemohu nyní to vše odřici jen proto, že Francouzi se rozhodli na poslední chvíli stanovit termín na věc, kterou už já nevím, jak dlouho připravují.“ Z Šikova dopisu je patrné rozladění, ale i jeho sebevědomí. A současně dopis také implicit-

²³ Dopis Françoise Mitterranda Jiřímu Pelikánovi z 13. září 1972, bod 4. ASCD, kart. 15.

ně dokládá, že o názory známého reformně komunistického ekonoma byl na Západě zájem: „Snad se mohl Mitterrand²⁴ alespoň Šika zeptat, co říká takové konferenci a které termíny má volné. Byla by to docela obyčejná služnost. Mně se zde na Západě ještě nestalo – kromě již jednou ve Francii – aby někdo rozhodoval o mém čase beze mne. Myslím si, že jsem pro socialismus již přinejmenším udělal to, co pan Mitterrand, a určitě pro něj víc vytrpěl než on. To, že jsem nyní emigrantem, zatímco pan Mitterrand se dere k moci, neznamená, že pro něj visím na hřebíku. Svými přednáškami po celém světě se přičiňuji o to, aby se na Československo nezapomnělo, a mám jich tolik, že každý, kdo se o věc zajímá, ví, že se musí se mnou dlouhodobě dohodnout ...“. Šik také Pelikána upozornil na aspekt mířící do vnitropolitické scény ve Francii: „To, že pořádají konferenci o Československu, je sice velmi záslužné. Avšak nedělají to jen pro nás, je to při nejmenším stejně politicky důležité pro ně. Je nanejvýš třeba, aby se při svém paktování s komunisty distancovali nadále a zcela veřejně od usurpátorských komunistických metod a dali jasné na vědomí, že pro ně československé události nemohou být nyní prostě zapomenuty. Jsem jim jistě vděčen za takové gesto, ale jsme rovnocennými partnery a žádní prosebníci. My jsme pro demokratizaci komunismu udělali, co jsme mohli, a pan Mitterrand to musí teprve dokázat. Doufám, že se sám nedostane jednou do situace, aby za důsledně demokratický postoj musel odejít za hranice Francie.“²⁵

Vrátíme-li se k Doležalovu článku v Rudém právu, tak prakticky celý jej v překladu do francouzštiny obsáhle cituje list *Combat*. V textu nazvaném „Rudé právo obviňuje pana Mitterranda z antikomunistické provokace“ je uvedeno, že „... klid jednání je narušován útoky československého tisku proti Socialistické straně a jejímu prvnímu tajemníkovi...“²⁶

V širších souvislostech referoval o konferenci v rubrice Politická aktualita na stanici Hvězda Československého rozhlasu den po konání akce, tedy 27. 11. 1972, stálý pařížský zpravodaj rozhlasu Josef Homar: „Na cestu divokého antikomunismu se vydala strana, která v červnu s francouzskými komunisty uzavřela spojenectví a vyhlásila vládní program ... Všechno začalo, jakoby symbolicky, 21. srpna, kdy gen. tajemník Socialistické strany [Fr. Mitterrand, pozn. aut.] uspořádal dramatickou tiskovou konferenci, na níž

²⁴ Šik v celém dopise užívá nesprávný tvar příjmení francouzského politika „Mitterrand“. V citacích tohoto textu je upravuji.

²⁵ Dopis Oty Šika Jiřímu Pelikánovi z 14. 11. 1972. ASDC, kart. 10.

²⁶ *Avant l'ouverture de la conférence sur la Tchécoslovaquie. Rude Pravo accuse M. Mitterrand de se livrer à une provocation anti-communiste. Combat*, 26. 11. 1972, s. 3.

zveřejnil výzvu na ochranu prý u nás pronásledovaných mužů Ledna.²⁷ Bez znalosti příslušných skutečností dělal dalekosáhlé závěry, jak to bylo zatím vlastní pouze pařížskému bulvárnímu tisku ... Na konec listopadu svolal nejprve pod patronací Socialistické internacionály, pak sám za sebe, setkání činitelů vlastní strany a mužů Ledna ... Samozřejmě především těch, kteří se s republikou dávno rozešli a teď bloudí světem a vydělávají si pomlouváním socialismu a vlastního národa...“²⁸ V Hotmarově příspěvku, na rozdíl od Doležalova, lze najít aspoň elementární vztah k realitě: když říkal, že „v pozadí setkání byla průkazná snaha internacionalizovat tzv. čs. problém, alespoň v dělnickém hnutí“, poměrně přesně vystihl, oč organizátorům konference šlo. Jak plyne z citací vystupujících na konferenci, tak reprezentanti levicových stran a hnutí opravdu hledali v reformách pražského jara možné zdroje inspirací pro další promýšlení socialismu na Západě. A stejně tak se snažili, aby československý problém zůstal součástí politické agendy západních politických stran. V tom jim napomáhali i političtí exulanti v čele s Jiřím Pelikánem, kteří spřízněným západním politikům i médiím dodávali průběžně aktuální informace o vývoji situace v normalizačním Československu.

Hotmar také dost přesně předpověděl budoucnost Mitterrandovi a Socialistické straně, byť to tak nezamýšlel: „... protičeskoslovenská paráda francouzských socialistů ... chce veřejně demonstrovat ... kdo by vlastně měl hrát prim ve spojení s komunisty ... když ještě pořád platí, že nekorunovaný král opozice je Francouzská KS ... Mitterrand ... se ani příliš netají tím, že březnové volby do parlamentu jsou pro něho jen etapou na cestě do Elysejského paláce!“. Socialistická strana se během následující dekády skutečně stala hegemonem francouzské levice a komunistickou stranu politicky marginalizovala. Na prezidentský úřad si Mitterrand musel sice ještě počkat – v roce 1974 jej porazil Valéry Giscard d'Estaing, ale v roce 1981 už vešel do Elysejského paláce hlavním vchodem.

Ke dvěma uvedeným příspěvkům z normalizačních médií ještě dodejme, že jednu propagandistickou figuru se redaktorům nepodařilo sladit. Zatímco Doležal v Rudém právu jmenoval jako „muže v pozadí“ Mitterranda, Hotmar za „šedou eminenci setkání“ označil tajemníka řídicího výboru Socialistické

²⁷ Tiskovou konferenci, kterou Mitterrand uspořádal 21. srpna 1972 k výročí okupace a k pronásledování a věznění oponentů normalizačního režimu, zmínil Mitterrand i v dopise Pelikánovi z 13. září 1972, v němž Pelikánovi zasilal informace o plánované konferenci. ASCD, kart. 15.

²⁸ Přepis rozhlasového pořadu Politická aktualita vysílaného stanicí Hvězda v 17.30 hod. Pelikán zřejmě dostal monitoring vysílání Československého rozhlasu, který systematicky provádělo Rádio Svobodná Evropa. ASCD, kart. 15.

strany Roberta Pontillona. O tom ovšem Doležal psal jako o „oficiálním organizátorovi konference.“

Podobně jako média československá o konferenci referovala i moskevská Pravda, ústřední tiskový orgán Komunistické strany Sovětského svazu. Když Pelikán Mitterrandovi z ruštiny překládal článek z tohoto listu, který útočil proti francouzskému politikovi, byl překvapen, že na to Mitterrand klidně reagoval těmito slovy: „Však ještě jednou mne přijmou na červeném koberci i v Moskvě.“²⁹ Svou budoucnost předpověděl dobře, i když na oficiální návštěvu Sovětského svazu přijel jako prezident Francie až v listopadu 1988. Nepochybně to trvalo tak dlouho i proto, že Mitterrand, ač reprezentant Socialistické strany, si držel od SSSR a jeho velmocenské politiky odstup a neváhal jeho imperiální výboje, jako byl například vpád do Afghánistánu, ostře kritizovat. Podobně ale odsoudil Sovětský svaz už i za srpnovou invazi do Československa a kvůli sympatiím, které veřejně projevoval jak k pražskému jaru, tak k oponentům normalizačního režimu v Československu i v exilu, stal se pro Husákův režim na mnoho let nepohodlnou osobou.

S rolí Mitterranda v „protičeskoslovenském tažení“ se propagandisté v Rudém právu vypořádávali i v dalších letech. Například Vladimír Brett v textu *Pohled za kulisy* kritizoval, že francouzské nakladatelství Robert Laffont vydává díla „exponentů československé protisocialistické pravice“ (přeloženo – oponentů normalizačního československého režimu) s cílem „dotovat finančně přes devizová konta protisocialistickou opozici v Československu, udržovat tuto opozici při životě a s její pomocí brzdit normalizaci naší situace“. V jediném dlouhém souvětí pak vyložil čtenářům, jak mají vydávání knih doma zakázaných autorů ve Francii podle nového výkladového rámce chápat: „Ne tedy ideály, ale hmotný interes je pravou příčinou, proč určití exponenti pravice z řad spisovatelů u nás dosud setrvávají na svých protisocialistických pozicích a proč nadále slouží krátkodobým záměrům světové imperialistické reakce, která si takto udržuje jakousi novodobou pátou kolonu, jejímž úkolem je dnes mj. podpořit a oživit skomírající protičeskoslovenskou a protisovětskou kampaň Pelikánů, Šiků a jiných čs. emigrantů, pracujících ve spojení s residentem americké rozvědky Tigridem, s francouzskými pravicovými socialisty Mitterrandem a Pontillonem nebo s protisovětskými a protikomunistickými trockistickými harcovníky druhu Alaina Krivina.“³⁰

²⁹ Dopis Jiřího Pelikána Mirko Raduševičovi z redakce *Mladého světa* z 11. dubna 1995. ASCD, kart. 25.

³⁰ BRETT, Vladimír: *Pohled za kulisy*. Rudé právo, 54, č. 5, 6. 1. 1973, s. 4.

Jméno, které zde dosud nepadlo a rovněž se týká československo-francouzských vztahů, je Alain Krivine, další muž s přímou vazbou na československou opozici. Tento historik a původně člen Komunistické strany Francie pozval už v roce 1965 do Paříže Petra Uhla, pozdějšího disidenta a jednoho z účastníků snídaň s Mitterrandem. Uhl se díky němu dostal mezi francouzské levicové studenty a dle svých vlastních slov „zapadl do prostředí budoucích trockistů“.³¹ Tím však vazby na Československo nekončí. V Paříži tehdy Petr Uhl bydlel u Krivinova tchána – Gillese Martineta – francouzského novináře, levicového intelektuála a znalce mezinárodního komunistického hnutí. To je týž Martinet, který se účastnil i konference o Československu v listopadu 1972 a s nímž se znal i Pelikán. (Pro zajímavost zde dodejme, že se socialistou Martinetem udržoval kontakty i poúnorový exulant Pavel Tigrid.)³² Krivine se po opuštění řad KSČ stal nejvýraznější tváří francouzské trockistické levice.

A zde lze najít i další vazbu na Československu. Z prostředí francouzských trockistů se rekrutovali i řidiči-dobrovolníci, kteří jezdili s karavany, jež ze Západu do Československa vypravoval Jan Kavan, v Londýně usazený levicový exulant a spoluzakladatel agentury Palach Press. Kavanovy speciálně upravené automobily tajně přivážely do Československa ze Západu exilové i západní publikace, časopisy, různé dokumenty, ale i technické prostředky pro potřeby domácí opozice, finanční podpory či v Československu nedostupné léky. Tento Kavanův tajný komunikační kanál byl v první posrpnové dekádě neefektivnější spojnici mezi Západem a domácí opozicí. Postupem času stoupaly jak objemy pašovaných komodit, tak frekvence cest, proto bylo potřeba pro tuto tajnou misi získávat další řidiče – tak se Kavan na doporučení britských trockistů dostal do prostředí francouzských lambertistů (Organisation Communiste Internationaliste – OCI). Ti koupili vlastní vůz, který speciálně upravili pro tajné transporty, a pak pomáhali i s financováním režijních nákladů spojených s cestami do Čech.³³ A stejně tak francouzští trockisté finančně pomáhali československým radikálně levicovým exulantům v Paříži s vydáváním časopisů – Proletář měl sice krátké trvání, ale časopis Informační materiály, založený jako politický čtvrtletník „opozice československých revolučních socialistů“, který se stal hlavní exilovou platformou

³¹ UHL, Petr – PAVELKA, Zdenko: *Dělal jsem, co jsem považoval za správné*. Praha 2013, s. 72.

³² V časopise Svědectví Tigrid publikoval např. úryvek z Martinetovy knihy *L'avenir depuis vingt ans*, v překladu jako *Budoucnost začala před dvaceti lety*. Svědectví, roč. XIV., č. 53, 1977, s. 33–45.

³³ Jeden za Kavanem vypravených karavanů, který v dubnu 1981 zadržela komunistická policie, řídili také dva mladí francouzští trockisté Gilles Thonon a Françoise Anis. Více o tajných komunikačních kanálech viz ORSÁG, P.: *Mezi realitou*, s. 133–147.

radikální levice, byl vydáván s finanční pomocí francouzských trockistů více než deset let – a většina nákladu jednotlivých čísel se tajně dopravovala do Československa – tam byl jedním z příjemců i disident Petr Uhl.³⁴

Vrátíme-li se k Mitterrandovi a Pelikánovi, tak dle dochované korespondence jejich kontakty přípravou a konáním konference o Československu v roce 1972 zdaleka nekončí, to byl v podstatě začátek jejich spolupráce, která pokračovala i v dalších letech. Když mu Pelikán vyslovil podporu před prezidentskou volbou v roce 1974, Mitterrand mu odpověděl: „Budte si jist, že v těžké prezidentské bitvě, která právě probíhá, velmi citlivě vnímám projevy důvěry, jako jsou ty, které mi přinášíte.“³⁵

Pelikán v Mitterrandovi našel partnera, který veřejně a často i na mezinárodních fórech kritizoval potlačování politické opozice a porušování lidských práv v Československu. Pelikán jej průběžně informoval o vývoji situace v Československu a žádal jej o podporu pro perzekvované disidenty.

Například v září 1976 Pelikán u Mitterranda (ale i u dalších představitelů Socialistické strany, např. Roberta Pontillona) intervenoval ve prospěch rodin pěti politických vězňů Milana Hübla, Jiřího Müllera, Antonína Ruska, Jaroslava Šabaty a Jana Tesaře. V dopise připomněl, jak si zástupci domácí československé opozice, s nimiž byl Pelikán ve spojení prostřednictvím tajných komunikačních kanálů, váží, že Mitterrand veřejně protestoval proti politickým procesům v roce 1972, při nichž byli jmenovaní odsouzeni do vězení.³⁶ Exulantům se v tomto případě podařilo velmi úspěšně mobilizovat západní veřejné mínění k protestům proti politice Husákova režimu, Mitterrand, ale také např. Bettino Craxi, proti věznění zástupců domácí opozice a perzekuci jejich rodin oficiálně protestovali u československých úřadů a vytvářeli na komunistický režim tlak, který ještě zesílil poté, co vězněný Milan Hübl zahájil na podzim 1976 protestní hladovku. Nakonec byli všichni jmenovaní v prosinci 1976 z vězení propuštěni.

Mitterrand současně pragmaticky využíval svých kontaktů na opoziční kruhy v Československu pro posílení pozice francouzských socialistů na domácí politické scéně na úkor Komunistické strany Francie, která si svou příchylností k neostalinistickým moskevským vůdcům vztahy s autentickou demokratickou levicí komplikovala.

Jiřího Pelikána Mitterrand výslovně zmiňuje ve své knize *La paille et le grain*, v níž formou osobních deníkových zápisků komentuje dobové společensko-politické dění v letech 1971–1974. U data 25. července 1972 si po-

³⁴ Více o těchto i jiných exilových časopisech – viz Tamtéž.

³⁵ Dopis Françoise Mitterranda Jiřímu Pelikánovi z 15. 5. 1974. ASCD, kart. 15.

³⁶ Dopis Jiřího Pelikána Françoisi Mitterrandovi z 10. 9. 1976. ASCD, kart. 15.

znamenal: „Návštěva Jiřího Pelikána v cité Malesherbes³⁷ na konci června mě upozornila na hrozící nové politické procesy v Československu. Náš přítel, který přijel z Říma, kde žije v exilu, měl u sebe seznam příštích obětí ...“ Toto Pelikánovo lobbvání ve prospěch československé domácí opozice zřejmě nebylo první, protože Mitterrand uvádí: „... Především veřejná intervence mi přinesla v Rudém právu, orgánu Komunistické strany Československa, snůšku žalostných urážek ...“ Současně v téže pasáži knihy Mitterrand mluví i na domácí publikum a domácí politické aktéry: „...já neobviňuji francouzskou komunistickou stranu, že by byla odpovědná z toho, co se stalo v Čechách, o nic víc, než bych činil pana Pompidoua odpovědným za mučení prováděné jeho přítelem Caetanem na portugalských politických věznicích.“³⁸ I Mitterrand tedy ve vztazích s francouzskými komunisty takticky lavíroval a váhavosti KSF při veřejné podpoře československých reformně komunistických exulantů na Západě využíval.

To, že francouzští komunisté si drželi od exulantů odstup, lze vyčíst jak z korespondence mezi Pelikánem a Mitterrandem, tak i z dopisu Pelikána Františku Janouchovi, v němž popisuje průběh pařížského protestního shromáždění proti věznění disidentů v Československu: „Meeting v Paříži byl mohutný, asi 5 tisíc lidí a 18 organizací, mezi nimi taky KSF, kterou napadl TASS. Důležité je, že člen vedení KSF musel sedět vedle mne a mluvit po mně, i když tím nebyl nijak nadšen ...“.³⁹ Zmínka o TASS, tedy oficiální tiskové agentuře Sovětského svazu, ukazuje, jak Kreml sledoval a „trestal“, když francouzští komunisté vybočili ve svém politickém konání z oficiální promoskevske linie.

Mitterrand nepřerušil styky s československou exilovou i domácí opozicí ani poté, kdy byl v roce 1981 zvolen francouzským prezidentem.⁴⁰ Když například Československý rozhlas začal v prosinci 1981 vysílat propagandistický pořad *Hovory z druhé strany*, v němž ostouzel exulanty, pouštěl v něm i manipulativně sestříhané úryvky odposlechů, které nahrála Státní bezpečnost ilegálně přímo v redakci Tigrídova pařížského exilového čtvrtletníku Svědectví. Českoslovenští exulanti na to upozornili Mitterranda, ale i další

³⁷ Jde o devátý pařížský obvod, v němž sídlila francouzská Socialistická strana.

³⁸ MITTERRAND, François: *La paille et le grain*. Paris 1992, s. 118–119.

³⁹ Dopis Jiřího Pelikána Františku Janouchovi z 26. 10. 1976. ORSÁG, P. (ed.): *František Janouch*, s. 76.

⁴⁰ V dopise z 28. 5. 1981 Pelikán Mitterrandovi, už na hlavičkovém papíře poslance Evropského parlamentu, blahopřeje ke zvolení prezidentem Francie i z pověření „československých přátel-protagonistů Pražského jara“, kteří „přijali s radostí novinu, že byl zvolen“. V Pelikánově archivu je zachován i nedatovaný, ručně psaný listek od Mitterranda, se záhlavím „Le Président de la République“. ASCD, kart. 15.

evropské politiky. Mitterrandovi stížnost tehdy adresoval Artur London coby předseda Výboru na obranu svobod v Československu (Comité de Défense des Libertés en Tchécoslovaquie).⁴¹ Mitterrand mu odpověděl dopisem, v němž uvedl: „... Je naprosto netolerovatelné, aby docházelo k takovýmto ilegálním praktikám na francouzském území, neboť je to v rozporu se všemi právními předpisy naší země a s principy občanských svobod. Dal jsem pokyn Ministerstvu zahraničních věcí, aby vzneslo na Československé ambasádě v Paříži velice tvrdý protest týkající se odposlechů, ke kterým došlo a které pak byly použity v československém rádiu. Požádal jsem Clauda Cheyssona, ministra zahraničních věcí, aby upozornil československou vládu na neakceptovatelnost takovýchto praktik ...“.⁴² I Mitterrandovo angažmá v dané věci napomohlo československým exulantům k rozsáhlé publicitě celého případu (nejen) ve francouzských médiích a k uspořádání veřejných protestů.⁴³

5 Závěr aneb Z nepřítele opět přítel?

Cílem tohoto příspěvku k problematice československo-francouzských vztahů bylo připomenout, že pražská snídaně disidentů s francouzským prezidentem v prosinci roku 1988 byla mimo jiné také výsledkem dvou dekad vzájemných styků a kontaktů, které s Mitterrandem udržovali a kultivovali českoslovenští političtí exulanti. I díky nim byl Mitterrand dobře informován o dění v Československu a aktivitách protirežimní opozice působící doma ve vlasti i v exilu.

Na závěr zmínme ještě detail. Je pozoruhodné, jak se na konci osmdesátých let minulého století dřívější nepřítel Mitterrand stal pro československý režim opět osobou akceptovatelnou. Neklamný to důkaz, že na samém sklonku komunistického vládnutí i stárnoucí konzervativní komunističtí pohlaváři začali do země velmi opatrně vpouštět východní proudění označované jako perestrojka.

Dříve tak útočné Rudé právo před Mitterrandovou prosincovou návštěvou Československa přineslo na titulní straně jeho věcný a korektní politický

⁴¹ Výbor za předsednictví Artura Londona byl založen v lednu 1980 v Paříži. Přihlásil se k dědictví pražského jara, jeho cílem bylo shromažďovat informace o stavu svobody a porušování lidských práv v Československu a následně je zveřejňovat.

⁴² Dopis Françoise Mitterranda Arturu Londonovi z 20. ledna 1982. ASCD, kart. 14.

⁴³ O případu informovala řada francouzských periodik, např. deník *Liberation* – viz SOULE, Veronique: *Mitterrand: non aux Tchèques qui écoutent les Tchèques*. *Liberation*, 22. 1. 1982, s. 23. Do medializace případu se kromě Pavla Tigrida, Jiřího Pelikána a zmíněného Artura Londona zapojili i další exulanti, např. Zdeněk Mlynář.

portrét, který byl zcela prost minulých propagandistických výpadů. Uvnitř listu pak byl rozhovor, který s Mitterrandem před návštěvou ČSSR vedl pařížský zpravodaj Rudého práva. V něm francouzský prezident pragmaticky odpovídal na otázky týkající se ekonomiky, mezinárodní situace i zvýšení aktivity „francouzské politiky vůči socialistickým zemím“. Na dotaz redaktora, čím je změna ve vztahu k socialistickým zemím motivována, odpověděl: „Slovo změna se mi nezdá být vhodným výrazem. Hovořil bych spíše o urychlení, přizpůsobení se pohybu, který se rodí na obou koncích kontinentu. Na Západě je to formování jednotného trhu, na Východě reformy spojené s perestrojkou. Každý, kdo stejně jako já není spokojen s nynějším rozdělením Evropy, vidí v tomto vývoji příležitost, již je třeba se chopit a pracovat na sbližování oddělených částí Evropy.“⁴⁴

Odpověď zdánlivě stroze diplomatická, ale současně šikovně cílená na československé publikum. Mitterrand byl jednoznačný homo politicus, během své dlouhé kariéry mnohokrát prokázal, že jeho politické instinkty byly vyvinutější než u jeho politických protivníků, takže každé slovo rozhovoru měl jistě promyšleno. Přesto ale ani on tehdy neuměl dohlédnout, kam až a kdy jím avizované „urychlení pohybu“ dospěje. Netrvalo ani rok a s komunistickým panstvím nad východní Evropou byl konec.

RESUMÉ

Z PODRUČÍ MOSKVY K MITTERRANDOVÍ.

KE VZTAHŮM ČESKOSLOVENSKÝCH REFORMNÍCH KOMUNISTŮ V EXILU

A FRANCOUZSKÉ LEVICE V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE

Tento text se věnuje vybraným aspektům československo-francouzských vztahů v druhé půli 20. století. K dlouhé tradici vzájemných vazeb se snaží doplnit další díl mozaiky – reflektuje zejména kontakty československých reformních komunistů, kteří po porážce Pražského jara odešli do exilu,

⁴⁴ MÁDR, Milan a ČTK: *Dnes přijíždí François Mitterrand. Prezidenta Francouzské republiky pozval na oficiální návštěvu ČSSR Gustáv Husák*. Rudé právo, 69, č. 289, 8. 12. 1988, s. 1. Rozhovor s Mitterrandem byl zveřejněn na s. 6. Ještě obsáhleji se Rudé právo věnovalo návštěvě Mitterranda následující den – a opět, beze stopy slovních útoků. Podle zápisu Kanceláře prezidenta republiky se setkání obou prezidentů dne 8. 12. 1988 Mitterrand Gustáva Husáka informoval o připravovaném setkání se zástupci opozice. Husák mu dle zápisu odpověděl: „Je Vaší věcí, s kým se ve volném čase setkáte, to nebudeme ovlivňovat. Jenom jsme žádali, abyste se nesetkal s A. Dubčekem“. Viz CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Sv. 2. Praha 2007, s. 1057.

s předními zástupci francouzských levicových stran. Pozornost je věnována především dlouholeté spolupráci, která se od počátku sedmdesátých let minulého století rozvinula mezi neformálním lídrem reformně-komunistických exulantů na Západě Jiřím Pelikánem, a vůdcem francouzské Socialistické strany a později i prezidentem Francie Françoisem Mitterrandem.

Klíčová slova: Československý exil, Pražské jaro, rok 1968, Komunistická strana Československa, Komunistická strana Francie, normalizace, Jiří Pelikán, François Mitterrand, Parti socialiste (Socialistická strana Francie)

SUMMARY

*FROM THE THRALL OF MOSCOW TO MITTERRAND.
REGARDING THE RELATIONSHIP OF THE CZECHOSLOVAK REFORMING
COMMUNISTS IN EXILE AND THE FRENCH LEFT WING
DURING SO-CALLED NORMALISATION*

The text deals with chosen aspects of Czechoslovak-French relationship in the second half of the 20th century. It tries to add another piece in the puzzle of long tradition of the reciprocal bond – in particular, it reflects the contacts of the Czechoslovak reforming communists, who went to exile after the defeat following The Prague Spring, with the eminent representatives of French left parties. The focus is especially paid to the long collaboration, which was established at the beginning of the 1970's between the non-formal leader of the reforming communist exiles in the west, Jiří Pelikán, and the leader of the French Socialist party and later French president François Mitterrand.

Klíčová slova: Czechoslovak exile, Prague Spring, year 1968, Communist Party of Czechoslovakia, French Communist Party, normalisation, Jiří Pelikán, François Mitterrand, Parti socialiste

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

PhDr. Petr Orság, Ph.D.
Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Třída Svobody 26
771 47 Olomouc
Česká republika
e-mail: petr.orsag@upol.cz

ZPRÁVY

DEMOKRATICKÁ MONARCHIE, NEDEMOKRATICKÁ REPUBLIKA? KONTINUITY A ZLOMY MEZI MONARCHIÍ A REPUBLIKOU VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Ivan Puš¹

Ve dnech 12.–13. 4. 2018 se v Olomouci uskutečnila konference spolupřádaná Stálou konferencí českých a rakouských historiků ke společnému kulturnímu dědictví a Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci, Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, v. v. i. a Institutem für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Stoleté výročí od roku 1918, pro habsburskou monarchii a v ní žijící národnostní, etnické a sociální skupiny zlomového roku, poskytlo vhodnou příležitost k diskuzi a zamyšlení se nad dějinami posledních dekád daného území před první světovou válkou a po ní. Pět jednacích bloků bylo naplněno konferenčními příspěvky předních českých a rakouských historiků. Během dvacetiminutových referátů zazněla témata, jejichž autoři představili shrnujícím způsobem výsledky dlouholetých projektů uplynulých dekád i zcela nové výsledky výzkumu posledních let. Na konferenci zazněla téměř všechna zásadní témata historického výzkumu. Jednací jazykem konference byl německý a anglický jazyk. Jednotlivé příspěvky byly věnovány politickým, sociálním, hospodářským a kulturním aspektům vývoje zemí středovýchodní Evropy za monarchie a v éře obou prvních republik.

První blok věnovaný parlamentarismu otevřel Christopher Brennan příspěvkem s názvem *The Uninterrupted Crisis: Austrian Parliamentarism in the former Monarchy and in the new Republic*, v němž hovořil mimo jiné o každodenním fungování parlamentu v posledních válečných letech, o Manifestu císaře Karla I. z 16. října 1918, nebezpečí komunismu v Německém Rakousku a o Habsburském zákonu z 3. dubna 1919. V dalších příspěvcích prvního bloku byl prezentován systém parlamentních stran a politických táborů, levicový radikalismus a vztah státu a církve.

V dalším bloku se přítomní zaměřili na problematiku proměny národních identit.

Pavel Kladiwa představil metodologické přístupy a výsledky nejnovějšího výzkumu národnostních statistik – sčítacích operátů, jimž se tým ostravských historiků věnoval v posledních letech. Navázali tak částečně na výzkum ra-

¹ Autor příspěvku je doktorandem Katedry historie FF UP v Olomouci.

kouského diplomata a historika Emila Brixeho, jenž se zabýval fenoménem obcovací řeči v Rakousku-Uhersku. Způsobu vnímání identit se rovněž týkal následující příspěvek. Kristina Kaiserová hovořila o Němcích v českých zemích kolem roku 1918, o jejich politické a kulturní orientaci. V rámci něj zmínila mimo jiné také nepokoje v regionu Deutschböhmen a v moravských městech v březnu 1919. Ivo Barteček přehledově nastínil migraci česky hovořícího obyvatelstva do Vídně a život této početné komunity v průběhu uplynulých tří staletí.

V následujícím bloku, tematicky souvisejícím, pohlíželi účastníci konference na občanskou společnost před rokem 1918 a po něm. Mikuláš Zvánovec prezentoval svůj dizertační projekt, v němž řeší činnost obranných a školských spolků v Čechách. Dále v rámci posledního bloku prvního dne konferenčního jednání zaznělo sociologicky pojaté téma výzkumu české společnosti v letech 1848–2018 a dále příspěvek k dějinám sportu v českých zemích a v Rakousku, v němž Martin Pelc zmínil kromě geneze prvních profesionálních týmů a přehledu výsledků soutěží rovněž osobnost Huga Meisla, iniciátora profesionalismu ve fotbale, a Josefa Bicana, slavného fotbalového hráče SK Rapidu Wien a SK Slavia Praha.

Druhý den konference byl naplněn příspěvky a diskusemi ke korporacím a korporativistickým prvkům společností Rakouska-Uherska, Československa a Rakouska. Peter Becker představil komplikovanou cestu přerodu velmi rozsáhlého rakousko-uherského úřednického aparátu v orgán nového rakouského státu. Tuto činnost koordinovalo Komitee für Staatsbedienstetenangelegenheiten, jež posuzovalo kandidáty nejen na základě uvedeného obcovací řeči dle sčítání obyvatelstva z roku 1910, ale také podle milieu, formujícího posuzovanou osobu. Součástí bloku byly rovněž příspěvky k problematice sociální politiky a k činnosti hospodářských společenství.

Závěrečný blok jednání byl věnován proměně katolické církve a hledání její cesty po roce 1918, komparativnímu pohledu na ústavu z roku 1867 a spolkovou ústavu z roku 1920 a postavení ústavních orgánů v Rakousku. Jiří Hanuš přednesl závěrečný příspěvek *Did we demolish Austria-Hungary? Historic, historiographic, or political question?* V něm uvedl významné události posledních let a měsíců monarchie, jež vedly k jejímu zániku, zdůraznil ideologické konstrukty první republiky směrem k monarchii a zamyslel se nad způsobem vnímání obou státních celků v předchozích dekáдах a dnes. Mimo jiné vyzdvihl sborník *Naše živá a mrtvá minulost* z roku 1968.² Konferenci uzavřel závěrečným slovem Luboš Velek.

² GRAUS, František (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*. Praha 1968.

Organizaci konference a její průběh lze hodnotit jako velmi vydařené a úspěšné. Diskuze po jednotlivých blocích byly pozitivní a přinesly podněty k dalšímu výzkumu. Z jednání bude vydán konferenční sborník autorů jednotlivých příspěvků.

Mgr. Ivan Puš
Josefa Kotase 1183/9
700 30 Ostrava
Česká republika
e-mail: ivan.pus.ip@gmail.com

PROF. PHDr. LIBUŠE HRABOVÁ, CSc.

Antonín Kalous – Jan Stejskal

Představit profesorku Libuši Hrabovou entím jazykem by bylo jistě dosti namáhavé a zřejmě by doba potřebná k tomuto aktu vyplnila několik dní či týdnů. Alespoň tedy velice krátce a česky pro připomenutí významného životního jubilea profesorky Libuše Hrabové.

Již od mládí tíhla Libuše Hrabová k historii, a proto ji také po druhé světové válce studovala na Karlově univerzitě. Do Prahy přišla již s představou, že bude studovat středověkou historii a kromě toho češtinu a lužickou srbštinu. Na pražské univerzitě se setkala s významnými kapacitami jak historie, tak jazykovědy. Patřili mezi ně např. Otakar Odložilík (během svého krátkého pobytu ve vlasti po válce), Josef Dobiáš, Pavel Eisner, Jan Filip, Vladimír Šmilauer a další. Situace se proměnila po únoru 1948, kdy přišli na pražskou filozofickou fakultu Oldřich Říha či Václav Husa, striktně marxističtí historici, kteří se snažili nahradit již stárnoucí meziválečnou generaci. Z Prahy později přešla na obnovenou olomouckou univerzitu, neboť se provdala v roce 1950 za filozofa Svatopluka Hraba, jenž v Olomouci dvakrát obnovoval katedru filozofie. V Olomouci svá studia historie Libuše Hrabová dokončila v červenci 1952 a nastoupila dráhu univerzitní pedagožky a akademické pracovnice. Tehdy také spolupracovala se všemi významnými osobnostmi působícími na olomoucké katedře historie jako Ladislavem Hosákem, Františkem Kutnarem či Zdeňkem Kristenem, ale především s Josefem Polišenským, jenž ji nejvíce ovlivnil v historickém uvažování. Vedla historický seminář a vychovávala své první studenty, a kromě několika přestávek způsobených jak radostnými událostmi vychovávaní dětí, tak nemocemi, které přerušovaly i zahraniční studijní cesty, aktivně působila na Palackého univerzitě.

V této době se již také jasně profilovala její základní výzkumná a studijní historická témata. Již do Prahy odcházela s velkým zájmem o dějiny Lužických Srbů i o středověkou historii obecně. Tématem první větší práce byly právě Polabští Slované a v duchu tehdejšího historického zájmu otázka státu v jejich společenství. Pozdější studie, v níž dokazovala rozvinutou státnost u Polabských Slovanů, vyšla v roce 1955 v Československém časopise historickém. Libuše Hrabová se věnovala i německým dějinám obecně a z tohoto zájmu pak vycházela dvojdielná skripta a další studie; mezi další témata patřily otázky výuky středověkých dějin a společně s kolektivem autorů katedry historie se podílela na obsáhlém výboru pramenů ke středověkým dějinám.

Druhým velkým tématem jejích raných let (a zároveň tématem její kandidátské práce dokončené v roce 1957 a obhájené o tři roky později) byl Bruno ze Schauenburku a ekonomika državy olomouckých biskupů na Moravě. A v habilitační práci sepsané v průběhu let šedesátých rozšířila svůj zájem na další malý a (jako řada Polabských Slovanů) vyhynulý národ Prusů: věnovala se středověké a humanistické historiografii týkající se právě Polabských Slovanů a Prusů a práci obhájila jako habilitační v lednu 1968 – docentkou byla jmenována v roce 1969.

Brzy po skončení druhé světové války vstoupila Libuše Hrabová do komunistické strany, podobně jako celá řada mladých intelektuálů toužících po řešení problematičtější situace po válce a snad i idealisticky po vytvoření demokratičtější a rovnější společnosti. Stejně jako i další historici se aktivně angažovala v událostech konce šedesátých let na straně reformních komunistů, a proto také byla po prověrkách vyloučena z komunistické strany a musela v říjnu 1970 odejít z univerzity. Po shánění vhodné práce našla nové útočiště ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, kde působila až do roku 1983, kdy odešla do důchodu. Nebylo jí dovoleno publikovat ani pedagogicky působit: sepsala však několik studií do samizdatových sborníků a pořádala příležitostně přednášky většinou pro spolupracovníky z knihovny. Působení v knihovně ovšem otevřelo paní profesorce nová badatelská témata, především otázky záalpské renesance a renesance 9. století.

Po několika letech v důchodu (odtud také pochází citát: „Když jsem ještě byla v důchodu.“) se Libuše Hrabová vrátila zpět na Filozofickou fakultu UP na počátku roku 1990 a znovu se zapojila do výuky na katedře historie. Úkolem, který si vytyčila, bylo – jak sama říkala – pozvednout studium obecných dějin středověku, které se na žebříčku předlistopadových hodnot pohybovaly až na úplném chvostu daleko předaleko za dějinami KSČ, dějinami dělnického hnutí, dějinami SSSR apod. Profesorkou historie v oboru obecných středověkých dějin byla Libuše Hrabová jmenována v září 1991.

Dnes již téměř třicetileté obnovené působení profesorky Libuše Hrabové na katedře historie (v květnu 2009 se stala emeritní profesorkou) přineslo své ovoce. Znovu se vrátila především k výzkumu a pedagogické práci. Pokud jde o výzkum, témata její práce byla především kultura středověké Evropy: navazovala především na témata rozvíjená během padesátých a šedesátých let. Byla konečně tiskem vydána její habilitační práce (v německém překladu v roce 1991) a tiskem také vyšla v roce 2006 další monografie věnující se Polabským Slovanům a jejich dějinám s důrazem na historiografii a otázky paměti a památek po většinou zaniklých etnicích této slovanské skupiny. Její záběh se však od šedesátých let podstatně rozšířil a zahrnuje ze středověkých

dějiny otázku malých národů ve středověku obecně: věnovala se kromě Polabských Slovanů a Prusů i Keltům (a zvláště Irům) či Litevcům a mezi další témata patřily otázky humanismu a renesance, německá reformace, stále Bruno ze Schauenburgu, středověká učenost a historiografie, sv. Konstantin, magie, „tajné vědy“ a mnohá další středověká témata. Kromě toho ovšem začala publikovat v otázkách české kultury 19. století; zvláště otázky historiografie, nacionalismu, soužití Čechů a Němců na Moravě a další. V roce 2009 pak vyšel překlad středověké kroniky Adama Brémského, z níž již dříve vyšel samostatně překlad třetí knihy (2001).

Druhým centrem činnosti paní profesorky v polistopadových letech byla samozřejmě činnost pedagogická. Již jsme zmínili její záměr pozvednout studium obecných středověkých dějin. Její semináře představující posluchačům detailně práci se středověkými prameny a vycházející z jejího vlastního výzkumu byly nepřekonatelné. Zvláště otázky středověkých či humanistických osobností, kultury a myšlenkových souvislostí Německa, intelektuální kultury středověku a podobně. Mezi nejzajímavější jednoznačně vždy patřil seminář „*Z pokladů (Státní) vědecké knihovny v Olomouci*“, v němž měli studenti možnost seznamovat se s někdy netušenými svazky nacházejícími se v olomoucké vědecké knihovně. Její znalost knihovních fondů byla nedostižná a ukázky možností často i zábavné (každý jistě vzpomene na Meluzínu). Paní profesorka Hrabová vždy přinášela celé moře znalostí a inspirativní intelektuální potravu pro ty, kteří chtěli naslouchat. Třináctileté působení paní profesorky ve Státní vědecké knihovně v Olomouci tak přineslo nejen nová témata bádání, ale i nové pedagogické možnosti. To vše se pak odráží v právě vydané knize s názvem *Kniha jako svědek: Příběhy skryté v rukopisech a tiscích ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci*, která spojuje několik příběhů vyvstávajících z rukopisů a starých tisků olomoucké knihovny.

V červnu 2014 byla akademická činnost paní profesorky vyznamenána Cenou Františka Palackého udělovanou rektorem UP. Toto významné ocenění ilustruje vztah univerzity k osobnosti, která prošla téměř celou obnovenou historií této instituce. Katedra historie a její členové sice Cenou Františka Palackého nedisponují, nicméně váží si nesmírně dlouholeté usilovné práce a především lidskosti paní profesorky, která se tak po odborné i lidské stránce zasloužila o rozvoj olomouckého historického pracoviště.

Doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.

Doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.

Katedra historie

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: antonin.kalous@upol.cz
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE PRACÍ PROF. PHDr. LIBUŠE HRABOVÉ, CSc.¹

Josef Šrámek

1948

R. Jenč: *K sociologii lužickosrbského lidu*. Slovanský přehled, 34, 1948, s. 18–29. [překlad L. Štěrbová (Hrabová)]

1953

Diskuse o charakteru Velkomoravské říše. Sovětská věda – historie, 3, 1953, s. 597–599.

1954

Dějiny středověku. Sovětská věda – historie, 4, 1954, s. 418–429. (spoluautoři: D. Krandžalov, J. Polišenský, F. Kutnar, L. Hosák, M. Trapl, J. Navrátil)

1955

K otázce vzniku a vývoje státu u Polabských Slovanů. Československý časopis historický, 3, 1955, s. 642–668.

1956

K některým otázkám seminárních cvičení. In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci – historie III. Praha 1956, s. 173–176.

1957

K některým otázkám metodiky historické práce. Československý časopis historický, 5, 1957, s. 139–144. (spoluautor J. Polišenský)

Nová významná pomůcka pro studium středověkých dějin. In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci – historie IV. Praha 1957, s. 234–235.

1958.

Úvod do dějin Německa II. These a dokumenty. Praha 1958. (spoluautor J. Navrátil)

---

¹ Bibliografie zahrnuje pouze tiskem vydané práce a nezohledňuje samizdatovou produkci před rokem 1990.

1960

Úvod do dějin Německa I. Praha 1960. (spoluautor J. Navrátil)

1962

Chrestomatie k světovým dějinám feudalismu I. Vypracovali D. Krandžalov, J. Polišenský, M. Trapl, L. Hosák, Zd. Kristen, Fr. Kutnar, L. Hrabová, V. Žáček, V. Zapletal. Praha 1962.

K problému německé kolonisace ve střední Evropě. Sborník historický, 9, 1962, s. 67–94.

1963

Návod ke studiu dějin feudalismu. Sestavily V. Šádová a L. Hrabová. Praha 1963.

Současné pojetí našich středověkých dějin v západním Německu a jeho pozadí. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historie, 6, 1963, s. 263–280.

1964

Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století. Praha 1964.

Mnichov a středověké dějiny. In: Sudetští Němci a Mnichov. Ostrava 1964, s. 165–169.

Nejstarší listiny k dějinám Trutnovska. In: Krkonoše – Podkrkonoší. Trutnov 1964, s. 113–121. (spoluautor J. Beneš)

1965

Otázka vymezení regionu ve výzkumu a výkladu středověkých hospodářských dějin. In: O regionálních dějinách. Ostrava 1965, s. 77–79.

1966

Albert Krantz a české dějiny. In: Humanistická konference. Praha 1966, s. 137–141.

Úvod do dějin a kultury Německa. 2. přepracované vydání. Praha 1966. (spoluautor J. Navrátil)

1967

Listina biskupa Bruna ze Schaumburka z roku 1267 a počátky Rožnova. Valašsko, 11, 1967, s. 5–7.

1982

Divadlo v jeskyních. Zpravodaj města Hranic a Teplic nad Bečvou, září 1982, s. 4–5. [Pod jménem Ondřej Hrab]

Kapitolky o Hranicích a jejich pánech v 15.–16. stol. 1. Hranice – renesanční město. Zpravodaj města Hranic a Teplic nad Bečvou, květen 1982, s. 6–8; 2. [Pod jménem Ondřej Hrab]

Kapitolky o Hranicích a jejich pánech v 15.–16. stol. 2. Ten Pikhart z Hranic. Zpravodaj města Hranic a Teplic nad Bečvou, červen 1982, s. 3–4. [Pod jménem Ondřej Hrab]

Kapitolky o Hranicích a jejich pánech v 15.–16. stol. 3. Tajemný dům na náměstí. Červenec – srpen 1982, s. 9–12. [Pod jménem Ondřej Hrab]

1990

Slované mezi Labem a Rýnem. In: Czech studies – České studie. Ed. Mojmír Grygar. Amsterdam – Atlanta 1990, s. 303–314.

Un Tratado Astrológico del Taller de Alfonso X el Sabio Encontrado en Olomouc. Ibero-americana Pragensia, 22, 1988 [vyd. 1990], s. 137–145.

1991

Geschichte der Elbslawen und Prussen im Bilde der humanistischen Historiographie. Praha 1991.

Německo pro mě. In: Amici amico II. Ludvíku Václavkovi k životnímu jubileu. Olomouc 1991, s. 217–223.

1993

Schaumburg, Bruno, olomoucký biskup. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy I. Opava – Ostrava 1993, s. 93–94.

1994

Kámen mudrců Jana z Pernštejna. In: Historická Olomouc IX. Tématický sborník příspěvků zaměřených k otázkám pronikání renesance a humanismu do českých zemí, zvláště na Moravu a do Olomouce. Olomouc 1992 [vyd. 1994], s. 59–64.

Spor o dědictví. S kým obědval a o čem diskutoval Konstantin Filozof (sv. Cyril) v Bagdádu. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 26 – 1994. Olomouc 1994, s. 9–19.

1995

Česká reformace a uherská renesance na Moravě. In: Morava na prahu nové doby. Sborník příspěvků z konference, konané 22.–23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka. Přerov 1995, s. 104–109.

1996

Dědictví staré univerzity. In: Padesát let. Z dějin obnovené univerzity. Olomouc 1996, s. 15–28.

František Kutnar. In: Zakladatelé a pokračovatelé. Památník osobností obnovené univerzity. Olomouc 1996, s. 107–109.

Hlava svatého Dionýzia. In: Pocta Josefu Polišenskému. Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Polišenského, DrSc. Olomouc 1996, s. 71–77.

Jaroslav Horejsek a kol.: *Kapitoly z dějin českého a světového dějepiscetví.* 1. díl. Olomouc 1996. (*Kapitoly Legendy Život Konstantinův a Život Metodějův* /s. 20–23/; *Kronika Adama Brémského – velká kronika evropského severu* /s. 24–28/; *Otto Frízinský* /s. 29–35/).

Koncepcja dziejów arcybiskupstwa bremeńsko-hamburskiego w dziełach Adama Bremeńskiego i Alberta Krantza. In: Univerzalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowowschodniej. Średniowiecze – początek czasów nowożytnych. Ed. U. Borkowska. Lublin 1996, s. 141–147.

Palackého nacionální pojetí dějin. In: Dílo Františka Palackého (1798–1876). Ed. Ivo Barteček – Miloslav Pospíchal. Hodslavice 1996, s. 47–55.

Palacký jako historik. In: František Palacký. 1798–1998 200. výročí narození, 1876–1996, 120. výročí úmrtí. Red. Miloslav Pospíchal – Ivo Barteček. Hodslavice 1996, s. 29–37.

Věděni – magie – věda. In: Hledání kontinuity vědeckého poznání na Moravě a ve Slezsku. Brno 1996, s. 55–57.

1998

František Kutnar v Olomouci (1947–1955). In: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscetví na formování obrazu české minulosti. Semily 1998, s. 160–164.

Louis Leger – slavofil. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 27 – 1996. Olomouc 1998, s. 33–38.

Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých. Sborník příspěvků k 200. výročí narození Františka Palackého. Ed. Libuše Hrabová – Miloslav Pospíchal. Olomouc 1998.

Předchůdci učených společností. In: Historická Olomouc XI. Sborník příspěvků ze sympozia, zaměřený k problematice dějin olomoucké univerzity. Ed. Milan Togner – Roman Zaoral. Olomouc, s. 239–242.

Se jménem Palackého. In: Památník na oslavu dvoustých narozenin Františka Palackého. Ed. Ivo Barteček – Miloslav Pospíchal. Hodslavice 1998, s. 65–71.

Zpráva o činnosti katedry historie filozofické fakulty UP za léta 1993–1996. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 27 – 1996. Olomouc 1998, s. 135–139.

1999

Die Deutschen in Mähren. In: Mährische deutschsprachige Literatur. Eine Bestandsaufnahme. Beiträge der internationalen Konferenz Olmütz, 25.–28. 4. 1999. Ed. Ingeborg Fiala-Fürst. Olomouc 1999, s. 9–16.

Palacký a kontinuita dějin. In: František Palacký 1798/1998 dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference. Ed. František Šmahel – Eva Doležalová. Praha 1999, s. 87–91.

První hodslavská Čtenice. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28 – 1998. Olomouc 1999, s. 187–188.

Přítomnost historie. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28 – 1998. Olomouc 1999, s. 17–22.

Rok Palackého. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28 – 1998. Olomouc 1999, s. 175–178.

Soutěž mladých historiků Historie 98. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28 – 1998. Olomouc 1999, s. 207–208.

Wiltenburg v běhu dvou tisíciletí. In: Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Ed. Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz. Brno 1999, s. 87–96.

Základy historikovy jistoty – prameny a krajina. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28 – 1998. Olomouc 1999, s. 169–170.

2000

Dějepisectví jako předmět výuky. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 29 – 2000. Olomouc 2000, s. 219–223.

2001

Jan Dubravius 1486–1553. In: Historiografie Moravy a Slezska. Svazek 1. Ed. Ivo Barteček. Olomouc 2001, s. 21–32.

Johann Vitéz de Zredna und die Wege des Humanismus über die Alpen. In: Florentine Platonists and Central Europe / Florentinischer Platonismus und Mitteleuropa. Ed. Jozef Matula. Olomouc 2001, s. 31–39.

Osobnost a moc v 11. století. Adam Brémský o životě arcibiskupa Adalberta. Olomouc 2001.

Zprávy z roku 1000 (Středoevropští kronikáři o době na přelomu 1. a 2. tisíciletí). In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 30 – 2001. Olomouc 2001, s. 33–41.

2002

Drevansko. In: Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Sborník příspěvků k šedesátinám prof. PhDr. Vladimíra Wolfa. Dissertationes historicae 7/2002. Hradec Králové 2002, s. 155–163.

Myšlenkové proudy na střední Moravě ve 14.–16. století. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Úvodní svazek. Olomouc 2002, s. 79–87.

Palackého idea státu Rakouského. In: František Palacký: Idea státu Rakouského. Olomouc 2002, s. 7–14.

2003

„Tajné vědy“ jako předmět výzkumu. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 31 – 2002. Olomouc 2003, s. 61–69.

Ostravské školství a vědomí národní sounáležitosti do roku 1918. In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky. Olomouc – Opava 2003, s. 275–284.

Pozdní národní obrození. Zápas o české školy v Ostravě 1880–1909. In: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Ed. Harald Binder – Barbora Křivohlavová – Luboš Velek. Praha 2003, s. 579–588.

Ženy a muži, otcové a dcery. Ostravská podoba emancipace na konci 19. století. In: Profesoru Milanu Myškovi k sedmdesátinám. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Řada C. Historie. Historica. Ostrava 2003, s. 105–113.

2004

Čtenice 2003. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 32 – 2003. Olomouc 2004, 123–124.

Dobrovský a Drevansko. In: Studia Moravica I. Sborník jazykovědných a literárněvědných příspěvků přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Jazyk a literatura na Moravě. Olomouc 24.–26. října 2002. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Moravica, 1/2004. Olomouc 2004, s. 321–324.

Na sever od Čech, na západ od Polska. (Obraz Lužice a zemí Polabských Slovanů v českých a polských středověkých kronikách). In: Polaków i Czechów wizerunek wzajemny (X–XVII w.). Ed. Wojciech Iwańczak – Ryszard Gładkiewicz. Wrocław 2004, s. 133–139.

Seminář pro učitele středních škol v Neratovicích. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 32 – 2003. Olomouc 2004, s. 125.

Wiltenburg und der holländische Mythos von den Anfängen. In: The Medieval Chronicle III. Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle. Ed. Erik Kooper. Amsterdam – New York 2004, s. 51–60.

2005

Historické fondy VKOL ve vysokoškolské výuce historie. In: Problematika historických a vzácných fondů Čech, Moravy a Slezska 2004. Lidé okolo knih (autor-tvůrce-recipient). Olomouc 2005, s. 5–8.

Lužický seminář a Společnost přátel Lužice v letech 1945–1948. In: Praha a Lužičti Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 140. výročí narození Adolfa Černého. Praha 2005, s. 117–122.

2006

Biskup Bruno ze Schauenburgu a hospodářské přeměny na Moravě ve XIII. století. In: Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. výročí tragické smrti Václava III., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců. Olomouc – Brno 2006, s. 145–152.

Dalimilova kronika – pařížský zlomek latinského překladu byl v Olomouci ve dnech 9. 10. 2006–31. 10. 2006, 9–17 hod, Umělecké centrum (Konvikt), Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Univerzitní 3, Olomouc. Střední Morava, 12, 2006, s. 130–132. (spoluautor A. Kalous)

Dalimilova kronika v Olomouci. Pařížský zlomek latinského překladu. Olomouc 2006. (spoluautor A. Kalous)

Moritz Steinschneider 1816–1907. In: Historiografie Moravy a Slezska. Svazek 2. Ed. Ivo Barteček. Olomouc 2006, s. 11–20.

Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii. České Budějovice 2006.

2007

Čtenice 2003. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 33 – 2007. Olomouc 2007, s. 262–263.

Čtenice 2004. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 33 – 2007. Olomouc 2007, s. 264.

Výzvy Bernarda z Clairvaux ke druhé křížové výpravě a jejich pozdější souvislosti. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 33 – 2007. Olomouc 2007, s. 53–66.

2009

Adam Brémský: Činy biskupů hamburského kostela. Velká kronika evropského Severu. Praha 2009.

2011

Hranický spolek vysokoškoláků. In: Kdysi a nedávno 2. Texty o dějinách Hranicka. Red. Jiří K. Nebeský. Hranice 2011, s. 61–66.

Německá kolonizace Moravy ve 13. století je fikce. Krok. Kulturní revue Olomouckého kraje, 8, 2011, s. 33–34.

2012

Kniha o léčivých vodách: Příběh dvou lékařů. Krok. Kulturní revue Olomouckého kraje, 9, 2012, s. 45–49.

V proudech převratného času. In: Bibliotheca Antiqua 2012. Olomouc – Ostrava 2012, s. 17–22.

2013

Od knihy ke knižtisku. In: Bibliotheca Antiqua 2013. Olomouc – Ostrava 2013, s. 20–26.

Vila Gisely Krickové a Pavlína Neumannové v Olomouci, na třídě Spojenců 10. Vlastivědný věstník moravský, 65, 2013, s. 261–268. (spoluautor M. Viktorčík)

2016

Misionáři, mučedníci a křižáci. In: Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu. Ed. Vojtěch Bažant. Praha 2016, s. 102–113.

2017

Palackého univerzita a Palackého obce. Jak působil odkaz Františka Palackého na prahu nového tisíciletí (Příspěvek k sedmdesátému výročí založení UP). In: Historica Olomucensia, 52 – 2017, Sborník prací historických XLII, s. 317–324.

2018

Kniha jako svědek. Příběhy skryté v rukopisech a tiscích ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci. Olomouc 2018.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Historické oddělení
Opletalova 334
500 01 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

PHDr. KAREL MÜLLER – ARCHIVÁŘ, VĚDEC A VZÁCNÝ PŘÍTEL

Miloš Trapl

Je to neuvěřitelné, nestárnu jen já, ale i mí žáci a přátelé. Jen jsou již většinou mladší než já. Dobře si to uvědomuji, když pozoruji, že již nezvládám psaní příspěvků do sborníků (pardon, dnes oficiálně kolektivních monografií) k jejich jubileím, která jsou stále častější.¹ Nezbyvá pak než napsat něco jiného.

Sedesátiny ostravského rodáka (narozen 13. dubna 1958) Karla Müllera vyvolávají u mne množství vzpomínek již na jeho studia v letech 1977–1981, kdy on a jeho blízcí kolegové vytvořili mimořádně aktivní skupinu vynikajících studentů, kteří dovedli obohatit (i v neblahé době tzv. normalizace) výborné studijní výsledky i o intelektuální recesi a zábavu. Jisté je, že jich nestudovalo tehdy tolik jako dnes a my, jejich učitelé, jsme je všechny znali osobně a účastnili se mnoha jejich veselých posezení.² O tom jsem ostatně již psal ve svých pamětech. Časté kontakty pokračovaly i v období, kdy náš jubilant, zaměstnaný od roku 1982 ve Státním archivu v Opavě, který měl pobočku v Olomouci, často docházel i na „svou katedru“ a vždy byla spousta novinek a odborných záležitostí, jež bylo třeba vyřešit.³ Vynikající pak bylo, že se stal externím členem naší katedry a od roku 1989 na ní vyučoval sfragistiku, heraldiku a genealogii.⁴ Ještě v roce dokončení svého studia se oženil se spolužačkou z ročníku Šárkou Šormovou. Mají spolu dvě dcery Annu (narozenou roku 1983) a Marii (narozenou roku 1985).⁵

¹ Rozsáhlý sborník k Müllerovým narozeninám již letos vyšel: *Ad fontes. Sborník k 60. narozeninám PhDr. Karla Müllera*. Ed. Petr TESAŘ. Opava, Zemský archiv 2018. Vyšel také článek vedoucí olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě PhDr. Stanislavy Kovářové: *Jubilant PhDr. Karel Müller (nar. 13. 4. 1958 v Ostravě)*. *Střední Morava*, 45, 2018, s. 156–159. V tisku je příspěvek ředitele Státního okresního archivu v Olomouci PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., který vyjde v Archivním časopise. Oběma jmenovaným děkuji za cenné konzultace k mému článku.

² Nikdy neodmítl pomoci i nám. Tak např. Karel Müller s Janem Vymětalem mi pomohli vynést domů do pátého poschodí po schodech dlouhou stěnu do kuchyně, vyrobenou ve stolárně UP. Spíše ji vynesli oni, já jsem hlavně radil a místy vypomáhal.

³ Často jsme se ptávali, zda jdou oba – přinášel totiž někdy k posezení láhev vína zn. Müller – Thurgau.

⁴ Tyto předměty vyučuje i na Slezské univerzitě v Opavě (od roku 1992) a také na Ostravské univerzitě.

⁵ Šárka Šormová studovala obory ruština – dějepis. Dnes již mají čtyři vnuky.

V roce 1990 se stal Karel Müller ředitelem archivu, který byl počátkem devadesátých let přejmenován na Zemský archiv v Opavě. Stal se tehdy i členem vedení tehdejší Archivní správy ministerstva vnitra v Praze. Prosazoval tam s úspěchem i péči o budovy archivů v tehdejším Severomoravském kraji, které byly často v katastrofálním stavu.

Právě výstavba nových či kompletní rekonstrukce stávajících archivů se stala jedním z velikých úspěchů ředitele Zemského archivu v Opavě PhDr. Karla Müllera. K vybudování budovy pro olomouckou pobočku a dnešní Státní okresní archiv jistě přispěly restituce církevních budov a vysoký nájem církevní instituce, jež je získala, ale především velká činnost šéfa archivu v Opavě. Zjistil jsem, nedávno po její smrti, jaké obrovské úsilí musela vynaložit někdejší ředitelka Moravského zemského archivu v Brně dr. Kateřina Smutná pro výstavbu monumentální nové budovy tohoto archivu a smekám i před Karlem a jeho úspěšným úsilím v celé řadě výstavby archivů. Vždyť jsem byl svědkem otvírání nových budov archivů v Novém Jičíně, Jeseníku, nebo upraveného přerovského v Henčlově, přestavby archivu v Prostějově, hlavní budovy samotného Zemského archivu v Opavě. Jako člověk znalý minulosti dnešního Státního okresního archivu Bruntál, zvlášť pak „oceňující“ jeho někdejší umístění ve velké průmyslové hale, jsem rád slyšel o nedávné rekonstrukci jeho budovy v Krnově. I o ni se Karel zasloužil. Uvedené archivy i ostatní státní okresní archivy na území Olomouckého a dříve Severomoravského kraje se od roku 2002 nacházejí pod bezprostředním řízením Zemského archivu v Opavě, jehož vedení po změně služebního zákona Karel Müller roku 2014 v konkurzu obhájil. Zákon mu příkl i titul „vrchní rada“, což je sympatické i vzhledem k historii.⁶ Má i zásluhy o moderní digitalizaci těchto archivů, která přináší velké výhody také badatelům, kteří toho dovedou využívat (mně to většinou vyhledají kolegové a přátelé). Jeho archivní činnost byla oceněna členstvím v podvýboru pro heraldiku a vexilologii při Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR a v roce 2016 Stříbrnou pamětní medailí předsedy Poslanecké sněmovny. Je dlouholetým členem Vědecké rady ministra vnitra České republiky.

Přes všechnu organizační a badatelskou činnost v archivnictví se dr. Karel Müller věnuje také vědecké historické práci, především v oblasti pomocných věd historických – heraldiky, genealogie a sfragistiky.⁷

⁶ Titul archivního rady byl typický za Rakousko-Uherska i za první Československé republiky. V Rakouské republice se drží kontinuálně. Po začlenění okresních archivů pod přímé řízení Zemským archivem mu spolupracovníci říkají „generální“ a jak píše Stáňa Kovářová, zná všechny pracovníky archivu osobně i jménem (je jich dnes 165).

⁷ Dokáže také vytvářet nové erby, autor příspěvku mu vděčí za svůj osobní erb, který mu Karel Müller vytvořil.

Napsal však také řadu historických prací z období raného novověku, podílel se na mnoha dějinách obcí, pracoval na kolektivních pracích z dějin Slezska. Počet jeho historických monografií, studií a článků překročil již počet pěti set.⁸ K. Müller je členem mnoha vědeckých rad různých institucí, není snad jediného severomoravského časopisu či sborníku společensko-vědního zaměření, v jehož redakční radě by nebyl zastoupen.

Jsem pověřen redakcí časopisu *Historica Olomucensia*, abych jménem Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci popřál PhDr. Karlu Müllerovi v následujících letech pevné zdraví, pokračování v jeho mimořádně úspěšné archivní i historické činnosti a co nejvíce osobní pohody.

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: milos.trapl@upol.cz

---

⁸ Bibliografie jeho prací vyšly ve sbornících k Müllerovým padesátým (*Vážně i nevázně o víně*) a k šedesátým narozeninám.

RECENZE

KLOKNER, TOMÁŠ:
KORENE MODERNEJ ALIMENTÁCIE.
ALIMENTAČNÝ PROGRAM V RÍMSKOM SVETE
(1. AŽ 3. STOROČIE N. L.).
MALOKARPATSKÉ MÚZEUM.
PEZINOK 2017, 208 S.
ISBN 978-83-8111-019-8.

Márie Gaššová

V posledných rokoch čoraz viac vystupuje do popredia štúdium hospodárskych a sociálnych dejín starovekého Ríma. Hoci medzi historikmi nekle-sá obľúbenosť politických a vojenských dejín, k slovu sa konečne dostávajú aj dejiny každodennosti. Príkladom tohto trendu je aj recenzovaná publikácia, ktorá vychádza z dizertačnej práce PhDr. Tomáša Kloknera, PhD. Ten v súčasnosti pracuje ako historik v Malokarpatskom múzeu v Pezinku.

Téma alimentácie sa v dnešnej dobe spája skôr s negatívnymi konotáciami – s rozvodom, súdom a rozdelenou starostlivosťou o deti. V minulosti to bol naopak prejav vysokej morálky a rímskych cností. Alimentácie predstavovali dobrovoľný príspevok s premysleným ekonomickým vplyvom pre deti rímskych občanov. V čase, keď oficiálny kult nahradilo kresťanstvo, aj alimentácie nahradilo menej premyslené kresťanské milosrdenstvo – *misericordia*.

Alimentačný program možno charakterizovať ako súbor opatrení, ktorých náplňou bolo poskytovať v období rímskeho cisárstva pravidelné príspevky na výživu detí vo veku obvykle od troch rokov do dospelosti (12–16 rokov). Spôsob financovania sa zakladal na systéme pôžičiek, z úrokov ktorých sa vyplácalo výživné. Keďže v slovenčine neexistuje odborná terminológia k danej problematike, autor si musel vytvoriť vlastné termíny. Medzi základné patrí samotný pojem alimentačný program, ktorý v sebe zahŕňal prejavy pravidelnej súkromnej aj štátnej alimentácie. Na ich odlíšenie použil autor dva termíny. V súvislosti s výživným zo súkromných zdrojov pracoval s termínom nadácie a pre výživné zo štátnych zdrojov použil výraz fond.

Publikovaný výskum k dejinám alimentačného programu sa zakladá na širokom spektre prameňov a dôslednej heuristike. Hlavný prameň predstavujú latinské nápisy (cca 120), pričom najrozsiahlejšie z nich sú dva nápisy z Veleie (ležala asi 35 km od modernej Piacenzy) a Ligures Baebia-

ni (neďaleko dnešného Beneventa), ktoré dosvedčujú tamojšie vyplácanie alimentáčnych príspevkov. Autor nápisy datuje, geograficky triedi a analyzuje ich obsah. Poznatky získané priamou historickou metódou porovnáva s literárnymi prameňmi a so sekundárnou literatúrou. Okrem toho využíva pri výskume aj numizmatické a umelecko-historické pramene. Komparáciou a analýzou autor vyvodil závery o pravidlách distribúcie príspevkov. Podarilo sa mu zistiť, aké formy príspevku boli preferované, aká bola ich výška a intenzita. Nevyhýba sa ani sporným otázkam, ktoré nie sú stále uspokojivo doriešené. V týchto prípadoch ponúka čitateľovi prehľad starších teórií ku konkrétnej problematike a následne vyjadruje vlastný názor, ktorý sa snaží argumentačne zdôvodniť.

Publikácia má tvrdý obal, 207 strán a je rozdelená na úvod, desať kapitol, záver, bibliografiu a prílohu.

Prvá kapitola (s. 9–26) *Vymedzenie problematiky sociálnej starostlivosti v Ríme* začína prehľadom sociálnych opatrení z obdobia rímskej republiky, z obdobia po púnskych a macedónskych vojnách. Tie okrem úbytku rímskeho obyvateľstva spôsobili nárast lacnej pracovnej sily – otrokov, rozširovanie mestskej chudoby z radov roľníkov a silnú konkurenciu provincií v dovoze obilia. Tieto a iné problémy priniesli reformu armády Gaia Maria, obilné zákony a prevzatie zodpovednosti štátneho aparátu za vyživovanie schudobnenej časti obyvateľstva. Chudobu a celkový úbytok obyvateľstva riešili už Caesar a Augustus. Ich príklad a snaha o návrat k morálke z počiatkov republiky sčasti prispeli k súkromným prejavom štedrosti v 1. storočí n. l. Bohatí rímski občania prispievali na opravy ciest, na stavbu verejných budov a z vlastných zdrojov platili vstup do kúpeľov pre občanov, ktorí si ho nemohli dovoliť. Priaznivá doba pre komplexnejšie sociálne opatrenia nastala však až za vlády tzv. adoptovaných cisárov. Po konsolidácii vnútornej politiky, zabezpečení hraníc a upevnení postavenia cisára prišiel čas zamyslieť sa nad sociálnou situáciou schudobnenej časti obyvateľstva. Tak ako dnes, aj vtedy patrila sociálna starostlivosť k nadštandardným službám štátu. Koniec obdobia stability a s tým spojený zánik štátneho alimentáčného fondu a iných sociálnych opatrení autor spája s vládou Marca Aurelia, resp. s obdobia po markomanských vojnách.

V druhej kapitole (s. 27–33) prináša publikácia pohľad na súčasný stav riešenia témy alimentácie doma a v zahraničí. Prvé zmienky o alimentáciách sa nachádzajú najmä v encyklopédiách a všeobecných dielach od autorov svetových mien ako Češka, Maškin a Mommsen. Istý výskum prebehol ako inak v Nemecku (O. Hirschfeld, J. Marquardt, W. Eck) a neskôr v Bri-

tánii (A. Ashley, F. C. Bourne, R. Duncan-Jones), ale väčšinou išlo o štúdie byrokratického aparátu a hospodárskych dejín všeobecne.

Tretia kapitola (s. 34–46) zoznamuje čitateľa s pramennou bazou. Autor tu v stručnosti charakterizuje základné literárne pramene (*Historia Augusta*, Cassius Dio, Plinius Mladší, *Epitome de Caesaribus*) epigrafické (CIL, DILS, AE) i numizmatické zbierky (BMC, RIC), z ktorých pri výskume čerpal. Okrem toho využil aj zachované umelecko-historické pramene, a to reliéfy na kamenných stĺpoch z Tarraciny, Neapola a Traianovho oblúku v Benevente.

Štvrtá kapitola (s. 47–82) prináša základné poznatky o vývoji súkromných nadácií (Itália, Afrika, Hispánia) a štátneho fondu (Apeninský polostrov) v geograficko-chronologickej postupnosti. Kapitola pojednáva o jednotlivých nápisoch z rôznych častí ríše a detailne opisuje a analyzuje fungovanie každej jednej nadácie na základe získaných údajov. Čitateľ v nej nájde výpočty počiatočných vkladov, výšku jednotlivých príspevkov na dievčatá a chlapcov, vek podporovaných atď. Do popredia vystupujú informácie z latinských nápisov, ktoré poskytujú svedectvo o alimentačných príspevkoch zo súkromných, ale aj zo štátnych zdrojov.

Ďalšia kapitola s názvom *Systém a pravidlá financovania alimentácie* (s. 83–104) prezentuje fungovanie a detaily systému, prostredníctvom ktorého si štátny fond a súkromné nadácie zabezpečovali pravidelný príjem finančných prostriedkov určených na výplatu výživného. Autor približuje systém pôžičiek na úrok a rieši tiež otázku, kto mohol o pôžičku požiadať. V tejto kapitole pracuje s najrozsiahlejšími epigrafickými prameňmi, ktoré sa týkajú alimentácií (tzv. *tabulae alimentariae* z obdobia vlády cisára Traiana). Prezentuje na nich prvoradú úlohu nadácií a fondu – zabezpečiť pravidelný prísun finančných prostriedkov. Opäť sa potvrdzuje pravidlo, že v dnešnej dobe neexistujú vynálezcovia, iba objavitelia minulých vynálezov. Na podobnom systéme pôžičiek funguje totiž celosvetové hospodárstvo a každý jeden moderný štát.

Šiesta kapitola obsahuje (s. 105–116) analýzu zhromaždených údajov a následnú interpretáciu so zameraním na vybrané otázky spojené s rozdelením alimentačných príspevkov a ich príjemcami. Autor upriamil pozornosť čitateľa na výšku, formu a intenzitu alimentačných príspevkov (peniaze, obilie, olej), počet a vek podporovaných detí (chlapci a dievčatá, iba chlapci, iba dievčatá), ale aj na problém, do akej miery dokázali finančné prostriedky zabezpečiť základné potreby príjemcov dávok (minimálna dávka na prežitie na deň).

Siedma kapitola s názvom *Alimentačný program a jeho správa* (s. 117–133) sa zaoberá administratívnou zložkou, ktorá zabezpečovala celkový chod štátneho fondu a súkromných nadácií. Autor postupne predstavuje jednotlivé typy úradníkov, od najnižších – municipálnych, až po najvyšších – cisárskych. Študuje ich úradné označenia, miesto pôsobenia, povinnosti a kompetencie v rámci správy alimentačného programu. Snaží sa prepojiť jednotlivé informácie z prameňov do ucelenej siete byrokratického aparátu. Podľa informácií o úradných kariérach na náhrobných kameňoch sa o alimentácie na centrálnej úrovni starali úradníci, ktorí dohliadali aj na rímske cesty (*curatores viarum*). Táto kapitola ponúka široký priestor pre ďalší výskum. Je možné, že neprebádaný epigrafický materiál pomôže zodpovedať otázku, ako boli tieto úrady prepojené.

V nasledujúcej, ôsmej kapitole (s. 134–136) autor osvetľuje vzájomný vzťah štátneho fondu a súkromných nadácií. Pracuje s otázkou, či dva aspekty alimentačného programu – súkromné nadácie a štátny fond spolupracovali. Autor predpokladá, že sa neovplyvňovali, boli oddelené a nekonkurovali si. V tejto časti sa nachádza pojednanie o datovaní jednotlivých nápisov. Presné datovanie pomáha ozrejmiť vývoj fondu, lepšie povedané, zodpovedať otázku čo bolo skôr, súkromné nadácie, alebo štátny fond? Kto sa kým inšpiroval? Bolo skôr vajce alebo sliepka?

Deviata kapitola *Odras alimentačného programu na historických pamiatkach* (s. 137–143) odráža dôležitosť tohto sociálneho opatrenia z pozície cisára. Inštitúcia alimentačného fondu a jej vplyv na obyvateľstvo musela byť známa celej ríši. Inak by sa cisári nenechávali zvečňovať na minciach s nápisom ALIM(enta) ITAL(iae) alebo na víťaznom oblúku v Benevente. Tieto kroky prezrádzajú niečo málo o životnej úrovni v Rímskej ríši. Využitie nástrojov sociálnej politiky v propagande namiesto vojenského triumfu naznačuje silnú a zabezpečenú ríšu.

Pre tých, ktorí nemajú čas prečítať si celú knihu, bude určite najzaujímavejšia posledná, desiata kapitola (s. 144–171). Autor v nej hodnotí alimentačný program ako celok a detailne diskutuje o cieľoch štátneho fondu. Pri hľadaní racionálneho zdôvodnenia jeho vzniku sa čitateľ stretáva s niekoľkými teóriami o cieľoch. Primárnym cieľom štátneho fondu bola podpora pôrodnosti ako riešenie úbytku obyvateľstva. Táto teória sa spája s demografickou politikou štátu a s potrebami vojska, ktoré sú však sporné (s. 145). V súčasnosti bádatelia opúšťajú toto jednoznačné stanovisko a ožívajú staré názory na snahu podporiť týmto opatrením poľnohospodárstvo. A hoci moderní ekonómovia odmietajú možnosť, že antické štáty poznali cieľenú hospodársku politiku, pripúšťajú ekonomické následky vyplývajúce z rozhodnutí cisárov. V tomto

bode si dovoliíme nesúhlasiť s modernými ekonómami. Byrokratický aparát Rímskej ríše a jej zákonodarstvo, spolu so zachovanou korešpondenciou Plinia Mladšieho s cisárom Traianom, dokazujú na malej vzorke opak. Ak sa niekde a niekedy plánovalo, tak to bolo v Ríme za vlády tzv. adoptovaných cisárov (98–180 n. l.). Autor zastáva v tomto smere názor, že tvorcovia fondu síce nesledovali jeho založením cieľavedomú podporu poľnohospodárstva, ale uvedomovali si sekundárny vplyv fondu na jeho rozvoj. K napojeniu pôžičiek na poľnohospodárstvo prišlo podľa Kloknera z toho dôvodu, že investícia do pôdy sa v antike považovala za jednu z najbezpečnejších. V záveroch sa autor priklonil k vyhláseniam N. A. Maškina, ktorý sa domnieval, že ak štátny fond mal plniť podpornú úlohu pre poľnohospodárstvo v Itálii, zarúčene z toho vyšiel ako neefektívny nástroj cisárskej politiky. Na druhej strane však Klokner uznáva, že čiastočne splnil úlohu zvýšenia počtu obyvateľstva a celkovo zlepšil každodenný život mnohým rodinám. Z moderného pohľadu sa tak alimentačný program preukázal ako dôveryhodný nástroj sociálnej politiky.

Publikácia obsahuje textovú a obrazovú prílohu (s. 189–206). Textová príloha prináša prehľadný výstup z výskumnej činnosti autora s prehľadom alimentačných obvodov a obcí, so štatistickými údajmi o obciach zahrnutých v alimentačnom programe a s menným zoznamom alimentačných úradníkov na rôznych úrovniach. Prezентuje sa v nej výborne odvedená práca s prameňmi. V obrazovej prílohe čitateľ nájde mapu Itálie so zakreslením obcí, ktoré sa do alimentačného programu zapojili, fotografie mincí cisára Traiana a iných hmotných pamiatok – víťazný oblúk v Benevente alebo archeologický park vo Velei. Do príloh by sme však navrhli doplniť reprodukcie skúmaných nápisov z CIL-u, ktoré by mali väčšiu výpovednú hodnotu ako fotografie architektonických pamiatok. Okrem toho by ideálnym riešením bolo zaradenie ilustrácií na príslušné miesta k textom. Podobne aj finálne údaje výskumu by mohli byť umiestnené v texte. Týka sa to najmä štvrtej, piatej a šiestej kapitoly, v ktorých autor interpretuje primárne pramene. Na tomto mieste by tabuľky z prílohy jednoznačne sprehľadnili zistené údaje.

Napriek tomuto menšiemu diskomfortu pre čitateľa sa autorovi podarilo vytvoriť komplexný obraz o alimentačnom programe v prvých troch storočiach nášho letopočtu. Ako vidno z jednotlivých kapitol publikácie, môžeme ho považovať za dlhodobé, do detailov premyslené a precízne realizované opatrenie na podporu demografickej, vojenskej i sociálnej politiky. O jeho význame svedčí nielen rímska propaganda, ktorá ho aktívne prezentovala ako dôležitú súčasť domácej politiky cisárov, ale aj rozvetvený byrokratický aparát.

Domnievame sa, že recenzovaná práca je inovatívna najmä v tom, že prináša svedectvo latinských nápisov, ktoré stále nepatria k bežne používaným a interpretovaným prameňom. Náписy poskytujú všestranné informácie o bežnom živote obyvateľstva, sú oveľa hodnovernejšie ako napríklad literárne pramene a navyše sa ich počet každým rokom zvyšuje. Okrem toho je knižka jedinečná aj svojim zameraním a obsahom, pretože prináša nové poznatky o sociálnych pomeroch v Rímskej ríši, ktorým sa v minulosti nevenovalo veľa pozornosti.

Záverom možno povedať, že Tomášovi Kloknerovi sa ako prvému doma aj v zahraničí podarilo vydať komplexnú monografiu na tému alimentáčného programu. Jeho práca, charakteristická precíznym spracovaním prameňov, robí malej starovekárskej obci na Slovensku dobré meno. Ostáva len preložiť text do svetového jazyka, aby sa dobré meno nieslo von, do sveta. A samozrejme, aby aj širšia vedecká obec mohla čerpať z cenných informácií, ktoré autor v práci zhromaždil.

Mgr. Mária Gaššová
Slovenská ekonomická knižnica
Oddelenie informačných zdrojov
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: maria.gassova7@gmail.com

REITINGER, LUKÁŠ:
VRATISLAV. PRVNÍ KRÁL ČECHŮ.
ARGO, PRAHA 2017, 533 S.
ISBN 978-80-257-20707

Josef Šrámek

Jak lakonicky předesílá název předmětné knihy, jejím hlavním hrdinou je Vratislav, první z Přemyslovců, jehož skráně ozdobila v polovině osmdesátých let 11. století královská koruna. Autor práce Lukáš Reitinger, působící na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, zde přirozeně nevstupuje na pole neorané. Ponecháme-li stranou fundamentální díla Františka Palackého a Václava Novotného (sám Reitinger ale v obligátním historiografickém úvodu ukazuje, že osoba prvního českého krále poutala pozornost dějepisců již v 17. století), jen v posledních letech se v prostředí domácí medievistiky tématu věnovala řada badatelů, z nichž patří vyzdvihnout především jména Josefa Žemličky, Martina Wihody, Davida Kalhouse či Vratislava Vaníčka. Posledně jmenovaný dokonce věnoval knížeti a králi Vratislavovi celou monografii.¹ Nabízí se tedy otázka, jaký prostor vůbec zůstal pro Lukáše Reitingera?

Lukáš Reitinger si byl zjevně těchto mantinelů vědom. Soudí, že prostředky zvolené jeho předchůdci (z nichž vyzdvihuje přednostně Václava Novotného a Vratislava Vaníčka), tj. využití Kosmovy kroniky coby výchozího rámce, doplněného o svědectví dalších pramenů, své plody přinesly a dnes je již tento postup vyčerpán. Sám pro sebe však našel řešení v inspiraci přístupy moderní evropské medievistiky. Poučen proslulým „životopisem“ francouzského krále Ludvíka IX. z pera Jacquese Le Goffa² se Reitinger rozhodl nejít cestou klasické chronologicky koncipované biografie, čímž by se dostal do problému, jak se vyrovnat se jmenovanou monografií Vaníčkovou, ale zvolil alternativu v podobě klíče tematického, problémového. Odkaz na knihu uznávaného francouzského historika je nepřekvapivě takřka povinnou součástí poznámkového aparátu biografii osobností doby středověku, pohříchu ne vždy však toto přihlášení se k Le Goffově práci hraje větší než jen formální, resp. legitimizační roli. Lze předeslat, že Lukáš Reitinger se tohoto

¹ VANÍČEK, Vratislav: *Vratislav II. (I.). První český král. Čechy v době evropského kulturního obratu v 11. století*. Praha 2004. Tématu se částečně dotýká i další Vaníčková monografie, srov. Týž: *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*. Praha 2007.

² LE GOFF, Jacques: *Svatý Ludvík*. Praha 2012.

nešvaru vyvaroval a v případě jeho knihy je možno hovořit o funkční aplikaci Le Goffova schématu. Cílem Reitingerovy knihy má být podle jeho slov systematická revize relevantních pramenů k vládě Vratislava II., zhodnocení jejich výpovědní hodnoty a diskuse o sporných interpretacích. To je cesta, kterou se Lukáš Reitinger chce přiblížit skutečnému Přemyslovi Vratislavovi, skrytému za oponou pramenů. Víc, než kdy jindy totiž historické prameny představují pro historika spíše soupeře, než pomocníka.

Knihu Lukáš Reitinger otevírá klasickým historiografickým přehledem bádání o životě a době knížete a krále Vratislava. Konstatuje přitom, že čas Vratislavovy vlády se často stal kolbištěm interpretací nacionálních historiografií české a německé a upozorňuje na skutečnost, že do této doby patří také mnohé profilující problémové okruhy, diskutované medievistikou dodnes, počínaje rolí a postavením staroslověnské liturgie a vzdělanosti v českých zemích raného středověku a počátky české listiny a otázkou kulturních styků vůbec konče. Součástí úvodu je také relativně obsáhlé pojednání, v němž Reitinger shrnuje základní chronologii a dobový kontext Vratislavova života, včetně okolností, které jej determinovaly a formovaly, jak na poli domácím, tak zahraničním. Třebaže tedy Lukáš Reitinger nejde cestou klasického životopisu, díky takto koncipovanému úvodu neztrácí ani méně znalý čtenář půdu pod nohama.

Hned první kapitola, autorem trefně nazvaná *Kosmův labyrint*, je klíčová. Dílo svatovítského kanovníka Kosmy zaujímá v dějinách českého středověku zcela výsadní postavení. Je banálním konstatováním, že Kosmas sledoval při psaní kroniky své vlastní cíle, měl své oblíbence a neoblíbence a tomu podle všeho přizpůsoboval i linii vyprávění. Ne nadarmo hovoří česká medievistika o kosmovském dějepisectví, čímž je míněno, že na řadu událostí nazíráme pro nemožnost komparace s jinými prameny výhradně Kosmovými očima. A toto se vztahuje také na osobnost knížete a krále Vratislava a jeho vládu. Řada historiků se zamýšlela nad vztahem panovníka a kronikáře, který zjevně nebyl nejsrdečnější. Otázka ovšem zní, jak moc je Kosmův obraz Vratislava II. shodný se skutečným Vratislavem? Lukáš Reitinger konstatuje, že Vratislavova vláda není pro Kosmu příslovečným zlatým věkem, třebaže český panovník tehdy stanul se ziskem královského důstojenství na mocenském vrcholu, ale spíše určitým předělem a samotný obraz Přemyslovce je rozporuplný. Kosmas na jednu stranu nezpochybňuje Vratislava jako legitimního panovníka, vykresluje jej však v černých barvách jako muže lstivého a pomstychtivého. Klíčová léta Vratislavových úspěchů 1074–1080 kronikář přechází mlčením, přičemž jak trefně postihl naposledy Martin Wihoda, věci nelze vysvětlit tím, že Kosmas pobýval na studiích v zahraničí. Kosmas ne-

doceňuje ani klidnou dobu Vratislavovy vlády, kontrastující s poměry na počátku 12. století, kdy svatovítský kanovník svou kroniku dopisoval. Zdá se, že Kosmova nevráživost vůči Vratislavovi jde až tak daleko, že v díle mlčí o panovníkových zásluhách na rozvoji svatovítského chrámu.

Podobně jako jiní autoři také Lukáš Reitinger rozvažuje nad důvody Vratislavovy neoblíbenosti u kronikáře Kosmy. Dochází k poznání, že odtažitý vztah k panovníkovi není vlastní jen Kosmovi, ale že se podobné indicie objevují i v jiných pramenech jiné provenience. Autor tak konstatuje, že negativní náhled na prvního českého krále nebyl jen a pouze Kosmovou manýrou, ale byl patrně sdílený větší částí soudobé české společnosti. Proč tomu tedy tak bylo? Lukáš Reitinger poukazuje (ve stopách Martina Wihody) na to, jaký důraz klade Kosmas na události roku 1091, kdy Vratislav oblehl Brno. Kampaň, namířená proti moravským knížatům skončila nezdarem, proti otci se postavil dokonce nejstarší syn Břetislav. Sama díkce, kterou Kosmas volí a v níž byla rozpoznána inspirace Sallustiovým popisem Katillinova spiknutí, vede k poznání, že Kosmas dění roku 1091 nahlíží jako na zásadní ohrožení přemyslovského státu. Lukáš Reitinger tak souhlasí s tezí, že zásadním problémem byl pro Kosmu Vratislavův největší úspěch, tj. samo české království. Vratislavova snaha zpřetrhat vazby s tradicí doby knížecí, mj. omezením role českých velmožů, vystoupením proti seniorátnímu ustanovení Břetislava I. a odmítnutím následnictví nejstaršího syna Břetislava (II.) ve prospěch potomků ze svazku s královnou Svatavou, tak (nejen) pro Kosmu znamenala tak dramatické porušení společenské smlouvy a samé sakrální podstaty přemyslovského státu, že vedla k celkovému odsouzení Vratislavovy vlády. Vnímání královské hodnosti jako podpory větší autonomie panovníka přitom dokládá díkce nejen Kosmovy kroniky, ale i s Vratislavem spjatých analů benediktinského kláštera v Pegau.

Jako součást boje za prosazení přemyslovského království Lukáš Reitinger interpretuje také spor mezi bratry Vratislavem a Jaromírem-Gebhardem o znovuobsazení moravského biskupství v Olomouci před rokem 1090 (sama diecéze byla podle jeho soudu Vratislavem na počátku šedesátých let 11. století toliko obnovena, nikoliv znovuzaložena). Reitinger událost nahlíží nikoliv jako příčinu nevráživosti mezi králem a pražským biskupem, naopak upozorňuje, že po faktickém neobsazení olomouckého stolce po smrti biskupa Jana třetí plochy mezi přemyslovskými bratry zmizely a král i biskup vystupovali na zahraničněpolitickém poli v úzké součinnosti. Reitinger proto soudí, že zdrojem sváru nebyla moravská diecéze, od roku 1085 vakantní, ale skutečnost, že biskup Gebhard odmítal zastávat svou roli korunátora, proto král Vratislav uvedl do Olomouce nového biskupa. Spor, který ukončila

brzká Gebhardova smrt, tak byl až důsledkem neshod mezi bratry ohledně odklonu od tradic přemyslovského státu. Proti kterým se postavili také další Přemyslovci, jimž hrozila újma: jak Vratislavův bratr, brněnský kníže Konrád, tak zřejmě odsunutý prvorozenec Břetislav (II.). Sám Břetislav II. otcovo královské dědictví až demonstrativně odvrhl, naopak se hlásil ke sv. Václavovi (Reitinger tak uvažuje, zda v době vlády Břetislava II. netkví počátky ideje o přemyslovském patronovi coby věčném vládcí země) – naopak ke královskému odkazu se hlásil další Vratislavův syn Soběslav I., ne náhodou pocházející z Vratislavova svazku se Svatavou, tj. z královské linie. Vratislavův záměr odvrhnout seniorátní ustanovení svého otce Břetislava I. Lukáš Reitinger nachází také v motivech ražeb králových denárů ze sklonku jeho vlády. O samotném charakteru Vratislavova královského důstojenství byly v minulosti vedeny také nemalé debaty. Lukáš Reitinger ve své knize konstatuje, že v soudobých pramenech nenalezl ani přímé doklady či analogie, které by umožňovaly interpretovat tento královský titul jako pouhou osobní počtu. Autor se dále snaží rozklíčovat nesrovnalosti v Kosmově líčení a datace Vratislavovy korunovace (podle Kosmy v Mohuči, podle říšských pramenů v Řezně), řešení nachází v Kosmově přizpůsobování skutečnosti cílenému negativnímu obrazu krále. Důvodem měla být podle Reitingera právě obnova moravské diecéze po uprázdnění po roce 1085. Posunutím Vratislavovy korunovace tak posílil obraz neoblíbeného Přemyslovce jakožto lháře, porušující ustanovení císařská, papežská i synodální. Obdobně pak hledá správné datum Vratislavovy pražské korunovace, sám se kloní k roku 1086. Dalším tématem se pro Lukáše Reitingera stává Vratislavův záhadný titul polského krále, který mu prameny přiznávají. I toto téma se v nedávné minulosti stalo předmětem obsáhlých diskuzí.³ Lukáš Reitinger přitom přichází s vlastním, poměrně originálním řešením, které vidí ve zkrácení paměti o vzniku tributárního vztahu v závěru vlády knížete Břetislava I., jenž byl posléze politicky využit jak Vratislavem II., tak císařem Jindřichem IV. I zde navíc svou roli sehrál kronikář Kosmas, skládající svůj příběh dějin českého národa.

Další velký tematický oddíl je zařazen problematikou Vratislavova vztahu k Vyšehradu. I to představuje tradiční téma domácí medievistiky.⁴ Vyšehrad-

³ KALHOUS, David: *Koruna česká a polská? Střetávání Boleslava II. a Vratislava II. na cestě za královskou korunou*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická, C, 50, 2001, s. 501–516; WIHODA, Martin: *Polská koruna českých králů*. Český časopis historický, 102, 2004, s. 721–744; ŽEMLIČKA, Josef: „Polská koruna“ Vratislava II., aneb čím ho (ne)mohl obdařit Jindřich IV. *Glosy ke středověké korunovační symbolice*. Český časopis historický, 104, 2006, s. 1–46.

⁴ Srov. alespoň *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092)*. Praha 1992; *Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťan-*

ský okrsek byl úzce spjat jak se samotným Vratislavem II., jeho fundační aktivitou, tak se samotnou idejí přemyslovského království. Je proto jen logické, že prameny vyšehradské provenience skýtají jiný obraz Vratislava II. než je tomu v kronice svatovítského kanovníka Kosmy. Lukáš Reitinger to ilustruje na vyšehradské recenzi Kosmovy kroniky, z níž opisovač převzal jen část a zcela vypustil pasáže, které neladily s jeho vlastním náhledem na krále Vratislava. V souvislosti s vyšehradskou literární tvorbou Lukáš Reitinger vystupuje na podporu Bachmannovy myšlenky, že Kosmův pokračovatel, známý jako Kanovník vyšehradský, ve skutečnosti tvořil ve skriptoriu svatovítském. V neposlední řadě se Reitinger vyslovuje také k problematice vyšehradské diplomatiky či okolnostem vzniku Kodexu vyšehradského. Autor relativizuje tvrzení, že hlavním důvodem vzniku vyšehradské kapituly a přesunu panovnícké rezidence byla animozita mezi přemyslovskými bratry. Vyšehrad sám měl starší kořeny, jeho význam v dějinách země nezačíná až s Vratislavovou vládou. A především, opuštění Pražského hradu s jeho sakrálním nábojem ve prospěch biskupa by pro Vratislava znamenalo risk. Přitom na Vyšehrad nelze podle Reitingerova soudu pohlížet ani jako na soukromou rezidenci panovníka. Řešení autor opět nalézá v ideji království, ve Vratislavově snaze o založení nové vladařské a sídelní tradice, spjaté s novou královskou rodovou linií. Sympaticky však jedním dechem připouští, že nejenže si Vratislavovy hypotetické plány domýšlíme, ale také ani nevíme, zda, jak a nakolik se proměňovaly v čase či jak moc je Vratislav dokázal naplnit. Méně zřejmé už je, zda měl Vyšehrad nějakou souvislost s Vratislavovou ambicí získat pro své království arcibiskupství, jak se v literatuře zvažuje. Lukáš Reitinger shrnuje, že přímý doklad pro tento záměr postrádáme, přesto však indicie, ukazující tímto směrem existují.

Vratislav II. však zasáhl do vývoje nejen Vyšehradu, ale i dalších institucí. I zde tak Lukáš Reitinger hledá stopy paměti na prvního českého krále, aby našel oporu v proniknutí za obraz, vykreslený Kosmou. Svou pozornost tak upíná k benediktinským klášterům Hradisko u Olomouce, na Ostrově u Davle, na Sázavě i v Opatovicích nad Labem a v neposlední řadě v Pegau. V letopisech hradištského kláštera je však Vratislav zastíněn svým bratrem Otou, olomouckým knížetem, nevelký otisk panovník zanechal také v nekrologích

---

skému miléníu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla. Ed. NECHVÁTAL, Bořivoj – HUBER, Jiří – KOTOUS, Jan. Kostelní Vydří 2001; *Královský Vyšehrad 3. Sborník příspěvků ze semináře Vyšehrad a Přemyslovci.* Ed. NECHVÁTAL, Bořivoj. Kostelní Vydří 2007; *Královský Vyšehrad 4. Sborník příspěvků ze semináře 940 let Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě.* Ed. NECHVÁTAL, Bořivoj. Praha 2012; MERHAUTOVÁ, Anežka – SPUNAR, Pavel: *Kodex vyšehradský. Korunovační evangelista prvního českého krále.* Praha 2006.

olomouckého biskupského kostela (což je Reitingerovi oporou pro tvrzení, že moravská diecéze byla za vlády Vratislava pouze znovuobsazena). Podnětná je zde Reitingerova úvaha, zda Kosmou zmiňované privilegium moravské církve není později ztracená písemnost, doprovázející právě obnovu moravské diecéze na začátku 60. let 11. století. Naopak větší otisk zanechal Vratislav II. v kronice anonymního sázavského mnicha. Ten dobu krále Vratislava vykresluje v pozitivních barvách jako dobu rozkvětu kláštera po předchozím nelehkém čase za vlády jeho bratra Spytihněva II. a staví ji do jistého kontrastu s vládou Vratislavova syna Břetislava II. Přesto však i tyto pasáže končí konstatováním, že za Kosmou vytyčenou oponu není snadné nahlédnout.

Posledním okruhem, na který se Lukáš Reitinger zaměřuje, je ohlas Vratislavovy vlády za hranicemi jeho „regna“ – ať už v říši, Polsku anebo v Uhrách. Konstatuje, že jméno českého knížete bylo známo po celé řadě míst soudobé Evropy, samozřejmě především v důsledku Vratislavovy zahraniční politiky a zapojení do soudobých střetů na straně panovníků sálské dynastie. To ovšem předjímá i výsledný obraz českého vládce, který zpravidla nehýří jasnými odstíny, naopak je vymalován v tmavých barvách. Jak totiž Reitinger resumuje, pozornosti se českému knížeti dostalo především u příznivců papežské strany, zatímco prameny strany císařské buď chybí anebo o českém angažmá mlčí. Dokonce ani Vratislavovo povýšení na krále nevzbudilo větší ohlas, jak autor dokládá. Existují však i pozitivní ohlasy. Vratislav II. se objevuje jako donátor, vzpomínán je např. v nekrologiu opatství Weißenstephen ve Freisingu, zajímavé ohlasy, která Lukáš Reitinger podrobně analyzuje (a relativizuje tak úsudek Václava Novotného), se dochovaly letopisech kláštera Alttelle či v rukopisech řezenského kláštera sv. Jimrama. Výsadního postavení se ovšem v Reitingerově textu dostává opatství sv. Jakuba v Pegau. Se zakladatelem kláštera Wiprechtlem z Grojče pojily krále Vratislava úzké, nejen rodinné vazby, ba dokonce se český král stal spoluzakladatelem pegavské fundace. Tím si pak vysloužil bohatou pozornost tamních mnichů, jejichž memorie tvoří alespoň částečně zrcadlo kronice Kosmově. Český panovník Vratislav je jedním z hrdinů pegavských letopisů, on i jeho nejbližší rodina si vysloužili místo i na stránkách pegavského nekrologia. V této kapitole se také Lukáš Reitinger obsáhle věnuje otázce královských insignií krále Vratislava a královny Svatavy, jejich původu, významu i dalším osudům, včetně proslulého kopí, darovaného Vratislavovi císařem Jindřichem IV. po bitvě u Flarchheimu. Zde Lukáš Reitinger přesvědčivě argumentuje ve prospěch teze, že právě toto kopí, původně kopie říšského svatomořického/Longinova kopí, se posléze stalo kopím sv. Václava, které se v pramenech poprvé objevuje roku 1126 a mizí po roce 1260. Právě toto kopí mělo být podle autora jediným

pozůstatkem Vratislavova království, který pád jeho ideje přečkal a stal se součástí života Čech knížecích.

Obsáhlá monografie Lukáše Reitingera představuje inspirativní, obohacující čtení. Autor zvolil vhodnou koncepci a uspěl též v její realizaci. Zdárně obsáhl široké spektrum pramenů i literatury domácí i zahraniční provenience, čemuž jistě napomohla skutečnost, že se svým tématem strávil řadu let. Sám v úvodu konstatuje, že rodný list práce je datován rokem 2004 a v průběhu let dalších si autor předpřipravil půdu řadou přípravných studií. Talent, píle, badatelská vytrvalost a heuristická poctivost jsou dále doplňovány vhodně aplikovaným interdisciplinárním přístupem. Třebaže gros Reitingerových informačních zdrojů představují prameny písemné, autor neváhá opřít své vyprávění i o svědectví dalších pramenů a poznatků jiných vědních disciplín, které zdařile a organicky začleňuje do svého výkladu. Třebaže na první pohled text Reitingerovy knihy působí dojmem sebraných analytických studií, jejich uspořádání je funkční, přes mnohost reflektovaných témat neztrácí ze zřetele svou hlavní linii a ve výsledku skýtá poměrně celistvý obraz životního díla knížete a krále Vratislava II., resp. historie vzestupu a pádu prvního českého království.

Nepochybně ne všechny autorovy teze budou přijaty, o řadě z nich se patrně povede (resp. měla by se vést) další diskuze. V první řadě to platí pro Reitingerův obraz Vratislavova království a interpretace Kosmova vztahu k němu, resp. samotnému králi Vratislavovi. To však nic nemění na tom, že Lukáš Reitinger vychází z hluboké znalosti pramenů a literatury, přičemž se nebojí domýšlet to, o čem prameny mlčí nebo kde si myslí, že nabízí pokřivený obraz. Podstatné je, že čtenář v textu vždy rozliší, kdy hovoří prameny a kdy sám Reitinger. Samu snahu autora vydat se jinými, než obvyklými cestami pokládám za přínosnou, nehledě na fakt, že Reitingerův text v dobrém slova smyslu provokuje k přemýšlení i nad zdánlivě vyřešenými (anebo naopak nevyřešitelnými) otázkami. Vlastně největší „výtku“ lze směřovat vůči názvu. Čtenář, který by snad očekával klasickou biografii středověkého panovníka, bude totiž dost možná zklamán. Nelze se zbavit dojmu, že vhodnější byl název původní disertační práce *Král Vratislav ve svědectví soudobých pramenů*. To však nic nemění na kvalitě obsahu. Přestože ani Lukáš Reitinger nemůže říci, že se dopídl skutečné osobnosti Vratislava II. (sám v závěru trefně přiznává, že se jedná o matný obraz, odrážející se v pokřivených zrcadlech pramenů, zvláště Kosmovy kroniky), jeho vidění (jehož subjektivitu autor nezastírá) krále Vratislava je plně legitimní a cesta, kterou k němu autor dospěl, může sloužit jako příklad k následování. České mediévistice se v posledních letech podařilo prorazit si cestu také k zahraničním

čtenářům, především prostřednictvím specializované ediční řady nakladatelství Brill, jakkoliv ne každou zde vyšlou práci je možno s klidným svědomím označit za výkladní skříň české historiografie. Jsem však pevně přesvědčen, že podobnou šanci by si zasloužila i monografie Reitingerova. Svým tématem s nepochybným zahraničním přesahem i formou a kvalitou zpracování má totiž potenciál na to, aby vstoupila do širší (středoevropské) debaty.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Historické oddělení
Opletalova 334
500 01 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

**MÁCHOVÁ, MARKÉTA – ORLITA, ZDENĚK –
STABRAVA, PAVEL (EDS.):
ŘÍŠE PRASTARÁ, MOCNÁ I ZKROCENÁ:
LES NA KRAVAŘSKU MEZI STŘEDOVĚKEM
A INDUSTRIALIZACÍ: DOPROVODNÁ PUBLIKACE
K VÝSTAVĚ.
MUZEUM NOVOJIČÍNSKA,
PŘÍSPĚVKOVÁ ORGANIZACE.
NOVÝ JIČÍN 2017, 350 S.
ISBN 978-80-87359-25-9.**

Jakub Novák

Velmi úspěšná výstava novojičínského muzea, oceněná cenou Gloria musaealis 2017 za nejlepší muzejní výstavu roku, svým interdisciplinárním a moderním pojetím jistě oslovila nejen zájemce z řad laické, ale i odborné veřejnosti. Vytvoření publikace, která by formou tištěného textu prezentovala autory demonstrované pojetí lesa na Kravařsku, tak bylo očekávaným vyvrcholením expozice.

Kolektiv autorů, z nichž prim bezpochyby hraje Zdeněk Orlita, který má za sebou například již podobně pojatý projekt muzea Oderska (Obstwald – cesta hraběcím lesem), si jako výchozí tezi projektu stanovil představit les jako: „...téměř všudypřítomný fyzický a mentální prostor, ovlivňující hospodaření i každodenní myšlení tradičních vesnických komunit na Kravařsku.“ (str. 15). Úsilí tvůrců vypořádat se s tak široce pojatým konceptem, časově ohraničeným středověkem na jedné straně a industrializací na straně druhé, pak podporuje nejen studium archivních pramenů, ale rovněž analýza vývoje zalesnění, význam pohádek a mýtů a rovněž znalost místní fauny a flóry. Prostá ambice, vytvořit doprovodnou publikaci k výstavě, již si návštěvník může odnést domů jen co by upomínku na svou návštěvu, by byla v takto pojatém zaměření jistě nedostatečná.

Hned na úvod je třeba zdůraznit, že podobně laděný titul nemá v českém prostředí obdoby a je rozhodně dobře, že se autoři nebáli přijít s něčím novým a neobvyklým. Les na Kravařsku jako takový je ve sledovaném časovém úseku představen zejména v kapitolách Zdeňka Orlity. Prolíná se v nich

důsledná analýza dostupných písemných pramenů, doplněných o poznatky z historických map, ale rovněž i z etnografie. Právě autorovy pasáže patří v recenzované publikaci k těm nejzdařilejším.

Zdeněk Orlita se rovněž soustředí na analýzu vývoje pohádkového příběhu o červené Karkulce. Postupuje chronologicky od jeho prvních méně známých verzí, až po současnější variantu bratří Grimmů. Mimo jiné se nezapomíná zaměřit na problematickou postavu vlka, která, než dospěla ke své současné pohádkové charakteristice, prodělala zajímavý vývoj. Velmi dobře se autorovi daří postihnout nejen symbolickou roli tohoto predátora, ale i jeho faktickou přítomnost (někdy spíše nepřítomnost) ve sledované oblasti. Četné písemné zprávy o lovu jakéhokoli vlka, který jen zanechal stopu na území jednotlivých panství, jsou jasným vysvětlením téměř úplné absence této šelmy v naší soudobé krajině.

S následujícími kapitolami je však stále více cítit odklon od oblasti Kravařska. Autoři limitováni nedostatečným množstvím písemných pramenů, jsou čím dál tím víc nuceni hovořit o obecné problematice. Částečně se to projevuje již v (jinak rozhodně zdařilé) kapitole Pavla Stabravy, jehož pojednání o lesních řemeslech již postrádá více konkrétnějších dokladů z Kravařska.

Nejvýrazněji však Kravařsko opouští Giuseppe Maiello. Svou kapitolu zaměřenou na Lykantorpii a vlkodlaky zcela odštíhl od studované oblasti a podává jen obecný přehled o této problematice v průběhu dějin. Přestože můžeme tušit, že i lidé na Kravařsku v tyto bytosti věřili a nějak se před nimi chránili, pokud pro to autor nenachází konkrétní doklady, například alespoň v podobě pověstí, zůstává otázkou, zda má tato kapitola v publikaci svůj nezpochybnitelný význam.

Zatím co první část publikace je orientována spíše historicky, druhá část seznamuje s exponáty z oblasti zoologie a botaniky. Čtenáři je tak představena, formou pestré a graficky velmi zdařilé obrazové dokumentace, fauna a flóra kravařského regionu.

Obrázky zvířat a rostlin doplňují základní informace, které jsou provázány i s odkazy na dobovou literaturu. Konkrétní historické doklady zvířat a rostlin na Kravařsku pak čtenář může najít v kapitole Ladislava Hoskovce, který dohledal zmínky o rostlinách z Kravařska v botanické literatuře první poloviny 19. století, nebo Markéty Máchové, která zase prezentuje ornitologickou sbírku Josefa Tálského, badatele působícího na německé nižší reálné škole v Novém Jičíně.

Publikace výstavy o lese na Kravařsku mezi středověkem a industrializací je rozhodně záslužným počinem. Autorský kolektiv představil z velké části

zdařilé kapitoly, které les uchopují skrze různé odborné disciplíny. Je však otázkou, zda celkový dojem, který si člověk odnesl z výstavy, kde ona avizovaná komplexnost byla přímo hmatatelná, nabízí také předkládaná publikace. Tento pocit by snad mohla navodit závěrečná pasáž, která by na sebe příliš ostře navazující kapitoly propojila. Takovou kapitolu však čtenář v knize nenajde a je tedy na něm, zda si dokáže jednotlivé texty uspořádat tak, aby mu umožnily vnímat les na Kravařsku tak, jak to autorský tým zamýšlel.

Mgr. Jakub Novák
Na Pastvinách 142/12
724 00 Ostrava – Proskovice
Česká republika
e-mail: jakub.novak04@upol.cz

POLÁCH, RADEK:
ŽEROTÍNSKÝ ZÁMEK V NOVÉM JIČÍNĚ.
MUZEUM NOVOJIČÍNSKA.
NOVÝ JIČÍN 2017, 198 s.
ISBN 978-80-87359-23-5.

*Josef Svoboda*¹

Kniha *Žerotínský zámek v Novém Jičíně* od Radka Polácha, kterou vydalo Muzeum Novojičínska, trochu klame svým názvem. Pokud by totiž čtenáře zajímal přímo zámek v Novém Jičíně, bude z konceptu této monografie spíše zklamán. Publikace je rozdělena do osmi velmi krátkých kapitol, z nichž se prvních pět věnuje historii zámku a zbylé tři historii Muzea Novojičínska a výstavám zde pořádaným. Mezi těchto osm kapitol je rozděleno pouze celkem 19 stran obsahujících text, zbytek publikace je věnován ikonografickému materiálu souvisejícímu se zámkem a muzeem. I z tohoto hlediska je poněkud problematická absence úvodu, kde by autor vysvětlil, co bylo jeho záměrem a proč pro popis historie Žerotínského zámku a Muzea Novojičínska použil právě tento formát. Poměrně dost prostoru je totiž místo zámku věnováno muzeu.

Publikace je zaměřena na širší publikum, o čemž vypovídá absence poznámkového aparátu i velice krátké kapitoly, které zde fungují pouze jako doplněk k obrazovým přílohám. Jako hlavní pramen autor uvádí Stavebně historický průzkum Zámku v Novém Jičíně zpracovaný v roce 2004, další prameny pak uvádí už velice nekonkrétně jako archivní fondy z NPÚ, ZA v Opavě, SOkA v Novém Jičíně a Stavebního úřadu v Novém Jičíně. Je tedy těžké soudit, jaké archiválie a konkrétní fondy autor využil. Z literatury autor pracoval s poměrně velkým počtem česky i německy psaných titulů o Novém Jičíně a okolí, včetně děl z 19. století.

Po obsahové stránce se kapitoly v krátkosti věnují stavebnímu vývoji zámku, historii jeho držitelů i využitím stavby zámku v moderní době. Poslední tři kapitoly představují dějiny Muzea Novojičínska, osobnosti v jeho čele a muzejní expozice. Vlastní kapitolku dostala i místní sbírka klobouků a pokrývek hlavy, která je údajně největší na světě. Zvolená koncepce knihy je sice legitimní, ale některé čtenáře s hlubším zájmem o historii může nepoměr mezi psanou a obrazovou částí publikace nepříjemně překvapit.

¹ Autor příspěvku je doktorandem Katedry historie FF UP v Olomouci.

Tímto se ale dostáváme k největšímukladu této knihy, k ikonografickému materiálu. Podařilo se zde shromáždit značné množství fotografií, plánků i kreseb zámku a v něm se nacházejících výstav. Cenné jsou především shromážděné staré veduty Nového Jičína a zdejšího zámku. Tyto materiály autor získal jak z Muzea Novojičínska, tak z českých i zahraničních archivů či soukromých sbírek. Zaměření na obrazové materiály je patrné i ze čtvercového formátu knihy.

Publikaci se nevyhnulo ani pár překlepů či omylů (např. v textu je zmíněno založení Tereziánské akademie v roce 1746, na přemalovaném obrázku jejího erbu je uvedeno 1745, dvakrát je v knize stejný obraz Ferdinanda II. atd.). Vzhledem k zaměření a konceptu knihy jsem také nepochopil zařazení jmenných seznamů zámeckých hejtmanů a regentů velkostatku ve třetí kapitole. Laické veřejnosti, které je kniha určena, nic neřeknou a pro odborníky zde bude problematická absence pramene, ze kterého autor čerpal. Navíc seznam není nijak okomentovaný (třeba proč jsou mezi zámeckými hejtmany v 18. století mnohaleté mezery).

Celkově je publikace zaměřená spíše na laickou veřejnost se zájmem o Muzeum Novojičínska a jeho historii. Čtenář, který by se podrobněji zajímal o samotný zámek, musí být nutně zklamán velice stručnými kapitolami připomínajícími spíše jenom krátkého doprovodného průvodce k obrazovému materiálu. Už z toho důvodu je název knihy trochu zavádějící, což přiznává i absence jasného úvodu s vymezením autorova záměru. Na druhou stranu je však potřeba ocenit shromážděné obrazové přílohy, které pomáhají lépe představit Žerotínský zámek a Muzeum Novojičínska potenciálním návštěvníkům, kterým je kniha nejspíše primárně určená. Odborné veřejnosti nebo čtenářům zabývajícím se dějinami Žerotínského zámku publikace nové informace nepřinese, může je ale potěšit bohatým obrazovým materiálem.

Mgr. Josef Svoboda
Rybářská 643
696 62 Strážnice
Česká republika
e-mail: svoboda.jf@seznam.cz

MICHAL JÁROŠ:
HYBSKÁ LESNÁ ŽELEZNICA.
KAPITOLA Z DEJÍN SLOVENSKEHO ŠTÁTU.
VYDAVATELSTVÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY UP,
OLOMOUČ 2017, 310 S.
ISBN 978-80-87895-82-5

Aleš Zapletal¹

Předkládaná práce je druhým monografickým dílem Mgr. Michala Jároše, doktoranda Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Michal Jároš vystudoval na téže fakultě obory archivnictví a historie; jako doktorand zde působí od roku 2015 v oborech archivnictví a pomocné vědy historické. Specializuje se na slovenské regionální dějiny, konkrétně na podtatranský region Horný Liptov a jeho církevní, hospodářské a společenské dějiny.² Tématu se věnuje dlouhodobě; již v bakalářské práci pojednal o vývoji farního úřadu Římskokatolické církve v hornoliptovské obci Hybe.³ Ve své první monografii, vydané v roce 2016, přibližuje život Jakuba Grajchmana, hybského rodáka, duchovního a básníka, činného ve slovenském národním hnutí ve druhé polovině 19. století.⁴ Práce o hybské lesní železnici je rovněž završením mnohaletého bádání, zahájeného již v roce 2008 v rámci studentské odborné činnosti na střední škole. V roce 2014 autor představil dílčí výsledky výzkumu na celostátní studentské vědecké konferenci v Pardubicích a jeho studie k tématu byla vydána ve sborníku, který z konference vzešel.⁵ Monografie *Hybská lesná železnica. Kapitola z dejín Slovenského štátu* navazuje přímo na tuto studii a podstatně rozšiřuje původní stručný výklad o výstavbě, provozu a likvidaci lesní železnice. Ten je nyní zasazen do širších souvislostí – hospodářská situace válečné Slovenské republiky, vývoj dřevařského a papírenského průmyslu v regionu, dění ve Spolku bývalých ur-

¹ Autor příspěvku je doktorandem Katedry historie FF UP v Olomouci.

² Informace o autorovi jsou převzaty z obálky recenzovaného titulu.

³ JÁROŠ, Michal: *Římskokatolický farský úřad v Hybiach (1675–1968)*. Olomouc 2012 (bakalářská práce).

⁴ JÁROŠ, M.: *Jakub Grajchman: národno-emancipačné úsilie v kontexte života a tvorby slovenského národovca druhej polovice 19. storočia*. Olomouc 2016.

⁵ JÁROŠ, M.: *Hybská lesná železnica – príbeh víchrice*, in: Historie 2013. Sborník prací z 19. celostátní studentské vědecké konference konané 3.–4. dubna v Pardubicích. Pardubice 2014, s. 67–90.

bárníků v Hybiach a životních příběhů pamětníků, kteří se osobně podíleli na stavbě nebo provozu železnice.

Hybská lesní železnice byla vybudována pro dopravu dřeva z polomu v Sihlách, vzniklého v důsledku větrné smršti, k níž došlo na počátku září 1941. Vystavěla ji papírna v Ružomberku jako efektivní a levný způsob dopravy dřeva z jinak obtížně přístupného místa v močálovité oblasti. Délka železnice činila asi osm kilometrů. Spojila polom v Sihlách s lokalitou zvanou Úvrtec, kde na ni navazovala zpevněná cesta do Hýb; dále vozily dřevo nákladní automobily. Železnice byla úzce spojena s nutností vyvézt dřevo stromů popadaných při větrné smršti, žádnému jinému účelu nesloužila, ani se o tom neuvažovalo; osobní doprava oficiálně povolena nebyla. Po ukončení vývozu kalamitního dřeva ze Sihál byla trať zlikvidována. Provoz tedy trval pouze necelé dva roky, v letech 1943 a 1944. Ve vývoji lesních železnic na Slovensku jako svébytné kapitole slovenských hospodářských dějin tak stojí na okraji, ve srovnání s „velikány“ jako Povážská lesní železnice nebo Čiernohronská lesní železnice s délkou sítě přes 100 kilometrů, funkční osobní dopravou a provozem trvajícím několik desítek let. Hybská lesní železnice zůstávala dlouhá léta stranou pozornosti historiků. Vzhledem k významu, jaký měla v dané době pro obec Hybe, respektive širší okolí, a k tomu, že si ji pamětníci uchovali v živých vzpomínkách, lze práci Michala Jároše z hlediska historické vědy jednoznačně pokládat za relevantní.

Osnovu práce tvoří citát z dobového článku k slavnostnímu otevření železnice v červenci 1943 v časopise *Tatranský Slovák*: „Postavila ju [lesní železnici] v dohode s vedúcimi činitelmi obce a bývalého urbáru Slovenská papierení úč. spol. v Ružomberku, aby mohla vymanipulovať a bez značného poškodenia poľa a lúk vyviešť drevo z vývratov a polomov, ktorých je tu značné množstvo a ktoré zakúpila.“ Výklad je strukturován do tří kapitol, přičemž podkapitoly jsou uvozeny částmi zmíněného citátu. Jednotlivé kapitoly postupně odpovídají na otázky kdo, proč a jakým způsobem železnici vybuďoval. První kapitola na jedné straně popisuje ružomerskou papírnu, respektive širší kontext vývoje dřevařského a dřevozpracujícího průmyslu v regionu (s přesahem několika staletí zpět), na straně druhé je stručně představena obec Hybe a „Spolok bývalých urbárníků v Hybiach“ jako majitel lesa, kde se nacházel polom Sihly a kam tedy lesní železnice vedla. Kapitola druhá se zaměřuje na větrnou smršť v září 1941, která byla prvotním impulsem výstavby, a zabývá se také celkovou situací v dřevozpracujícím průmyslu, tehdy se potýkajícím s nedostatkem základní suroviny a její vysokou cenou. Kapitola se dále zaměřuje na samotný polom v Sihlách a na zpevnění cesty Hybe – Úvrtec jako součást vzniku dopravního mikrosystému pro vývoz

kalamitního dřeva. Třetí kapitola sleduje vlastní železnici, její výstavbu, slavnostní otevření, provoz a následnou likvidaci. Výklad tedy postupuje od uvedení souvislosti k jádru tématu práce; souvislosti jsou přitom pojaty poměrně široce a nesledují jen jednu linii. Díky úvodnímu citátu, jehož části se vrací i v názvech podkapitol, však výklad zůstává dostatečně kompaktní. Ke třem kapitolám přistupuje čtvrtá představující konkrétní pamětníky – aktéry výstavby nebo provozu. Vzpomínky pamětníků jsou sice citovány i v předchozích kapitolách, ale zde jsou sledovány jejich osobní příběhy, jejichž součástí je zkušenost se železnici do Sihál. Toto řešení, jak dát pamětníkům v práci poněkud více prostoru, se jeví jako vhodné, neboť začlenit osobní příběhy do předchozího výkladu by bylo obtížné. Celkově lze říci, že práce má promyšlenou kompozici, tvoří ucelené dílo, umožňující nahlížet téma z různých úhlů. Závěr práce, pojatý jako otevřené, živé zakončení, může na první pohled vzbuzovat rozpaky tím, že přináší nové informace, ve vlastním výkladu nezmiňované, například vzpomínky na svezení se dřevařským vláčkem. Při pozornějším čtení ovšem zjistíme, že to je funkční pojetí: závěr hodnotí důsledky existence hybské železnice pro jednotlivé aktéry, a je tedy plnohodnotnou součástí výkladu, ne „přílepkem“ obsahujícím poznatky, jež nebylo možno zařadit jinnam.

Kladem práce je také bohatá fotografická příloha – dobové fotografie jsou jednak zařazeny do vlastního výkladu, jednak na konci knihy, kde je rovněž několik snímků pořízených autorem, zachycujících současnou podobu míst, kudy železnice vedla. Navíc je přiložen CD-ROM s necelými dvaceti minutami unikátního dobového filmového záznamu ze slavnostního otevření a provozu, doplněný o několik dobových fotografií a snímků ze současnosti. Film obsahuje titulky shrnující hlavní fakta o železnici, čímž může sloužit popularizačním účelům, a v tomto smyslu je užitečným protějškem výkladu.

Michal Jaroš vytvořil celistvé dílo o dříve opomíjené lesní železnici, která se přes krátkost své existence zapsala do paměti obyvatel blízkého okolí, a zachytil jejich jedinečné vzpomínky. K tomu byl nejvyšší čas; někteří z nich se již dokončení práce nedočkali. Vedle toho je monografie solidním příspěvkem k dějinám obce Hybe a jejího okolí, respektive regionálním dějinám válečné Slovenské republiky. Za povšimnutí stojí i metodika práce s pamětníky, nechávající zaznít rozličné vzpomínky v jejich odlišnosti i protikladnosti, aniž by se snažila uvést všechny rozpory do souladu. Svěbytným způsobem tak dílo upozorňuje na to, že i (na první pohled) drobná epizoda má při pozornějším zkoumání komplexní vnitřní strukturu vztahů, do nichž může historik pronikat.

Mgr. Aleš Zapletal
Sladkovského 277/61
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: zapletal.alda@gmail.com

NĚMEČEK, JAN A KOLEKTIV:
KAPITOLY Z OSVOBOZENÍ ČESKOSLOVENSKA 1945.
NAKLADATELSTVÍ ACADEMIA – MAFRA, A. S.
PRAHA 2017, 269 S.
ISBN 978-80-202-2781-8.

Veronika Klečková¹

Téma osvobození Československa z nacistické nadvlády a události posledních několika měsíců druhé světové války na našem území nepřestává přitahovat současného čtenáře ani po více než sedmdesáti letech. Publikace autorského kolektivu předních českých a slovenských historiků přináší v celkem dvaadvaceti studiích rychlou a přehlednou orientaci v mnoha zajímavých a do dnešní doby diskutovaných problémech, stejně jako v otázkách, které jsou široké veřejnosti nepříliš známe. Komplexně zpracovaná kolektivní monografie se tak bezpochyby stane přínosnou nejen pro nadšence historie ale zároveň i pro odbornou veřejnost, a to díky množství stručných, leč obsahově hodnotných studií.

Publikace působí svým obsahem a celkovou strukturou textů jako pomůcka pro výuku historie na středních nebo vysokých školách. Jednotlivé kapitoly jsou v samém závěru knihy doplněné o přehledné kalendárium událostí jednotlivých dnů od 10. dubna do 30. května 1945 a dále výběrem ze šesti medailonků zapomenutých osobností československé armády, praporepublikové politické scény, domácího i zahraničního odboje a v neposlední řadě také obětí nacistických zvěrstev. Vítaným zpestřením je také množství dobových fotografií, které doplňují každou z kapitol. Výběr fotodokumentace je vskutku obsáhlý a většinové procento snímků pochází z fotoarchivu VÚA–VHA.

Publikace vznikla na základě spolupráce pracovníků oddělení dějin 20. století Historického ústavu Akademie věd ČR a pracovníků z Centra právněhistorických studií Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Jedenáctičlenný autorský kolektiv vedl doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., který je vedoucím oddělení dějin 20. století Historického ústavu AV ČR. Autoři při psaní svých textů vycházeli z množství edičních pramenů, pamětí a odborné literatury především české provenience, jejichž seznam je připojen v závěru knihy, kde

¹ Autorka recenze je doktorandkou Katedry historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

čtenář nalezne rovněž jmenný rejstřík. Nutno podotknout, že celá publikace vznikla bez nutnosti vedení vlastního archivního výzkumu, jelikož po obsahové stránce byla již témata obsažena v knize, dostatečně zpracována celou řadou historiků v předešlých letech. Kapitoly z osvobození Československa 1945 recenzoval emeritní profesor Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Osvobozování československého území lze považovat za komplexně zpracované téma. U již publikovaných prací lze hovořit spíše o dobově podmíněných výstupech či o jednostranném zpracování tématu, ať už z politického nebo vojenského hlediska. Tento vývoj odráží rovněž stav výzkumu Protektorátu Čechy a Morava, který se z časového hlediska s recenzovanou knihou překrývá a v mnohém prolíná. Autorský kolektiv si tak vytyčil za cíl zmapovat vojenské, politické, společenské a diplomatické dějiny let 1944 a 1945 takovým způsobem, aby v rámci jejich širokého záběru proces osvobozování Československa představoval ústřední téma.

Obsah knihy je značně rozsáhlý, jak již bylo zmíněno v úvodu, publikace je tvořena celkem dvaadvaceti kratšími studiemi. Čtenář jistě ocení důmyslnost, s jakou na sebe jednotlivé kapitoly navazují. Celkový dojem je po obsahové stránce velmi dobrý. Kapitoly jsou členěny chronologicky tak, jak šly dějinné události za sebou. I když titul nese název Kapitoly z osvobození Československa 1945, není předmětem knihy pouze osvobození rok 1945. Autorský kolektiv se snaží ozřejmit problematiku osvobozování Československa v širokém kontextu dějinných událostí a věnuje tak pozornost celé řadě momentů předcházejících jara 1945. Studie poskytují rychlou a základní orientaci v mnoha často diskutovaných problémech, jako je otázka Slovenska za války, československých prezidentských dekretů, sfér vlivu mezi východem a západem, nacistických koncentračních táborů, účasti Vlasovců na osvobození Prahy či podobě česko-slovenských vztahů po skončení druhé světové války.

Autoři soustředili své studie do několika rovin. Stěžejní část celé knihy je věnována osvobozování našeho území a lze tak hovořit o rovině vojenské, která je zaměřena nejen na průběh bojů na československém území, ale i na obecný nástin vojenských operací v daném období. Dále zde nacházíme rovinu mezinárodně-politickou, která se věnuje objasnění složitosti zápasu o obnovení a mezinárodní uznání republiky v původních hranicích. Některé ze studií jsou věnovány popisu proměny vztahu velmocí k exilové reprezentaci v Londýně a především politickým okolnostem, které vedly k začlenění Československa do sféry sovětského vlivu.

Ze zvoleného názvu knihy by se dalo usuzovat, že největší pozornost v ní bude věnována vojenským operacím souvisejícím s osvobozováním Československa v roce 1945. Autorský kolektiv se tohoto tématu chopil vskutku na výbornou. Kapitoly věnující se osvobozování našeho území Spojenci, tvoří podstatnou část celku. Zachycují přitom jak hlavní tažení spojeneckých vojsk na východě a západě, tak osvobozovací boje na našem území, které jsou popsány velmi přehledně. V knize nechybí obecné úvahy o vojenských cílech jednotlivých mocností a samostatné kapitoly věnující se rumunské a polské armádě, které se vedle sovětské a americké armády podílely na osvobození Československa. Obávám se však, že i čtenář znalý problematiky se může lehce ztratit v záplavě názvů vojenských útvarů, jmen jejich velitelů a uváděných počtech zbraní či padlých. Možná méně by v tomto případě bylo více. Přes výše zmíněné drobné nedostatky jsou jednotlivé kapitoly velmi čtivé. I přesto, že má každý z autorů svou vlastní dikci a styl písemného projevu, celek působí jednotným a upraveným dojmem.

Závěrem je třeba ještě zodpovědět otázku, jak draze byla vlastně svoboda Československa zaplácena. Autoři cenu svobody odvozují od součtu padlých vojáků a imaginární hodnoty následného poválečného vývoje, který s odchodem spojeneckých armád z Československa směřoval k obnově demokratických principů. Kniha Kapitoly z osvobození Československa 1945 se stane bezpochyby cenným příspěvkem při studiu problematiky osvobozování našeho území a posledních měsíců existence Protektorátu Čechy a Morava.

Mgr. Veronika Klečková
Sedláčkova 31
301 00 Plzeň
Česká republika
e-mail: zcu.kleckova@gmail.com

EMMERT, FRANTIŠEK:
ROK 1968 v ČESKOSLOVENSKU.
NAKLADATELSTVÍ CLIO
BRNO 2017, 174 s.
ISBN 978-80-906911-0-0.

Tereza Laipertová¹

Zatímco má mnoho občanů události ze srpna 1968 díky vlastním zážitkům stále v živé paměti, dnešní mladá generace se musí spoléhat na zprostředkované informace pomocí četby knih, vyhledávání na internetu, či přes vyprávění svých učitelů, rodičů, prarodičů a známých. 21. srpen 1968 patří dodnes mezi nejvýznamnější dny historie dnešní České republiky, na který si její obyvatelé podvědomě vzpomínají během různých sportovních utkání, jehož se sportovci z České republiky a Ruské federace účastní.

Jak píše v předmluvě sám autor, tato kniha vznikla proto, aby dnešní mladá pokolení vtáhla do děje tehdejší atmosféry a pamětníkům pomohla oživit vlastní vzpomínky z tohoto období. Kniha se nevěnuje pouze 1968, ale také událostem na poli mezinárodní situace šedesátých let a především druhému pololetí roku 1967, které již mírně naznačovalo politické změny, které se měly uskutečnit v následujícím roce.

Struktura díla je chronologická a rozdělena celkem do jednadvaceti krátkých kapitol, jejichž součástí jsou ucelená a tematická informativní okénka, která se vždy detailněji věnovala konkrétním osobnostem, akcím či přeměnám, jež se dané části týkaly. Všechny oddíly jsou také doplněny fotografiemi či portréty. Názvy kapitol odpovídají svému obsahu již samotným pojmenováním, jako je například u první kapitoly *Mezinárodní situace v 60. letech*. Zde se dozvídáme o rozdělení sféry vlivu na evropském kontinentě, která se vymezila již ve čtyřicátých letech 20. století a jež prakticky kopírovala demarkační linii z únorové konference na Jaltě v únoru 1945. Jedinému státu, kterému se podařilo z působení bloku Sovětského svazu vymezit, byla Jugoslávie v roce 1948 za politické pomoci Západu. Další trhliny se objevovaly postupně, mezi nimi například zrušení spojenectví mezi SSSR a Čínou a Albánií, rumunské revolty, které ovšem neměly vést k demokratizaci režimu. Vztahy mezi Západem a Východem se v průběhu 50. a 60. let velmi promě-

¹ Autorka recenze je interní doktorandkou Katedry historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

ňovaly, zatímco na počátku se stále více přirostovaly, k jistému uklidnění došlo v roce 1962 po tzv. karibské krizi, kdy obě strany hledaly cestu ke společné koexistenci a snažily se vyhnout přímému vzájemnému konfliktu. I přesto závody ve zbrojení nadále pokračovaly.

Následující oddíl *Rok 1967* uvádí politické uvolňování a hospodářské reformy v zemích východního bloku, kdy postupně mizel kult osobnosti J. V. Stalina, političtí vězni byli propouštěni z vězení a docházelo k jejich rehabilitacím, v některých zemích bylo povoleno v omezení míře soukromě podnikat. Tyto změny souvisely také personální obměnou v SSSR, kdy prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu N. S. Chruščova nahradil L. I. Brežněv. V Československé socialistické republice narůstala nespokojenost se stylem vládnutí prezidenta Antonína Novotného. Lidem se především nelíbily jeho autoritářské praktiky, uzurpování moci a kumulace funkcí. Opoziční politici mu vyčítali politický proces s tzv. buržoazními nacionalisty na Slovensku a žádali nápravu režimu a federalizaci státu. Na konci června 1967 se konal IV. sjezd spisovatelů, během kterého proběhlo první veřejné vystoupení proti totalitní politice KSČ. I když Novotný zakázal zveřejnění jednání ze sjezdu, nepodařilo se průběh konference utajit. Další nepříjemnosti pro Novotného se udály v říjnu téhož roku. Nejdříve Dubček navrhl rozdělení stranické a státní moci, tudíž tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR, což Novotný chápal jako útok na svoji osobu. Poté se na konci měsíce konala studentská demonstrace „Chceme světlo!“, kdy studenti protestovali proti častému vypínání elektřiny na studentských kolejích. Již v prosinci 1967 se komunisté pokusili Novotného odvolat, ale on nechával hlasování tak dlouho protahovat, že z něho sešlo a mělo se uskutečnit až v lednu následujícího roku.

Třetí hlava *Lednové změny* navazuje na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1967 a lednu 1968, kdy pokračovaly Novotného pokusy o udržení strany. I když hlasování dopadlo vyrovnaně, sílil tlak členů širšího vedení strany na Novotného odvolání. Dne 4. ledna 1968 bylo rozhodnuto o rozdělení stranické a státní funkce, což předznamenalo Novotného pád. Druhý den došlo k volbě nového tajemníka ÚV KSČ, kterým se stal Alexandr Dubček. I když Dubček během své audience u Brežněva hovořil o budoucích reformách v ČSSR, Brežněv jeho slova pravděpodobně nepochopil a dal mu svoji důvěru. Po zvolení Dubčka docházelo k personálním změnám ve straně, státní správě i společenských organizací. V této době se také objevil pojem socialismus s lidskou tváří.

Kapitola *Reformátoři* se zabývá soukromými a kariérními životy jednolitých osobností spojených s reformními změnami v roce 1968, a to Alexandra

Dubčeka, předsedy vlády Oldřicha Černíka, mluvčím Pražského jara Josefa Smrkovského, ekonoma Oty Šika, ministra zahraničí Jiřího Hájka, kandidáta na prezidenta Čestmíra Císaře a novináře Zdeňka Mlynáře.

U pátého oddílu se dostáváme k pojmu *Pražské jaro*, který zavedli zahraniční novináři. V první polovině roku 1968 se staly tři přelomové události – první bylo zvolení Alexandra Dubčeka tajemníkem ÚV KSČ, druhou bylo oznámení abdikace prezidenta Novotného 22. března 1968 a třetí schválení Akčního programu 5. dubna. Na stěžejních částech Akčního programu měl pracovat Ota Šik se svým týmem a experti jednotlivých odvětví, ne marxističtí ideologové.

Následující šestá kapitola *Akční program KSČ* přesně odpovídá názvem svému obsahu. Akční program byl klíčovým dokumentem KSČ, jenž byl schválen 21. března 1968 předsednictvem ÚV KSČ a odhlasování plénem ÚV na svém dubnovém zasedání. Žádný podobný dokument nebyl v ostatních zemích sovětského bloku vydán. Hlavní body Akčního programu jsou součástí tohoto textu. Také je zde zmíněno, že se Akční program zpětně nedá objektivně zhodnotit, protože byl po čtyřech měsících přerušen.

Sedmý oddíl *Obrodný proces* se zabývá přeměnami, jaké byly uskutečněny v rámci Akčního programu KSČ, a vysvětluje, co Akční program sliboval. Mezi hlavní změny patřila personální obměna ve vládě, demontáž policejního státu, vznik nekomunistických institucí a možnost emigrantům uskutečnit návštěvu ČSSR. V dubnu se také vyprofilovali jedinci, kteří v lednu Akční program podporovali, ale nyní s ním nesouhlasili. Tétoho měsíce označil Křeml zvraty v ČSSR za kontrarevoluční. Kapitola se také věnuje osobnosti Ludvíka Svobody, jenž byl v březnu 1968 zvolen prezidentem Československé socialistické republiky.

Následující díly *Zrušení cenzury* a *Nekomunistické iniciativy* se zabývají uvolněním situace v médiích a obnovováním dřívějších institucí. Zrušení cenzury se nejvíce dotýkalo televizního vysílání, kde se začínaly objevovat nové pořady a moderované diskuze, které se týkaly například politiky a hospodářství. V roce 1968 docházelo ke vzniku nekomunistických iniciativ, které pořádaly opravy soch, připomínaly padlé americké vojáky, reformovaly se dřívější organizace (Sokol, Junák), vznikaly nové instituce (K 231, KAN). Iniciativu vyvíjeli také obyvatelé vydáváním vlastních manifestů.

Zatímco v ČSSR probíhala od začátku roku 1968 demokratizace společnosti, pět zemí Varšavské smlouvy provádělo nátlakové akce nejen na vůdčí představitele ČSSR, ale také na Brežněva. Tato témata se nalézají v desáté kapitole *Mezinárodní nátlak*, jehož součástí jsou také informace o přípravách na vojenské cvičení v ČSSR, jednání mezi představiteli zemí východního

bloku, které vyvrcholilo v červenci 1968, kdy reprezentanti varšavské pětiky napsali otevřený dopis vedení KSČ, v němž požadovali mimo jiné návrat k dodržování zásad marxismu-lenismu.

Během začátku aféry kolem tzv. varšavského dopisu končilo vojenské cvičení Šumava, ze kterého se sovětsí vojáci přemístili do Polska a NDR. I přestože o použití vojenské síly ze strany Sovětů prozatím nepadla zmínka, představitelé východního bloku zjišťovali možnou reakci Západu a připravili jednání mezi ÚV KSSS a ÚV KSČ v Čierné nad Tisou 29. července 1968 a v Bratislavě 3. srpna 1968, kterými se zabývá jedenáctý oddíl knihy *Schůzka v Čierné nad Tisou*. Společné vyjednávání v Bratislavě vnímaly obě strany pozitivně a domnívaly se, že se situace uklidnila. Ovšem opak byl pravdou, protože v polovině srpna dal Brežněv rozkaz k zahájení operace Dunaj.

Ještě před samotnou invazí byly vydány *Zvací dopisy*, jimiž se zabývá následující dvanáctá kapitola. Tyto dopisy žádaly SSSR o zásah ozbrojených sil v ČSSR. Do současné doby se pochybuje o pravosti těchto dokumentů. Pro jasné představy o textu hlavního zvacího dopisu je list součástí tohoto oddílu.

Operace Dunaj, což je název třinácté hlavy knihy, byl největší vojenský zásah v poválečných dějinách Evropy. Dovídáme se v ní veškeré informace ohledně počtu skupin, jejich vojáků a plánu postupu. Akce byla spuštěna večer 20. srpna 1968 a probíhala bez větších komplikací. Kapitola obsahuje podrobnější údaje o obsazování ČSSR, postupu československé armády a také varování před okupací, které předal anonym československé ambasádě v Budapešti.

Další tři kapitoly *Provolání Všemu lidu ČSSR, Ráno 21. srpna a Sřet před rozhlasem a oběti okupace* vypráví o událostech, které se postupně uskutečňovaly po vstupu sovětských vojsk na území Československa. O invazi do země se dozvědělo předsednictvo ÚV KSČ před půlnocí 20. srpna 1968 prostřednictvím ministra vnitra Martina Dzúry, který telefonoval předsedovi vlády Černíkovi. V reakci na tuhle zprávu sepsali Mlynář s Císařem provolání *Všemu lidu ČSSR*, ve kterém intervenci odsoudili a zároveň vyzývali občany ke klidu. Následovalo svolání k zasedání vlády, parlamentu a širšího pléna ÚV, poté hádky mezi reformisty a konzervativci. Tajná policie nechala vypnout všechny dostupné vysílače Československého rozhlasu, které bylo později obnoveno. Ráno 21. srpna postupně docházelo k obsazování vládních a stranických budov v Praze, kterým věnovali sovětsí okupanti nejvíce pozornosti, poté budov sdělovacích prostředků, telekomunikací a vojenských objektů. Předseda vlády Černík byl zatčen. Československý rozhlas bránili Pražané vlastními těly. V pozdějších ranních hodinách prezident Svoboda pronesl svoji řeč v rozhlase, kolem deváté hodiny byli vybraní politici zatče-

ni (například Dubček, Černík, Kriegel) a v odpoledních hodinách převezeni na Ruzyni, odkud odletěli na Podkarpatskou Rus. Dále je zde celkem podrobně rozebrána nastalá politická situace, jednání mezi sovětskými a československými představiteli a také odlet ministra zahraničí Jiřího Hájka do USA. Zároveň je zde zmíněna snaha obyvatel českých zemí bojovat proti Sovětům vlastními prostředky. Značnou pozornost autor věnoval střetům před Československým rozhlasem na Vinohradské třídě v Praze. Situace kolem rozhlasu je zde velice detailně rozepsána, a to z důvodu, že se jednalo o nejhorší střet celé okupace. Také proto jsou zde uvedené počty zemřelých a zraněných v období od 21. srpna do 17. prosince 1968, kde jsou zahrnuty také oběti jiných tragédií souvisejících se sovětskou okupací.

Hlavním důvodem intervence Sovětů bylo zrušení XIV. *Vysočanského sjezdu*, který se měl uskutečnit 22. srpna a jenž je předmětem sedmnácté kapitoly. Ani zásah ze strany Sovětů ovšem svolání sjezdu nezabránil. V závodní jídelně ČKD Elektronika v Praze-Vysočanech se sešlo 1 219 členů strany z celkového počtu 1 543. I když se Sověti o místě konání dozvěděli, nezakročili. Delegáti si zde zvolili nové předsednictvo a ústřední výbor, kompetence předsedy vlády převzal Lubomír Štrougal. Sjezd zbavil veškerých funkcí konzervativní komunisty. Okupací se zabývala také Rada bezpečnosti OSN, ale sovětský zástupce, který disponoval právem veta, zabránil přijetí rezoluce odmítající zábor ČSSR. Obsazení odsoudily západoevropské státy, dále Rumunsko, Jugoslávie, Čína a Albánie.

Protesty proti okupaci jsou samostatnou osmnáctou hlavou knihy. Proti okupaci protestovali také sovětsští občané, a to 25. srpna 1968 v Moskvě na Rudém náměstí. Autor zde představil *Černou knihu*, což je dílo vydané na podzim 1968 Československou akademií věd věnující se pražským dnům mezi 21. a 27. srpnem. Kniha obsahovala mnoho fotografií a ilustrací, vytisklo se jí na tři tisíce exemplářů, které musely být okamžitě staženy z prodeje, což zvyšovalo její popularitu. Podobná opatření chtěli okupanti učinit také u sdělovacích prostředků, ale to se jim nikdy plně nepodařilo, protože ty byly schopny v případě nutnosti přestěhovat své působíště jinam. Díky udržování vztahů s Českou tiskovou kanceláří se lidé například dozvěděli také o demonstraci na Rudém náměstí.

Následující devatenáctá kapitola *Moskevský protokol* se zabývá vnitropolitickou československou politikou a jednání mezi sovětskou a československou vládou v Moskvě od 23. srpna do 26. srpna 1968, kterého se účastnil prezident Svoboda, tři zástupci vlády, unesení představitelé vlády a konzervativní komunističtí politici Vasil Bilák, Alois Indra a Jan Piller. Na schůzi se projednávaly podmínky moskevského protokolu, což byl dokument, kte-

rý shrnul výsledky jednání mezi ČSSR a SSSR a jehož přijetí a podepsání 26. srpna 1968 ukončilo probíhající reformy v ČSSR. Součástí tohoto oddílu je text moskevského dokumentu v českém přepisu od Josefa Smrkovského a představení osoby Františka Kriegla, který jako jediný z přítomných československých představitelů moskevský protokol nepodepsal.

Předposlední dvacátá část knihy *Pražský podzim* se věnuje změnám, které nastaly v ČSSR po podepsání moskevského protokolu, následujícím jednáním a dohodě o dočasném pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky. Je zde zmíněn jediný bod Akčního programu KSČ, který byl přijat, a to zákon o federaci, který nabyl účinnosti 1. ledna 1969, kdy se z Československé socialistické republiky stala Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika.

Závěrečná kapitola *Rok 1969 a normalizace* představila vývoj na území Česka a Slovenska v roce 1969, kdy se událo pět zásadních skutečností, a to upálení Jana Palacha 16. ledna, březnová hokejová aféra, zasedání ÚV KSČ 17. dubna, srpnové občanské nepokoje k prvnímu výročí okupace a zářijové zasedání ÚV KSČ. Jsou zde uvedeny fakta, které vedly k sebeupálení Jana Palacha, Ryszarda Siwiece a Jana Zajíce. Tvůrce zde podrobněji představuje osobnost a kariéru Gustava Husáka a stručně popisuje stranické čistky v období normalizace.

Dílo Františka Emmerta *Rok 1968 v Československu* nabízí kompletní přehled událostí z roku 1968 s přesahem do předchozího i následujícího roku. Monografie je přínosem pro všechny čtenáře, kteří se chtějí dozvědět základní informace týkající se politické situace a změn v roce 1968. Dílo je napsáno velmi čtivým stylem, který zaujme odbornou i laickou veřejnost. Velice kladně hodnotím nepřeborné množství fotografií, ilustrací a faksimilií, které v mnoha případech podtrhly význam textu.

Mgr. Tereza Laipertová
Hradecko 55
331 41 Kralovice
Česká republika
e-mail: laiperto@khv.zcu.cz

**VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK NOVOJIČÍNSKA.
MUZEUM NOVOJIČÍNSKA, PŘÍSPĚVKOVÁ
ORGANIZACE, A ZEMSKÝ ARCHIV V OPAVĚ –
STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV NOVÝ JIČÍN.
NOVÝ JIČÍN 2017, 202 S.
ISSN 1214-8032.**

Jakub Novák

Aktuálním, již 67. svazkem Vlastivědného sborníku Novojičínska (dříve Vlastivědného sborníku okresu Nový Jičín) je připomínáno padesátileté výročí vydávání tohoto periodika. Je tedy zcela na místě, aby na úvod krátce shrnul uplynulá léta činnosti předseda redakční rady Karel Chobot. Připomíná nejen to, že rok 1967 byl pro město Nový Jičín v mnoha ohledech zlomový (prohlášení historického jádra města za památkovou rezervaci, založení dětského pěveckého sboru Ondrášek), ale také významné osobnosti, autory, či pracovníky muzea a archivu, kteří se neodmyslitelně podíleli na utváření svazků sborníku v průběhu jeho historie.

Hlavní část periodika již tradičně plní obvyklé studie a články, které se zaměřují na vlastivědnou problematiku regionu. Na jednom místě se tak potkávají nejen statě historické, ale také přírodovědné, či obecně společenskovědné, přičemž společným jmenovatelem je právě novojičínský region.

O tom, že i po tolika uplynulých letech, je stále o čem psát, dokládá originalita i aktuálnost publikovaných příspěvků. Hned v úvodu to potvrzuje Markéta Tobolová, která se zaměřila na analýzu činnosti spolku dobrovolných hasičů v Prchalově v letech 1922–1948. Právě dobrovolní hasiči plní stále důležitou roli ve společenském životě obcí, proto je žádoucí, aby bylo hlouběji seznamováno i s jejich historickým působením. Poměrně širokou zásobu autorkou analyzovaných dokumentů hasičského sboru tvořila nejen, z hlediska sledované problematiky nejčastěji využívaná, kronika hasičského sboru, ale také trojí protokolní kniha, jednatelské zprávy, nebo například fotografická kronika sboru. Autorka rovněž využila vzpomínky místních pamětníků, které nepřijímá nekriticky, ale porovnává je s informacemi zaznamenanými ve studovaných dokumentech.

Do oboru historie patří také články Martina Vitka a Tomášek Hykela. První uvedený se rozhodl shromáždit všechny dostupné informace o „Akci Fulnek“ vyvolanou zavražděním příslušníka Sboru národní bezpečnosti Ru-

dolfa Ciguly. Atraktivní kriminální zápletku formou archivních dokumentů prezentuje způsobem téměř až poutavě beletristickým, přesto však zachovává veškeré náležitosti odborného textu. Svůj příspěvek dotahuje až do hořkého konce, kdy dříve glorifikovaný a oslavovaný člen SNB, jehož vrah nebyl nikdy vypátrán, upadá po roce 1989 v zapomnění a pomníček vybudovaný v místech jeho vraždy se stává opakovaným terčem vandalů.

Druhý ze jmenovaných uzavírá historickou část rozbořem Gruntovní knihy města Štamberka z let 1672–1824. Text laděný striktně pozitivisticky tak obsahuje zevrubný rozbor a popis jednotlivých částí pramene a přehledný katalog, v němž je přiblížen celý obsah Gruntovní knihy města Štamberka. Příspěvků by se dal vytknout čistě popisný charakter, nicméně jak autor sám v závěru poznamenává, jeho záměrem bylo zejména rozšířit zájem laické i badatelské veřejnosti o tento pramen a formou katalogu jej více zpřístupnit.

O přírodovědeckém významu Novojičínska pojednávají dva články. V prvním Oldřiška Frühbauerová připomíná výročí 150 let od narození příborského rodáka a uznávaného paleontologa Maurice Remeše. U této příležitosti sestavila seznam třiceti dvou fosilních nálezů, doplněných o stručné základní informace, jež jsou spojeny s osobností uvedeného badatele.

Ve druhém Petr Pavlík sestavuje aktuální černý a červený seznam cévnatých rostlin Štamberka a okolí. Lokality, které se často místopisně překrývají s místy ve sborníku publikovaných fosilních nálezů, zde vystupují jako místa výskytu silně ohrožených a v mnoha případech i již vyhynulých vzácných druhů rostlin.

Že i v péči o tradiční lidovou kulturu v rámci celého Moravskoslezského kraje hraje Novojičínsko nezanedbatelnou roli dokládá Marie Baďuříková. Kromě základní metodiky a právního ukotvení seznamuje zejména s regionálními lidovými tradicemi a regionálním kulturním životem.

Významnou část sborníku dále tvoří zprávy pojednávající o výročích, činnostech muzeí, přípravě nových expozic a ohlédnutím za těmi minulými, nebo konaných konferencí na Novojičínsku. Opravdu četná plejáda proběhlých akcí je jasným dokladem toho, že region má z hlediska vlastivědy, vzdělávání i zábavy co nabídnout a žije aktivním životem.

Na stránkách Vlastivědného sborníku Novojičínska se sešly rozhodně poutavé texty s rozličným zaměřením, avšak s jednotným cílem, a to ukázat, že regionální problematika má ve vědecké i nevědecké sféře své pevné místo. Svazek č. 67 je ukázkovým příkladem toho, kterým směrem by se i ostatní regionální periodika mohla ubírat.

Mgr. Jakub Novák
Na Pastvinách 142/12
724 00 Ostrava – Proskovice
Česká republika
e-mail: jakub.novak04@upol.cz

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Petr Čehovský, Ph.D.

Mgr. Petr Čehovský, Ph.D. is an assistant professor at the Department of Art History at the Faculty of Arts of Palacky University Olomouc. His lectures are focused on medieval and Renaissance art in the Czech Lands and in central Europe. He specializes in the analysis of late gothic and early renaissance architecture and architectonic sculpture in Central Europe.

*Regarding Architectonic Sculpture Commissioned by Stanislav Thurzo
in Olomouc and by Jan Thurzo in Wrocław*

The author of the study analyses in detail the stonemason and stone carving ornaments commissioned by the bishop of Olomouc, Stanislav Thurzo, and by his brother, the bishop of Wrocław, Jan Thurzo. The key monuments are the portal of Stanislav's bishop residence in Olomouc from 1514 and the portal of the sacristy of The Cathedral of St. John the Baptist in Wrocław commissioned by Jan Thurzo. The author established the similarities in the style of both monuments since both are characterized by a mix of gothic and early renaissance forms which creates so-called mixed style. The author discusses in the study culturally-historical reasons, which were a reason for Stanislav and Jan Thurzo for an early application of renaissance forms in their buildings, among others even in the chateau in Kroměříž, Jánský Vrch and Javorník in Silesia, and in the Chapel of St. Ann in the Church of St. James in Nysa.

JUDr. Petr Dostálík, Ph.D.

JUDr. Petr Dostálík, Ph.D. works at the Department of Theory of Law and Legal History at the Faculty of Law at Palacky University in Olomouc. He teaches Roman law and he specializes in the problematics of Classical political science, the reception of Greek law into the Roman law and especially in the influence of Roman law on later laws.

The Problematics of Another's Property Towards Modern Codifications

The study deals with the issues connected with the processing of another's property in private law. It introduces the points of view of Roman lawyers on the ownership of newly processed items, whether a repair or the item, or

as the case may be dyeing of a fabric, can be considered as a specification. It shows how the ideas of roman lawyers influenced representatives of *the Digest* law as well as the first codification of private law *Codex Theresianus* in these problematics.

PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D.

PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D. has been the director of the state archive in Olomouc since 1998. He has externally taught Latin palaeography at the Department of History at the Faculty of Arts at Palacky University Olomouc. He is interested in Czech ecclesiastical history and the history of Olomouc. Through his occupation, he is also interested in the organization of scholarly activities in archival sciences. He has authored several palaeographical teaching texts and editions, to which the presented study belongs.

Consideration and Analysis of Scripts in Early Modern Latin Palaeography

The study deals with the theoretical part of the analysis of the early modern script as a part of its classification. It focuses palaeographical terminology modified for the needs of early modern Latin palaeography – one of the auxiliary historical sciences, which as an integral part of Latin palaeography studies early modern Latin script. The author puts described terms into a unified system enriched with his own practice experience with the given problematics. He proposes several specifications and changes of meanings given his expertise. The author primarily concurrently uses initiatives from the discussion of two expert representants of the discipline, Jaroslav Kašpar and Stanislav Polák, which took part in the 1970s and 1980s and which resonated in assessing studies in the 1990s. The author also takes into consideration newer ideas taken from the computerization of the archival descriptions. The author outlines his study as a didactical help for the teaching of early modern palaeography as well, since it gives a comprehensive overview of the basic terminology.

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

PhDr. Roman Kodet, Ph.D. works at the University of West Bohemia in Pilsen. He specializes in the history of the Far East, especially in Japan in the 19th century. He has published a monography *Války samurajů* (*The Wars of Samurais*) and a number of scholarly and popularizing works.

The Namamugi Incident in the Relations between Great Britain and Japan

The Namamugi incident represents one of the important milestones in the history of British-Japanese relations. The murder of a Hong Kong businessman Charles Richardson led to a deep crisis, which could have escalated into an open war. The unreadiness of the Tokugawa shogunate in the case of a possible conflict, however, lead to an agreement and a payment of compensation. The Sacuma principality, from which the offenders came from, resisted and it was faced with the British naval intervention. Only then its withdrawal meant an end of the crises, which meant the beginning of the change of the British politics in Japan.

Doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.

Doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D. works at The Department of Slavonic Studies at The Faculty of Arts at The Palacky University Olomouc. She specializes in cultural history of East Europe in the Middle Ages. She has published books dealing with typological confrontation of literature of medieval Russia and central Europe, especially of historiographical genres and hagiography (legendistics).

*Historiographical Metatext in The Tale of Past Years
and Chronica Boemorum by Cosmas of Prague*

The study deals with comparative methods of historical work in *The Tale of Past Years* and *Chronica Boemorum* written by Cosmas of Prague. It analyses passages where the authors comment upon the nature of historical work, speak about the signification of such texts for its readers, evaluate used sources and the manner of their usage, by which they show elementary differences between the Czech chronicler and old Russian chroniclers in regard to the approach to historical work.

PhDr. Marcel Martin

PhDr. Marcel Martin graduated from the Faculty of Philosophy and Science at the Silesian University in Opava (Troppau), where he gained a bachelor's degree in Library Science and from the Faculty of Philosophy and Arts at the University of West Bohemia in Plzeň (Pilsen) with an MA in European Cultural Studies. His dissertation thesis entitled *Byzantine Humanism and Revival of Greek Studies in Italy, 1360–1535* was defended in 2011. Currently, he works as a researcher/librarian at the Department of Philosophy and History of Natural Sciences, Faculty of Natural Sciences at the Charles University in Prague. He has published articles mostly relating to these topics: Latin translations of ancient Greek works in the 12th and 13th centuries; an intellectual influence of (post) Byzantine scholars within the Italian Renaissance milieu, Italian adepts of Greek studies, collectors and book-dealers of the Greek manuscripts in Byzantium in the 15th century, and the history of science.

He recently published a monograph entitled *The Light from Byzantium: Greek Studies in Renaissance Italy, 1360–1534* (in Czech under the title: *Světlo z Byzance: řecká studia v renesanční Itálii, 1360–1534*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018).

Translation and Editorial Work of Maximos Planudes (ca. 1255–1305) within the Context of the Early Palaeologan Period

Present paper is focused on the translation activities of Maximos/Manuel Planudes (Planoudes) (ca. 1255–1305) from Latin into Greek language. Translations of Maximos Planudes were mainly concentrated on Roman ancient literature of profane character (Cato, Cicero, Macrobius, Ovid, Juvenal, etc.). Reflecting Maximos Planudes' translation and editing activities relating to ancient Greek and Roman ancient literature and science (among philological, scientific and theological works of his own) one must consider him as the most important representative of the Byzantine humanism of early Palaeologan Renaissance in its most genuine form.

Motivations of his translation activities are not without importance. Planudes' translation project tries to consider culture roots of Latins and still extant elements (more or less) within the ethic and etiquette of higher social levels of the settlers from the Western Europe. Such a knowledge tends to delineate culture patterns of *that other one*: his psychology, his philosophy, his manner of conduct in everyday life, etc. Between the lines of getting this

knowledge is mirrored higher imperative: a necessity of preserving of the best, of the most vivid elements from the traditions of both cultures for the contemporaries as well as for the next generations.

Mgr. Jakub Novák

Mgr. Jakub Novák is a doctoral student of history and a post-gradual student of archaeology at the Department of history at the Faculty of Arts at the Palacky University. He is interested in the period of Middle Ages in the Czech lands overlapping with neighbouring countries of central Europe.

On the Border of Elites – Self-representation and Social Contacts of Nobilitated Burgess Families on the Case of the Salczars in Olomouc

The study analyses the position of an Olomouc burgess family, the Salczars, through extant written sources and movable and immovable property. It should answer the question whether they identified themselves as the bourgeoisie or noblemen. The question should be answered through the evaluation of their self-representation and the reconstruction of their social relations.

PhDr. Petr Orság, Ph.D.

PhDr. Petr Orság, Ph.D. works at the Department of Journalism at the Faculty of Arts of the Palacky University Olomouc. He is a co-founder of The Centre of Cultural, Media and Communicational Studies (Centrum kulturních, mediálních a komunikačních studií). He especially focuses on the history of Czechoslovak exile media in the years 1968–1989. He has published a monograph *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*, and he co-authored *Dějiny českých médií 20. století* (Praha 2010). He is an editor of scholarly publications and an author of various individual studies.

*From the Thrall of Moscow to Mitterrand. Regarding the Relationship
of the Czechoslovak Reforming Communists in Exile
and the French Left Wing during So-Called Normalisation*

The text deals with chosen aspects of Czechoslovak-French relationship in the second half of the 20 th century. It tries to add another piece in the puzzle of long tradition of the reciprocal bond – in particular, it reflects the contacts of the Czechoslovak reforming communists, who went to exile after the defeat following The Prague Spring, with the eminent representatives of French left parties. The focus is especially paid to the long collaboration, which was established at the beginning of the 1970's between the non-formal leader of the reforming communist exiles in the west, Jiří Pelikán, and the leader of the French Socialistic party and later French president François Mitterrand.

Prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Prof. PhDr. David Papajík, Ph.D. works at the Department of History at the Palacky University Olomouc and at the Department of History at the Faculty of Arts of Catholic University in Ružomberok. He specializes in medieval history, history of aristocracy and regional history. He is an author or co-author of 17 monographs (e.g. *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*. Praha 2005; *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod*. České Budějovice 2007; *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*. Praha 2009; *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*. České Budějovice 2011; *Ladislav Pohrobek (1440–1457). Uherský a český král*. České Budějovice 2016).

*Political, Power and Economic Strategy of Nobility in the Czech Lands
in the 14 th–15th Centuries*

The author tries to analyse political, power and economic strategies which were used by the aristocrats in the Czech Lands in 14 th and 15th centuries. The study successfully proved that the majority of aristocrats had long-term plans or strategies and they behaved accordingly. Individual aristocratic strategies were aligned to the position of given noblemen. Lower aristocrat without bigger dominion used different strategies than a significant nobleman

with vast dominion and important powerful positions at the court or in the administration.

Mgr. Barbora Pásztorová

Mgr. Barbora Pásztorová is a doctoral student and an assistant at the Department of Historical Sciences at the University of West Bohemia. She specializes in the 19th century, especially in the German politics of the Austrian chancellor Metternich. Her dissertation deals with Metternich and the German question in the years 1840–1848.

Metternich and the German Confederation in 1840–1848

The study tries to prove through two European crises, the Rhine Crisis and the problem of Schleswig-Holstein in the 1840s, that Metternich continued with his policy of appeasement of previous years and that he represented a certain way of behaviour in international relations – moderations, peace and directing – this was nevertheless rejected because it was understood as an anachronism in the times of nationalism. The study tries to challenge some clichés which are connected to the persona of the German chancellor. Primarily it tries to show, that Metternich understood the political powers of his times and he was aware of the negative aspects, on which he often aptly commented. Mainly, it was German nationalism, which inclined towards violence and which could be understood as a mass movement in the 1840s.

PhDr. Peter Sokolovič, Ph.D.

PhDr. Peter Sokolovič, Ph.D. graduated from history and Slovak philology at the Faculty of Arts of the University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, from history and Slovak. He was a senior lecturer at the Faculty of Arts of the University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava until 2017, where he was also a secretary of the department of history and vice-dean of the faculty. He specializes in social-political history of the years 1938–1948 as well as post-war retribution and political process. He was an editor-in-chief of the journal *Pamäť národa* for several years. He has published several studies, popular-science articles, monographies and he has co-authored several monographies. He edited several workshop proceedings and collective monographies.

*The Slovak Republic 1939–1945.
The Nature and Major Milestones of the Regime*

The period of the Slovak republic in the years 1939–1945 is one of the most contradictory periods of modern Slovak history. On one hand, the completion of the effort of establishment of a separate Slovak state was fulfilled in the given period. On the other hand, the Nazi collaboration and the radical Final Solution to the Jewish Question damage its existence. It was especially its collaboration with the Nazi Germany which determined the character of the regime, which ruled in Slovakia. From the effort of a separate Slovakian politics to gradual Nazi influence, the meetings in Salzburg in 1940, and Nazi occupation regime until the outburst of the Slovak National Uprising, the Slovak republic underwent a turbulent evolution, which does not have a unequivocal representation in historiography.

Doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

Doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. is a senior lecturer at the Historical Institute of the Faculty of Arts JU in České Budějovice. He deals with the Czech and European ecclesial history of the 19th and 20th century. He has published many studies and articles dealing with international politics of the holy see and diplomatic relations in the interwar period. His newest monography is *Vatikán a italský fašismus 1922–1945* (Praha 2018).

*The Changes in the Bishop Posts in the Czech Lands
in the Period of the First World War*

The study deals with the assignment of bishop sees in Czech lands during the First World War in the years 1914–1918. As the consequence of long submission of Vienna towards the war circle, which preferred German centralism, the Austrian emperor Franz Joseph I. vigorously influenced ecclesial issues, which arrangement strengthen absolutistic character of the Habsburg estate. A visible proof of such influence were the interventions during the assignment of Prague, Olomouc and Brno archbishopship, which culminated by the appointments of L. Skrbenský in Olomouc, P. Huyn in Prague and N. Klein in Brno in 1916.

JUDr. Alam Talanda

JUDr. Adam Talanda is a doctoral student at the Faculty of Law at the Palacky University Olomouc and an articulated law clerk. He specializes in inheritance law.

Roman Inheritance Law as an Inspiration of Current Inheritance Law

Roman inheritance law developed quite early, already before the 5th century it was labelled as the most detailed part of the Roman law, which was built on certain values and it was ruled by basic principles. Inheritance was an important part of life for Romans, initially connected to a non-material position of the deceased father and the holder of the homely cult, nevertheless with the development of the society, it was the material part of inheritance which became prevalent. The original Roman legal principles of Inheritance law, however, remained through the evolutionary changes and they were alternatively made into exceptions. These principles were such firmly based that some of them survived in the current inheritance law. The study analyses those principles, through which it expounds the character of Roman inheritance law and its transformation in current Czech inheritance law.

JUDr. Iveta Talandová

JUDr. Iveta Talandová is a doctoral student at the Faculty of Law at the Palacky University Olomouc and an assistant of a district judge. She specializes in inheritance law.

Roman Inheritance Law as an Inspiration of Current Inheritance Law

Roman inheritance law developed quite early, already before the 5th century it was labelled as the most detailed part of the Roman law, which was built on certain values and it was ruled by basic principles. Inheritance was an important part of life for Romans, initially connected to a non-material position of the deceased father and the holder of the homely cult, nevertheless with the development of the society, it was the material part of inheritance which became prevalent. The original Roman legal principles of Inheritance law, however, remained through the evolutionary changes and they were alter-

natively made into exceptions. These principles were such firmly based that some of them survived in the current inheritance law. The study analyses those principles, through which it expounds the character of Roman inheritance law and its transformation in current Czech inheritance law.

Translated by Mgr. Tereza Kalousková, PhDr. Marcel Martin, PhDr. Peter Sokolovič, Ph.D.

HISTORICA OLOMUCENSIA
55–2018

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH
XLV

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Aneta Kubalová
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 55–2018
Sborník prací historických XLV

PhDr. Tomáš Baletka, Ph.D., JUDr. Mgr. Radek Černoch,
dr. hab. Dariusz Dabrowski, prof. nadzw., doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.,
prof. Timofej Valentinovič Guimon, DrSc., doc. PhDr. Vladimír Hrubý,
PhDr. Jan Chlibec, Ph.D., Mgr. Pavol Jakubčín, Ph.D., Mgr. Peter Jašek, Ph.D.,
PhDr. Hana Jordánková, Ph.D., PhDr. Jakub Končelík, Ph.D., PhDr. Miroslav Koudela,
doc. Mgr. et Mgr. Markéta Kulhánková, Ph.D., JUDr. Alexandra Letková, Ph.D.,
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D., Mgr. Sylva Martinásková, Ph.D.,
PhDr. Jozef Matula, Ph.D., Mgr. Eduard Neupauer,
doc. PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D., doc. Ing. PhDr. Miroslav Plaček, Ph.D.,
doc. JUDr. Ing. Bohumil Poláček, Ph.D., MBA, LL.M.,
doc. PhDr. Mgr. Francis Raška, Ph.D., doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.,
JUDr. Jan Šejdl, Ph.D., Mgr. Josef Šrámek, Ph.D., Mgr. et Mgr. Andrej Tóth, Ph.D.,
doc. Mgr. Martin Vašš, Ph.D., doc. JUDr. Mgr. Vojtěch Vladár, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2018

1. vydání

ISSN 1803-9561